

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308 - 5107

e-ISSN : 2536-4944

YIL 12 SAYI 1

2019

Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 1308-5107
e-ISSN 2536-4944
Haziran 2019, Cilt: 12, Sayı: 1

Hitit University
Journal of Social Sciences Institute
ISSN 1308-5107
e-ISSN 2536-4944
June 2019, Volume: 12, Issue:1

Yayın Sahibi/Owner on behalf of Hitit University
Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Rektör / Rector)

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
(Enstitü Müdürü/ Director of the Institute)

Editor / Editor
Doç. Dr. İlker SAKINÇ

Editor Yardımcıları/ Assistant Editors
Dr. Öğr. Üyesi Ali BAYRAM
Arş. Gör. Yasin ŞEKER

Yazı ve Redaksiyon Kurulu Editör Yardımcısı /
Proofreading Board Assistant Editor
Dr. Öğr. Üyesi Ali BAYRAM

Uluslararası İlişkiler Editör Yardımcısı/
International Assistant Editor
Arş. Gör. Yasin ŞEKER

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN (Yayın Kurulu Başkanı)
Doç. Dr. İlker SAKINÇ (Editör)
Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK
Prof. Dr. Fatih DUMAN
Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ
Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK
Prof. Dr. Meral DEMİRYÜREK
Prof. Dr. Selçuk KENDİRLİ
Prof. Dr. Şaban HAKLI
Prof. Dr. Taha Bahadır SARAC
Doç. Dr. Deniz AYTAÇ
Dr. Öğr. Ü. Önder İPEK

Yayın Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Eugenia CUNHA
(University of Coimbra, PORTUGAL)
Prof. Dr. Burhanettin TATAR
(Ondokuz Mayıs University, TURKEY)
Prof. Dr. İbrahim SİRKEÇİ
(Regent's University London, UK)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN
(Ankara University, TURKEY)
Prof. Dr. Tal SIMMONS
(Virginia Commonwealth University, USA)
Prof. Dr. Ebrahim MOOSA,
(University of Notre Dame, USA)
Doç. Dr. Joseph UGRAŞ
(La Salle University, USA)
Dr. Anja PETAROS
(University of Rijeka, CROATIA)

Tarandığı İndeks ve Veritabanları / Indexed by

-TÜBİTAK-ULAKBİM - Sosyal ve Beşeri Bilimler V.
-EBSCO
-INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL
-CEEOL- Central and Eastern European Online Library
-CiteFactor - Academic Scientific Journals
-ASOS - Academia Sosyal Bilimler İndeksi
-ARASTIRMAX - Bilimsel Yayın İndeksi
-Google Scholar
-ResearchBib - Academic Resource Index
-İSAM - İslam Araştırmaları Merkezi
-TEİ - Türk Eğitim İndeksi
-İDEAL ONLİNE - Online Kütüphane
-Rootindexing-Journal Abstracting and Indexing Service
-ACARINDEX - Akademik Araştırmalar İndeksi
-SOBİAD - Sosyal Bilimler Atf Dizini

Tasarım-/ Design

Dr. Öğr. Üyesi Ali BAYRAM

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (HÜSBED) yılda bir cilt ve iki sayı olarak (Haziran ve Aralık) yayımlanan, çift-körleme hakemlik süreci yürüten uluslararası akademik bir dergidir. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Enstitümüzün kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen başka bir yerde yayınlanamaz.

Hitit University Journal of Social Sciences Institute (HÜSBED) is a double blind peer-reviewed academic journal which is published twice per year (June and December). All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the author/authors, and does not express the official view of the Institute. Copyright©: Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.

*****

Dergimizin Yayın ve Yazım İlkelerine, Dergi web sitesinde "Yazar Rehberi" kısmından ulaşabilirsiniz.

EDİTÖRÜN NOTU

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (HÜSBED) 2008 yılında yayın hayatına başladı. Dergimizde 11 yıl boyunca sosyal bilimlerden yüzlerce çalışma akademik yayın olarak bilim hayatına sunuldu. Derginin kuruluşunda ve bu haline gelmesinde çok sayıda akademisyenin katkısı vardır. Onlara şükranlarımızı sunarız.

Dergimiz TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, EBSCO, CiteFactor, Sobiad, Index Copernicus, Asos Index, Türk Eğitim İndeksi, İdealonline, İSAM, Araştırmaz, Acarindex, ResearchBib, Rootindexing ve CEEOL gibi ulusal/ uluslararası alan indekslerinde taranmaktadır. Amacımız bu indekslere ek olarak dergimizin tarandığı uluslararası akademik camiada genel kabul gören prestijli indeks sayısını artırmak olup bu doğrultuda başvurularımızı yapmaya ekibimizle yoğun bir tempo içerisinde devam etmekteyiz.

Dergimiz bilindiği üzere hakemli bir dergidir. Bu sayıda hakemlik yapan tüm akademisyenlere ayrı ayrı teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Dergimize çalışmalarını göndermek isteyenler Dergipark üzerinden yayın ilkeleri ve yazım kurallarımıza uygun olarak ücretsiz gönderebilirler. Her sayıda olduğu gibi bilim hayatına katkı sağlayacak çalışmalarınızı gelecek sayılarımızda da bekleriz.

Dergimizin bilimsel anlamda sürekli ileri giden ve en değerli bilimsel dergiler arasında yer alması dileklerimizle.

Doç. Dr. İlker SAKINÇ

HÜSBED Editörü

EDİTÖRÜN NOTU

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (HÜSBED) 2008 yılında yayın hayatına başladı. Dergimizde 11 yıl boyunca sosyal bilimlerden yüzlerce çalışma akademik yayın olarak bilim hayatına sunuldu. Derginin kuruluşunda ve bu haline gelmesinde çok sayıda akademisyenin katkısı vardır. Onlara şükranlarımızı sunarız.

Dergimiz TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, EBSCO, CiteFactor, Sobiad, Index Copernicus, Asos Index, Türk Eğitim İndeksi, İdealonline, İSAM, Araştırmaz, Acarindex, ResearchBib, Rootindexing ve CEEOL gibi ulusal/ uluslararası alan indekslerinde taranmaktadır. Amacımız bu indekslere ek olarak dergimizin tarandığı uluslararası akademik camiada genel kabul gören prestijli indeks sayısını artırmak olup bu doğrultuda başvurularımızı yapmaya ekibimizle yoğun bir tempo içerisinde devam etmekteyiz.

Dergimiz bilindiği üzere hakemli bir dergidir. Bu sayıda hakemlik yapan tüm akademisyenlere ayrı ayrı teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Dergimize çalışmalarını göndermek isteyenler Dergipark üzerinden yayın ilkeleri ve yazım kurallarımıza uygun olarak ücretsiz gönderebilirler. Her sayıda olduğu gibi bilim hayatına katkı sağlayacak çalışmalarınızı gelecek sayılarımızda da bekleriz.

Dergimizin bilimsel anlamda sürekli ileri giden ve en değerli bilimsel dergiler arasında yer alması dileklerimizle.

Doç. Dr. İlker SAKINÇ

HÜSBED Editörü

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

Serdar YENER	1-18
Örgütsel Yabancılaşma ve İç Girişimcilik Arasındaki İlişkide Psikolojik Rahatlık Algısının Düzenleyici Rolü Moderation Role of Psychological Safety on the Relation Between Organizational Alienation and Intrapreneurship	
Ömer Faruk TEKİN	19-32
Development and Sustainability of River Tourism in Turkey: The Case of Antalya Türkiye’de Akarsu Turizminin Gelişimi ve Sürdürülebilirliği: Antalya Örneği	
İsrafil ZOR - Şeyma YILMAZ KÜÇÜK	33-48
Kar Payı Dağıtım Duyurularının Hisse Senedi Piyasa Fiyatına Etkisi: BİST 100’de Ampirik Bir Çalışma Effects of Dividend Distribution Announcements on the Market Price of Shares: Empirical Study in BIST 100	
Timuçin Buğra EDMAN - Sara SEDEEQ	49-59
V.S. Naipaul’s <i>Guerillas</i> And Conspiracy Theory V.S. Naipaul’ün <i>Gerillalar’ı</i> ve Komplo Teorisi	
Neslihan DERİN - Mevlüt TÜRK - Özgür DEMİRTAŞ	60-72
Gençlerin Helal Gıda Hakkındaki Algı ve Farkındalıklarını Belirlemeye Dönük Keşfedici Bir Araştırma Exploratory Research on Young People's Perception and Awareness about Halal Food	
Ahmet MUTLU - Miraç EREN - Cuma YILDIRIM – Mehmet Talha PAŞAOĞLU - Sefa MERTEK	73-90
Samsun’da Üniversite-Sanayi İş Birliğine Yönelik Sanayi Kesiminin Algıları ve Beklentileri The Perceptions and Expectations of the Industry Circuit for the University-Industry Cooperation in Samsun	

Sinan YAZICI - İsmail DURSUNOĞLU.....	91-111
Tarihsel Süreçten Günümüze Meclisin Devlet Yönetimi ve Karar Alma Üzerine Etkisi The Role and Function of The Assembly in Turkish State Tradition	
İbrahim AL.....	112-124
Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Ekonomi: Türkiye İçin Bir Endeks Önerisi Sustainable Development and Green Economy: A Proposal of Index for Turkey	
Hakan ÖZÇELİK - Mahmut Sami ÖZTÜRK.....	125-140
Entegre Raporlamada İç Denetimin Güvence ve Danışmanlık Rollerini The Assurance and Advisory Roles of Internal Auditing in Integrated Reporting	
Nureddin NEBATİ.....	141-158
İbn Haldun Düşüncesinde Tarih, Zaman Ve Döngüsellik History, Time and Circularity on Ibn Khaldun's Thought	
Ali DOĞANAY - Serdar ÇÖP.....	159-175
Lider İletişim Tarzları Bağlamında Aktif İletişim Tarzının Örgütsel Muhalefete Etkisinde Örgütsel Erdemliliğin Düzenleyici Rolü: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Çalışma In The Context of Leader Communication Styles, The Effect of Active Communication Style on Organizational Dissent, The Moderation Role of Organizational Virtuousness: A Study on Hospitality Businesses.	
İbrahim GÜMÜŞ.....	176-187
Âşık Veysel'in "Kara Toprak" Şiirine Ontolojik Bir Yaklaşım Ontological Approach To Minstrel Veysel's "Kara Toprak" Poetry	
Zeynep ÜNAL - Sabriye GÜVEN - Emre İPEKÇİ ÇETİN	188-204
Otel İşletmelerinin Tedarikçi Seçiminde Bulanık AHP İle Ağırlıklandırılmış Hedef Programlama Uygulaması Fuzzy AHP Weighted Goal Programming Application in Supplier Selection of Hotel Establishments	
Ayşe Nevin SERT	205-222
Çevre Bilinci ve Algılanan Yeşil Otel Uygulamalarının Yeşil Otellerde Kalma Niyeti ve Daha Fazla Ödeme Niyeti Üzerindeki Etkisi The Effect of Environmental Consciousness and Perceived Green Hotel Applications on the Intention to Stay in Green Hotels and Willingness to Pay a Premium	

Sinan YILDIRIM 223-234

Hangisi lokomotif, ekonomik büyüme mi kentleşme mi? Türkiye örneği

Which is the locomotive, economic growth or urbanization? Evidence from Turkey

Saffet AKDAĞ 235-256

VIX korku endeksinin finansal göstergeler üzerindeki etkisi: Türkiye örneği

Which is the locomotive, economic growth or urbanization? Evidence from Turkey

ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMA VE İÇ GİRİŞİMCİLİK ARASINDAKİ İLİŞKİDE PSİKOLOJİK RAHATLIK ALGISININ DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Serdar YENER¹

Atıf/©: Yener, S. (2019). Örgütsel yabancılaşma ve iç girişimcilik arasındaki ilişkide psikolojik rahatlık algısının düzenleyici rolü. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 1-18, doi: 10.17218/hititsosbil.349642.

Özet: Bu çalışmada örgütlerde son yıllarda farklı nedenlerden dolayı yaşanan örgütsel yabancılaşma duygusunun örgütlerin sürdürülebilir rekabet avantajı (SRA) sürecindeki belirleyenlerinden iç girişimcilik davranışı üzerine olan etkisi sorgulanmıştır. Ayrıca bu etkide psikolojik rahatlık algısının düzenleyici rolü sorgulanmıştır. İç girişimcilik davranışı çalışanların örgüt içinde verim ve etkinliği arttırmak için gösterdikleri yenilik ve yaratıcılık güdümlü davranışları ifade etmektedir. Örgütsel yabancılaşma örgütte çalışanların güçsüzlük, çaresizlik, umutsuzluk, anlamsızlık duygularını ifade etmek için kullanılan olumsuz bir duygudur. Psikolojik rahatlık algısı çalışanların örgütte hissetmiş oldukları kişilerarası saygı ve hoşgörü seviyesidir. Sinop il ve ilçelerinde bulunan KOBİ'lerde çalışan 159 katılımcıya uygulanan anket sonuçlarına göre psikolojik rahatlık algısının düzenleyici rolü gözlenmiştir. Normlara uymama kuramı ve kolektivist grup içinde bireysel davranışlarla psikolojik rahatlık algısının örgütsel yabancılaşma ve iç girişimcilik arasındaki ilişkideki düzenleyici etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik rahatlık, örgütsel yabancılaşma, iç girişimcilik

Moderation Role of Psychological Safety on the Relation Between Organizational Alienation and Intrapreneurship

Citation/©: Yener, S. (2019). Moderation role of psychological safety on the relation between organizational alienation and intrapreneurship. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 1-18, doi: 10.17218/hititsosbil.349642.

Abstract: In this research the effect of organizational alienation which arises from different predictors, on intrapreneurship, considered as one of the main predictors of sustainable competitive advantage (SCA) is questioned. Also moderating role of psychological safety on this relationship was questioned. Intrapreneurial behaviors defines innovation and creativeness guided behaviors which aimed to increase effectiveness and productivity in organization. Work alienation is a negative emotion which is used to express the mood of powerlessness, hopelessness, desperateness, meaninglessness of employees in an organization. Psychological safety perception indicates the level of interpersonal respect and tolerance in an organization. Moderation effect of psychological safety was observed according to the results of surveys which were gathered from employees in SME's of Sinop and its districts. With the help of nonconformity theory and individualistic behaviors within collectivist group the moderating role of psychological safety on the relationship between organizational alienation and intrapreneurship is tried to be explained.

Keywords: Psychological safety, organizational alienation, intrapreneurship.

1. GİRİŞ

Ürün, üretim, süreç, pazarlama vb. boyutlarında yenilikçiliğe dayanan girişimcilik anlayışının ekonomilerin itici gücü olduğunu iddia eden Joseph Schumpeter'den sonra girişimciliğin yenilikçilik ve yaratıcılık boyutlarıyla araştırmalara konu olması gün geçtikçe artmaktadır. Girişimciliğin içinde bulunduğu topluma yenilik (Schumpeter, 1961, s.63), ekonomik büyüme (Hayek, 1948, s.78), ulusal kimlik (Bolton, 1971, s.48) ve istihdam oluşturma (Gartner, 1985, s.698) boyutlarıyla katkısı giderek artan araştırmaların nedeni olabilir. Ayrıca girişimciliğin tanımının boyutlarından yola çıkarak yaşamın hemen hemen her alanında yenilikçilik, yaratıcılık, etkinlik ve verimlilik yönündeki arayışlar yaşamın her alanına ilişkin bir girişimcilik tanımlaması yapılmasına yol açmıştır (Katsikis ve Kyrgidou, 2009, s.214). İç girişimcilik veya kurumsal girişimcilik de örgüt içinde etkinlik ve verimliliği artırma çabalarına yönelik yenilik ve yaratıcılık çabalarını tanımlamak için kullanılan bir kavramdır (Antoncic ve Hisrich, 2003:9). İç girişimcilik kavramını alanyazında ilk kullanan Pinchot ve Pinchot (1978, s.4) iç girişimciyi bir örgüt içinde yaratıcı ve yenilikçi bir düşünceye sahip olan ve bunu örgüt içindeki kaynaklarla karlı bir yatırıma dönüştüren kişi olarak tanımlamışlardır. Girişimci yaratıcı ve yenilikçi fikirlerini karlı bir işe dönüştürme sürecinde kendi kaynaklarını kendisi sağlarken iç girişimci aynı süreçte örgütün kaynaklarını kullanmaktadır (Tassiopoulos, 2008, s.11)

İç girişimcilik veya kurumsal girişimcilik son yıllarda değişken ve esnek iş hayatında işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı (SRA) elde etmesindeki en büyük kozu olarak öne çıkmaktadır (Hastuti ve diğerleri, 2016, s.86). İç girişimciliğin sadece örgütte karlılık getirecek yeni girişim fikirleri şeklinde değil aynı zamanda üretim, pazarlama, yönetim ve diğer fonksiyonlarda yenilik ve yaratıcılık yoluyla verimlilik ve etkinliğin artırılması için yapılan tüm çabaları ifade ettiği iddia edilmektedir (Antoncic ve Hisrich, 2003, s.11).

Örgütsel yabancılaşma bireyin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve doğal çevreye karşı güçsüzlüğünü, yalnızlığını, zayıflığını, mutsuzluğunu ve memnuniyetsizliğini ifade etmektedir (Zadeh ve diğerleri, s.2016). Bireylerin yabancılaştığı konularda kendilerini o konudan çektikleri ifade edilmektedir (Kongar, 1979, s.37). Bireyin içinde bulunduğu örgütte sürece müdahale edememesi, soyutlanması, çatışma yaşaması, aidiyetini kaybederek anlam duymaması gibi davranışlarla ifade edilen örgütsel yabancılaşma örgütleri içten içe yıkan faktörler olarak kabul edilmektedir (Efraty ve diğerleri, 1991, s.54). Çalışanların beklenti ve hedeflerinin gerçek durumla uyuşmadığında çalışanların yaşadıkları hayal kırıklığıyla başlayan örgütsel yabancılaşma çalışanların işlerine ilişkin anlamı yitirmesine yol açarak önceliklerini işinden kendisine kaydırmasına yol açmaktadır (Ceylan ve Sulu, 2011, s.68).

Psikolojik rahatlık örgütte çalışanların çaba ve gayretlerine değer verilmesi, inisiyatif almalarının desteklenmesi, karşılaşılan olumsuz sonuçlarda yıkıcı eleştirilerle günah keçisi haline getirilmemesi gibi olumlu psikolojik iklimlere dayalı davranışların seviyesini ifade eder (Yener, 2016, s.2). Özellikle örgüte yeni katılan çalışanların bilinmezlik duygusuna sahip olacağını ifade eden Edmondson (2004, s.41) bu çalışanların karşılaştıkları tepkileri kestiremedikleri için hata yapmaya daha meyilli olduklarını belirtmektedir. Örgüt içinde yaptıkları hataların karşılığında aldıkları tepkiler çalışanları psikolojik olarak örgüte uzaklaştırabileceği gibi örgütün bir parçası haline de getirebilir.

Çalışanların hak ettikleri şekilde davranılmaması, saygı ve hoşgörünün olmaması, yönetim ve diğer çalışanların davranışlarından sürekli zarar görmesi durumunda çalışanların yabancılaşma duygusuna kapılacağı ifade edilmektedir (Fettahloğlu, 2006, s.41). İç girişimcilik davranışlarının örgüte uyumlu, aidiyet duyan, kimlik tanımlamasında çalışmış olduğu örgüte

yer veren çalışanlardan geleceği düşünülmektedir. Örgütsel yabancılaşmanın oluşması için çalışanla örgüt arasındaki etkileşimin belirli bir sürece dayanması yada birçok yaşanmışlığın olması gerekmektedir. Örgütsel yabancılaşmanın kısa bir sürede oluşamayacağı düşünülmektedir (Dağlı ve Averbek, 2017). Örgütsel yabancılaşma çalışanın örgütüyle ilişkilerini sürekli gözden geçirerek değerlendirmesi sonucu oluşmaktadır (Blauner, 1964). Çalışanın yenilikçi ve yaratıcı çözümleriyle örgütte öne çıktıkça bir süre sonra diğer çalışanların da olumsuz tepkisini çekebilir. Özellikle kolektivist toplumların her iki türü olan dikey ve yatay kolektivist toplumlarda bu yaygın bir sorun olarak görülmektedir. Araştırmanın normlara uymama kuramına oturtulmasının temel nedeni bu tarz davranışların olabilmesidir. Uzun bir geçmişte çalışanı örgütsel yabancılaşmaya iten birçok tecrübenin olması bunun temel belirleyici faktörüdür. Örgütsel yabancılaşmaya iten faktörler normlara uymama kuramı çerçevesinde gruptaki diğerlerinin davranışlarından ortaya çıkmakla birlikte kısa sürede oluşmayacağı değerlendirilmektedir. Örgütsel yabancılaşma duygusunun uzun bir yaşanmışlığa dayanması bu duygunun ortadan kalkması için uzun bir rehabilitasyon dönemini gerektirebilir. Örgütsel yabancılaşma duygusunun ortadan kalkması için belirleyen faktörlerin ortadan kaldırılması temel çözüm olmakla birlikte örgütsel yabancılaşmanın oluşması uzun yaşanmışlığa dayandığı için rekabet ortamında gelecekte uzun bir rehabilitasyon dönemi çoğu zaman bulunamayabilir. Bu uzun dönemde örgütsel yabancılaşmanın yıkıcı etkilerini azaltmak için liderin psikolojik rahatlık iklimini yerleştirmesi bir tampon görevi görebilir. Uzun bir yaşanmışlıktan sonra lider ve örgüt değişimiyle çalışanın yeni bir lider veya yeni bir örgütle etkileşiminde psikolojik rahatlık algısının getireceği hoşgörü ve kucaklayıcılık faktörleriyle örgütsel yabancılaşmanın olumsuz etkileri ortadan kaldırılabilir. Bu anlatılan süreçlerin yaşandığı bir örgütte psikolojik rahatlık algısının etkisiyle saygı ve hoşgörünün hakim olduğu bir örgütte örgütsel yabancılaşmanın yıkıcı etkisinin ortadan kalkacağı yada azalacağı düşünülmektedir.

Araştırma modeli temel olarak normlara uymama (Nonconformity Theory, Cooley, 1902, s.43) kuramına oturtulmuştur. Kurama göre grup normlarına uyamayan yenilikçi ve yaratıcı davranışlar gösteren bireylerin diğer bireylerin olumsuz davranışlarıyla soyutlanacağını, beklentileriyle gerçeklerin uyuşmaması durumunda gruptan uzaklaşacağı öngörülmürken; liderin grup davranışlarına rağmen yenilikçi ve yaratıcı fikirleri teşvik eden, destekleyen, hoşgörü gösteren davranış ve uygulamalarıyla (Psikolojik Rahatlık) örgütsel yabancılaşmanın yenilikçi ve yaratıcı davranışlar üzerindeki olumsuz etkisinin azalacağı düşünülmüştür. Öncelikle grup normlarına uymama davranışıyla oluşabilecek örgütsel yabancılaşmanın iç girişimcilik davranışını azaltacağı önerilmektedir. Böyle bir örgütte psikolojik rahatlık algısının oluşturacağı hoşgörü ve saygıyla çalışanın kendini değerli hissetmesi durumunda örgütsel yabancılaşmanın olumsuz etkisinin azalacağı düşünülebilir. Bunun yanında kolektivist toplumlarda bireysel davranışlar gösteren bireylerle karşılaşmaktadır. Böyle durumlarda bireyler içinde yaşadığı toplumun genel özelliklerinin aksine yenilikçi ve yaratıcı davranışlar gösterirler. Araştırma çerçevesinde öncelikle bireylerin içinde yaşadığı toplumun kolektivist kültürünün aksine bireyselci davranışlar gösterdiği varsayılmaktadır. Normlara uymama kuramı belirli bir topluma uyum sağlayamayan bireylerin karşılaşacağı soyutlanma ve olumsuz tepkiler açıklanabilmektedir. Bu tepkilerle örgüte yabancılaşan bireyin azalan iç girişimcilik davranışlarının psikolojik rahatlık iklimiyle dengelenebileceği tahmin edilmektedir.

Araştırmanın problemi kolektivist kültür özelliği gösteren Türk toplumundaki gündelik yaşam ve iş yaşamındaki işletmelerde grup normlarına uyum probleminin olumsuz etkilerine dayanmaktadır. Sosyal ilişkilerin verimlilik ve etkinlik üzerindeki etkisi 1930'lardan beri araştırmalarda öne çıkan sonuç olmaktadır. Dikey ve yatay kolektivist toplumlarda bireylerin

konumu ilişkilerin belirleyiciliğinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan kolektivist toplumlarda yenilikçi ve yaratıcı bireylerin içinde bulunduğu toplumda olumsuz algılanması muhtemel bir sonuç olmaktadır. Araştırmanın normlara uymama kuramına dayandırılmasının temel nedeni de budur. Bu araştırmanın amacı Türkiye toplumu gibi kolektivist toplumlarda grup normlarına uymama sonucunda yaşanabilecek örgütsel yabancılaşma gibi sonuçların çalışanların verim ve etkinliğiyle ilişkisi ve psikolojik rahatlık gibi destekleyici faktörlerin bu ilişkideki rolünü ortaya koymaktır. Bu araştırmanın sonuçları işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını sağlamalarında etkili bir kaynağı ortaya çıkarabilir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İç Girişimcilik

Girişimcilik pazarın talebini karşılayacak arzı oluşturmak için üretim faktörlerini bir araya getirerek kar amacıyla risk alıp mal ve hizmet üretme davranışlarını tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. İç girişimcilik ise girişimcilik davranışlarını işletmelerde işletme kaynaklarının kullanılmasyla icra edilmesi olarak tanımlanmıştır (Pinchot ve Pinchot, 1978, s.26). Pinchot ve Pinchot iç girişimcilik davranışını 1978 yılında yayınlamış oldukları orijinal adıyla “Intra-Corporate Entrepreneurship” Türkçe adıyla “İç – Kurumsal Girişimcilik” adlı kitabında ilk defa tanımlarlar larken örgütlerin rekabet aracı olarak içsel kaynaklara yoğunlaşmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. İç girişimcilik davranışı örgütsel kaynaklarının yenilikçi ve yaratıcı süreçlerle yeniden ele alınarak etkinlik ve verimliliğin artırılması olarak tanımlanmıştır (Pinchot, 1985: 9). Küçük işletmelerin kaynak ve personel sıkıntısından dolayı iç girişimcilik davranışlarına yoğunlaşamayacağını ifade eden Pinchot (1985, s.11) ancak büyük işletmelerin ya da stratejik ortaklıkların iç girişimcilik davranışlarını destekleyebileceğini ifade etmektedir. Günümüzde Pinchot’un dönemiyle karşılaştırıldığında yenilik ve yaratıcılık odaklı faaliyetlere hem devletlerin hem de özel kuruluşların sağladığı hibe ve teşvikler göz önüne alındığında Pinchot’un öngörüsünün doğrulanmadığı söylenebilir. Yine de Pinchot’un dönemine bakıldığında büyük işletmelerin ya da stratejik ortaklıkların bünyelerinde iç girişimcilik faaliyetlerini destekleyecek yapısal düzenlemeler yaptıkları (Ar-Ge Bölümleri, Beyin Fırtınası, Toplam Kalite Yönetimi Programları vb.) görülmektedir. O dönem için gerçekten iç girişimcilik yaklaşımı küçük işletmelerin altından kalkamayacağı bir yük olarak görülmektedir. Günümüzde iç girişimcilik davranışları işletmelerin kaynak odaklı rekabet stratejilerinde önemli bir yer tutmakta olup sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamak isteyen işletmelerin kendi içinde yenilik ve yaratıcılık davranışlarını teşvik ederek etkinlik ve verimlilik sağlamaya çalıştığına şahit olmaktayız (Aparicio, 2017, s.76).

İç girişimcilik konusunun stratejik yönetimde dikkate alınmasının 3 göstergesi olduğu ifade edilmektedir (Masomi ve diğerleri, 2013, s.109);

- İç girişimciliğin işletmelerin çevreye uyumu ve idamesi için ihtiyaç duyacakları uzun dönemli performanslarının belirleyicisi olarak kabul edilmesi,
- İç girişimciliğin üst yönetimin düşüncesi olarak organizasyonel yapıya dahil edilerek kabul edilmesi ve desteklenmesi,
- İç girişimciliğin stratejik yönetimin temel araçları ve amaçlarından biri olarak görülmesidir.

Ülkemizde Arçelik, Vestel vb. işletmelerin yanında uluslararası arenada IBM, Lockheed Martin, 3M ve Google gibi işletmeler iç girişimciliği farklı formlarda işletmelerinde yürütmektedirler. Aparicio (2017, s.111) işletmelerdeki iç girişimcilik davranışlarının farklı formlarda gelişebileceğini ifade etmektedir ;

Çok Yönlü Teşkilat: Bu tür organizasyon teşkilatlarında örgütün ana faaliyetlerini yürüten teşkilatı rutin bir şekilde çalışırken iç girişimcilik konulu yenilik ve yaratıcılık güdümlü ayrı bir teşkilatı daha bulunmakta olup bu teşkilat doğrudan üst yönetime bağlıdır. Kendi yönetim fonksiyonlarına sahip olan bu teşkilat yaratıcı düşüncelerle yeni fikirlerin icraya geçirilmesiyle ortaya çıkan yeni ürün veya hizmetin pazarlanmasıyla uğraşır (Benner ve Tushman, 2002, s.23).

Özgür Takım Yapısı: Bu tür teşkilatlar işletmenin fonksiyonel yapısına bir tane de iç girişimci takımın eklenmesiyle oluşmaktadır. Çok yönlü teşkilat yapısından farkı özgür takımın kendi iç fonksiyonlarının olmamasıdır. Çok yönlü takımda işletmenin esas teşkilat yapısı gibi personel üretim vb. fonksiyonları bulunmaktayken özgür takım yapısında daha küçük bir çalışma grubu yenilik ve yaratıcılık yönlü faaliyetler icra ederek etkinlik ve verimliliği arttırmaya çalışır. Lockheed Martin (2016) iç girişimcilik teşkilat yapısı özgür takımlara örnek gösterilebilir.

Çapraz İşlevsel Takımlar: Çapraz işlevsel takımlar işletmelerin mevcut örgüt yapısındaki fonksiyonlarına mensup personelin ayrı bir çalışma grubuyla yenilik ve yaratıcılık güdümlü çalışmalarda rol almasını ifade eder. Farklı ihtisaslara sahip çalışanların işletmenin sürdürülebilir rekabet avantajını elde etmesi için bir araya gelerek çalışmasını ifade eder (Love ve Roper, 2009, s.195).

Fonksiyonel Teşkilat: İşletmenin her bir fonksiyonunda yenilik ve yaratıcılık güdümlü çalıştırılan personelin bulunması ve esas fonksiyonla uyumlu bir şekilde iç girişimcilik faaliyetlerinin yürütülmesini ifade etmektedir.

Hornsby ve Kuratko (2002, s.256) örgütlerde iç girişimcilik davranışlarını 5 faktör modeline göre değerlendirmektedir. Bunlar (Hornsby ve Kuratko, 2002, s.256);

- Yönetim Desteği,
- Kaynakların Varlığı,
- Örgütsel Yapı,
- Risk Alma,
- Ödüllendirme olarak ifade edilmektedir.

Bununla birlikte bu model ortaya atıldıktan sonra alanyazında birçok farklı boyutta ele alınarak araştırmalara konu edilmiştir. Bu araştırmalardan birinde iç girişimcilik davranışının girişimcilik davranışı gibi sosyokültürel bağlamdan soyutlanarak ele alınamayacağını ifade eden Christensen (2005, s.311) Hornsby ve diğerlerinin (2002) 5 faktör modeline çalışanın sosyokültürel bağlamla ilişkisinin boyutlarını içine alan 3 tane daha faktör eklemiştir. Bunlar;

- İletişim,
- Kültür,
- Süreç olarak ifade edilmiştir (Christensen, 2005, s.311).

İç girişimcilik davranışının baş aktörünün girişimci çalışan olduğunu ifade eden Pinchot girişimci çalışanı yenilikçi ve yaratıcı bakış açısına sahip ve istekli birey olarak tanımlamaktadır. Bu tür çalışanlara sahip örgütlerde iç girişimcilik faaliyetlerinin yaygın olacağı ifade edilmektedir (Pinchot, 1985, s.21). Baron (2007, s.29) bilişsel süreçlerinin diğer çalışanlardan farklı çalışarak fırsatları teşhis edebilen bireyler olarak tanımladığı iç girişimci çalışanların sosyal yeteneklerinin güçlü ve sosyal ağ kurma eğilimli olduğunu ifade etmektedir.

Baron (2007, s.31)'un etkin düşünen bireyler olarak tanımladığı iç girişimcilerin asla bir tane doğru cevabının veya bir tane doğru çözümün olmadığını ifade etmektedir. Read (2011, s.17) iç girişimcilerin etkin düşünce yapısının bağlamsal olarak fırsatları ve kaynakları gözden geçirdiğini duruma göre farklı alternatifler ürettiğini ifade etmektedir. Bu süreçte iç girişimci çalışanın aynı kaynaklarla farklı alternatifler ortaya çıkaracak üretim süreçlerine girmesi etkin düşünce formuna örnek olarak sunulabilir. Diğer yandan Christensen'in (2005, s.314) yukarıda ifade ettiği iletişim, kültür ve süreç faktörleriyle iç girişimcinin kuracağı sosyal ağların alternatif fikir yürütme aşamasında etkin olarak kullanıldığı da ifade edilmektedir.

Bu çalışmanın modelinde iç girişimcinin içinde bulunduğu örgüt ve grubun normlarından etkilenebileceği üzerine bir model geliştirilmiştir.

2.2. Psikolojik Rahatlık

Çalışanların örgüt içinde örgütsel görevlere ilişkin teklif, öneri, fikir ve ön etkin davranışlarının teşvik edilerek desteklendiği ortamlar psikolojik olarak rahat ortamlar olarak kabul edilmektedir (Yener, 2015, s.7). Çalışanların hissettiği kişilerarası risk olarak tanımlanan (Edmondson, 1999, s.356) psikolojik rahatlık özellikle örgütsel öğrenme (Edmondson, 2004, s.75; Yener ve Saka, 2017, s.49) yoluyla yenilikçi ve yaratıcı sonuçların ortaya çıkarılması için örgütlerin olmazsa olmaz psikolojik iklimi olarak kabul edilmektedir. Google "Aristotle" adını verdiği bir programla örgütlerinde yenilikçi davranışların arttırılmasını her seviyede yöneticisinin öncelikli görevi olarak kabul etmektedir. Google bu süreçte yenilikçi ve yaratıcı personelin belirleyici faktörü olarak psikolojik rahatlık algısını görmekte olup psikolojik rahatlık algısının gerekliliğine yabancı kalmayı dünyadan bihaber olmakla eşdeğer kabul etmektedir (Duhigg, s.2016).

Hirschman'ın kaçma-konuşma-sadakat kuramına dayandırılan psikolojik rahatlık algısı (Edmondson, 1999, s.361) sayesinde bireyde oluşacak kişilerarası güven duygusuyla bireyin potansiyelinden tam olarak yararlanılabileceği düşünülmektedir. Bireylerin psikolojik tehdit görmediği veya güven duyduğu ortamlarda rahat hareket edebildikleri, rahatsızlık duydukları örgütsel konuları dile getirebildikleri ifade edilmektedir (Edmondson, 1999, s.363). Bunun farkına varan küresel bir şirket olan Google çalışanlarının tüm potansiyelinden yenilikçilik amacıyla yararlanmayı amaç edinen mükemmel takımlar kurmak için 2011 yılında bir "Aristotle" adında bir proje başlatmıştır. Proje çerçevesinde yenilikçi ve yaratıcı potansiyele sahip mükemmel insanları bir araya getirerek birbiriyle entegre etme amacını taşıyan bir çalışma yapmıştır. Çalışma çerçevesinde insanların ne sıklıkla birlikte yemek yediklerinden başarılı yönetici veya yaratıcı çalışanların özelliklerini ortaya koymaya kadar geniş bir skalada birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada ortaya konulan en önemli sonuç olarak mükemmel takımlar yaratmanın aslında çalışanları birbirine entegre etmek olduğu savunulmuştur (Duhigg, 2016). Çalışanların birbirlerine entegre edilmesi aslında grup normlarını dikkate almayı gerektirmektedir. Grup normları olarak paylaşılan normların grup üyelerince kabul edilme derecesi çalışanların birbirine entegre edilmesini de kolaylaştırmaktadır. Bunun yolu olarak örgütlerde kişilerarası güven ve hoşgörü oluşmasını sağlayacak davranış ve uygulamaların yaygınlaştırılmasını öneren Google'ın proje sorumluları bunun psikolojik rahatlık algısıyla başarılabileceğini önermişlerdir. İşletmelerin kaynak temelli yaklaşımla kaynaklarını en etkin ve verimli nasıl kullanabileceklerini sorgulayan araştırmalar örgüt ve grup içindeki bireyin kişilerarası etkileşim düzeyinin bireyin işletmeye katkısını belirlediğini iddia etmektedirler (Alpkan ve diğerleri, 2010, s.739).

Yapılan araştırmaların da ortaya koyduğu gibi örgüt kültürünün hoşgörülü olması bireyi olduğu gibi kabul etmesi, bireyin katılımını teşvik etmesi psikolojik rahatlık algısının göstergesi

---

olmaktadır. Bu özelliklere sahip bir örgüt yapısı bireyi örgütle bütünleştirici bir fonksiyon oynayarak normlara uymama tehlikesini ortadan kaldıracaktır. Bireyi olduğu gibi kabul ederek katılımını teşvik eden bir örgütte yenilikçi ve yaratıcı düşüncelerin yaygınlaşacağı düşünülmektedir. Verim ve etkinliği arttıracak yenilikçi ve yaratıcı düşüncelerin iç girişimciliğin belirleyeni olduğu gözönüne alınırsa psikolojik rahatlık algısının hakim kültür olduğu bir örgütte iç girişimcilik davranışlarının yaygın olacağı düşünülmektedir.

2.3. Örgütsel Yabancılaşma

Örgütsel yabancılaşma bireyin içinde bulunduğu örgütteki sosyal yapıyla psikolojik uyum sağlayamaması durumundaki çaresizliğini ve örgütten uzaklaşmasını ifade etmektedir (Abbas ve diğerleri, 2017, s.145). Çalışanın içinde bulunduğu örgütte güçsüz veya zayıf durumunu tasvir etmek için kullanılan örgütsel yabancılaşma kavramı bireyin içinde bulunduğu çevreye karşı şüphe ve güvensizliğini ifade eder. Bireyin çalıştığı örgütte otonomisinin azalarak işe yönelik beklentileriyle gerçeklerin uyuşmaması durumunda bireyin hayal kırıklığı yaşayacağı öngörülmektedir. Örgütsel yabancılaşmanın yaşandığı ortamda bireyden beklentiler ve sonuçlar kesin çizgilerle belirlenmiş olup monoton bir psikolojik iklim hakimdir. Birey kendini hiyerarşik yapının içinde elleri kolları bağlı mekanik bir araç olarak görür. Kişilerarası güvenin yok olduğu veya çok az olduğu örgütsel yabancılaşma durumunda bireylerin kendilerini güçsüz, umutsuz ve sosyal izolasyon içinde gördükleri ifade edilir (Sirin ve Sirin, 2013, s.181). Bireylerin beklentilerini karşılamayan bir mahrumiyet duygusunu ifade eden örgütsel yabancılaşma yaşadıklarında çalışanların işlerine ilişkin motivasyonlarının düşerek verimsizleşeceği öngörülmektedir (Abbas, 2017, s.152). Bireylerin yapmış oldukları işle etkileşimlerini engelleyecek bağlamsal ve çevresel etkenlerin bireyleri umutsuzluğa ittiği ifade edilmektedir. Birey çalışmış olduğu örgütte işiyle ilgili yaşamış olduğu olumsuz deneyimler sonucunda çevresine güveninin kaybolması, kural ve uygulamaları göz ardı etmesi, günlük faaliyetlerinde kontrolünü yitirmesi ve kendilerini ifade edememe gibi durumlarla karşılaşmaktadır (Sirin ve Sirin, 2013). Alanyazında çok uzun zaman önce araştırmalara konu olan örgütsel yabancılaşma duygusunun bazı olumsuz sonuçları aşağıda sıralanmıştır (Yorulmaz ve diğerleri, 2015, s.36);

- Çaresizlik: İçinde yaşadığı örgütteki olumsuz deneyimleri sonucunda çaba ve gayretlerinin hiç birşeyi değiştiremeyeceğini düşünmesi durumudur.
- Faydasızlık: Bireyin görev ve sorumluluklarını tam anlamıyla gereği gibi icra etmesinin hiçbir olumlu sonuca yol açmayacağını düşünmesi durumudur.
- Norm ve Teamüllerin Yok Sayılması: Bireyin deneyimleriyle inanmış olduğu tüm değer ve kuralların anlamsız olduğunu düşünerek örgütsel yabancılaşmayı yaşadıkdan sonra kuralsız davranışlar göstermesidir.
- Soyutlanma: Bireyin içinde yaşadığı toplumda kendinin değer verilerek dikkate alınmadığını düşünmesidir.
- Psikolojik Yabancılaşma: Bireyin fiziksel yabancılaşmadan sonra psikolojik olarak da işe yönelik kimliğini kaybederek işe yönelik bütün inancının kaybolarak psikolojik soyutlanmayı yaşamasıdır.

Örgütsel çalışanların sosyal gereksinimlerini karşılayamayarak değerleri, amaçları ve istekleriyle karşılaşmış oldukları gerçeklerin uyumsuzluğunu tecrübe etmeleri durumunda örgütsel yabancılaşma yaşadıkları ifade edilir (Pelit ve diğerleri, 2015, s.89). Örgütsel yabancılaşmayla örgütsel bağlılığın azalarak kaybolması yaşanırken örgütün misyon ve vizyonu çalışan için bir şey ifade etmemeye başlar. Çalışanın çalışmış olduğu örgütte kendini fazlalık olarak görüp

varlığını anlamsız bulmaktadır. Çalışan kendini etkisiz ve faydasız olarak görerek örgüte ilişkin ekstra rol ve sorumluluktan kaçmaya başlar.

2.4. Değişkenler Arasındaki İlişki

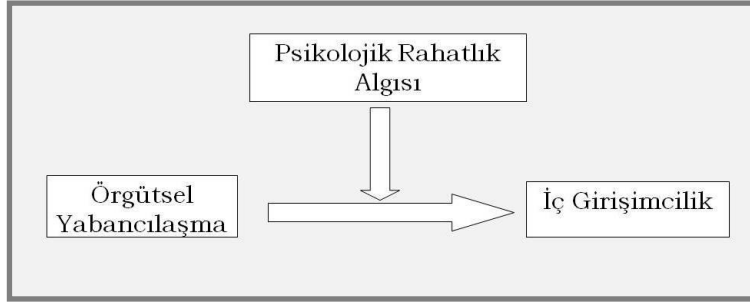
İç girişimcilik davranışı çalışanların yenilikçi ve yaratıcı yaklaşımla örgütsel kaynakları kullanarak mevcut süreç ve uygulamaların daha verimli ve etkin işletilmesi olarak tanımlanırken; çalışanların bu süreçte ekstra rol ve sorumluluk üstleneceği öngörülmektedir. Yenilik ve yaratıcılık yönlü davranışların bireylerin davranışlarındaki otonomiyle orantılı olduğu düşünülmektedir. Bireylerin rahat hareket edebileceğini düşündüğü örgütsel çevreyi benimseyerek yabancılaşma hissetmeyeceği ve yaptığı işe yönelik verimlilik ve etkinliği arttıracak düşüncelerini gerçekleştireceği varsayılmaktadır. Bunun yanında örgütlerin sosyal boyutunun resmi ya da resmi olmayan normlarının olduğu düşüncesinden hareketle örgüt üyelerinin bu normlara uydukları sürece örgütle bütünleşebilecekleri ya da örgütü içselleştirecekleri düşünülmektedir. Bu olumlu yaklaşımın yanında örgütün diğer üyelerinin kendilerinin varlığını sorgulattırarak davranışlara olumsuz bakacakları da dikkate alınmalıdır. Yani aynı örgütü paylaşan bireylerin herhangi birinin örgütün genel seviyesinin üzerinde önetkin davranışlar sergileyerek yeni fikirler, yeni düşünceler önermesi ve bunun yönetimce desteklenerek gerçekleştirilmesi durumunda diğer çalışanların yenilikçi çalışmaları (iç girişimci) soyutlayacağı düşünülmektedir. Bu noktada normlara uymama kuramının (Cooley, 1902) referansı ile yenilikçi çalışmanın her ne kadar örgütsel amaçlara hizmet etse de sosyal gereksinim ve beklentilerini karşılayamaması (örgüt içinde diğer çalışanlar tarafından soyutlanması) iç girişimci çalışmaları örgütsel yabancılaşmaya itebileceği düşünülmektedir. Bu karmaşık ve örgüt için tehlikeli durumda örgüt yönetiminin model davranışlarıyla yaygınlaştırılabilecek psikolojik rahatlık algısının çözüm olacağı düşünülmektedir. Yener (2016, s.4) psikolojik rahatlık algısının liderlerin model davranışlarıyla örgüte benimsetilebileceğini iddia etmektedir. Psikolojik rahatlık davranışının yaygın olduğu örgütlerde (Google'ın "Aristotle" projesi) yenilikçilik ve yaratıcılığın yüksek olduğu göz önüne alındığında iç girişimcilik davranışlarının yaygınlaştırılması için psikolojik rahatlığın bir gereksinim olduğu düşünülebilir. Google örneğinde de psikolojik rahatlık algısı üst yönetimin politikası ve uygulaması olarak işletmeye benimsetilmeye çalışılmakta ve olumlu sonuçlar alınmaktadır. Buradan hareketle normlara uymama kuramının ifade ettiği olumsuz sonuçlara rağmen örgüt yönetiminin kararlı uygulamaları sonucu psikolojik rahatlık algısının örgütsel yabancılaşmanın olumsuz etkilerini azaltarak iç girişimcilik davranışlarını arttıracığı düşünülmektedir.

Türkiye gibi kolektivist özellikler barındıran toplumlardaki örgütlerde bireylerin toplumun genel işleyişi ve düzenine aykırı davranması için liderin ve örgüt ikliminin destekleyici olması gerekmektedir. Aksi takdirde kolektivist toplum içindeki bireysel davranışlarla bireyler normlara uyamayabilirler. Bu durumdaki çalışanlardan yenilik ve yaratıcılık beklenemeyeceği gibi bazen rutin görevlerin icrasında bile sorunlar yaşanabilir.

2.5. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Alanyazın taramasında sunulanlar ışığında bu çalışmada normlara uymama kuramına dayandırılarak örgütsel yabancılaşmanın iç girişimcilik davranışı üzerinde olumsuz etki oluşturacağı ve bu ilişkide psikolojik rahatlık algısının düzenleyici rolüyle olumsuz etkiyi azaltacağı önerilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

H1: Psikolojik rahatlık algısı örgütsel yabancılaşma ve iç girişimcilik arasındaki ilişkide düzenleyici rol oynamaktadır.

3. ARAŞTIRMA

Sinop il ve ilçelerindeki KOBİ'lerdeki 159 çalışana yüz yüze uygulanan yapılandırılmış soru formlarıyla elde edilen veriler Hayes'in (2013) Process 2.15 adlı makrosuyla SPSS 21 üzerinde analiz edilmiştir. Araştırmacılara daha güvenilir ve kesin sonuçlar veren Process 2.15 adlı makro internet üzerinden ücretsiz olarak indirilerek yaygın olarak kullanılmaktadır. Düşük sayılı örneklem, normallik, homojenlik gibi analizi etkileyen belirleyenlerin olumsuz etkisini azaltan Process'in SPSS üzerinde kullanılabilmesi araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır.

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın amacı Türkiye toplumu gibi kolektivist toplumlarda grup normlarına uymama sonucunda yaşanabilecek örgütsel yabancılaşma gibi sonuçların çalışanların verim ve etkinliğiyle ilişkisi ve psikolojik rahatlık gibi destekleyici faktörlerin bu ilişkideki rolünü ortaya koymaktır. Bu araştırmanın sonuçları işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını sağlamalarında etkili bir kaynağı ortaya çıkarabilir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın örneklemini Sinop il merkezi ve ilçelerinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin çalışanları oluşturmaktadır. Uygulanan 250 anketin geri dönen kısmının kontrolünde uygun olmayanların da veri setinden çıkarılmasıyla birlikte kalan 159 anket analize tabi tutulmuştur. Örneklem 97 tane (% 61) kadın, 62 tane (% 39) erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Örneklem 14 lisans üstü (% 8,8), 55 lisans (% 34,6), 37 lisans (% 23,3), 38 lisans (% 23,9) ve 15 ilköğretim (% 9,4) mezunu katılımcıdan oluşmaktadır. Eğitim düzeyine bakıldığında katılımcıların ölçekteki ifadeleri algılama ve yorumlama da problem yaşamadıkları düşünülebilir. Kolayda örneklem yoluyla uygulanan anketlere istinaden yapılan testler ve sonuçları araştırmanın ilgili bölümlerinde sunulmuştur.

3.3. Ölçme Araçları Geçerlik ve Güvenirlik Sonuçları

İç girişimcilik eğilimini ölçmek için Naktiyok (2004) tarafından geliştirilen Antoncic, Hisrich ve Zahra (1991) tarafından alanyazında yapılan ölçeklerin kullanımıyla ortaya çıkan çok boyutlu bir ölçek kullanılmıştır. İç girişimcilik ölçeği toplam 18 madde ve proaktif davranış, yenilik, farklılaşma, örgütsel yenilenme adlı 4 faktörden oluşmaktadır. İç girişimcilik ölçeğinin boyutları sırasıyla proaktif davranış en düşük 0,521 en yüksek 0,810 yenilik en düşük 0,483 en yüksek 0,743 farklılaşma en düşük 0,471 en yüksek 0,761 örgütsel yenilenme en düşük 0,473 en yüksek 0,732 olarak gözlenmiştir. İç girişimcilik eğilimindeki "Yenilik İçin Kaynak Yaratmak"

ifadesi en yüksek (4,14), “Risk taşıyan projeleri uygulama” ifadesi en düşük (1,29) ortalamaya sahip ifade olarak gözlenmiştir.

Örgütsel yabancılaşma duygusu anlamsızlık, güçsüzlük, normsuzluk, çevreden uzaklaşma, kendinden uzaklaşma ve işten uzaklaşma faktörleri altında toplam 36 ifadeden oluşan örgütsel yabancılaşma ölçeği ile ölçülmüştür (Minibaş, 1993). Örgütsel yabancılaşma ölçeğinin faktör yükleri anlamsızlık en düşük 0,448 en yüksek 0,762; güçsüzlük en düşük 0,474 en yüksek 0,792, normsuzluk en düşük 0,465 en yüksek 0,641; çevreden uzaklaşma en düşük 0,557 en yüksek 0,735’dir, kendinden uzaklaşma en düşük 0,487 en yüksek 0,835, işten uzaklaşma en düşük 0,532, en yüksek 0,770 olarak gözlenmiştir. Ölçekte “Hayatın hiçbir anlam taşımadığını düşünüyorum” ifadesi en yüksek ortalamaya (4,43), “Doğrularla yanlışları ayırmak çok zorlaşmaya başladı” ifadesi en düşük (1,71) ortalamaya sahip ifadeler olarak gözlenmiştir.

Psikolojik rahatlık algısı Türkçe geçerlik ve güvenilirliği Yener (2015) tarafından yapılmış olan tek faktör altında toplam 7 ifadeden oluşan psikolojik rahatlık algısı ölçeği ile ölçülmüştür. Faktör yükleri en düşük 0,520 en yüksek 0,792 olarak gözlenmiştir. “Bu işyerinde insanlar ile çalışırken, bana özel beceri ve yeteneklerime değer verilir ve bu yeteneklerim kullanılır.” İfadesi en yüksek ortalamaya sahip (4,51) “Bu işyerinde çalışanlar, diğer çalışanların fikirlerine sırf farklı (yaş, ırk, dil,din) oldukları için karşı çıkarlar.” ifadesi en düşük ortalamaya sahip (1,16) ifadeler olarak öne çıkmıştır.

Ölçme araçlarının faktör analizine uygun olup olmadığı için yapılan temel bileşenler faktör analizinin sonuçları olan Kaiser- Mayer-Olkin (KMO) değerinin her bir ölçek için 0,70 değerinin üzerinde olması gerekmektedir. Barlett Küresellik test sonuçlarının ise belirlenen anlamlılık seviyesinden (0,05) düşük olması gerekmektedir (Çokluk ve diğerleri, 2012, s.207). Bu sonuçlardan sonra yapılan faktör analizine göre ölçeklerin faktör yapısı ve açıklama oranları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Ölçme Araçlarına İlişkin Sonuçlar ve Faktör Analizi.

Ölçek Adı	KMO Testi	Barlett Kürese.Testi	Güv.Kat. (Cron.Alpha)	Toplam Açıklama Oranı	Faktör Sayısı	Toplam İfade Sayısı
Psi.Rah.	0,809	0,000	0,788	% 42	1	7
İç Gir.	0,846	0,000	0,849	% 51	4	18
Ör.Yab.	0,936	0,000	0,956	% 72	6	36

3.4. Bulgular

Regresyon yoluyla yapılacak hipotez testine geçmeden önce örgütsel yabancılaşma, iç girişimcilik ve psikolojik rahatlık arasındaki ilişkilerin ortaya konulması için yapılan Pearson korelasyon test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Örgütsel yabancılaşma ve psikolojik rahatlık algısı arasında olumsuz ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ($r=-,36$; $p < 0,01$), örgütsel yabancılaşma ve iç girişimcilik arasında olumsuz ve anlamlı bir ilişkinin ortaya çıktığı ($r=-,61$; $p < 0,01$), psikolojik rahatlık ve iç girişimcilik arasında olumlu ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ($r=,59$; $p < 0,01$) gözlenmiştir.

Tablo 2. Korelasyon Sonuçları

n=159	Ort.	SS.	1	2	3
Psikolojik Rahatlık	2,81	0,70	1		
Örgütsel Yabancılaşma	3,18	1,14	-0,358**	1	
İç Girişimcilik	2,65	0,95	0,585**	-0,612**	1

Regresyon ve düzenleyici model test sonuçlarına göre bağımsız değişken olan örgütsel yabancılaşma duygusunun iç girişimciliği olumsuz ve anlamlı bir şekilde etkilediği ($R^2=0,37$, $\beta=-0,35$ ve $p < 0,05$), düzenleyici değişken olan psikolojik rahatlık algısının bu ilişkiye dahil edildiğinde örgütsel yabancılaşmanın etkisini düşürdüğü ($R^2=0,55$ $\beta=-0,22$ ve $p < 0,05$) görülmüştür. Anlamlılık seviyesinin etkileşimden sonra değişmemesi ilişkide düzenleyicilik etkisinin olduğunu düşündürmektedir (Hayes, 2013). Bunun yanında tablonun son sütunundaki belirleyicilik katsayısının (R^2) değişim oranı psikolojik rahatlık algısının belirleme oranlarına göre de aracılık etkisinin olduğunu göstermektedir.

Düzenleyici regresyon testinin verildiği tablo 3'ün ikinci kısmında düzenleyici değişkenin farklı etki seviyelerinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etki değişimi görülmektedir. Düzenleyici değişken psikolojik rahatlık algısı ve örgütsel yabancılaşma duygusunun arasındaki ilişkinin olumsuz olması düzenleyicilik ilişkisinde de ters etki yapmasını gerektirmektedir.

Tablo 3. Araştırma Modeline İlişkin Regresyon Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: İç Girişimcilik								
Model Özeti								
R	(R ²)	MSE	F	df1	df2	p		
0,7429	0,55	0,41	66,12	3,00	155,00	0,0000		
Model Açıklaması								
	N	Kats.	SH	t	p	LLCI	ULCI	R ² Değ.
Sabit		2,58	0,06	40,8	0,00	2,46	2,71	
Psikolojik Rahatlık	159	0,62	0,10	5,75	0,00	0,40	0,83	
Örgütsel Yabancılaşma	159	-0,34	0,05	-6,78	0,00	-0,44	-0,24	
Etkileşim PsiRah X Örg. Yab.	159	-0,21	0,09	-2,23	0,02	-0,41	0,025	0,024

4. SONUÇ

Cooley (1902) örgütlerde sosyalleşme sürecinin genel kabul görmüş örgüt normlarına uyumdan geçtiğini ifade etmektedir. Araştırmanın bağımsız değişkeni olan örgütsel yabancılaşma duygusunun iç girişimci çalışanın örgütün normlarına uyamaması durumunda yaşanacağı düşünülmektedir. Normlara uyamama kuramının çerçevesinde yenilikçi ve yaratıcı çalışanların içinde bulunduğu örgütün genel yapısına aykırı davranabileceği düşünülmüştür. Bunun yanında kolektivist özellikleri baskın olan toplumda bireylerin sosyal beklenti ve ihtiyaçlarıyla uyum olmayan bir ortamda içindeki yenilik ve yaratıcılık davranışlarını açığa çıkaramayacağı düşünüldükçe bireyi destekleyen bir yönetim politikası normların bireyi yabancılaştıran olumsuz etkilerini azaltabilir. Hirschman (1970) kaçma-konuşma-sadakət kuramında çalışanların karar alma mekanizmalarındaki etkisinin artmasının çalışanların örgüte karşı

sadakatlerini de arttıracığı ifade edilmektedir. Çalışanlara yabancılaşmış yönetim şekillerinin geri besleme mekanizmasını kuramayacağı için örgütün etkinlik ve verimliliğini olumsuz etkileyecek problemlerin keşfedilmesini de geciktirebileceği ya da engelleyebileceği düşünülmektedir. Örgütsel yabancılaşma herne kadar çalışanın duygusu olsa da alanyazında da ifade edildiği gibi çalışan dışındaki yabancılaştırıcı süreçlerin sonucu olmaktadır. Örgütsel yabancılaşmanın yaygın olduğu örgütlerde çalışanların örgüt içinde mutsuz, umutsuz, ruhsuz, amaçsız ve güçsüz oldukları göz önüne alındığında çalışanları bu ruh haline iten nedenleri örgütün içinde aramak gerçekçi olacaktır. Suçlayıcı, yıkıcı eleştirel bir liderlik anlayışıyla yönetilen örgütlerde tüm çalışanlar bir süre sonra liderliğe uygun tepki ve davranış geliştirecektir (Yener, 2015). Bu süreç Hirschman'ın kaçma sürecini açıklamaktadır. Böyle bir süreçte çalışanların bırakın yenilik ve yaratıcılık güdümlü davranışları gündelik işlerde dahi verimlilik ve etkinliği gösteremeyeceği düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre örgütsel yabancılaşmanın iç girişimciliği olumsuz etkilemesinin açıklaması bu olabilir.

Hirschman'ın kuramındaki konuşma ve sadakat boyutu ise çalışanların yaptığı hatalara hoşgörülü ve yapıcı yaklaştığında örgütsel öğrenmeyi sağladığını (Edmondson, 2004) önermektedir. Hiçbir çalışanın çok sıradışı bir neden olmadıkça bilinçli ve istekli olarak örgüt aleyhine hareket etmeyeceği varsayımıyla hareket eden liderler çalışanların yaptığı hataları bağlamsal olarak değerlendirip hatalardan öğrenme süreciyle örgütsel öğrenmeyi sağlamaktadır (Huber, 1998). Psikolojik rahatlık algısının sağlayacağı hoşgörü ve inisiyatif iklimiyle birbirine saygı duyan çalışanların oluşturduğu örgütlerde çalışanların hata yapmaktan çekinmeyeceği ve yaptığı hataları öğrenme aracı olarak kullanacağı düşünülmektedir. İnsanların öğrenme davranışlarının sonuçlarının yenilik ve yaratıcılığı getireceği göz önüne alınırsa psikolojik rahatlık algısının iç girişimcilik üzerindeki olumlu etkisi mantıklı görülebilir.

Araştırma sonuçları örneklemin toplumsal özellikleri ve örneklemin demografik özellikleri açısından değerlendirildiğinde daha ilgi çekici sonuçlar da karşımıza çıkmaktadır. Kolektivist özellik barındıran bir toplumda çalışmanın yapılması normlara uymama kuramı çerçevesinde bireyin soyutlanarak örgütsel yabancılaşma yaşayabileceğini ortaya koyarken bu bireylerin örgütte iç girişimcilik davranışı sergileyemeyeceklerini de vurgulamıştır. Güvenirlik ve geçerlik sonuçlarının tatmin edici olması katılımcıların eğitim düzeyinin ortalamasının üzerinde olmasına bağlanmaktadır. Bu sayede katılımcılar ölçeklerdeki ifadeleri ayrıştırabilmiş ve psikolojik rahatlık algısının düzenleyici etkisini ölçmemizi sağlamıştır.

Psikolojik rahatlık algısının oluşturduğu hoşgörü ortamı özellikle örgüte yeni katılan üyenin oryantasyonu ve hızlı entegrasyonunu sağlamaktadır. Bunun yanında ilerleyen aşamalarda hoşgörü çalışanın örgütün verimlilik ve etkinliğini arttıracak katkılarını ortaya çıkmasını sağlayabilir. Psikolojik rahatlık çalışanların daha önce yaşamış olduğu psikolojik travmaların etkilerinin azaltılmasına da katkı sağlayabilir. Bu açıdan liderlere işletmelerde büyük önem düşmektedir. Bu araştırmanın da ortaya koyduğu gibi psikolojik rahatlık algısı örgütsel yabancılaşmanın olumsuz etkisini dahi azaltabiliyorsa destekleyici birçok uygulamayla işletmenin sürdürülebilir rekabet avantajı kazanmasını sağlayabilir. Liderlerin bunu dikkate almaları olumlu sonuçlar ortaya koyabilir. Ayrıca Google'ın projesi birçok işletme için ışık oluşturmali ve bu tecrübelerden yararlanılmalıdır. Özellikle sürdürülebilir rekabet avantajı yenilikçiliğe ve yaratıcılığa dayanan işletmelerin bu çalışmalardan yararlanmaları faydalı olabilir.

Araştırmanın dizaynında ve uygulamasında veri toplanmasında KOBİlerin ayrıştırılmaması araştırmanın eksikliği olarak görülmektedir. Lider ve çalışanların ayrıştırılmaması çalışanların bireysel faktörler veya durumsal faktörlerden etkilenme düzeyini ortaya koyabilir.

İleride yapılacak çalışmalarda Türkiye’ de yenilik ve yaratıcılıklarıyla ön plana çıkmış olan işletmeler üzerinde psikolojik rahatlık algısı ve iç girişimcilik değişkenlerinin konu edildiği araştırma modelleri kullanılabilir. Türkiye merkezli olup küreselleşmiş birçok işletme alanlarındaki yenilikçi ve yaratıcı ürün ve hizmetlerini iç girişimcilik yoluyla üretmektedir. Bu işletmelerin çalışma ve yönetim süreçlerinin sorgulandığı araştırmaların yaygınlaştırılması diğer işletmelere referans olabilir.

Araştırmanın kısıtı olarak örneklem sayısı görülebilir. Örneklem sayısının finansal ve profesyonel desteklerle artırılması araştırmanın güvenilirlik ve geçerliliğini arttırabilir. Günümüzde çok büyük ölçekli çalışmaların bu şekilde yapıldığı göz önüne alınırsa bu imkanlar sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Brealey, R. A., Myers, S. C., Allen, F. ve Mohanty, P. (2012). *Principles of corporate finance*. India,Tata: McGraw-Hill Education.
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of accounting and economics*, 3(3), 183-199.
- Abbas, A.A., Abbas, A. ve Khali, H.H. (2017). The effect of hostile work environment on organizational alienation: the mediation role of the relationship between the leader and followers”, *Asian Social Science*, 13(2), 140-158
- Alpkan, L., Bulut, C., Günday, G., Ulusoy, G. ve Kılıç, K. (2010). Organizational support for intrapreneurship and its interaction with human capital to enhance innovative performance. *Management Decision*, 48(5), 732-755.
- Antoncic, B. ve Hisrich, R. D. (2003). Clarifying the intrapreneurship concept. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 10(1), 7-24.
- Aparicio, M.E. (2017). Driving and inhibiting factors for intrapreneurship. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Norveç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi,Norveç.
- Baron, R. (2007). Behavioral and cognitive factors in entrepreneurship: entrepreneurs as the active element in new venture creation. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 1(1). 27-47.
- Benner, M. ve Tushman, M. (2002). *Process management and technological innovation: a longitudinal study of the photography and paint industries*. Working Paper, The Wharton School, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- Blauner, R. (1964). *Alienation and freedom: the factory worker and his industry*. University of Chicago Press, Chicago.
- Bolton, J. E. (1971). *Small firms: report of the committee of inquiry on small firms*. London: Her Majesty’s Stationery Office.
- Ceylan, A. ve Sulu, S. (2011). Organizational in justice and work alienation. *Ekonomika a Management*, (2), 65-78.
- Christensen, K.S.(2005). Enabling intrapreneurship: the case of a knowledge-intensive industrial company. *European Journal of Innovation Management*,8(3), 305-322.
-

- Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. NY: Scribne
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: spss ve lisrel uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dağlı, A. ve Averbek, E. (2017). The Relationship between the organizational alienation and the organizational citizenship behaviors of primary school teachers. *Universal Journal of Educational Research*, 5(10). 1707-1717.
- Duhigg, C. (2016, 20 Aralık). *What Google learned from its quest to build perfect teams*, Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2016/02/28/magazine/what-google-learned-from-its-quest-to-build-the-perfect-team.html>
- Edmondson, A.(1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350-384.
- Edmondson, A (2004). Psychological safety, trust, and learning in organizations: a group-level lens. in trust and distrust in organizations: dilemmas and approaches. Kramer RM, Cook KS (eds). New York; Russell Sage Foundation.
- Efraty, D., Sirgy, J., ve Claiborne, B. (1991). The effects of personal alienation, *Journal of Business and Psychology*, 5 (1), 52-78.
- Fettahlioğlu, T. (2006). Örgütlerde yabancılaşmanın yönetimi: Kahramanmaraş özel işletme ve kamu kuruluşlarında karşılaştırmalı bir araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kahramanmaraş.
- Gartner, W. B. (1985). A conceptual framework for describing the phenomena of new venture creation. *Academy of Management Review*, 10, 696-706.
- Hastuti, W., Abu Talib, N., Wong, K., ve Mardani, A. (2016). The role of intrapreneurship for sustainable innovation through process innovation in sme's. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2016, 6(3) 83-91.
- Hayek, F., (1948). *Economics and knowledge, reprinted in individualism and economic order*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hayes, A. (2013). *An introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: a regression-based approach*. New York, NY.: Guilford Press.
- Hirschman, A., (1970). *Exit, voice and loyalty. responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge: Cambridge.
- Hornsby, J., Kuratko, D. F., ve Zahra, S. A. (2002). Middle managers' perception of the internal environment for corporate entrepreneurship: Assessing a measurement scale. *Journal of Business Venturing*, 17(3), 253—273.
- Huber, G. (1998). Synergies between organizational learning and creativity & innovation. *Creativity and Innovation Management*, 4, 21-49
- Katsikis, I. ve Kyrgidou, L. (2009). Entrepreneurship in teleology: the variety of the forms", International. *Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, 15(2), 209-231
- Kongar, E. (1979). *Toplumsal değişim kuramları ve Türkiye gerçeği* [Social change theories and the reality of Turkey], Ankara: Bilgi Yayınevi.
-

- Lockheed M. (2016, 4 Aralık). *Skunk Works*. Erişim Adresi: <http://www.lockheedmartin.com/us/aeronautics/skunkworks.html>.
- Love J. ve Roper, S. (2009). Organizing innovation: complementarities between cross-functional teams. *Technovation*, 29(3), 192-203.
- Masomi, E., Derakhshan, M., Ashore, S. ve Ghanimat, P. (2013). The Relationship between Organizational Climate Dimensions and Corporate Entrepreneurship. *Research Journal of Recent Sciences*, 2(11), 107-113.
- Naktiyok, A. (2004). *İç Girişimcilik*. İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş.
- Pelit, E., İstanbullu D., F. ve Kılıç, İ. (2015). The effect of nepotism on organizational silence, alienation and commitment: a study on hotel employees in Turkey. *Journal of Management Research*, 7(4), 82-110.
- Pinchot, G. ve Pinchot, E. (1978, 2017, 20 Aralık). Intra-corporate entrepreneurship. Tarrytown School for Entrepreneurs. Report. Erişim Adresi: <https://www.pinchot.com/2017/10/index.html>.
- Pinchot, G. (1985). Intrapreneuring: why you don't have to leave the corporation to become an entrepreneur. *Historical Research Reference in Entrepreneurship*, 1985.
- Read, S.(2011). The bird-in-hand principle: Start with what you have. *Effectual Entrepreneurship*, London: Routledge.
- Schumpeter, J. (1961). The Theory of economic development: an enquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle, New York: New York University Press.
- Sirin, H. ve Sirin, E.(2013). Research on the organizational commitment of the instructors in terms of job satisfaction, and organizational alienation: school of physical education and sports sample. *International Journal of Academic Research*, 5(3), 176-183.
- Tassiopoulos, D. (2008). *New tourism ventures: an entrepreneurial and managerial approach*. Cape Town: Juta & Co Ltd.
- Tushman, M., ve O'reilly, C. A. (1999). Building ambidextrous organizations. Forming your own "skunk works". *Health Forum Journal*, 42(2), 20-3, 64.
- Yener, S., (2015). Psikolojik rahatlık ölçeğinin türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2015, (13).
- Yener,S. (2016). *İşgören sesliliğinin örgütlerde işbirliğine etkisinde psikolojik rahatlık algısının aracı değişken rolü*. 1. Avrasya Pozitif Psikoloji Kongresi, 28-30 Nisan 2016, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Yener,S. ve Saka, C. (2017). Örgütsel öğrenme bağlamında psikolojik rahatlık.. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,1(1), 45-66.
- Yorulmaz, Y., Altinkurt, Y. ve Yılmaz, K. (2015). The relationship between teachers' occupational professionalism and organizational alienation. *Educational Process: International Journal*, 4(1-2), 31-44.
- Zadeh, J., Kahouei, Mehdi, Cheshmenour, O. ve Sangestani, S. (2016). Work ethics, organizational alienation and justice among health information technology managers. *Mater Sociomed*, 28(3), 224-228.
-

SUMMARY

Introduction

Researches about entrepreneurial approach based on innovation about product, production, process, marketing etc. dimensions has gradually increased since Schumpeter. Main reason of increasing researches might be contribution of entrepreneurship to the society with dimensions of innovation, economic development and growth, national identity, creating employment. Increasing number of researches on entrepreneurship lead to new definings of entrepreneurship almost in every area of life like social entrepreneurship, educational entrepreneurship, intrapreneurship etc.

Intrapreneurship is defined as entrepreneurial behaviors in an organization which aimed to increase productivity and effectiveness via innovation and creativity. Intrapreneur is defined as innovative and creative employee who uses organizational resources in order to increase productivity and effectiveness. The main difference between entrepreneurship and intrapreneurship is the usage of resources. Entrepreneur uses his/her resources or s/he tries to find resources by herself/himself at the other side intrapreneur uses organizational resources.

Intrapreneurship has been seen as main factor in getting sustainable competitive advantage in harsh and changeable business world in recent years. Also intrapreneurship means not only profitable business idea in business but also it means using new productive and effective methods in operation, marketing, management and other functions of business.

The term of organizational alienation is used to define the loneliness, weakness, unhappiness and dissatisfaction of members in an organization. It is thought that alienated members keep away themselves from organizational issues. Being not participating in decision making processes, being isolated by others, having discrepancies with others, feeling meaningless in organization are seen main reasons of organizational alienation. When employees' experiences don't meet their expectations in organization their priorities seem to shift to their own interests from organization interests.

Tolerance and learning behaviors from faults in an organization might indicates level of psychological safety. Supporting taking initiative, not criticizing negatively when in bad results also some other indicators of psychological safety. The reactions of others in an organization when an employee offers something new, propose a idea or new practices aimed to the sake of organization are seen main predictors of psychological safety in an organization.

It is thought that occurrence of alienation among members requires a period of time. Alienated employees are expected to isolate themselves from organizational issues. Past experiences, negative psychological climate in organization might be reasons. In these situations placing psychological safety may help reducing deviant behaviors while increasing innovative and creative behaviors in organization.

The research model is designed within frames of Cooley's Nonconformity Theory. (1902:43). According to the theory of Nonconformity the creative and innovative members who can not conform to the norms of group are thought to be isolated by others in organization. Also it is thought that intrapreneurial behaviors would be decreased in this organizations. But placing psychological safety in organizations by leaders may change this trend backward. When alienated member experience tolerance, support from others, they may take initiative. The research problem based on effects of nonconformal behaviors in collectivist Turkish society.

Creative and innovative members may be seen different or weird in collectivist societies and they may have difficulties in conforming group norms. It is aimed to reveal the role of psychological safety among alienated employees in organizations.

Background

In literature intrapreneurship is predicted by the level of leaders' support, organizational resources, organizational structure, risk taking behavior and rewarding in Hornsby and Kuratko's model. In Christensen's model three more factors are added to Hornsby and Kuratko's model as communication, culture and process. As said beyond psychological safety presents a psychological climate which is composed of trust and tolerance among members. Psychological safety might increase the level of the integration of alienated members who keep themselves away from organizational issues because of loneliness, weakness, dissatisfaction feelings.

Research Problem

Within frames of theory of Nonconformity innovative and creative members are thought to became alienated organizational members in collectivist societies. But placing psychological safety climate might help to reduce negative reactions of other members to creative and innovative members. Therefore the research model is designed to reveal effect of psychological safety on the relationship between organizational alienation and intrapreneurship.

Research Questions

H1: Psychological safety moderates the relationship between organizational alienation and intrapreneurship.

Purpose

In this research the effect of organizational alienation which arises from different predictors, on intrapreneurship, considered as one of the main predictors of sustainable competitive advantage (SCA) is questioned. Also moderating role of psychological safety on this relationship was questioned.

Method

Quantitative research method was used in carrying out the research. The research has been carried out using data collection, literature review, questionnaires. Convenience sampling method has been used to gather data. SPSS 21 and Process 3.0 have been used to analyze the data.

Findings

Moderation effect of psychological safety was observed according to the results of surveys which were gathered from employees in SME's of Sinop and its districts. With the help of nonconformity theory and individualistic behaviors within collectivist group the moderating role of psychological safety on the relationship between organizational alienation and intrapreneurship is tried to be explained. According to the results of analysis moderation role of psychological safety is observed.

Table 1. Test Results of Measurement Instruments

	KMO Test	Barlett Test	Reali. Coeff. (Cron.Alpha)	Toplam Açıklama Oranı	Factor	Total Item
Psy.Safe	0,809	0,000	0,788	% 42	1	7
Intrapre.	0,846	0,000	0,849	% 51	4	18
Or.Alien.	0,936	0,000	0,956	% 72	6	36

Table 2. Correlation, Mean, Standart Deviation Test Results

n=159	Mean.	SD.	1	2	3
Psychological Safe	2,81	0,70	1		
Organizational Alien	3,18	1,14	-0,358**	1	
Intrapreneurship	2,65	0,95	0,585**	-0,612**	1

Table 3. Moderation Test Results

Dependant Variable : Intrapreneurship								
Model Summary								
R	(R²)	MSE	F	df1	df2	p		
0,7429	0,55	0,41	66,12	3,00	155,00	0,0000		
Model Statement								
	N	Kats.	SH	t	p	LLCI	ULCI	R² Chg.
Constant		2,58	0,06	40,8	0,00	2,46	2,71	
Psychological Safety	159	0,62	0,10	5,75	0,00	0,40	0,83	
Organizational Alienation	159	-0,34	0,05	-6,78	0,00	-0,44	-0,24	
Interaction PsySaf X Org.Ali	159	-0,21	0,09	-2,23	0,02	-0,41	0,025	0,024

Conclusions

The results of the research which is conducted in a collectivist society within frames of theory of nonconformity revealed innovative and creative members may experience organizational alienation. Within this frame innovative and creative members could not show intrapreneurial behaviors. Higher than average level of education might be one of the reason of satisfying reliability and validity results. Therefore participants would figure out items of scales. Also the results revealed catalysor function of psychological safety on employee's integration and adaptation process. According to the participants responses psychological safety might be used as a rehabilitation instrument for treating members who have negative feelings about organization.

DEVELOPMENT AND SUSTAINABILITY OF RIVER TOURISM IN TURKEY: THE CASE OF ANTALYA*

Ömer Faruk TEKİN¹

Citation/©: Tekin, Ö., F. (2019). Development and sustainability of river tourism in Turkey: The case of Antalya, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 19-32. doi: 10.17218/hititsosbil.444343

Abstract: The development of river tourism in a region and its transformation into a development economy must be within the framework of certain plans, programs, policies or strategies. In principle, sustainability approach should be adopted in these plans and policies. The purpose of this study is to propose solutions for the development of the river tourism in Antalya, the sustainability and the protection of the resources. In this study, firstly a general theoretical framework about river tourism will be presented. In sample of Antalya, the general situation and potential of river tourism in Turkey will be examined. It will focus on the policies and strategies that need to be done in order to contribute to the development of river tourism in Antalya and the development of the region and the country. SWOT analysis will be carried out in order to determine the situation and potential of the rivers of Antalya and to contribute to tourism opening and development; strong and weak points; threats and opportunities will be determined.

Keywords: River Tourism, River Sports, Environment, Sustainability, Antalya

Türkiye’de Akarsu Turizminin Gelişimi ve Sürdürülebilirliği: Antalya Örneği

Atıf/©: Tekin, Ö., F. (2019). Türkiye’de akarsu turizminin gelişimi ve sürdürülebilirliği: Antalya örneği, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 19-32. doi: 10.17218/hititsosbil.444343

Özet: Bir bölgede akarsu turizminin gelişmesi ve bir kalkınma ekonomisine dönüşmesi belli planlar, programlar, politikalar veya stratejiler çerçevesinde olmalıdır. Prensip olarak, bu plan ve politikalarda sürdürülebilirlik yaklaşımı benimsenmelidir. Bu çalışmanın amacı Antalya örneğinde akarsu turizminin geliştirilmesi, sürdürülebilirliği ve kaynakların korunması açısından öneriler ortaya koymaktır. Çalışmada öncelikle akarsu turizmi hakkında genel bir teorik çerçeve sunulacaktır. Antalya özelinde Türkiye’de akarsu turizminin genel durumu ve potansiyeli incelenecektir. Antalya’da akarsu turizminin geliştirilmesi, yörenin ve ülkenin kalkınmasına bir katkı sağlaması için yapılması gerekli politika ve stratejiler üzerinde durulacaktır. Antalya İli’nin akarsularının durumunun ve potansiyelinin tespit edilmesi, turizme açılması ve kalkınmaya katkı sağlaması amacıyla SWOT analizi yapılacak, güçlü ve zayıf yönler; tehdit ve fırsatlar belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Akarsu Turizmi, Akarsu Sporları, Çevre, Sürdürülebilirlik, Antalya

1. INTRODUCTION

While the global economy is experiencing rapid developments, the sectors have to keep pace with this change. Important developments have also been experienced in the tourism sector which is affected by this change. In addition, as the cities become more crowded and stressful, the expectations of people living in urban areas for vacation, rest and leisure have changed. In

Makale Geliş Tarihi: 16.07.2018

Makale Kabul Tarihi: 15.05.2019

* This study is an expanded and updated form of the text, which was presented orally and published as extended abstract at the TAD Conference (Tourism and Development 2017: Active & Sports Tourism: Feel the freedom of water, 29th November – 1st December 2017, Brežice, Slovenia).

¹ Lecturer, Selçuk University, Vocational School of Social Sciences, Department of Marketing and Advertising, ofaruktekin@selcuk.edu.tr. <http://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

recent years, alternative tourism types, which aim to commune with nature and get to know different lifestyles and cultures, have begun to see increasing demand in the face of mass tourism. In addition to classical tourism types and products, alternative tourism types and new products (concepts) have emerged.

River tourism is an alternative type of tourism that includes nature trips and walks, swimming and sports activities such as amateur fishing, rafting, canoeing, river kayaking. The use of rivers for recreational activities is called river tourism. Like other types of nature-based tourism, river tourism is closely related to the principle of living in harmony with nature, integrating with the environment.

Sustainability, a concept which has gained importance in agriculture, tourism, urbanization or ecology, almost every area in recent years, is a principle for all economic activities. Sustainable tourism means that the values and resources necessary for tourism activities are protected so that future generations can benefit from it. Although alternative tourism types, and especially eco-tourism, are generally seen as environmentally compatible tourism, sustainable tourism in fact represents a valid principle for all types of tourism.

2. TOURISM AND SUSTAINABILITY

Tourism is a sector closely related to the level of development and economic prosperity of nations and countries. World countries, which are aware of the inputs that tourism provides to the economy, have started to invest more in this area. However, it is important to continue or complete the development of the tourism sector without harming the environment. In this respect, the concept of sustainability gains importance (Baykal and Çimen, 2015, p. 12). With the development of alternative tourism types, virgin natural beauties have begun to be offered to tourism and to people's interest. However, the rapid depletion of these resources in this process has brought the danger of loss of values to the agenda. Sustainability stands out as an important and vital concept at this point.

Sustainability or sustainable development is a concept that has become widespread since it was used in the 1987 "Our Common Future" report prepared by the United Nations World Commission on Environment and Development. According to the report, also known as the Brundtland Report, sustainable development represents a development or process that meets today's needs without compromising the ability of future generations to meet their needs (The Brundtland Commission, 1987, p. 54). Sustainable development requires the establishment and operation of a balance between economic, social and environmental policy and objectives. However, it requires that the demands and needs of the present generations be met without narrowing the demands and needs of future generations (Aktan and Vural, 2007). The sustainability approach is one of the key concepts at the point of conservation and transfer of resources to future generations such as economic activities, development, urbanization, agriculture, tourism, and environment. Tourism is also a sector that develops and contributes to the development of the country thanks to its natural resources and cultural values, and of course, it needs the preservation of these resources and values.

It is known that tourism is an important sector for developing countries. These countries benefit more from tourism by using their natural and cultural values. In this way, they both overcome their economic problems and have great advantages in the way of development. Of course, there are social, cultural and economic benefits of tourism. However, as a result of unplanned initiatives that cause damage to natural and cultural resources, some negative environmental

effects are also emerging. Recovery of contaminated, damaged or depleted resources requires a long time. Sometimes, recovery is no longer possible. These natural and cultural resources are the most important elements of tourism activities. By protecting these resources and transferring them to future generations, tourism activities can be sustained and can continue to contribute to economic development. Countries in this consciousness adopt the concept of sustainable tourism and implement the appropriate policies. The conscious use of natural and cultural resources will help to minimize the negative effects arising from the general structure of the tourism sector, to increase the level of benefit from tourism activities and to sustain development (Alkan, 2015, p. 6692).

Sustainability concept in tourism is expressed with sustainable tourism concept. The United Nations World Tourism Organization (UNWTO) defines sustainable tourism as "*tourism that takes full account of current and future economic, social and environmental impacts that meet the needs of visitors, sector, host communities, and environment*" (United Nations World Tourism Organization, 2018). Sustainable tourism certainly stands out as a new understanding in the economy. This is because the continuous consumption of natural resources is the main source of revenue for touristic regions (Bella, 2011, p. 151).

Sustainable tourism is not a separate or special form of tourism. On the contrary, all types of tourism should try to be more sustainable. Making tourism more sustainable is not just about controlling and managing the negative impacts of the industry. The tourism industry is in a very special position to provide economic and social benefits to local communities and to raise awareness and support for the protection of the environment. In the tourism sector, economic development and environmental protection should not be seen as opposing forces. On the contrary, these two forces must support each other and be strengthened by this purpose. Policies and actions should aim to increase tourism benefits and reduce costs (United Nations Environment Programme and World Tourism Organization (UNEP and WTO), 2005, p. 2).

When the concepts of environment, tourism and sustainability are mentioned together, the concept of eco-tourism comes to mind. However, there is a very important distinction between eco-tourism and sustainable tourism: Eco-tourism is a relatively small part of the tourism industry, although it is widely defined as an alternative nature-based tourism type. It is also one of the fastest growing tourism segments and is expected to grow faster in the future. Sustainable tourism requires commitment to sustainability principles for all stakeholders in all types of tourism and the tourism sector (Neto, 2003, pp. 7-8).

Sustainable tourism refers to the preservation of natural and cultural values, which are the basic elements of tourism for all types of tourism, and the realization of tourism activities with a sense of responsibility towards the environment. It means that the efforts of tourism to contribute to economic development and to protect environmental values must be carried out in harmony with each other. Of course, achieving this requires a mutually supportive relationship between economic interests and the protection of environmental values. Because the interests for increasing the revenues are based on the use of natural and cultural values and even exploitation, the plans, policies and programs in this area should aim to minimize the harm that these environmental values will suffer. Considering the definitions related to sustainable tourism, the following factors and functions stand out for sustainable tourism such as eco-tourism and nature tourism, as well as the types of tourism that are compatible with the environment (Erdoğan, 2014, p. 179):

- Nature / Environment Protection: Nature protection function

- Environmental Education: Training function
- Local Development and Participation: Local participation function
- Sustainable Management: Sustainability function

In order for a tourism activity to be evaluated in the context of sustainable tourism, it is important that these functions are fulfilled. In order for tourism activities to be planned and carried out without neglecting the protection of the natural and cultural resources used, in order to increase and adopt this sensitivity, tourism workers should be educated and the beneficiaries should be informed. Since tourism is an important sector for local development, it is necessary to establish a sustainable management structure in order to ensure that local people and all stakeholders participate in tourism-related planning, decision-making and implementation processes, and coordinate all these factors.

The protection of the environment and natural-cultural resources is necessary for all economic activities carried out by these resources. The same is true for the sustainability of tourism activities. In the world, it is known that many tourism activities consume, pollute and even destroy natural resources. Air, water and soil pollution are observed in the natural areas used for tourism purposes.

3. RIVER TOURISM IN TURKEY

Turkey is a country with various natural and cultural values. In the country, there are certain potentials for many of the alternative tourism types. People who work throughout the year and who want to get away from the stress and tiredness of modern urban life are keen on tourism activities such as nature walks, winter sports, water sports. Rivers from these alternative tourism demands are also affected. The rivers are prominent in the tourism sector with sports activities such as rafting, canoeing and river kayaking, which are expressed in the form of river tourism. A large part of the rivers in Turkey are suitable for river sports tourism. In Turkey, the river in which this tourism type begins is Çoruh River. River sports have been here for the first time. For many years, rafting has been done in this river thanks to foreign tour organizations. This situation is important in that it shows that this tourism trend can be done in the country. In addition, the tourism sector has also encouraged its members to resort to river tourism (Akova, 1995, p. 394). The Çoruh River, known as one of the fastest flowing rivers in the world, is world-renowned. In 1993, the river hosted the 4th World River Championship. 300 athletes, scientists and press members from 28 countries participated (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018b).

Most of the rivers in Turkey are very convenient for rafting, canoeing and river kayaking, which is defined as "river tourism". It is important to develop this great potential for river tourism and promote it to appeal to large masses. River tourism does not require large investments. It forms an integral part of its surroundings with its historical, archaeological, cultural, authentic values and other types of tourism. For this reason, while the rivers are being examined for tourism potential, other tourist values around them should be examined. Tourism types should be developed in an integrated way. The rivers suitable for river tourism in Turkey and especially for rafting are: (Yeşil, 2015, p. 21; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018a; Hürriyet, 2004):

- Altıparmak (Barhal) Stream (Artvin),
- Çoruh River (Artvin, Bayburt),
- Fırtına Stream (Rize),

- İkizdere River (Rize),
- Köprüçay (Antalya),
- Manavgat River (Antalya),
- Dalaman River (Muğla),
- Göksu River (Adana, Mersin),
- Anamur (Dragon) Stream (Mersin),
- Zamantı River (Kayseri),
- Melen Stream (Düzce),
- Munzur River (Tunceli),
- Bekili Stream (Denizli) and
- Part of the Fırat (Euphrates) River (Elazığ).

The presence of the rivers with a regular amount of water in Turkey is an important advantage in terms of river tourism. These rivers also did not gather in a certain region of the country. There are in a balanced way to the whole of the country.

It identified a specific region for a better examination of river tourism in Turkey. This study investigates the river tourism in Turkey, on the example of Antalya.

Before going on to study river tourism in Antalya, it is useful to give information about current and internationally accepted levels of difficulty in rafting, which is the most known activity of river tourism. In rafting, streams are classified according to their difficulty. There are different classifications in the USA, Russia and the EU. The accepted classification in the world is the classification of rivers from easy to difficult (1-6). This classification of these six degrees is as follows:

1. Class: Basic skills required for rafting are required at first class difficulty. There is very little flow and maneuvering in this degree.
2. Class: Second Class difficulty, rowing and maneuvering skills are required. There may be a certain rate of discharge and in some places some small rocks.
3. Class: In the third class of difficulty, the need for rowing and maneuverability is required. Although it does not require being an expert, there is a need for a professional guide. The flow will be a little more and the obstacles will be larger. However, this class is not considered dangerous.
4. Class: The fourth grade must be carried out under the supervision of an experienced rafting guide, which should not be continued only by inexperienced ones. It requires passing through a few large rocks in medium flow and bubbling waves. Sharp maneuvers are needed.
5. Class: In the fifth grade difficulty, the discharge increases and creates very foamy waves. It requires careful and challenging maneuvers. Advanced skills are needed to avoid large rocks, hard obstacles and the danger of falling.
6. Class: The sixth grade level is the most challenging in rafting. It is considered impossible to pass. The trying of unprofessional people is very dangerous in terms of life. There are huge rocks, high fall risk and severe obstacles.

4. DEVELOPMENT AND SUSTAINABILITY OF RIVER TOURISM IN ANTALYA

According to the 2017 statistics of the Turkish Statistical Institute, approximately 2.5 million (2.364.396) people live in Antalya (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2018). The surface area of the province of Antalya is 20,723 square kilometers. South of the city is surrounded by the

Mediterranean. Burdur, Isparta and Konya are located in the north of the city. There are Karaman and Mersin in the east, and Muğla in the west.

Antalya is one of the biggest tourism centers of Turkey. The length of the coast is 630 kilometers. Antalya and its surroundings have many historical values and natural beauties. There are many rivers in Antalya Province: Aksu, Köprüçay, Manavgat, Düden, Gazipaşa, Alara, Dim, Alakır, Korkuteli, Kargı, Karpuz and Karaman. But the rivers that are suitable for river tourism are Köprüçay, Manavgat, Dim and Alara Streams.

There are many large and small streams in Antalya. Some of the names are not mentioned in some sources (Atabey, 2015, p. 1; Çobanoğlu, 2012, p. 71). In this study, the figures of 2017 Environmental Status Report of Antalya Province, which was prepared in 2018 by the Ministry of Environment and Urbanization and based on the data of the "Regional Directorate of State Hydraulic Works (DSİ)", will be taken into consideration. According to this report (in Table 1), the rivers, lengths, flow rates, intended uses, start and end points in Antalya Province are shown (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, p. 18):

Table 1. Rivers of Antalya Province

Name of the Stream	Total Length (km)	Flow rate (m ³ / sec)	Start and End Points	Purpose of the Stream
Düden Stream	14	15.192	Aşağı Neighborhood Mediterranean (Antalya)	Tourism
Aksu Stream	112	16.163	Eğirdir Lake Mediterranean (Aksu)	
Köprüçay River	119	88.017	Yeşilbaş Neighborhood Mediterranean (Serik)	Water Sports, Tourism, Fishing
Manavgat River	93	66.200	Simyon Tableland Mediterranean (Manavgat)	Water Sports, Tourism, Fishing
Alara Stream	82	25.336	Dereyurt Tableland Mediterranean (Alanya)	
Karpuz Stream	30	1.446	Değirmen Taş. Mediterranean (Alanya)	
Kargı Stream	45	1.883	Sıçanlı Tableland Mediterranean (Alanya)	
Oba Stream	12	0.823	Avcılar Neighborhood Mediterranean (Alanya)	
Dim Stream	28	0.327	Alacami Mediterranean (Alanya)	Tourism, Fishing
Sedre Stream	21	0.862	Tekne Mountain Mediterranean (Alanya)	
Bıçkıcı Stream	27	3.073	Soğuk Oluk Mediterranean (Gazipaşa)	
Salamur Stream	20	0.435	Taşkesiği Korkuteli	
Alakır Stream	22	3.990	Göksar Mediterranean (Finike)	Fishing
Başgöz Stream	30	1.201	Başgöz Neighborhood Mediterranean (Finike)	
Eşen Stream	112,4	48.230	Karaçay Mediterranean (Kayadibi)	
Korkuteli Stream	35,5	0.405	Söbüce Tableland Korkuteli Dam	

Source: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018: p. 18

4.1. Köprüçay River

Köprüçay, which is very suitable for river sports, has a flow rate of 88 cubic meters per second and a length of 119 kilometers (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, p. 18). This river rises from the İdris Mountain near Eğridir Lake. In the following sections, Ayvalı, Karacahisar, Kuzu Kulağı, Sarıca, Çayıçı, Boyalı, Gerizle and Etlar streamlets are mixed with this river. Then, it flows from a deep canyon with the very steep edges, southward at a great speed. The depth of this canyon valley, which is approximately 14 kilometers in length, exceeds 100 meters and reaches several hundred meters in some places. Köprülü Canyon National Park was established in 1973 in order to preserve the natural and historical values of the canyon through which the river passes. When the river reaches the plain, it passes by the famous Aspendos Antique City and flows into the sea (Çobanoğlu, 2012, p. 73).

The most important of the rivers, which are suitable for tourism and especially for rafting in Antalya, is the Köprüçay. Köprüçay, born of the Taurus Mountains and passing through the high canyons, is poured from the south of Serik to the Mediterranean. Köprüçay, which is fed by underground waters in the canyons, whose sides are steep and almost impossible to escape, is one of the most beautiful natural recreation areas of Turkey. Besides, the historical Selge (Zerk) city located in the mountainous western part of the river. Many archaeological sources such as the ruins near the river, aqueducts, Roman bridges and historical roads are increasing the importance of Köprülü Canyon (Uğurlu, 2005, pp. 72-73). The rafting route in Köprüçay starts on the field where the water is relatively stagnant 100 meters south of the historical Roman Bridge (Olukköprü). The route with a difficulty level of 3 and a length of 11 to 12 kilometers ends when a concrete bridge in the south of Beşkonak is reached (Akova, 1995, p. 402).

4.2. Manavgat River

Manavgat River, which is the largest of the rivers in the Antalya region, has a flow rate of 66 cubic meters per second and a length of 93 kilometers (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, p. 18). It is formed by the merging of streams from the slopes of Mount Devil Mountain (2,120 meters) which is connected to the Western Taurus Mountains and is directed to the southwest. It passes through mountainous and forested areas and flows in a canyon-shaped narrow valley. Akarsu enters a less hilly area near Oymapınar (formerly Homa) Village. In this part of the stream, Oymapınar Dam has been completed in 1984. It comes into existence an artificial lake of 50 square kilometers in this zone. The water of the Altınbeşik (Düdensuyu) Cave, which is one of the important caves of the Western Taurus Mountains and which have underground lakes, is also mixed with the Manavgat River (Çobanoğlu, 2012, p. 73).

Manavgat River is born from the eastern slopes of the Western Taurus Mountains. Before coming to the plains, the river pass over the hard conglomerate (gravel aggregate) layers and forms the Manavgat waterfall and flows into the Mediterranean from here. The speed of the Manavgat River, which is fed with underground waters in canyons that have become clearer in the spring, is being cut off by the Oymapınar Dam. The Manavgat River is a region that provides a rich variety of tourism opportunities. The lakes in Altınbeşik Cave are worth seeing with their stalactites and stalagmites. Ormana Village and İbradı are suitable for mountain biking, trekking and paragliding. Şahab Bridge is the starting point for rafting (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018c). The rafting route in the Manavgat River takes place on three separate sections, 19 km between Şahap Bridge and Sevinç Village (Akova, 1995, p. 404; Uğurlu, 2005, pp. 74-75):

Stage 1: It consists of the canyon between Şahap Bridge and Altınbeşik Cave. The stream flows faster and more exuberantly with the mixing of groundwater. This etap ends in the vicinity of Altınbeşik Cave.

Stage 2: After Altınbeşik Cave, the second canyon is in progress until Sinanhoca Village. There is a difficult cascade to cross the canyon. Since water is poured over a large rock, the rafters must continue the racecourse after passing from overland this obstacle. The stream valley expands towards the end of the canyon and the stage ends.

Stage 3: This step, which starts from the place where the expanding stream valley forms again and forms a steep canyon, is completed at the place where the "Sevinç Village" ends.

4.3. Dim Stream

Dim Stream is one of the most favorable rivers for rafting, in the region. The rafting course starts from Akköprü, which is 2.5 km away from Değirmenönü and is completed after 5.5 kilometers. The difficulty of the racecourse is between 1-2 degrees. It is very suitable for beginners. It is possible to make this sport by buying services from tourism agencies located by the river (Ministry of Culture and Tourism, 2019).

Dim Stream is born from Kirazlı Mountain at an altitude of 1,630 m, and after taking the stream from Alakilise, it is poured into the sea in the south of Oba (Atabey, 2015, p. 4). The flow of Dim Stream has decreased in recent years due to climate change and drought. In the summer, it is exposed to the risk of drying out. This fact is mentioned in the Environmental Status Report of Antalya 2017. It is stated that flow rate of Dim Stream is below 1 cubic meter per second (0.3) and its length is 28 kilometers (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, p. 18). There are different figures in other sources (Atabey, 2015, p. 1; Çobanoğlu, 2012, p. 7). According to data from the Ministry of Environment and Urbanization, Dim Stream has become an increasingly unfavorable stream for rafting.

4.4. Alara Stream

The stream has a flow rate of 25 cubic meters per second and a length of 82 kilometers (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, p. 18). The Alara Stream, which originates from the foothills of the mountains in the Köprülü region of Antalya, flows into the sea near the village of Boztepe in Manavgat. Spring months are the best time for rafting. The racecourse starts at the east of Güzelbağ and ends in the Alara Town and Alarahan region, which is one of the most important places of the historical Silk Road after a road of about 20 kilometers. The difficulty level of the racecourse is in the second and third degree (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019; Sarkım, 2007, p. 267).

Although Antalya is a region with many streams, the first reason for the low number of rivers in which rivers tourism is made is that the stream flow rates are irregular. Especially in the summer, the amount of water is reduced or even depleted. Secondly, there are no infrastructures and facilities required for these tourism activities in many rivers. Moreover, the lack of entrepreneurship for this type of tourism and the unconscious activity of the existing entrepreneurs seem to be one of the important problems.

Despite the advantages of being a tourism region with its classical and alternative tourism possibilities, Antalya is extremely weak in river tourism activities. The activities carried out in this type of tourism can be mostly evaluated within the scope of activities offered to tourists visiting the city for mass tourism. Although approximately 500 thousand people visited the

Köprülü Canyon during the rafting period, this situation does not contribute to the branding of the city in the field of river tourism. Because the vast majority of people who visit here are not those who come for river tourism, but those who rafting while they are on vacation. In other words, people coming to do this sport especially in Antalya are in the minority. This situation may lead to activities carried out by unauthorized persons and some people who do not have tourism management ability (or establishment) and do not serve the purpose (Yeşil, 2015, p. 132).

The works to be done to develop the river tourism potential and promote the region is important. But besides this, the things to be done for the sustainability of this tourism type are also important. According to the SWOT analysis, which reflects the present situation of the Antalya province in the river tourism, the following points have been identified:

Strengths:

- Rivers are suitable for tourism
- There are entrepreneurs who invest in river tourism
- Access to rivers is possible
- There are many natural beauties in the area

Weaknesses:

- Transportation, infrastructure, superstructure, health, safety and other basic services are not enough
- The knowledge of local people about river tourism is insufficient
- The publicity of the river tourism in the region is not well done
- Human resources are inadequate and education levels are low
- Reduction or even depletion of water in some rivers during summer periods

Opportunities:

- Accommodation facilities near the river tourist areas are available
- The rivers are close to other tourism destinations, especially the sea
- There is a chance to see the natural beauties and historical-cultural values of the tourists coming for the river tourism
- Emergence of new job and employment opportunities

Threats:

- Natural resources and tourism values are gradually disappearing
- Climate change and drought cause a decrease in the amount of water in rivers
- Destruction of some archaeological sites
- The rivers and their environment become increasingly polluted; garbage is being thrown

According to this analysis, it seems that these rivers primarily require a strategic plan for the development and sustainability of river tourism. Unplanned tourism activities lead to an inadequate use of resources and therefore a poor economic return. Moreover, as a result of "irregular exploitation", there is a risk of pollution and even destruction of resources.

5. CONCLUSION

As a result, in the light of the Tourism Strategy 2023 Action Plan prepared by the Ministry of Culture and Tourism, the following points stand out:

- Eliminating deficiencies in terms of transportation, infrastructure, superstructure, health, safety and other basic services is a necessary condition for achieving sustainable development goal.

- For the development of river tourism, it is necessary to ensure that the central government, local governments, the private sector and non-governmental organizations work harmoniously within the framework of good governance principles.
- Development goals expected from river tourism should be consistent with sustainable environmental policies. It will be a good strategy to monitor global trends and requests so that policies and targets related to river tourism are in line with national and international policies and targets.
- The planning and implementation of river tourism should be carried out in such a way that it can be integrated with other tourism types (rural tourism, hunting tourism, highland tourism, sports tourism etc.). Extension of the tourism season by product diversification and even the establishment of tourism cities which can be reached to different tourism products will provide an advantage.
- It is necessary to develop accommodation facilities suitable for individual or small group tours and to support guest house management. Establishment, preservation and development of a certain quality and standardization in services are important.
- People living in the region need to be educated about tourist products, souvenir production, service, lodging, quality and business management. The standardization of the labor quality and the application of the certification system will provide the standardization. It is necessary to cooperate with the universities or professional organizations that provide training to tourist guides.
- Admission points should be established at the entrance to the tourism areas. Maps showing recreation and accommodation, tourist routes and destinations, walking routes should be presented. Information and directional signs should be placed.

In addition to these, other tourism values and especially the environment need to be protected in order for the rivers to continue to contribute to the local and national economy as a touristic and economic value. Natural beauties, historical artifacts, architectural structures, plant and animal species, water resources should be protected. Before anything else, it is necessary to provide a clean environment around the rivers. Measures against water, soil and air pollution must be taken. Establishing an integrated and sustainable solid waste management system will prevent the contamination of the environment. In addition, recovery of recyclable materials is important for development and sustainability.

Once these basic structural problems have been solved, the rivers need to be opened to tourism and advertised. In this phase, the principles of advertising management, image management and vision management should be utilized. Social media networks, local and national media should be seen as an opportunity to promote river tourism. Opportunities to integrate with other types of tourism should be assessed and prepared package tour with various tourism activities should be prepared. In tourism activities organized in Turkey and even in the world, it is necessary to introduce the tourism values, culture and lifestyle, local tastes and the rivers. Information books, detailed region maps and brochures should be prepared to introduce tourist attractions and rivers of the region. In all these studies, target group should be determined. Region-country-world oriented promotion and marketing should be done in a gradual way.

6. REFERENCES

Akova, İ. (1995). Akarsu turizmi [River tourism]. *Türk Coğrafya Dergisi*, 30, 393-407.

- Aktan, C. C. and Vural, İ. Y. (2007). İklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma [Climate change and sustainable development]. <http://www.canaktan.org/ekoloji-cevre/iklim-degisiklik/surdur-kalkinma.htm>, Accessed date: 21 March 2018.
- Alkan, C. (2015). Sürdürülebilir turizm: Alaçatı destinasyonuna yönelik bir uygulama [Sustainable tourism: An application for Alaçatı destination]. *Journal of Yasar University*, 10/40, 6692-6710.
- Atabey, E. (2015). Antalya ili su kaynaklari, potansiyeli ve kalitesi [Antalya province water resources, potential and quality]. *Türkiye’de illere göre su kaynaklari-potansiyeli ve su kalitesi*, http://www.esrefatabey.com.tr/upload/tibbi_jeoloji_dosya273.pdf, Accessed date: 24 January 2019.
- Baykal, D. and Çimen, H. (2015). Sürdürülebilir turizm ve ekoturizm sertifikaları [Sustainable tourism and ecotourism certificates]. In U. Akdu; İ. Çalık (Eds.), *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, 14-16 Mayıs 2015, Gümüşhane* (10-21). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Bella, G. (2011). Equilibrium dynamics and local indeterminacy in a model of sustainable tourism. In F. Cerina, A. Markandya and M. McAleer (Eds.), *Economics of Sustainable Tourism*, 151-167, New York: Routledge.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2018). *Antalya ili 2017 yılı çevre durum raporu [Antalya province 2017 environmental situation report]*. Antalya Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Antalya.
- Çobanoğlu, A. (2012). Antalya’nın coğrafi durumu [Geographical status of Antalya]. In *Dünden bugüne Antalya kitabı (Volume 1, PDF Format)* (65-74), http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/Eklenti/8674,2-dundenbuguneantalya-1cilt-2cografidurumpdf.pdf?0&_tag1=91B993B2A322AD39FBE9787039B24AEFFB0CE4D, Accessed date: 24 January 2019.
- Erdoğan, N. (2014). Ekoturizm: Turizm, çevre ve sürdürülebilirlik [Ecotourism: Tourism, environment and sustainability]. In H. Reyhan, A. Mutlu, H.H. Doğan, A.S. Reyhan (Eds.), *Sosyal Çevre Bilimleri* (143-185). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hürriyet (2004). Türkiye’de rafting yapılacak en iyi 10 nehir [10 best river rafting can be done in Turkey]. <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-de-rafting-yapilacak-en-iyi-10-nehir-232603>, Accessed date: 21 March 2018.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). *Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013 [Turkey's Tourism Strategy 2023 Action Plan 2007-2013]*. Edition No: 3085, Ankara.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2018a). Akarsu turizmi [River tourism]. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9873/akarsu-turizmi.html>, Accessed date: 21 March 2018.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2018b). Rafting [Rafting]. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,10060/rafting.html>, Accessed date: 21 March 2018.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2018c). Antalya Manavgat Çayı [Antalya Manavgat River]. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,10066/antalya-manavgat-cayi.html>, Accessed date: 21 March 2018.
-

- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). Turizm amaçlı sportif faaliyetler [Tourism intended sports activities]. <http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/TR-68443/turizm-amacli-sportif-faaliyetler.html>, Accessed date: 24 Mart 2019.
- Neto, F. (2003). *A new approach to sustainable tourism development: moving beyond environmental protection*, United Nations Department of Economic and Social Affairs. DESA Discussion Paper No: 29.
- The Brundtland Commission (1987). *Our common future*, Report of the World Commission on Environment and Development (United Nations). Published as Annex to General Assembly document A/42/427.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları [Address based population registration system results]. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, Accessed date: 21 March 2018.
- Uğurlu, A. (2005). *Rekreasyonel amaçlı doğa sporlarının turizmde kullanılması: Antalya Köprülü Kanyon rafting uygulaması [Recreational use of nature sports in tourism: Antalya Köprülü Canyon rafting practice]*. Unpublished Master's Thesis, Institute of Social Sciences, Akdeniz University, Antalya.
- United Nations Environment Programme and World Tourism Organization (UNEP and WTO) (2005). *Making tourism more sustainable: A guide for policy makers*. United Nations Environment Programme and World Tourism Organization.
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO) (2018). Definition - Sustainable development of tourism. <http://sdt.unwto.org/content/about-us-5>, Accessed date: 21 March 2018.
- Yeşil, M. (2015). *Antalya'da spor turizmi: Mevcut durumun tespiti [Sports tourism in Antalya: Determination of the current situation]*. Unpublished Master's Thesis, Institute of Social Sciences, Akdeniz University, Antalya.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Giriş

Yıl boyunca çalışmanın ve modern kent hayatının stres ve yorgunluğundan uzaklaşmak isteyen insanlar, alternatif turizm etkinliklerine rağbet göstermektedirler. Bu alternatif turizm taleplerinden akarsular da etkilenmektedir. Akarsular, giderek yaygınlaşan spor aktiviteleriyle, turizm sektöründe öne çıkmaktadır.

Akarsu turizmi, doğa gezisi ve yürüyüşlerini, yüzme ve sportif olta balıkçılığını, rafting, kano, nehir kayağı gibi spor aktivitelerini içine alan bir alternatif turizm türüdür. Akarsuların rekreasyon amacı taşıyan etkinlikler için kullanılmasına akarsu turizmi denilmektedir. Diğer doğa temelli turizm türleri gibi, akarsu turizmi de çevreyle bütünleşerek, doğayla uyum içinde yaşama ilkesiyle yakından ilgilidir.

Tarımdan turizme, kentleşmeden çevreye hemen her alanda son yıllarda önem kazanan bir kavram olan sürdürülebilirlik, bütün ekonomik faaliyetler için bir ilke konumundadır. Sürdürülebilir turizm de, turizm faaliyetleri için gerekli değer ve kaynakların, gelecek nesillerin de faydalanabilmesi için yaşatılması anlamını taşımaktadır. Alternatif turizm türleri ve özellikle eko-turizm genellikle çevreyle uyumlu turizm olarak görülse de esasen sürdürülebilir turizm bütün turizm türleri için geçerli bir ilkeyi ifade etmektedir.

Problem ve Motivasyon

Turizm doğal ve kültürel değerleri kullanarak yürütülen faaliyetlerden oluşmaktadır. Ancak bu değerlerin yoğun ve sorumsuzca kullanılması, kaynakların kirlenmesine, azalmasına ve uzun vadede yok olmasına sebep olmaktadır.

Çevrenin ve doğal - kültürel kaynakların korunması, bu kaynaklar sayesinde gerçekleştirilen bütün ekonomik faaliyetler gibi, turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için de gereklidir. Dünyada, birçok turizm faaliyetinin doğal kaynakları tükettiği, kirlettiği hatta yok ettiği bilinmektedir. Turizm amaçlı kullanılan doğal alanlarda hava, su, toprak kirliliği görülmektedir. Bu kaynakların korunması ve uzun yıllar turizme ve insanlığa hizmet etmesi, ekonomik getiri sağlamaya devam etmesi için turizmde sürdürülebilir ilkesinin benimsenmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir turizm ise, bütün turizm türlerinde ve turizm sektörünün bütün paydaşları için sürdürülebilirlik ilkelerine bağlılığı gerektirmektedir.

Amaç ve Yaklaşım

Sürdürülebilir turizm, ayrı veya özel bir turizm biçimi değildir. Aksine, bütün turizm türleri daha sürdürülebilir olmaya çalışmalıdır. Turizmi daha sürdürülebilir kılmak yalnızca sektörün olumsuz etkilerini kontrol etmek ve yönetmek değildir. Turizm endüstrisi, yerel topluluklara ekonomik ve sosyal olarak fayda sağlamak ve çevrenin korunması için bilinç ve destek sağlamak için çok özel bir konumdadır. Turizm sektöründe, ekonomik kalkınma ve çevre koruma karşıt güçler olarak görülmemelidir. Aksine bu iki güç birbirini desteklemeli ve bunu amaç edinerek güçlenmelidir. Politikalar ve eylemler, turizmden sağlanan faydaları arttırmayı ve maliyetleri düşürmeyi hedeflemelidir.

Bu çalışmada, Türkiye’de akarsu turizminin genel bir fotoğrafı verilerek, bu turizm türünün geliştirilmesinin kaynaklarının korunmasıyla yani sürdürülebilirlikle doğrudan ilgili olduğunun altı çizilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Antalya örneğinde akarsu turizminin geliştirilmesi, sürdürülebilirliği ve kaynakların korunması açısından öneriler ortaya koymaktır.

Yöntem

Çalışmada, sürdürülebilir turizm yaklaşımının önemi üzerinde durulmuş, kırsal ve bölgesel kalkınmanın sağlanması ve istihdamın artırılmasında turizmin öncü bir sektör olduğu vurgulanmıştır. Turizmin bu misyonu yerine getirmesinin ve sürdürülebilirliğin sağlanması için bazı hususlara ve ilkelere değinilmiştir. Bu hususlar ve ilkeler göz önünde tutularak, Antalya’da akarsu turizminin geliştirilmesi, yörenin kalkınmasına katma değer sağlaması ve turizmin sürdürülebilirliği için bütün paydaşları ilgilendiren noktalar belirlenmiştir.

Bu çalışmada öncelikle akarsu turizmi hakkında genel bir teorik çerçeve sunulmuştur. Antalya özelinde Türkiye’de akarsu turizminin genel durumu ve potansiyeli incelenmiştir. Antalya’da akarsu turizminin geliştirilmesi, yörenin ve ülkenin kalkınmasına bir katkı sağlaması için yapılması gerekli politika ve stratejiler üzerinde durulmuştur. Antalya İli’nin akarsularının durumunun ve potansiyelinin tespit edilmesi, turizme açılması ve kalkınmaya katkı sağlaması amacıyla SWOT analizi yapılmış, güçlü ve zayıf yönler; tehdit ve fırsatlar belirlenmiştir.

Bulgular

Türkiye çeşitli doğal ve kültürel değerlere sahip bir ülkedir. Ülkede, alternatif turizm türlerinin pek çoğu için belli bir potansiyel bulunmaktadır. Türkiye’deki akarsuların önemli bir kısmı "akarsu turizmi" olarak tanımlanan rafting, kano ve nehir kayağı için çok uygun durumdadır. Ülkenin, akarsu turizmi için sunduğu bu büyük potansiyelin geliştirilmesi ve geniş kitlelere

ulaşmak için tanıtımının yapılması önem taşımaktadır. Akarsu turizmi, büyük yatırımlar gerektirmediği gibi, çevrenin doğal, kültürel, tarihi/arkeolojik değerleri ve diğer turizm çeşitleriyle entegre olabilmektedir. Bu sebeple, nehirlerin akarsu turizmi potansiyeli incelenirken, çevresinde yer alan ve entegre bir şekilde geliştirilebilecek diğer turizm değerleri de göz ardı edilmemelidir. Ülkemizde akarsu turizmi ve özellikle rafting sporu yapmak için uygun akarsular: Altıparmak (Barhal) Çayı (Artvin), Çoruh nehri (Artvin, Bayburt), Fırtına Deresi (Rize), İkizdere Nehri (Rize), Köprüçay (Antalya), Manavgat Çayı (Antalya), Dalaman Çayı (Muğla), Göksu Nehri (Adana, Mersin), Anamur (Dragon) Çayı (Mersin), Zamantı Irmağı (Kayseri), Melen Çayı (Düzce), Munzur Çayı (Tunceli), Bekili Deresi (Denizli) ve Fırat nehrinin bir kısmı (Elazığ) sayılabilir.

Bu çalışmada, Türkiye’de akarsu turizminin geliştirilmesi ve sürdürülebilirliği konusu, Antalya örneği üzerinden incelenmektedir. Antalya İli’nde çok sayıda akarsu bulunmaktadır: Aksu, Köprüçay, Manavgat, Düden, Gazipaşa, Alara, Dim, Alakır, Korkuteli, Kargı, Karpuz ve Karaman. Akarsu turizmi için uygun olan ırmaklar Köprüçay, Manavgat Irmağı, Dim Çayı ve Alara Çayı’dır. Antalya’da kitle turizminin halen gelişmiş olması ve başka alternatif turizm imkânlarının bulunması, akarsu turizminin geliştirilmesi ve tanıtılması için büyük bir fırsat olarak görülmelidir.

Ancak akarsu turizminin geliştirilmesi ve tanıtılması için yapılacaklar yanında, bu turizm türünün sürdürülebilirliği de önem arz etmektedir. Antalya’da bulunan nehirlerde akarsu turizminin gelişimi ve sürdürülebilirliği için öncelikle stratejik bir planlamaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Plansız yapılan çalışmalar, kaynakların optimum kullanılmamasına ve dolayısıyla yeterince ekonomik getiri sağlanamamasına sebep olmaktadır. Ayrıca “düzensiz yararlanma” sonucunda çevrenin kirlenmesi, hatta kaynakların yok olması tehlikesi bulunmaktadır.

Sonuç

Ulaşım, altyapı, üstyapı, sağlık, güvenlik ve diğer temel hizmetler bakımından eksikliklerin giderilmesi, sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmak için gerekli şartların başında gelmektedir. Akarsu turizminin geliştirilmesi için, merkezi yönetimin, yerel yönetimlerin, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde uyumlu çalışmalarının sağlanması gerekmektedir. Akarsu turizminden beklenen kalkınma hedeflerinin sürdürülebilir çevre politikalarıyla uyumlu olması lâzımdır. Akarsu turizmiyle ilgili politika ve hedeflerin ayrıca ulusal ve uluslararası politika ve hedeflerle uyumlu olması, küresel eğilim ve taleplerin takip edilmesi iyi bir strateji olacaktır. Akarsu turizmi planlama ve uygulamalarının diğer turizm türleri (kırsal turizm, av turizmi, akarsu turizmi, spor turizmi vb.) ile entegre olabilecek şekilde yürütülmesi, ürün çeşitlendirilmesi yapılarak turizm sezonunun genişletilmesi, hatta farklı turizm ürünlerine bir arada ulaşılabilen turizm kentlerinin oluşturulması avantaj sağlayacaktır.

Akarsuların bir turistik ve ekonomik değer olarak yöre ve ülke ekonomisine katkı sağlamaya devam etmesi için, diğer turizm değerlerinin, doğal güzelliklerin, tarihî eserlerin, mimari yapıların, bitki ve hayvan türlerinin, su kaynaklarının ve özellikle çevrenin korunması gerekmektedir. Akarsular ve etrafında her şeyden önce temiz bir çevrenin sağlanması, su, toprak ve hava kirliliğine karşı önlem alınması, entegre ve sürdürülebilir bir katı atık yönetim sisteminin kurulması, çöplerin doğayı kirletmesinin önüne geçilmesi ve geri dönüştürülebilir maddelerin ekonomiye geri kazandırılması önem arz etmektedir.

KAR PAYI DAĞITIM DUYURULARININ HİSSE SENEDİ PİYASA FİYATINA ETKİSİ: BİST 100'DE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

İsrafil ZOR¹

Şeyma YILMAZ KÜÇÜK²

Atıf/©: Zor, İ. ve Yılmaz Küçük, Ş. (2019). Kar payı dağıtım duyurularının hisse senedi piyasa fiyatına etkisi: BİST 100'de ampirik bir çalışma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 33-48, doi: 10.17218/hititsosbil.455885.

Özet: Bu çalışmanın amacı, kar payı dağıtım duyurularının hisse senetlerinin piyasa fiyatları üzerindeki etkisini incelemektir. BIST 100 Endeksinde işlem gören şirketlere ait 2014-2016 yılları arasındaki 279 bildirim çalışmanın veri setini oluşturmuştur. Çalışmada yöntem olarak olay analizi kullanılmıştır. Çalışma sonuçları, piyasa modeli ve sermaye varlıklarını fiyatlandırma modeline göre farklılıklar göstermekle birlikte, dağıtılabilir kar bulunmadığı için kar payı dağıtmayacağını bildiren şirketler ve dağıtılabilir kar bulunduğu halde kar payı dağıtmayacağını bildiren şirketler tarafından yapılan duyuruların hisse senedi fiyatları üzerinde negatif bir anormal getiriye neden olduğunu göstermektedir. Nakit kar payı dağıtacağına ilişkin duyuru yapan şirketlerde de benzer bir negatif etki bulunmakla birlikte, bu şirketler için ortaya çıkan negatif anormal getirinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kar Payı Dağıtım, Hisse senedi Değeri, Anormal Getiri, Olay Çalışması

Effects of Dividend Distribution Announcements on the Market Price of Shares: Empirical Study in BIST 100

Citation/©: Zor, İ. ve Yılmaz Küçük, Ş. (2019). Effects of dividend distribution announcements on the market price of shares: Empirical study in BIST 100, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 33-48, doi: 10.17218/hititsosbil.455885.

Abstract: The aim of this study is to examine the effect of dividend announcements on market prices of stocks. 279 announcements between 2014 and 2016 belonging to the companies traded in the BIST 100 Index are used as the data set. In the study, event study is used. While the results of the study differ according to the market model and capital asset pricing model, the announcements made by the company that declare that they will not distribute dividends as there is no distributable profit and that declare that they will not distribute dividends, even though there are distributable profits cause a negative abnormal return on stock prices. Although there is a similar negative impact on companies reporting that they will distribute cash dividends, it has been found that the negative abnormal return for these companies is higher.

Keywords: Dividend Distribution, Share Price, Abnormal Return, Event Study

Makale Geliş Tarihi: 29.08.2018 Makale Kabul Tarihi: 15.05.2019

Bu makale 3-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında Çorum'da düzenlenen III. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti kongre bildiri özet kitabında basılmış "Kar Payı Dağıtım Duyurularının Hisse Senedi Piyasa Fiyatına Etkisi: BİST 100'de Ampirik Bir Çalışma" başlıklı bildirinin tamamlanmış halidir.

¹Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, israfilzor@kku.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-6073-7571>.

²Sorumlu Yazar, Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü, seymayilmaz@karatekin.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-1547-7122>.

1. GİRİŞ

Tüm firmaların normatif finansal amacı hissedar değeri maksimizasyonunu sağlamaktır. Bu amaca ulaşabilmek için finansman, yatırım ve kar payı şeklinde üç temel karar bulunmaktadır. Esasında kar payı kararlarını yatırım ve finansman kararlarından ayrı olarak düşünmek mümkün değildir. Firmaların daha az kar payı dağıtarak otofinansman ile daha fazla yatırım gerçekleştirmeleri sağlanabilir. Bu durumun tersi düşünülduğünde, yüksek miktarda kar payı dağıtan firmaların yatırım için dış kaynaklara yönelmeleri gerekecektir. Söz edilen karmaşık yapı bir bütün olarak değerlendirildiğinde, hissedar değerini, diğer bir ifadeyle hisse senetlerinin piyasa fiyatlarını artırma amacıyla olan yönetimin, yatırım ve finansman kararlarının olduğu gibi kar payı kararlarının da etkisinin nasıl olacağını bilmeleri gerekmektedir. Finansman ve yatırım kararlarında olduğu gibi kar payı kararlarında da hissedar değerinin karardan nasıl etkileneceğine farklı yaklaşan teoriler bulunmaktadır.

Finans literatürü incelendiğinde kar payı dağıtımının firma değeri üzerindeki etkisinin birçok teori ile açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Miller ve Modigliani (1961), piyasaların etkin olduğu, dağıtılan ve dağıılmayan karlar arasında vergi farklılığı bulunmadığı, tüm yatırımcıların rasyonel olduğu varsayımları altında firma değerinin kar payı dağıtım kararından etkileneceğini açıklamışlardır. Miller – Modigliani Kar Payı İlişkisizliği Yaklaşımına göre firma değeri yalnızca yatırım politikasından etkilenir ve kar payı dağıtım kararları firma değeri üzerinde bir etkiye sahip değildir. Lintner (1962) ve Gordon (1963) ise yatırımcıların kar payı gelirini sermaye kazancından daha az riskli bulmalarından dolayı tercih edeceklerini açıklamıştır. Kar payı dağıtımının özsermaye maliyetini düşüreceğinden dolayı firma değerini artırıcı etki yapacağını savunmuşlardır. Litzenberger ve Ramaswamy (1979) ise sermaye kazancı ve kar payı gelirlerinin vergilendirme oranı ve zamanı açısından farklılıklar bulunmasından dolayı kar payı kararlarının yatırımcılar için ve dolayısıyla firma değeri için önemli olabileceğini açıklamışlardır.

Finans literatüründe Miller ve Modigliani (1961), Lintner (1962) ve Gordon (1963), Litzenberger ve Ramaswamy (1979) tarafından ortaya konan teoriler temel olmakla birlikte kar payı dağıtımı gibi önemli bir finansal kararı ele alan teoriler bunlarla sınırlı kalmamıştır. Müşteri etkisi teorisine göre, bazı yatırımcılar kar payının dağıtılmasını tercih ederken, bazı yatırımcılar karın şirkette bırakılmasını tercih etmektedir. Tercih farklılığına sebep olan etken ise temettü ve sermaye kazancı vergilendirmesinin farklılık gösterebilmesindedir. Temettü tercih edenler, sermaye kazancı tercih edenler ve bu ikisi arasında kayıtsız olanlar olarak sınıflandırılacak üç temel yatırımcı tipi kendi beklentilerine uygun hisselerle yatırım yapacaklardır. Şirketlerin kar payı dağıtım politikasında değişikliğe gitmesi hisse senedinin değeri üzerinde doğrudan etkili olmasa dahi yatırımcıların beklentisine uymayacağından dolayı yatırımcıları şirketten uzaklaştırarak müşteri etkisini bozabilecektir (Özvar, 2015).

Firma içi çıkar grupları olarak adlandırılan yöneticiler, hissedarlar ve borç verenlerin kendi amaçları doğrultusunda farklı davranışlar sergilemesinin firmaya yüklediği maliyetler literatürde temsil maliyeti teorisi ile açıklanmaktadır. Temsil maliyetlerinin azaltılmasında temettü politikasının önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Yüksek oranda temettü dağıtımının yapılmasının, gelecekte temettü dağıtım oranlarında azaltmaya giderek, sermaye piyasalarına olumsuz işaretler vermek istemeyen yöneticilerin performansını artıracığı ileri sürülmektedir. Yüksek temettü dağıtımını ile yöneticilerin faydasız, net bugünkü değeri negatif projelere yatırım yapmalarının engelleneceği, böylelikle firma değerinin pozitif olarak etkileneceği beklenmektedir (Ceylan ve Korkmaz, 2015, s. 274).

Temettü dağıtımındaki değişikliklerin firmaların gelecek kazançları hakkında piyasalar ve yatırımcılar için bilgi içerdiği sinyal etkisi teorisi içerisinde yer bulmaktadır. Bu yaklaşıma göre, firma yöneticileri, temettü dağıtımı ile ilgili verdikleri kararlarla firmanın gelecekteki karlılığı ve nakit akımları hakkında yatırımcılara bilgi sağlamaktadır. Temettü politikası kullanılarak sermaye piyasalarına sağlanan bilgi, piyasaların firma ile ilgili beklentilerinin farklılaşmasını sağlayabilecek, dolayısıyla firma değerinin etkilenmesine neden olabilecektir (Ceylan ve Korkmaz, 2015, s. 273).

Temettü kararlarının firma değeri üzerindeki etkisini açıklayan bir diğer yaklaşım işlem maliyetleridir. Temettü dağıtımı nedeniyle dışarıdan kaynak ihtiyacı doğan firmalar, ilgili kaynakları sağlamak için yeni pay ihracı maliyetleri gibi bir takım maliyetlere katlanmak zorunda kalacaktır. İşlem maliyetlerinin yüksek olması, temettü dağıtımının şirkete getireceği maliyet yükünden dolayı firma değeri üzerinde olumsuz etki yapabilecektir (Bostancı, 2017).

Davranışsal finans, yöneticilerin firma değeri açısından önemli sonuçlar doğurabilecek kararları davranışsal önyargılarla aldığını öne sürmektedir. Aşırı güvenli yöneticiler firmanın düşük değerlendiğine ve gelecekteki yatırım ihtiyaçları için dış finansmanın daha maliyetli olabileceğine rasyonel yöneticilere nazaran daha fazla inanmaktadırlar. Aşırı güvenli yöneticiler bu sebeple daha düşük kar payı ödemektedirler. Yine davranışsal finansın inceleme alanına giren kayıptan kaçınma, çıpalama ve sürü davranışlarının da kar payı dağıtımı üzerinde etkileri olduğu düşünülmektedir (Bulut ve Er, 2018).

Kar payı dağıtımının firma değeri üzerindeki etkisinin farklı teoriler tarafından farklı şekillerde değerlendirilmesi, uygulamacılar için kar payı kararlarının etkisinin belirlenmesini daha önemli hale getirmiştir. Bu çalışmada, firmalar tarafından yapılan nakit kar payı dağıtımına veya dağıtmama kararlarına ilişkin bildirimlerin hisse senedinin piyasa fiyatı üzerinde etki gösterip göstermediğini inceleme amacına odaklanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada olay çalışması yöntemi kullanılarak ilgili bildirimlerin yapıldığı tarihler ve bu tarihlerin öncesi ve sonrasında anormal getiriler oluşup oluşmadığı araştırılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Kar payı dağıtım kararlarının firma değeri üzerinde etkili olup olmadığına ilişkin farklı görüşler araştırmacıları bu alanda ampirik çalışmalar yapma konusunda isteklendirmiştir. Albayrak ve Pekkaya (2008), İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların hisse senedi fiyatları ile nakit temettü ve ofinansman arasındaki ilişkisini incelemiştir. İMKB'de işlem gören 184 firmanın 2004 ile 2006 yılları arasındaki verileri kullanılarak regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre dağıtılan temettü ve dağıtılmayan karların her ikisinin de hisse değeri üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Fakat hisse değeri üzerindeki etkiyi ifade eden katsayının temettü için daha büyük olduğu, diğer bir ifadeyle temettü dağıtılmasının hisse değeri üzerinde daha büyük bir pozitif etkisi bulunduğu gözlemlenmiştir. Yine çalışmada bir önceki dönem temettüsünün ve bir önceki dönem dağıtılmayan karların da hisse değeri üzerinde pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir.

Ertaş ve Karaca (2010), İMKB 30 Endeksi'ne kayıtlı firmaların aldığı kar dağıtım kararı ile dağıtım tarihi arasındaki zamanın hisse değerine etkisini incelemiştir. 2007 yılına ait karların 2008 yılı içerisindeki dağıtımına ilişkin karar ve gerçekleşme tarihlerinin kullanıldığı çalışmada, hisse senetlerinin anormal getirisini hesaplamak amacıyla olay çalışması metodu kullanılmıştır. 30 günlük kâr dağıtım takvimi ile 60 günlük kâr dağıtım takvimi açısından yapılan araştırmada,

kâr dağıtım tarihlerini kâr dağıtım ilanından ne kadar kısa süre içerisinde yapılırsa, firmanın hisse senedine olan talep o ölçüde artmakta ve bu durum hisse senedinin piyasa fiyatını, dolayısıyla firmanın piyasa değerini artırmaktadır.

Günel, Kadioğlu ve Kılıç (2010) 2003-2007 yılları arasındaki beş yıllık dönemde İMKB'de işlem gören 83 şirketin 321 adet nakit temettü açıklaması ve ilgili fiyat verilerini kullanarak regresyon analizi gerçekleştirmiş ve temettü kararına ilişkin açıklamanın hisse senedi getirisine olan etkisini test etmişlerdir. Çalışma sonucunda temettü dağıtım açıklamalarının yapıldığı tarihten sonra hisse başına nakit temettü oranı ile kümülatif normal üstü getiri arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Açıklama tarihinden öncesi için oluşturulan olay pencerelerinde ise anlamlı bir etki belirlenmemiştir.

Kar, Özer, Şantaş ve Budak (2012), İMKB'de işlem gören spor hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin kar dağıtımı ile hisse senedi değerleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmada, Galatasaray Sportif A.Ş., Beşiktaş Futbol A.Ş., Fenerbahçe Sportif A.Ş., Trabzonspor Sportif A.Ş.'nin 2005-2010 yılları arasındaki hisse senedi değerleri ve aynı tarihlerdeki İMKB-100 endeksi verileri kullanılarak Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Analizler sonucunda 2005, 2006 ve 2007 yıllarında, kar dağıtım öncesi ve kar dağıtım sonrası verileri arasında pozitif yönlü kuvvetli bir ilişki bulunmuştur. 2008 ve 2010 yılında, kar dağıtım öncesi ve kar dağıtım sonrası verileri arasında negatif yönlü kuvvetli bir ilişki tespit edilirken, 2009 yılında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Khan (2012), Pakistan'da 2001-2010 yılları arasında KSE-100 Endeksinde listelenen kimyasal ve ilaç endüstrisinde bulunan 29 şirketin temettü ilanlarının, hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda temettü dağıtım bildirimlerinin hisse senedi fiyatları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada kontrol değişkeni olarak kullanılan hisse başına kar ve vergi sonrası kar değişkenlerinin de hisse senedi değeri üzerindeki pozitif ve anlamlı ilişkisi tespit edilmiştir.

Pekkaya (2012), kar payı dağıtımı ve otopfinansman kararlarının hisse değeri üzerindeki etkisini belirlemek için İMKB 30 endeksinde yer alan 19 firmanın 1987 ile 2006 yılları arasındaki verilerini kullanarak regresyon analizi uygulamıştır. Analiz sonuçlarına göre, oluşturulan modelin anlamlı olduğu sadece beş şirket tespit edilmiştir. Beş şirketin tamamı için dağıtılmayan karların hisse senedi değerini pozitif yönde etkilediği, diğer bir ifadeyle otopfinansmanın firma değerini artırdığı sonucuna varılmıştır. Söz edilen beş şirketten dördü için dağıtılan kar payları da benzer bir etkiye sahiptir. Sadece bir şirket için ise dağıtılan kar paylarının hisse değerini negatif etkilediği görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlar otopfinansman ve kar payının hisse değeri üzerindeki kesin ve genelleştirilebilir bir ifadeye imkân tanımamaktadır.

Demirel (2014), BIST 30 Endeksi'nde işlem gören şirketlerin, kârlarını dağıtma ya da dağıtmama yönündeki kararlarının, bu şirketlerin hisse senedinin piyasa değeri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu regresyon analizi uygulanarak incelenmiştir. Firmaların temettü dağıtım miktarları ile firmaların piyasa değerleri arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Kaderli ve Başkaya (2014), firmaların dağıtacağı kâr paylarına ilişkin duyuruların, ilgili firmanın getiri oranları üzerindeki etkisini olay etüdü yöntemiyle incelemiştir. 2009 ve 2010 yılı kar paylarına ilişkin bildirimlerin incelendiği çalışmada, son beş yılda istikrarlı kâr payı dağıtan şirketlerin verileri kullanılmış ve yapılan uygulama sonucunda, kâr payı duyurularının ilgili

firmaların hisse senedi fiyatlarında olumlu veya olumsuz anormal getirilere neden olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle kar payı dağıtım bildirimleri hisse senedinin piyasa değeri üzerinde etkiye sahiptir.

Mathew, Enekwe ve Anyanwaokoro (2014), temettü ödemelerinin Nijerya'daki hisse fiyatlarına olan etkisini 17 halka açık şirketin 2000 ile 2011 yılları arasındaki verilerini kullanarak araştırmıştır. Çalışmada en küçük kareler tekniği kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda hisse başına temettünün hisse başına piyasa fiyatı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca temettü ödeme oranının da hisse değeri ile anlamlı bir ilişki içinde olduğu, fakat temettü verim oranının hisse değeri ile ilişkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonuçlarına varılmıştır.

Kırbaş (2015), 2009-2014 yılları arasında BİST'te işlem gören 136 şirkete ait 548 temettü duyurusunu kullanarak, temettü duyurularının hisse senedi getirilerine olan etkilerini incelemiştir. İlgili çalışmada regresyon analizi uygulanmıştır. Nakit temettü dağıtım yapan şirketlerin, nakit temettü duyurusunun yapıldığı gün ve sonrasında günlerde temettü verimi ile anormal getirileri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiş olmasına rağmen hisse temettü ve melez temettü için yapılan analizlerde anlamlı sonuçlara ulaşılamamıştır.

Kadioğlu, Telçeken ve Öcal (2015) Borsa İstanbul'da işlem göre 112 şirketin 2003-2015 yılları arasında açıkladığı 902 kar payı dağıtım bildirimini inceleyerek fiyatlarda meydana gelen reaksiyonu test etmişlerdir. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda hisse başına kar payları ile anormal getiriler arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Söz edilen negatif etkinin yatırımcıların kar payı ile sermaye kazancı arasındaki vergi farklılığına önem vermelerinden kaynaklandığı düşünülmüştür.

Çelik, Yenice ve Onat (2016) Borsa İstanbul'da işlem gören üretim firmalarının 2007 ile 2011 yılları arasındaki verilerini kullanarak risk faktörü ve kurumsal yönetim faktörünün temettü politikası üzerindeki etkisini incelemiştir. Ayrıca temettü politikası ile firma değeri ilişkisi de çalışma da incelenmiştir. Çalışma sonucunda risk ile temettü politikaları arasında negatif; kurumsal yönetim ve temettü politikaları arasında pozitif bir ilişkinin varlığını destekler nitelikte bulgulara ulaşılmıştır. Yine çalışma sonucunda firma değeri değişkeni olarak bir yıllık getirilerin kullanıldığı modelde firma değeri ile temettü politikası arasında bir ilişki tespit edilememesine rağmen, beş yıllık getirilerin kullanıldığı modelde temettü politikası ile firma değeri arasında pozitif bir ilişki belirlenmiştir.

Gürel ve Bayazıtlı (2017) işletmelerin dağıttıkları nakit kar paylarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, 2001 ile 2007 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören 179 şirketin verilerini kullanmışlardır. Çalışmada kar payı dağıtan işletmeler kâr payı verimi ve piyasa değeri büyüklüğüne göre portföylere ayrılırken, kâr payı dağıtmayan işletmeler sadece piyasa değeri büyüklüğüne göre portföylere ayrılmıştır. Regresyon analizi ile yapılan testler sonucunda, kar payı verimleri yüksek olan portföylerin getirilerinin daha yüksek olduğu belirlenirken, piyasa değeri büyüklüğü ve mevsimsel etki değişkenlerinin getiri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Zeren (2017) kar payı verileri düzenli zaman serisi oluşturabilen, yani her yıl düzenli kar payı dağıtan ve BİST Temettü 25 endeksinde faaliyet gösteren 9 şirketin 2001-2017 yılları arasındaki verileri ile kar payları ile firma değerleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönünü panel veri analizleri ile belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda kar payı dağıtım ile firma değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye rastlanmamıştır.

3. VERİ VE METODOLOJİ

3.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışma, şirketler tarafından yapılan nakit kar payı dağıtım bildirimlerinin şirketlerin hisse fiyatını nasıl etkilediğini tespit etmek amacıyla Borsa İstanbul’ da işlem gören şirketler üzerinde yapılmıştır. Şirketlerin nakit kar payı dağıtma, dağıtılabılır kar bulunmadığı için dağıtmama veya dağıtılabılır kar bulunduğu halde dağıtmamalarına ilişkin yönetim kurulu kararları belirlenerek, bu bildirimlerin yapıldığı tarih etrafındaki günlerde hisselerde anormal bir getiri ve belirli gün aralıklarında kümülatif anormal getiriler oluşup oluşmadığı incelenmiştir.

Borsa İstanbul’da işlem gören tüm şirketler, yatırımcı açısından önem arz eden durumları Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) aracılığıyla kamuoyuyla paylaşmak durumundadır. 2014-2016 yılları arasında KAP aracılığıyla yapılan kar payı dağıtımına ilişkin bildirimler taranmış ve ilgili döneme ait verilerine ulaşılabilen 279 bildirim tespit edilmiştir. Türkiye piyasası için gerçekleştirilen diğer çalışmalara göre daha geniş bir veri setine sahip olması nedeniyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada, finans, muhasebe, yönetim, ekonomi, pazarlama gibi birçok disiplin için kullanılabilen bir yöntem olan olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, 1933 yılında ilk kez Dolly tarafından kullanılmış ve o tarihten bu yana birçok çalışmanın metodunu oluşturmuştur. Olay çalışması yöntemi Finans alanında, bir olayın firma değeri üzerindeki etkisini belirlemeye yarayan istatistiksel bir yöntem olarak kullanılmaktadır.

Olay çalışmasında öncelikle olay penceresi tanımlanmalıdır. Olayın gerçekleştiği tarihten belirli bir süre öncesi ve sonrasındaki süreçte yer alan her bir gün için hisse senetlerinin gerçekleşen getirileri belirlenir. Gerçekleşen getirilerin tespitinden sonra ilgili hisse senetleri için olay penceresi içerisinde beklenen getiriler tespit edilir. Gerçekleşen getirilerin beklenen getirileri aşan kısmı anormal getirileri ifade etmektedir. Olay penceresi içerisinde toplam anormal getiriler kümülatif anormal getirileri oluşturmaktadır. Bu getirilerin tesadüfi olup olmadığı incelenmek amacıyla anormal ve kümülatif anormal getirilerin istatistiksel olarak anlamlılığı t testi ile analiz edilmektedir.

Şirketler tarafından nakit kar payı dağıtılması veya dağıtılmamasına ilişkin yapılan bildirimler çalışmanın olayını oluşturmaktadır. Bildirimlerin yapıldığı tarihten 10 gün öncesi ve 10 gün sonrası ise çalışmanın olay penceresi olarak kabul edilmiştir. Kar payı dağıtımına ilişkin bildirimde bulunan her bir şirket için olay penceresi içerisindeki günlerde ilgili şirketin hisse senedinin anormal getirileri, denklem 1’e göre hesaplanmıştır.

$$AR_{it} = R_{it} - E(R_{it}) \quad (1)$$

AR_{it} : i hissesinin t gününde hesaplanan anormal getirisini,

R_{it} : i hissesinin t gününde hesaplanan gerçekleşen (fiili) getirisini ve

$E(R_{it})$: i hissesinin t günündeki normal (beklenen) getirisini ifade etmektedir.

Fiili getirilerin ve beklenen getirilerin hesaplanması, anormal getirilerin tespit edilebilmesi için önem arz etmektedir. Ayrıca, getiri dağılımlarının normal dağılıma yaklaştırılmasını sağlamak amacıyla fiili ve beklenen getiriler logaritmik olarak hesaplanmıştır.

$$R_{it} = \ln \left(\frac{P_{i,t}}{P_{i,t-1}} \right) \quad (2)$$

$P_{i,t}$: i hissesinin t günündeki kapanış fiyatını,

$P_{i,t-1}$: i hissesinin t-1 günündeki kapanış fiyatını ifade etmektedir.

Anormal getirilerin ölçülmek amacıyla istatistiksel ve ekonomik modeller kullanılmaktadır. Bunlardan istatistiksel model, fiyat davranışları konusundaki istatistiksel varsayımlardan ortaya çıkan ve herhangi bir ekonomik teoriye dayanmayan bir modeldir. Sabit ortalama getiri modeli, piyasa modeli ve faktör modelleri birer istatistiksel modeldir. Sermaye varlıklarını fiyatlama modeli (CAPM) ve arbitraj fiyatlama modeli ise ekonomik model olarak kullanılmaktadır. (Koçyiğit ve Kılıç, 2008). Bu çalışmada istatistiksel modellerden piyasa modeli ve ekonomik modellerden sermaye varlıklarını fiyatlama modeli bir arada kullanılmış ve her iki modele göre karşılaştırma yapılmıştır.

3.2.1. Sermaye Varlıklarını Fiyatlama Modeline Göre Beklenen Getiri

Sermaye varlıklarını fiyatlama modeli göre beklenen getiri ($E(R_{it})$);

$$E(R_{it}) = R_{f,t} + \beta_i (R_{m,t} - R_{f,t}) \quad (3)$$

Şeklinde hesaplanmaktadır.

$R_{f,t}$: t günü için risksiz faiz oranını,

$R_{m,t}$: t günündeki piyasa getirisini (BİST 100 Endeksinin getirisini),

β_i : i hisse senedinin sistematik riskini ifade etmektedir.

İki yıl vadeli devlet tahvilinin faizi günlük faize çevrilmiş ve T günü için risksiz faiz oranı hesaplanmıştır. Hisse senetlerinin sistematik riskini ifade eden beta (β) katsayıları, olayın gerçekleştiği tarihten 11. gün öncesi ile 252 gün öncesindeki dönem için hisse getirisinin bağımlı, BİST 100 endeksi getirisinin bağımsız değişken olarak yer aldığı regresyon modelinden elde edilen katsayıdır. T günündeki piyasa getirisi de denklem 4'de gösterildiği şekilde hesaplanmıştır.

$$R_{m,t} = \ln \left(\frac{P_{m,t}}{P_{m,t-1}} \right) \quad (4)$$

$P_{m,t}$: BİST 100 endeksinin t günündeki kapanış değerini,

$P_{m,t-1}$: BİST 100 endeksinin t-1 günündeki kapanış fiyatını ifade etmektedir.

3.2.2. Piyasa Modeline Göre Beklenen Getiri

Piyasa modeline göre, her bir şirket için olaydan 11 gün öncesi 252 gün öncesi aralığı için denklem 5'de gösterildiği şekilde katsayılar elde edilmiştir.

$$R_{it} = \alpha_i + \beta_i R_{m,t} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

R_{it} : i hissesinin t gününde hesaplanan gerçekleşen (fiili) getirisini,

$R_{m,t}$: t günündeki piyasa getirisini (BİST 100 Endeksinin getirisini),

ε_{it} : hata terimini,

α_i : sabit katsayıyı ve

β_i : i hisse senedinin piyasadaki değişime duyarlılığını ifade etmektedir.

Regresyon sonucunda elde edilen alpha ve beta katsayıları kullanılarak i hisse senedinin olay penceresi içerisinde yer alan t günü için beklenen getirisi aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$E(R_{it}) = \alpha_i + \beta_i R_{m,t} \quad (6)$$

$E(R_{it})$: i hissesinin t günündeki normal (beklenen) getirisini,

$R_{m,t}$: t günündeki piyasa getirisini (BİST 100 Endeksinin getirisini),
 α_i, β_i : piyasa modeli için tespit edilen en küçük kareler tahminlerini ifade etmektedir.

3.2.3. Kümülatif Anormal Getirilerin Tespiti

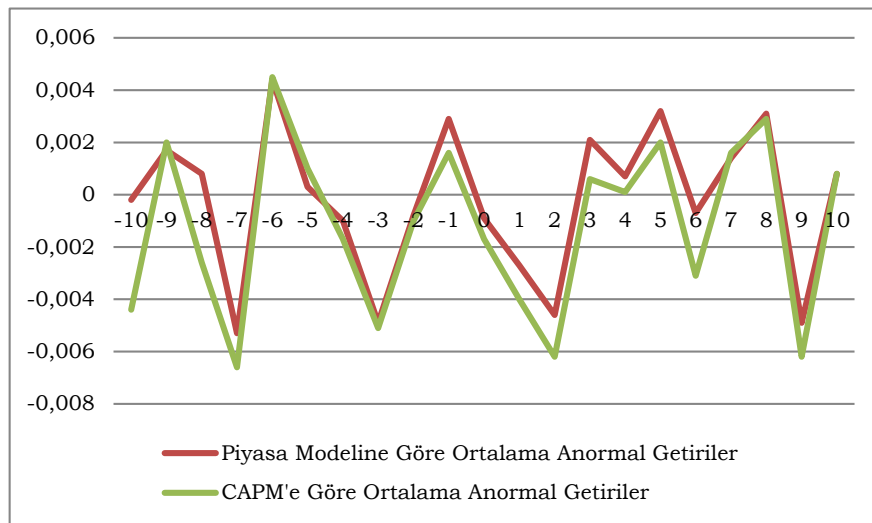
Her bir hisse senedi için olay penceresi içerisindeki her bir gün için beklenen ve gerçekleşen getiriler belirlendikten sonra denklem 1'de gösterilen şekilde anormal getiriler hesaplanabilecektir. Anormal getiriler kullanılarak denklem 5'de yer alan şekilde kümülatif anormal getirilerin (CAR) hesaplanması mümkündür.

$$CAR_{t1}^{t2} = \sum_{t1}^{t2} AR_i \quad (7)$$

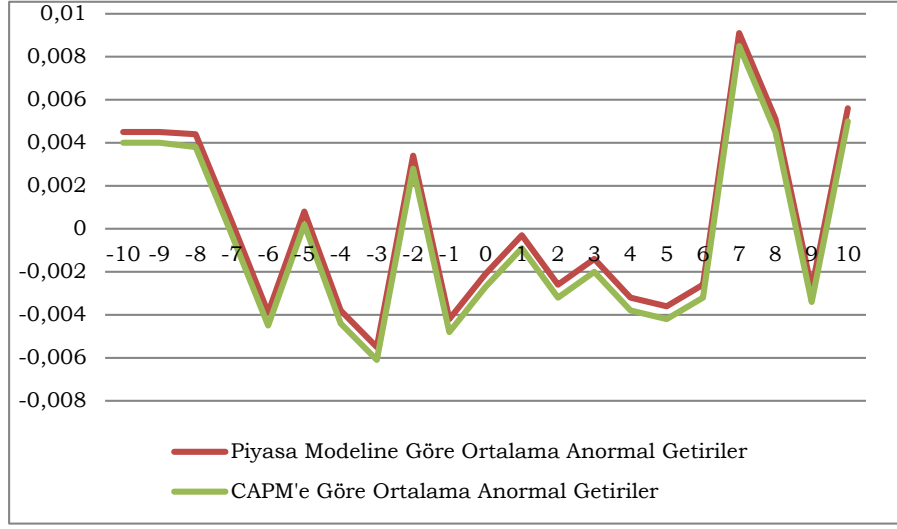
Denklemden yer alan t1 ve t2 değerleri, kümülatif anormal getirilerin hesaplanacağı olay penceresini ifade etmekte ve çalışmada sırasıyla (-10, +10), (-5, +5), (-1, +1), (-10, 0), (-5, 0), (-1, 0), (0, +1), (0, +5) ve (0, +10) dönemlerini kapsamaktadır. Çalışmada anormal getiriler ve kümülatif anormal getiriler hesaplandıktan sonra t testi uygulanarak anlamlılıkları sınanmıştır. Kümülatif anormal getirilerin sıfır olduğu hipotezinin reddedilmesi, diğer bir ifadeyle hesaplanan anormal getirilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunun kabul edilmesi durumunda; şirketlerin kar payı dağıtma veya dağıtmama bildirimlerinin firmaların hisse fiyatlarında meydana gelen değişim üzerinde etkili ve bu değişimi açıklayıcı bir faaliyet olduğu sonucuna varılacaktır.

4. BULGULAR

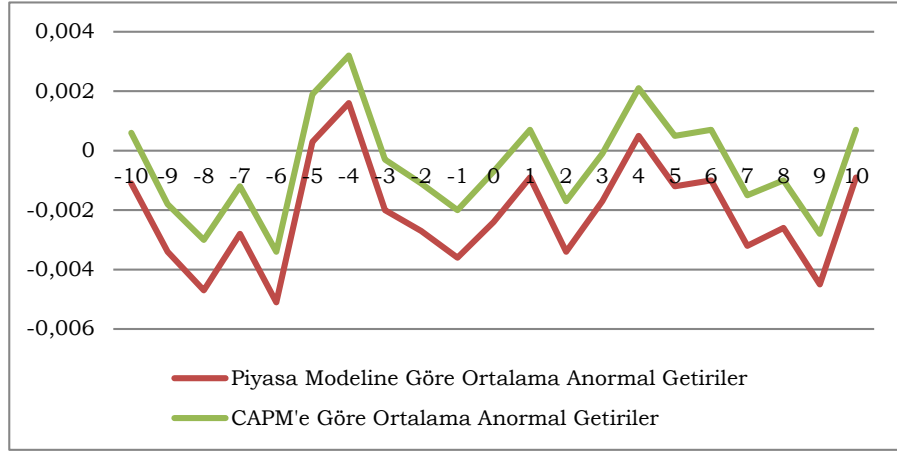
Bu çalışmada kar payı dağıtımına ilişkin bildirimlerin ilgili hisse senetleri için anormal getiri yaratıp yaratmadığı incelenmiştir. Çalışmada kullanılan 2014-2016 yılları arasındaki bildirimlerin (-10,+10) gün olay penceresi içerisinde yarattığı anormal getiriler ortalama olarak dağıtılabılır kar olmadığı için kar payı dağıtmayacak şirketler, dağıtılabılır kar olduğu halde kar payı dağıtmayacak şirketler ve kar payı dağıtacak şirketler için sırasıyla Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3'de sunulmuştur. Her üç şekilde de, olay penceresi içerisinde pozitif ve negatif ortalama anormal getiriler gözlemlenmiştir. Fakat özellikle olay günü ile bir gün öncesi ve bir gün sonrasında yüksek bir etkinin bulunmaması dikkat çekicidir. Şekillerde görülen anormal getirilerin istatistiksel olarak anlamlılığını test etmek için olay çalışması gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1. Dağıtılabılır Kar Olmadığından Nakit Kar Payı Dağıtmayacağını Açıklayan Şirketler için Ortalama Anormal Getiriler

Şekil 2. Dağıtılabilir Karı Olduğu Halde Nakit Kar Payı Dağıtmayacağını Açıklayan Şirketler için Ortalama Anormal Getiriler

Şekil 3. Kar Payı Dağıtım Bildirimde Bulunan Şirketler için Ortalama Anormal Getiriler

Dağıtılabilir kar bulunmadığı için kar payı dağıtmayacağını bildiren şirketler için piyasa modeli ve CAPM'e göre elde edilen ortalama anormal getiriler ve ortalama kümülatif anormal getiriler Tablo 1'de sunulmuştur. Olay penceresi içerisindeki günlük anormal getiriler incelendiğinde her iki yöntemin olay tarihinden öncesi için benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Bildirimden 7 gün ve 3 gün öncesinde istatistiksel olarak anlamlı negatif getiriler olduğu tespit edilmiştir. Bildirim tarihinden 6 gün önce ise her iki yöntemle göre de pozitif anormal getiri olduğu belirlenmiştir. Bildirim tarihinden sonra ise yöntemlerin verdiği sonuçlar farklılaşmıştır. Piyasa modeline göre bildirim tarihinden sonra anlamlı anormal getiri tespit edilememiştir. CAPM'e göre ise bildirim tarihinden 2 gün ve 9 gün sonra bulunan negatif anormal getiriler anlamlıdır.

Olay pencereleri içerisinde anormal getiriler incelendiğinde, piyasa modeli ve CAPM'in farklı sonuçlar verdiği belirlenmiştir. Piyasa modeline göre olay pencerelerinin tamamında bulunan anormal getirilerin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. CAPM'e göre ise üç olay penceresi içerisinde tespit edilen negatif anormal getirilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. (-10,+10) olay penceresi içerisinde yüzde beş anlamlılık düzeyinde anlamlı yaklaşık %2.58'lik negatif bir anormal getiri olduğu sonucuna varılmıştır. Yöntemlere göre

sonuçlar farklılaşmakla beraber, özellikle CAPM'e göre dağıtılabilir kar bulunmadığından kar payı dağıtılmayacağına ilişkin bildirimlerin hisse senetleri üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 1. Dağıtılabilir Kar Olmadığından Nakit Kar Payı Dağıtmayacağını Açıklayan Şirketler için Anormal ve Kümülatif Anormal Getiriler

<i>Piyasa Modeline Göre</i>			<i>CAPM'e Göre</i>		
<i>Günler</i>	<i>AAR</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>Günler</i>	<i>AAR</i>	<i>t istatistiği</i>
-10	-0,000	-0,091	-10	-0,004	-1,281
-9	0,002	0,503	-9	0,002	0,585
-8	0,001	0,413	-8	-0,003	-1,114
-7	-0,005	-1,828**	-7	-0,007	-1,759**
-6	0,004	1,547***	-6	0,005	1,723**
-5	0,000	0,085	-5	0,001	0,235
-4	-0,001	-0,384	-4	-0,002	-0,672
-3	-0,005	-1,523***	-3	-0,005	-1,622***
-2	-0,001	-0,284	-2	-0,001	-0,402
-1	0,003	0,695	-1	0,002	0,409
0	-0,001	-0,355	0	-0,002	-0,782
+1	-0,003	-0,868	+1	-0,004	-1,235
+2	-0,005	-1,270	+2	-0,006	-1,842**
+3	0,002	0,783	+3	0,001	0,235
+4	0,001	0,238	+4	0,000	0,035
+5	0,003	1,194	+5	0,002	0,812
+6	-0,001	-0,189	+6	-0,003	-0,901
+7	0,001	0,491	+7	0,002	0,621
+8	0,003	0,923	+8	0,003	0,969
+9	-0,005	-1,039	+9	-0,006	-1,478***
+10	0,001	0,246	+10	0,001	0,258
<i>Olay Penceresi</i>	<i>ACAR</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>Olay Penceresi</i>	<i>ACAR</i>	<i>t istatistiği</i>
(-10,+10)	-0,009	-0,492	(-10,+10)	-0,026	-2,172**
(-5,+5)	-0,007	-0,634	(-5,+5)	-0,011	-1,291
(-1,+1)	-0,002	-0,410	(-1,+1)	-0,005	-0,809
(0,+1)	-0,005	-1,218	(0,+1)	-0,006	-1,517***
(0,+5)	-0,006	-0,698	(0,+5)	-0,007	-1,116
(0,+10)	-0,005	-0,417	(0,+10)	-0,012	-1,227
(0,-1)	0,002	0,348	(0,-1)	-0,000	-0,065
(0,-5)	-0,003	-0,344	(0,-5)	-0,006	-0,808
(0,-10)	-0,005	-0,413	(0,-10)	-0,016	-1,723**

*,**,*** işaretleri sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Dağıtılabilir kar bulunduğu halde nakit kar payı dağıtmayacağını bildiren şirketler için piyasa modeli ve CAPM'e göre elde edilen ortalama anormal getiriler ve ortalama kümülatif anormal getiriler Tablo 2'de sunulmuştur. Olay penceresi içerisindeki günlük anormal getiriler incelendiğinde her iki yöntemin benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Bildirim tarihinden 6 gün, 3 gün ve 1 gün önce ve bildirim tarihinden 4 gün ve 5 gün sonra her iki modele göre de anlamlı negatif anormal getiriler tespit edilmiştir. Yine her iki modele göre bildirim tarihinden sonraki 7. ve 10. günde elde edilen pozitif anormal getiriler istatistiksel olarak anlamlıdır. Piyasa modelinde CAPM'den farklı olarak bildirim tarihinden 2 gün önce ve 8 gün sonra da pozitif anlamlı anormal getiriler belirlenmiştir.

Olay pencereleri incelendiğinde modellerin yine benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. (5,+5), (-1,+1) ve (0,-1) olay pencereleri içerisinde piyasa modeli ve CAPM'e göre istatistiksel olarak anlamlı ve negatif anormal getiriler olduğu belirlenmiştir. Ayrıca piyasa modeline göre (0,+5) ve (0,-5) olay pencereleri içerisindeki negatif anormal getiriler de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Dağıtılabilir kar elde edildiği halde kar payı dağıtmama kararı alan şirketlerde, bu durumun bildirildiği tarihten beş gün öncesi ve beş gün sonrasını içeren (-5,+5) olay penceresi içerisinde piyasa modeline göre %2.25, CAPM'e göre %2.91 negatif anormal getiri

tespit edilmiştir. Bu durum dağıtılabilir kar bulunmasına rağmen dağıtılmamasının yatırımcılar tarafından olumsuz değerlendirildiğini ve hisselerin beklenen performansından daha düşük bir performans ortaya koymasına neden olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Dağıtılabilir Karı Olduğu Halde Nakit Kar Payı Dağıtmayacağını Açıklayan Şirketler için Anormal ve Kümülatif Anormal Getiriler

<i>Piyasa Modeline Göre</i>			<i>CAPM'e Göre</i>		
<i>Günler</i>	<i>AAR</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>Günler</i>	<i>AAR</i>	<i>t istatistiği</i>
-10	0,005	1,867**	-10	0,004	1,780**
-9	0,005	0,715	-9	0,004	0,629
-8	0,004	1,194	-8	0,004	0,998
-7	0,000	0,074	-7	-0,000	-0,085
-6	-0,004	-1,388***	-6	-0,005	-1,656***
-5	0,001	0,438	-5	0,000	0,140
-4	-0,004	-1,278	-4	-0,004	-1,536***
-3	-0,006	-2,099**	-3	-0,006	-2,130**
-2	0,003	1,374***	-2	0,003	1,146
-1	-0,004	-1,547***	-1	-0,005	-1,922**
0	-0,002	-0,820	0	-0,003	-1,071
+1	-0,000	-0,090	+1	-0,001	-0,254
+2	-0,003	-0,922	+2	-0,003	-1,239
+3	-0,001	-0,575	+3	-0,002	-0,866
+4	-0,003	-1,603***	+4	-0,004	-2,178**
+5	-0,004	-1,713**	+5	-0,004	-2,005**
+6	-0,003	-1,051	+6	-0,003	-1,304
+7	0,009	1,842**	+7	0,009	1,741**
+8	0,005	1,306***	+8	0,005	1,168
+9	-0,003	-0,941	+9	-0,003	-1,197
+10	0,006	1,774**	+10	0,005	1,608***
<i>Olay Penceresi</i>	<i>ACAR</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>Olay Penceresi</i>	<i>ACAR</i>	<i>t istatistiği</i>
<i>(-10,+10)</i>	0,002	0,101	<i>(-10,+10)</i>	-0,011	-0,784
<i>(-5,+5)</i>	-0,023	-2,322**	<i>(-5,+5)</i>	-0,029	-3,869*
<i>(-1,+1)</i>	-0,007	-1,506***	<i>(-1,+1)</i>	-0,008	-1,978**
<i>(0,+1)</i>	-0,002	-0,562	<i>(0,+1)</i>	-0,004	-0,809
<i>(0,+5)</i>	-0,013	-2,027**	<i>(0,+5)</i>	-0,017	-3,056
<i>(0,+10)</i>	0,001	0,096	<i>(0,+10)</i>	-0,005	-0,429
<i>(0,-1)</i>	-0,006	-1,811**	<i>(0,-1)</i>	-0,008	-2,444**
<i>(0,-5)</i>	-0,012	-1,753**	<i>(0,-5)</i>	-0,015	-2,607
<i>(0,-10)</i>	-0,002	-0,154	<i>(0,-10)</i>	-0,008	-0,924

*,**,*** işaretleri sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Nakit kar payı dağıtacağını bildiren şirketler için piyasa modeli ve CAPM'e göre elde edilen ortalama anormal getiriler ve ortalama kümülatif anormal getiriler Tablo 3'de sunulmuştur. Piyasa modeline ve CAPM'e göre bulunan sonuçlar farklılık arz etmektedir. Piyasa modeline göre bildirimden önceki 9, 8, 7, 6, 3, 2 ve 1. günlerde istatistiksel olarak anlamlı negatif anormal getiriler bulunmaktadır. CAPM'e göre ise sadece bildirimden önceki 8,6 ve 4. Günlerde anlamlı negatif anormal getiriler tespit edilmiştir. Yine bildirim tarihinden sonra da sonuçlar farklılık göstermektedir. Piyasa modeline göre bildirimden 7, 8 ve 9 gün sonrasında negatif anormal getiriler söz konusu iken, CAPM'e göre sadece bildirimden sonraki 9. günde anlamlı negatif anormal getiri bulunmaktadır. Modellerde göre sonuçlar farklılık göstermekle birlikte her iki modelinde pozitif anormal getiri bulunmadığı ve farklı günlerde negatif anormal getiriler bulunduğu tespiti ortaktır.

Olay pencereleri incelendiğinde modellerin yine farklı sonuçlar verdiği görülmektedir. Piyasa modeline göre (0,+1) olay penceresi haricindeki tüm olay pencerelerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif anormal getiriler olduğu belirlenmiştir. CAPM'e göre ise sadece (0,-10) olay penceresi içerisinde anlamlı negatif bir anormal getiri söz konusudur. Piyasa modeli ile elde edilen sonuçlar anormal getirilerin büyüklüğü açısından dikkat çekicidir. Modele göre (-10,+10) olay penceresi içerisinde yaklaşık %4,46'lık bir negatif anormal getiri bulunmaktadır. Diğer bir

ifadeyle nakit kar payı dağıtacağına ilişkin bildirimde bulunan şirketlerin hisse senetleri ortalama olarak bildirimden 10 gün önce ve 10 gün sonrasında içine alan 21 günlük dönemde beklenenden %4,46 daha düşük getiri sağlamaktadır.

Tablo 3. Nakit Kar Payı Dağıtacağını Açıklayan Şirketler için Anormal ve Kümülatif Anormal Getiriler

<i>Piyasa Modeline Göre</i>			<i>CAPM'e Göre</i>		
<i>Günler</i>	<i>AAR</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>Günler</i>	<i>AAR</i>	<i>t istatistiği</i>
-10	-0,001	-0,650	-10	0,001	0,351
-9	-0,003	-1,486***	-9	-0,002	-0,799
-8	-0,005	-2,666*	-8	-0,003	-1,837**
-7	-0,003	-1,864**	-7	-0,001	-0,796
-6	-0,005	-2,683*	-6	-0,003	-1,848**
-5	0,000	0,188	-5	0,002	1,283
-4	0,002	1,073	-4	0,003	2,232**
-3	-0,002	-1,441***	-3	-0,000	-0,250
-2	-0,003	-1,435***	-2	-0,001	-0,608
-1	-0,004	-1,817**	-1	-0,002	-0,993
0	-0,002	-0,994	0	-0,001	-0,327
+1	-0,001	-0,368	+1	0,001	0,309
+2	-0,003	-1,236	+2	-0,002	-0,643
+3	-0,002	-1,204	+3	-0,000	-0,073
+4	0,001	0,286	+4	0,002	1,155
+5	-0,001	-0,549	+5	0,001	0,220
+6	-0,001	-0,554	+6	0,001	0,364
+7	-0,003	-1,638***	+7	-0,002	-0,791
+8	-0,003	-1,334***	+8	-0,001	-0,520
+9	-0,005	-2,287**	+9	-0,003	-1,647***
+10	-0,001	-0,469	+10	0,001	0,369
<i>Olay Penceresi</i>	<i>ACAR</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>Olay Penceresi</i>	<i>ACAR</i>	<i>t istatistiği</i>
<i>(-10,+10)</i>	-0,045	-3,641*	<i>(-10,+10)</i>	-0,010	-1,172
<i>(-5,+5)</i>	-0,015	-2,121**	<i>(-5,+5)</i>	0,003	0,425
<i>(-1,+1)</i>	-0,007	-1,773**	<i>(-1,+1)</i>	-0,002	-0,574
<i>(0,+1)</i>	-0,003	-0,819	<i>(0,+1)</i>	0,000	0,000
<i>(0,+5)</i>	-0,009	-1,468***	<i>(0,+5)</i>	0,001	0,136
<i>(0,+10)</i>	-0,021	-2,528*	<i>(0,+10)</i>	-0,003	-0,448
<i>(0,-1)</i>	-0,006	-2,297**	<i>(0,-1)</i>	-0,003	-1,160
<i>(0,-5)</i>	-0,009	-1,905**	<i>(0,-5)</i>	0,001	0,286
<i>(0,-10)</i>	-0,026	-3,391*	<i>(0,-10)</i>	-0,008	-1,408***

*, **, *** işaretleri sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, şirketlerin kar payı dağıtma veya dağıtmama yönünde yaptıkları bildirimlerin hisse getirileri üzerinde etkisi olay çalışması yöntemi ile araştırılmıştır. BİST 100'de listelenen şirketlere ait 2014-2016 döneminde 279 adet kar payı dağıtımına ilişkin yönetim kurulu kararının yer aldığı bildirim tespit edilmiştir. İlgili bildirimlerin, şirketlerin hisse senetlerinde bildirim tarihinden 10 gün önce ve 10 gün sonrası dönem için ortaya çıkan anormal getiriler kullanılarak bildirimlerin etkisi test edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, piyasa modeli ve CAPM'e göre farklılık göstermekle birlikte dağıtılabilir kar bulunmadığından kar payı dağıtmayacağını bildiren şirketler için negatif bir etkiden söz edilebilir. CAPM'e göre ilgili şirketlerin hisse senetlerinde (-10,+10) olay penceresi içerisinde yaklaşık %2,58'lik bir negatif anormal getiri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Dağıtılabilir kar olduğu halde kar payı dağıtmayacağını bildiren şirketler için de benzer bir

negatif etki tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan her iki modele göre de bu şirketler için (-5,+5) olay penceresi içerisinde %2'nin üzerinde anlamlı negatif anormal getiriler tespit edilmiştir. Bu sonuç, dağıtılabılır kar bulunsun veya bulunmasın, kar payı dağıtmayan şirketlerin bu bildirim yapıldığı tarihten belirli bir süre öncesi ve sonrasında beklenen getirisine ulaşmadığını, bu kararın yatırımcı üzerinde negatif bir etki yarattığını ifade etmektedir.

Kar payı dağıtacağına ilişkin bildirimde bulunan şirketler için piyasa modeli ve CAPM'e göre farklılık gösteren sonuçların negatif bir etkinin varlığında hemfikir oldukları görülmektedir. Piyasa modeline göre gerçekleştirilen analiz sonuçlarında (-10,+10) olay penceresi içerisinde yaklaşık %4,46'lık istatistiksel olarak anlamlı negatif anormal getiri tespit edilmiştir. Bu sonuç kar payı dağıtımının yatırımcılar üzerinde negatif bir etkiye neden olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar Günel ve diğerleri (2010) ve Kadioğlu ve diğerleri (2015) tarafından yapılan çalışmaların sonucu ile uyum göstermektedir ve kar payı ile sermaye kazancı arasındaki dönemsel vergi farklılığının yatırımcı açısından önemli olduğuna işaret etmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, piyasa etkinliğin değerlendirilmesine imkan sağlamaktadır. Yarı güçlü formda etkin piyasalarda halka açık tüm bilgilerin menkul kıymet fiyatlarına yansıdığı kabul edilmektedir. Bu nedenle halka açıklanan bilgilere fiyatların hızlı bir şekilde uyum sağlayacağı, bu bilgilerle aşırı kazanç elde etmenin mümkün olmadığı öngörülmektedir. Çalışma sonuçları göre kar payı dağıtım bildirimleri negatif anormal getiriler sağlamaktadır. Bu durum açığa satış yapılarak normalüstü kazançlar elde edilebileceğine işaret ettiğinden Borsa İstanbul'un yarı güçlü formda etkin bir piyasa olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda kar payı kararlarının hisse getirisi üzerindeki negatif etkisine ait nedenlerin tespit edilmesi literatüre önemli katkı sağlayacaktır. Özellikle yatırımcının beklediği kar payı ile gerçekleşen kar payı arasındaki farkın hisse senedi değeri üzerindeki etkisinin ölçülmesi, gerek yöneticiler gerekse yatırımcılar açısından yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, A. S. ve Pekkaya, M. (2008). İMKB sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların hisse senedi fiyatları ile kara payı dağıtım politikası arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 10(1-2), 137-156.
- Bostancı, F. (2017). *Kâr Dağıtım Kararının Belirleyicileri: Borsa İstanbul şirketleri üzerine dinamik panel veri analizi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bulut, E. ve Er, B. (2018). Davranışsal kurumsal finans ekseninde kurumsal finansal kararlar: bir literatür değerlendirmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 20, 33-50.
- Ceylan, A. ve Korkmaz, T. (2015). *İşletmelerde finansal yönetim*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Çelik, Ş., Yenice, S. ve Onat, O. K. (2016). Temettü ödemelerinin belirleyicileri ve firma değeri: Kavramsal bir model ve tahminlemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 115-146.
- Demirel, E. (2014). *Temettü dağıtım politikasının firma değeri üzerine etkisi ve BİST 30 endeksinde bir uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dolley, J. C. (1933). Common stock split-ups motives and effects. *Harvard Business Review*, 12(1), 70-81.
- Ertaş, F. C. ve Karaca, S. S. (2010). Kâr dağıtımının ilanı ve gerçekleşmesi arasında geçen sürenin firma değerine etkisi. *Journal of Accounting & Finance*, 47, 58-68.

- Gordon, M. J. (1963). Optimal investment and financing policy. *The Journal of finance*, 18(2), 264-272.
- Güenalp, B., Kadioğlu, E. ve Kılıç, S. (2010). Nakit temettü bilgisinin hisse senedi getirisi üzerinde önemli bir etkisi olup olmadığının İMKB’de test edilmesi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 17-69.
- Gürel, E. ve Bayazıtlı, E. (2017) Kar payı verimi ve Borsa İstanbul A.Ş. üzerinde bir uygulama. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 121-133.
- Kaderli, Y. ve Başkaya, H. (2014). Halka açık firmalarda kâr payı dağıtım duyurularının hisse senedi fiyatlarına etkisinin ölçülmesi: Borsa İstanbul’da bir uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 49-64.
- Kadioğlu, E., Telçeken, N. ve Öcal, N. (2015). market reaction to dividend announcement: evidence from turkish stock market. *International Business Research*, 8(9), 83-94.
- Kar, A., Özer, Ö., Şantaş, F. ve Budak, F. (2012). Kar dağıtımının hisse senedi değeriyle ilişkisi: spor hizmetleri sektörü üzerine bir uygulama. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1-9.
- Khan, K. I. (2012). Effect of Dividends on Stock Prices–A case of chemical and pharmaceutical Industry of Pakistan. *Management*, 2(5), 141-148.
- Kırbaş, A. (2015). *Temettü duyurularının hisse senedi getirilenlerine olan etkilerinin analizi: Borsa İstanbul şirketlerinde bir uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koçyiğit, M. ve Kılıç, A. (2008). Leasing sektöründe KDV oranı değişikliğinin İMKB’de işlem gören leasing şirketlerinin hisse senedi getirisine Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 40, 165-174.
- Lintner, J. (1962). Dividends, earnings, leverage, stock prices and the supply of capital to corporations. *The review of Economics and Statistics*, 44, 243-269.
- Litzenberger, R. H. ve Ramaswamy, K. (1979). The effect of personal taxes and dividends on capital asset prices: Theory and empirical evidence. *Journal of financial economics*, 7(2), 163-195.
- Matthew, O. M., Enekwe, C. I. ve Anyanwaokoro, M. (2014). Effect of dividend payment on the market price of shares: a study of quoted firms in Nigeria. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 5(4), 49-62.
- Miller, M. H. ve Modigliani, F. (1961). Dividend policy, growth, and the valuation of shares. *The Journal of Business*, 34(4), 411-433.
- Pekkaya, M. (2012). Kar payı dağıtımının şirket değeri üzerine etkisi: İMKB 30 endeks hisselerine bir analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(4), 183-209.
- Özvar, K. (2015). *Sahiplik yapısının kâr dağıtım politikası üzerine etkisi: Borsa İstanbul’da bir uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Zeren, F. (2017). Kar payı bilmesinin araştırılması: BİST temettü-25 endeksi üzerine bir uygulama. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), 172-183.

SUMMARY

Introduction

The different ways of assessing the impact of dividend distribution on firm value by different theories make to determine the impact of dividend decisions more important for practitioners. In this study, it is aimed to examine whether the announcements regarding the distribution or non-distribution of cash dividends made by firms have an effect on the market price of the stock.

Methodology

The event study was used in the study. 10 days before and 10 days after the notification date was accepted as the event window of the study. 279 announcements between 2014 and 2016 belonging to the companies traded in the BIST 100 Index are used as the data set. For each company reporting the dividend distribution or non-distribution, the abnormal returns of the stock of the company were calculated on the all days in the event window. Expected returns used to detect abnormal returns were calculated separately according to market model and CAPM.

Findings

For companies that reported that they would not distribute dividends due to the lack of distributable profits, statistically significant negative returns in 7 days and 3 days prior to the announcement were found according to the market model and CAPM. On the other hand, at 6 days before the date of announcement, it was determined that there was a positive abnormal return according to both methods. The results of the methods differed for the dates after the announcements. According to the market model, no significant abnormal returns were determined after the notification date. According to CAPM, negative abnormal returns found at 2 days and 9 days after the date of announcements are significant. When the abnormal returns within the event windows are examined, it is seen that the abnormal returns found in all of the event windows are statistically insignificant according to the market model. According to CAPM, the negative abnormal returns detected in three event windows ((-10, + 10), (0, + 1), (0, -10)) were statistically significant.

For companies that report that they will not distribute cash dividends with distributable profit, it is observed that both methods (market model and CAPM) give similar results when the daily abnormal returns within the event window were analyzed. Significant negative abnormal returns were determined by both models for 6 days, 3 days and 1 day before and 4 days and 5 days after announcement date. Also, according to both models, the positive abnormal returns obtained on the 7th and 10th days after the announcement date were statistically significant. In the market model unlike CAPM, positive significant abnormal returns were determined for 2 days before and 8 days after the announcement date. When the event windows are examined, it is seen that the models give similar results. In the (5, + 5), (-1, + 1) and (0, -1) event windows the statistically significant and negative abnormal returns were determined according to the market model and CAPM. In addition, negative abnormal returns within (0, + 5) and (0, -5) event windows were found to be statistically significant according to the market model.

For companies reporting dividend distributions as cash, the results were different according to the market model and CAPM. According to the market model, there were statistically significant

negative abnormal returns on the 9, 8, 7, 6, 3, 2 and 1 day before the announcement. According to CAPM, only significant negative abnormal returns were determined on days 8 and 4 before the announcement. According to the market model, there are negative abnormal returns 7, 8 and 9 days after the announcement, whereas according to CAPM there is a significant negative abnormal return only on the 9th day after announcement. Although the results were different according to the models, it was found that there was no positive abnormal return in both models. When the event windows are examined, it is seen that the models give different results. According to the market model, statistically significant and negative abnormal returns were observed in all event windows except the (0, + 1) event window. According to CAPM, only (0, -10) event window has a significant negative abnormal return.

Conclusions

Companies that do not distribute dividends, whether or not there are distributable profits, cannot reach their expected returns before and after announcement date and this decision have a negative impact on the investor. Also, study results reveal that dividend distribution has a negative effect on investors and indicates that the periodic tax difference between profit share and capital gain is important for the investor. The findings of the study provide an opportunity to evaluate the market efficiency. According to the results of the study, profit share distribution announcements cause negative abnormal returns. This situation can be interpreted as Borsa İstanbul is not an efficient market in a semi-strong form as it indicates that excess returns can be achieved by short saling.

V.S. NAIPAUL'S GUERILLAS AND CONSPIRACY THEORY

Timuçin Buğra EDMAN¹

Sara SEDEEQ²

Citation/©: Edman, T., B. and Sedeeq, S. (2019). V.S. Naipaul's Guerillas and conspiracy theory. Hitit University Journal of Social Sciences Institute, 12(1), 49-59. doi: 10.17218/hititsosbil.459997

Abstract: V.S. Naipaul's Guerillas used an exceptional form of writing, in which a quintessential form of intertextuality dragged the novel into a possible conspiracy theory. What was seen on the surface was not exactly what the novel extrinsically brought forward. On the surface, there was a spooky relationship where an ostracized so-called leader, Jimmy Ahmed, pushed himself into the core of a struggle. Representing the notorious power relation between the Occident and the Orient, the scuffle between these two different poles, or characters, created a mysterious outcome, which in turn became part of a meticulous plan that redeemed the vengeance of the decolonized, or Ahmed himself. Ahmed's evil strategy started as a personal dilemma, but arrived at a very distant point where his initial intention became blurred. Therefore, this article intends to decrypt the aforementioned conspiracy theory by applying an analysis through intertextuality to see what is beyond the struggles of multiculturalism. Sometimes, such multiculturalism won't end positively since each person will remain, at the core, what he is made of: black or white; Muslim, Jewish or Christian; oppressor or oppressed.

Keywords: Intertextuality, Conspiracy Theory, Multiculturalism, V.S. Naipaul, Comparative Literature

V.S. Naipaul'un Gerillalar'ı ve Komplo Teorisi

Atıf/©: Edman, T., B. ve Sedeeq, S. (2019). V.S. Naipaul'un Gerillalar'ı ve komplo teorisi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(1), 49-59, doi: 10.17218/hititsosbil.459997.

Özet: V.S. Naipaul'un Gerillalar'ı, metinlerarası yazımın romanı muhtemel bir komplo teorisine sürüklediği sıra dışı bir yazı biçimidir. Yüzeyde görülen şey, romanın tam anlamıyla arzı olarak öne sürdüğü şey değildir. Yüzeyde, sözde bir lider olan Jimmy Ahmed'in kendini mücadelenin çekirdeğine ittiği ürkütücü bir ilişki vardır. Batı ve Şark arasındaki kötü şöhretli güç ilişkisini temsil eden bu iki zıt kutup ya da karakterler arasındaki kargaşa, sömürülen, yani Ahmed'in ta kendisinin bedelini ödeyerek aldığı titiz bir intikamın parçası olmasını sağlayan gizemli bir sonucu yaratır. Ahmed'in kötü stratejisi kişisel bir ikilem olarak başlar, ancak başlangıçtaki niyetin bulanıklaştığı çok uzak bir noktaya gelir. Bu nedenle, bu makale çok kültürlülük mücadelelerinin ötesinde ne olduğunu görmek için metinlerarasılık yoluyla bir analiz uygulayarak yukarıda belirtilen komplo teorisinin şifresini çözmeyi amaçlamaktadır. Bazen, bu tür birçok kültürlülük, her insanın özünde olduğu gibi kalmaya devam edeceği için, yani ne baskıcı ne baskıya maruz kalan ne siyah ne beyaz, ne Müslüman, ne Yahudi ne de Hristiyan olsun, kişi olduğu gibi kalacağı için bu çok kültürlülük olumlu bir şekilde sona ermeyecektir.

Anahtar Kelimeler: Metinlerarasılık, Komplo Teorisi, Çok kültürlülük, V.S. Naipaul, Karşılaştırmalı Edebiyat

Makale Geliş Tarihi: 14 Eylül 2018

Makale Kabul Tarihi: 15.05.2019

¹ Sorumlu Yazar, Dr. Öğretim Üyesi, Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi Bölümü,

timucinbugraedman@duzce.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-5103-4791>

² Öğr. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, sarasedeeq@aydin.edu.tr,

<https://orcid.org/0000-0001-9770-7587>

1. INTRODUCTION

Multiculturalism is a theme that surrounds us whether we are aware of it or not. Especially with the latest problems in the Middle East, more recently including Syria, the world has become a smaller place for all of us with such awareness as well as with ethnic diversity growing within countries. It has become impossible to talk about a pure culture or tradition. Every day, we witness many different changes, even in areas close to us. Although there are loud voices and racist discourses against the rise of multiculturalism, ...European policy makers have been quick to condemn the excesses of multiculturalism while placing renewed emphasis on the importance of 'national values' and the duty of newcomers to integrate and accommodate themselves to their host society's way of life (Murphy, 2007, p. 2). Nevertheless, the extent of multiculturalism isn't embraced by everyone. Cultural resonances might have different implications in different places. The problem here is that some people might welcome change, while others keep resisting "the other." This change might be recognized as a challenge, whereby local people can robustly adapt themselves to a counterattacking position. The melting pot may not work for everyone in that sense. If we imagine a newly recruited soldier who is bullied by his superiors, it is not inconceivable to consider that he would do the same to newcomer rookies when he rises in rank. For this reason, whatever Jimmy Ahmed experienced abroad transformed him drastically. In the 1950's he was a pimp, in the 1960's he was a black leader, and eventually, he became a guerilla in the 1970's. This radical change was partly because of the obstacles Jimmy experienced when he was abroad, and partly because of his resistance against the oppressors. The oscillation between Jimmy Ahmed and Roche, the British man who came to a remote Caribbean island to help oppressed people with his so-called girlfriend Jane, will be explored in detail to see the relationship between the oppressors and the oppressed. Finally, the highlight of the conspiracy within conspiracy in this novel is when Jane paid with her life for betraying Roche.

2. MULTICULTURALISM, INTERTEXTUALITY AND THE CONSPIRACY

In V.S Naipaul's *Guerillas*, intertextuality is one of the important themes that is represented because it shows the differences between cultures. The theory of intertextuality essentially insists that a text...cannot exist as a hermetic or self-sufficient whole, and so, does not function as a closed system (Worton and Still, 1990, p. 1). Intertextuality operates as a critical theory as an approach to inter- and intracultural dynamics. In other words, intertextuality's *inter-* prefix makes it a highly successful term as [a] mediator and colonizer of spaces (Orr, 2008, p. 60). Though the found written comparative criticism has been accused of endorsing chauvinistic cultural imperialism due to the receivers' supposed weaknesses, both postmodernism and intertextuality fixed this problem by rejecting this so-called intention, especially since intertextuality is not about the influence of a cultural imperialism over the oppressed cultures, but it is a hierarchical order of influenc[ing] order (Orr, 2008, p. 83). In that sense, both the Western and Eastern cultures have affected each other in a way that one cannot be explained without the existence of the other. For example, American modernity cannot be perceived without the Harlem Renaissance, in which the black spiritual culture infused the modern motto of American life. A similar intracultural form is observed in Naipaul's novel, where the reflection of the English and African cultures was cast in a vivid way, and the struggle of the African society was reflected clearly. Culture is like a fingerprint. The preferences of individuals and societies in terms of popular culture can easily change, but their cultural structures are transferred from one generation to generation in continuity therefore neither African nor Western attitudes blend in together completely (Özen, 2017, p. 162). This led the reader to question what other aspects of intertextuality were presented in the novel. In a broad sense, intertextuality refers to the interdependent ways in

which texts stand in relation to one another (as well as to the culture at large) to produce meaning. A central idea of contemporary literary and cultural theory, intertextuality has its origins in 20th century linguistics, particularly in the work of Swiss linguist Ferdinand de Saussure (1857-1913). The term itself was coined by the Bulgarian-French philosopher and psychoanalyst Julia Kristeva in the 1960s. In her essays "The Bounded Text" and "Word, Dialogue and Novel", Kristeva utilized the term to make M. M. Bakhtin known to the French-speaking world (Kristeva, 1980, pp. 36-63). Professor Graham Allen credited French theorist Laurent Jenny in *The Strategy of Forms* for drawing a distinction between works which are explicitly intertextual—such as imitations, parodies, citations, montages and plagiarisms—and those works in which the intertextual relation is not foregrounded (Nordquist, *Intertextuality*). Broadly, intertextuality is the reference to, or application of, a literary, media, or social "text" within another literary, media, or social "text". Allen also stated that it is especially prevalent in the first decade of the 21st century, when there are many terrorist attacks, but also very strong tendencies towards adaptations. The people of the 21st century have been listening to the covered songs of the 1980-90's, watching re-adapted versions of movies or TV series, as well as reading and viewing adaptations of literary works (Allen, 2011, pp. 203-209). In literature, intertextuality is when a book refers to a second book by its title, storyline, a scene or character, or when a book refers to a social "text", such as a media, social, or cultural story. This borrowing invites a comparison between the understanding of the text outside of the book and its use inside of the book. Intertextuality asks people to think about why the author chose this particular literary or social text, how they include the text in the book, and to what effect the text is re-imagined by the book, or the book is shaped by the text (Lemaster, *What is Intertextuality*). Naipaul clearly used some of these aspects in the novel. First of all, although the novel was written in 1975, it is still a perfect mirror of the conflicts among Muslim and Christian societies, especially after the 9/11 terrorist attacks. These conflicts weren't initiated by the 9/11 attacks since the West tended to obtain the reflection of the East obscurely through biased impressions. Therefore, still connected with what Said theorized, ...one can say that so far, as the West was concerned during the nineteenth and twentieth centuries, an assumption had been made that the Orient and everything in it was, if not patently inferior to, then in need of corrective study by the West (Said, 1994, p. 41). Secondly, there are many hints that the way Jimmy Ahmed "evolved" was connected with the shift from the colonial to neo-colonial period under the influence of drastic change, as Ahmed developed from a pimp into a guerilla. Last but not least, such an "evolutionary change" brought forth a conspiracy theory with it. "Conspiracy theory" has a different meaning in highly populated and multicultural areas. As Fenster stated:

In its apocalyptic vision and semiotic apparatus, conspiracy theory assumes the coming end of a movement cursed by secret power and a (never-to-arrive) new beginning where secrecy vanishes and power is transparent and utilized by good people for the good of all. It may appear as a righteous apocalyptic that would claim to be acting on behalf of divine or human justice, positing a necessary end to history through dreadful but deserved events that would lead to the victory of the fellow righteous; it may appear as an ironic apocalypse, facing an unavoidable end with distance and cynicism; or it may appear as a sublime vision of an infinite power-inspiring awe, terror and pleasure, enabling the assertion of regressive authorities that promise protective repression from the great hovering threat. (Fenster, 2008, p. 225)

There is almost an automatic response in some situations. If something bad happens in certain places, the prejudicial system encourages thoughts like, "It was probably the black people from the ghetto", "It was probably Muslims," and so on. Such detrimental behavior not only affects the

---

objectivity of people, but pushes diasporas in one country to be offended and take counter action, as in the example of Jimmy Ahmed, whose ...identity had to be constructed out of those same stereotypes and Western ideas (Veese, 2010, p. 65).

2.1. An Insight Into Multiculturalism, Conspiracy and Post Colonialism: Intertextuality in V.S Naipaul's *Guerillas*

As is known, the British Crown colonized large parts of the world in the early 20th century, such as the West African settlements, the Caribbean colonies, the Eastern possessions of Mauritius and Ceylon, the commercial stations around Straits of Malacca, Labuan, Hong Kong, the Falkland Islands, St Helena and Heligoland, and the war and naval stations of Gibraltar, Malta and Bermuda (Benians, Butler, and Carrington, 1959, p. 1). The aftermath of this colonialization was depicted throughout *Guerillas*, and the novel displayed the appearance of intertextuality in the text because of the results and traumas the colonial period caused. The novel itself was like a documentary, since postcolonial literature(s), such as this one, are forms of expression that operate within the historical reality of peoples who have been colonized [and with a] use of language and story [that] express[es] awareness of the social, political, economic and psychological implications thereof (Schubert and Volkmann, 2016, p. 173). When a country is first colonized, the people of that place are forced to take on the culture of the colonizer. Among the first things that the colonizers change are the educational system and language, to maintain the implemented culture and order. As Frantz Fanon described in *Black Skins White Masks* (Fanon, 2008), the colonizers use their language as a weapon, which threatens the colonized by simply reminding them that they have to communicate through the colonizers' language; once the colonized people start to use it, they also know that the new language will open the doors of the new world, just like Roche made use of the English language and wrote a book about his experience as a prisoner in South Africa. Roche went to London to get his book published; he knew that if his book gets published in England, he will have big opportunities. The following lines which were stated by Jane show the way Roche's book made her see him, he was a doer; his book and his life proved that, and she assumed that his old life was claiming him, that it was to some new and as yet unsuspected center of world disturbance... (Naipaul p.44). The colonized started to imitate the language of the colonizers and make good use of it in order to mock the colonizers by showing them that they can use the language in great ways even though it is not their native tongue. Jimmy Ahmed was writing a book, and this can be seen as an example for this situation. He used his enemy's language to write a book; he used their language to show them that he is not less than them. The following excerpt of Jimmy's book can be a good example to show how well he was able to use the language of his enemies, ...He is the leader they're waiting for and the day will come, of that I'm convinced, when they will parade in the streets and offer him the crown, everybody will say then, 'This man was born in the back room of a Chinese grocery but as Catherine said to Heathcliff, "Your mother was an Indian princess and your father was the Emperor of China", we knew it all along,' and that was in the middle of England mark you, in the days when they had no racial feeling before all those people from Jamaica and Pakistan came and spoiled the country for a man like him (Naipaul P.57). In this excerpt, Jimmy doesn't only use the language of his colonizers, but also alludes from their literature, and this can be seen as an example of how the colonized mocked the colonizers language. The way Uganda changed the English language and named it "Uglish" can probably be seen as a historical example to this topic. The local people changed the flare of the once foreign language to a different way where they can

---

make use of the language in their own way, such as the usage of words twice in order to stress a particular point.³

Moreover, having experienced tremendous atrocities for many decades, Afro-Americans have developed new ways to express themselves through a language which is half a way of expressing their agonies, half a way of sarcasm. Clearly, this situation is not only about racial factors, as oppression can be seen in every field of life. History expert Dale Cockrell once stated that vulnerable and working-class whites who suffered being squeezed politically, economically, and socially from the top, but also from the bottom, [and] invented minstrelsy; therefore, being oppressed is not something peculiar to one part of a society. In this oppression, economic factors played a great role in social classes, and imperialism was the stimulus behind all of these factors. Imperialism works hand in hand with colonialism, because colonialism is an important step for a bigger reason: to colonize, dominate, assimilate and rule. However, as Ashcroft asserted, there is no master plan of imperialism: the greatest advancement of cultural hegemony occurs when it operates through an invisible network of filiative connections, psychological internalizations and unconsciously complicit associations (Ashcroft, 2013, p.50). Nevertheless, imperialism and colonialism together brought imitation under the nuance of Occidentalism: Whoever visits the Occident, in order not to be ostracized by the people who engage the instruments of Western tradition, should act or seem like them. In this process mimicry starts. According to Jacques Lacan,

The effect of mimicry is camouflage... It is not a question of harmonizing with the background, but against a mottled background, of becoming mottled – exactly like the technique of camouflage practiced in human warfare (Lacan & Sheridan, 1977, p. 99). That also explains why Jimmy Ahmed is a half-Chinese, half-African guerilla equipped with Western attitudes. He conveyed a way which blended his origin through Occidental manners such as gathering information, organizing people and manifesting his cause. According to Bhabha, the dream of post-Enlightenment civility alienates its own language of liberty and produces another knowledge of its norms (Bhabha, 1994, p.123). Moreover, Bhabha declared that the colonial imitation constitutes an ambivalence, which means the complex relationship between the colonizers and the colonized was entangled. This tie between the oppressors and the oppressed is called ambivalence, since the colonized never competed or rebelled against the colonizers. Rather than seeing some colonized subjects as “complicit” and some “resistant”, the theory of ambivalence suggests that connivance and resistance exist in a mutable relation within the colonial subject, which sheds light on the relationship between Ahmed and Jane. Such a relationship tends to occur in an environment like a seesaw; power shifts from one side to the other in a destabilized way. Bhabha also defined “otherness” as an object of longing and derision; an articulation of difference contained within the fantasy of origin and identity. He showed that “otherness” was the creative ambivalence of the colonial treatise’s object (Bhabha, 1994, p.67).

Being one of the most interesting characters, Jimmy Ahmed, is of mixed heritage. As mentioned earlier, he is half-Chinese and half-African, which means he’s neither pure African nor pure Asian, but a mix in between the two different races:

Jane had been expecting someone more physically awkward and more Negroid, someone at least as black as the boys. She saw someone who, close up, looked distinctly Chinese. The heavy

---

³ *Colonizing the colonizer's language: Why English isn't 'English' anymore.* (2014, December 24). Retrieved from <https://economictimes.indiatimes.com/magazines/panache/colonizing-the-colonizers-language-why-english-isnt-english-anymore/articleshow/45624719.cms>

moustache masked the shape of his top lip and stressed the jut rather than the fullness of his lower lip. His eyes were small, black, and blank; that, and the mustache, which suggested a mouth clamped shut, made him seem buttoned up, tense, unreadable (Naipaul, 1975, p.10).

Above, a description of Jimmy is given which proves that he doesn't look completely African, nor completely Chinese. Jimmy was deported from England because of assault, so he carried a hatred towards the English, not only in the sense that they had colonized Africa, but also for his expulsion. Jimmy took the role of Stephen Bantu Biko who formed the Black Consciousness Movement in South Africa, but unlike Biko, Jimmy did not do it for the good and for the rights of the others, including the little kids whom he was taking care of, but rather he was an activist for his own gain, for his own name, in order to show that he has power, and to make people fear him. This is an example of intertextuality in the novel.

Another reference to intertextuality is the name of Jimmy's place, where he was keeping the boys. Jimmy called it "Thrushcross Grange", which is from *Wuthering Heights*:

Since they had left the highway there had been no signs for Thrushcross Grange. But then, abruptly in the wasteland, there is a new sign in yellow and red and black, with the emblematic clenched fist at the top. Thrushcross Grange/People's Commune/ For The Land And The Revolution/Entry without prior permission strictly forbidden at all times / By order of the High Command, James Ahmed (Haji) (Naipaul, p.6).

Even the posters that hung behind the beds of the children are an example of intertextuality; there Jimmy called himself the "torch bearer" (Naipaul, p.11), which relates to Prometheus in Greek Mythology. Prometheus was considered to be the savior of human beings, as he was claimed as the one who stole the fire from Zeus and gave it back to humanity (Bulfinch, 2014, p. 19). This shows that Jimmy saw himself as a patron, as a savior, he saw himself as the one who would save mankind. On the wall, above the bed of one of the boys, Jane saw a poster, a pen drawing of Jimmy Ahmed that made him all hair, eyes and moustache, and more Negroid than he was, with roughly lettered words below: I'm Nobody's Slave or Stallion, I'm a Warrior and Torch Bearer – Haji James Ahmed (Naipaul, p.11). Jimmy's house looked exactly like an English house, after Jane saw his house she said, "But it's like being in England" (Naipaul, p.17). Such a scene makes it clear that Jimmy had encapsulated himself in a situation whereby he was deprived of his Englishness but could not endure to be one of the ordinary black people. If he had to be a black person, he wanted a position as a leader, not a simple follower.

As mentioned, Jimmy is of mixed race, which made him different from the others around him. This shows that he may have been suffering from an identity crisis, because he didn't know where he belonged to. He had two cultures, and this in betweenness affected his manners. He didn't completely belong to the Africans, nor to the Chinese. This might be the reason why Jimmy tried to feel superior and wanted to be the one who would lead the revolution, to belong somewhere, to show that he does something none of the "pure" races are able to do.

Moreover, Jimmy is a dominant person and likes to show this throughout his actions. His behavior towards Jane showed the irony in his actions. After thinking deeper, it became clear that Jimmy raped Jane for the sake of revenge.

Regarding the sexual superiority, Fanon stated that,

For the majority of white men, the Negro represents the sexual instinct (in its raw state). The Negro is the incarnation of a genital potency beyond all moralities and prohibitions. The women among the whites, by a genuine process of induction, invariably view the Negro as the keeper of

the impalpable gate that opens into the realm of orgies, of bacchanals, of delirious sexual sensations... Passivity justifying itself by the recognition of the superiority of the black man in terms of sexual capacity? (Fanon, 2008, p. 177).

To prove his "superiority", Jimmy took revenge on the English in his own way, not in a social or political way, but by raping Jane from behind and belittling her. He metaphorically raped the country England - he treated the English as they have treated him and his people. Jimmy got his revolution, but it was a failure. Jane became a threat to him and to the people around him during that time, so Jimmy murdered her in cold blood, or rather, he let one of the boys murder her. In this part, Jimmy called Jane a "rat", which was metaphorical and can be interpreted as Jimmy viewing all of the English as rats, in other words, that they are filthy and they infest places like rats. "Bryant, the rat! Kill the rat!" (Naipaul, p.238).

After talking to Jimmy, Roche threw the passport into the half-packed suitcase on the floor of the wardrobe, and when Jimmy called him back, knowing that the phone was tapped, Roche said that Jane and he were leaving the next day, though he knew that she was dead as a stone already (Naipaul, p.248). These lines imply that Jane's deployment and Roche's passivized actions might have been part of a half-planned conspiracy, which might also explain Roche's expulsion from one place to another as him possibly being an agent. The lines also may suggest that Jane was part of a plan, part of a conspiracy that was going on from behind the curtains.

A hint towards the conspiracy that was going on throughout the novel is the way Jane entered the country. Jane met two American men on the plane, who were supposedly doing her a favor by letting her enter the country without going through customs, or having her passport stamped. Jane was very pleased with this, but little did she know that all of this was a part of a bigger plan:

They had taken her to the head of the queue that had already formed, and they must have been important men, because they were let through without formality, and Jane had been let through with them, without handing over her disembarkation card or showing her return ticket or having her passport stamped (Naipaul, p. 40).

The lines show how the Americans had a certain power over the Caribbean Island, and that they were able to control certain things. These lines also would prove to help the reader understand the part where the revolution happens, where the American helicopters appeared out of nowhere. This can also be taken as a proof that everything that happened was part of this conspiracy and was planned beforehand. Another point that supports the conspiracy theory was when the American helicopters turned up at the beginning of Jimmy's revolution. Jimmy used the announcement of Stephan's death to his own benefit and started a revolution. He walked around the streets carrying Stephan's corpse around, and people started joining him in revolt. At the very beginning, American helicopters surrounded the area and stopped the revolution. This shows the possibility that everything was planned, and everything has been planned long before. Jimmy and the others were being controlled by someone without them realizing it: Precisely at eight o'clock the helicopters arrived...The American markings on the helicopter were large; the men inside weren't in uniform (Naipaul, p.188). This quotation shows how the Americans came on an exact time to stop everything and to appear to be the heroes who kept the peace. They stopped the revolution before it even really started. This event might be a good evidence to support the conspiracy theory that was used throughout the novel and shows how America had its hands on the events that occurred, and how the USA was controlling everything from behind the curtain.

Shifting the view towards the English woman, Jane, there are more examples of the usage of intertextuality and its function. Jane is a woman who comes from England, and who has a troubled past, which has made her who she is now. Moreover, she has a deep *paranoia*, which in the end exacerbates the problem. Her *paranoia* projected that something unusual was going to happen after seeing Jimmy and Roche. Her suspicions came true in the end of the novel. Such an ending empowered all the suspicions she carried. It is very likely that Naipaul foreshadowed the things that were going to happen. Jane was an expressive girl, who had a lot of sexual relationships in her life; she didn't look for love, but pleasure. She was drawn to unusual men, like Roche and Jimmy. These two men seemed exotic to her. Her reason for being with Roche was that she saw him as a "doer"; after realizing that he wasn't, she went to Jimmy. Jane thought that Jimmy was a revolutionary, and that he was about to change the world.

Even Jane's appearance didn't fit in at Thruscross Grange; Roche started to pay attention to her dress and color, and had doubts about bringing Jane with him: over casual enough to be dressy: London, foreign, wrong (Naipaul, p.8). In this quotation, Roche talked about Jane and the way she was dressed when they arrived at Thruscross Grange. She stood out among the other people, with the way she looked and her skin color.

Jane was not only an ordinary character in this novel, she was the trimetric projection of England. In other words, she was both a metaphor for and a comparison to England. She might have thought that she could use Jimmy and get along with that, as England colonized and used African states. Therefore, Jane's metaphorical nature is the reason why she is a good example for intertextuality. Her existence had other layered meanings. Besides representing England, the colonizers and torturers of Africans, she also represented the threat, for which she got killed. As soon as Jane arrived at the airport in London, she started to differentiate between London and the other world that she was going to. The journey started for her as she entered the airport and started to refer to London as the other world. She observed how even the stewardesses were not noticeable outside of the airport, but inside the airport, they were more exotic and more perceptible: London was outside; but they inside were already in another world, of passengers and stewardesses, stewardesses who, on the ground part of London and not noticeable, in the airplane became English and exotic, wearing a particular uniform (Naipaul, p.38).

Jane's further comparisons were given in details in the novel, and she described how differently she was seeing things in London and how different they were in her new reality. Her perspective changed immediately after her arrival on the island; even the way she looked at Roche changed. She kept referring to things, how they used to be in London and how they were in the present, how her opinion about Roche changed from the way she saw him in London and how cold she became towards the meeting after she saw him in the airport: In London, Roche had seemed to her an extraordinary person, and she had prided herself on her perception in picking him out. He had appeared to her as a doer, and none of the people she knew could be considered doers (Naipaul, p.42).

Jane showed her affection and her attraction to Jimmy using lines from *Wuthering Heights*, comparing herself and Jimmy to Catherine and Heathcliff. She tried to show that Jimmy is misjudged and that he is more than he thinks of himself. The usage of intertextuality here gives a hint about how to read a person, and shows how Jane read Jimmy by putting him into a stereotypical character of the Orient where she superseded this naïve and ignorant African man. She had no doubts about his inferiority and her superiority as ...the sense of Western power over the Orient is taken for granted as having the status of scientific truth (Said, 1994, p. 46) '...but as Catherine said to Heathcliff, "Your mother was an Indian princess and your father the Emperor

of China", we knew it all along, and that was in the middle of England mark you, in the days when they had no racial feeling before all those people from Jamaica and Pakistan came and spoiled the country for a man like him. They will see him then like a prince, with his gold color (Naipaul, p.57).

Finally, Jane tried to find excuses for Jimmy for the way he was treated and socially castrated in England, and blamed it on British people just to show that he was a prince, that he was a man who does change, unlike the reality that Jimmy was deported from England for rape and sexual assault. Nevertheless, she didn't know that the given history about Jimmy might have been a part of a bigger conspiracy to show him as a man who has been expelled to make him seize the opportunity to organize people for a revolt.

5. CONCLUSION

As a final analysis, it is important to realize that the usage of intertextuality in Naipaul's *Guerillas* serves the purpose of giving the text a multilayered meaning and makes it more colorful. This shows the importance of using intertextuality in literary texts. Naipaul's aim in using this technique was to give deeper meaning to what he wrote, and to make the reader think more deeply and search for more in the words, which might even drag the readers into the conclusion that everything was a part of a big conspiracy, and nothing more. Naipaul also showed the importance and the difference between a reader and a writer via intertextuality. Throughout the novel, Jimmy was writing a book; Roche had written a book; Stephen didn't appear throughout the novel, but was known to the others as a reader and tried to find out how to change things within his circumstances through reading newspapers. Jane was also a reader who mainly tried to literally read the people around her. Besides Jane, all the characters tried to read each other, and the one who managed to read the other character was privileged. In the novel, it was Jimmy who tried to build an identity for himself not the author, being aware of the interplay between text and context, writers and readers. The way Jimmy and Roche wrote in the context of English textuality was ironic because Jimmy was against the English and wanted to take revenge on them. This only showed how trapped they were, and how they couldn't really have a successful revolution. In contrast, if Stephen was still alive, he would have the chance of a successful revolution and an escape from English textuality (Tiffin, 1993).

Naipaul's aim in using intertextuality was to show how variant cultures affect each other and how people are affected subconsciously by another culture, as in Jimmy's case, he hates the English but writes like them. Besides showing how fruitful and multilayered a text can be via intertextuality, supplemental messages can be transmitted with it, too, as clearly illustrated in Naipaul's *Guerillas*. Thus, intertextuality is a device that serves many purposes. Fanon stated that the consciousness of self is not the closing of a door to communication. Philosophic thought teaches us, on the contrary, that it is its guarantee. National consciousness, which is not nationalism, is the only thing that will give us an international dimension (Alessandrini, 2012, p. 108).

From that perspective, Jimmy might have realized his real identity and might have been used by Americans to start a revolt. All rape accusations might have been a part of a bigger plot to make him hate the British and work for Americans either consciously or unconsciously. It is not inconceivable to assert that Jane became the hunting prey and Jimmy, dragged by his vindicative feelings, wanted to destroy Jane, the vulnerable lady who was against the "exotic Black men" from the very beginning, either simply because of her British nationality, or because she had some

possible connections with the English secret service MI5 or something of that nature. Yet it was apparent that once the arbiter of colonizers, Britain, started to fade away, Americans would take their role and control the island as if they were the gendarmes ready to stop any revolt or possible coupe. All in all, it is obvious that Naipaul kept the tension at the peak using the intertextuality factor and left an unrestricted number of expansions, since it would be too optimistic to count all the above events as coincidental.

REFERENCES

- Alessandrini, A. (2012). *Frantz fanon: critical perspectives*. Brantford, Ont.: W. Ross MacDonald School Resource Services Library.
- Allen, G. (2011). *Intertextuality (The new critical idiom)* (2nd ed.). Oxford: Routledge.
- Ashcroft B. (2013). *Post-Colonial transformation*, Hoboken: Taylor and Francis
- Benians, E. A., Butler, J., and Carrington, C. E. (Eds.). (1959). *The Cambridge history of the British Empire, Vol. III The Empire Commonwealth* (Vol. III). Cambridge: University Press.
- Bhabha, H. (1994). *The location of culture*, Routledge, New York.
- Bulfinch, T. (2014). *Bulfinchs mythology*. San Diego: Canterbury Classics.
- Colonizing the colonizer's language: Why English isn't 'English' anymore. (2014). <https://economictimes.indiatimes.com/magazines/panache/colonizing-the-colonizers-language-why-english-isnt-english-anymore/articleshow/45624719.cms>
- Fanon, F. (2008). *Black skin, white masks* (Rev.ed.), New York, NY: Grove Press
- Fenster, M. (2008). *Conspiracy theories: secrecy and power in american culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lacan, J. (1977). *The four fundamental concepts of psychoanalysis* (A. Sheridan, Trans.). London: The Hogarth Press.
- Lemaster, T. (2012). *What is Intertextuality*, www.archivio-dipartimentolingue.com , November 23, 2017 http://www.archivio-dipartimentolingue.unito.it/hietaranta/documents/oss-materiali-additional_stuff/What%20is%20intertextuality.pdf.
- Murphy, M. (2007). *Multiculturalism: A critical introduction*, London: Routledge.
- Naipaul, Surajprasad Vidiadhar, *Guerillas*, New York: Vintage Books, a division of Random House, Inc, 1975, London: Andre Deustsch Ltd, 1975. (Primary Source)
- Nordquist, R., *Intertextuality*. www.thoughtco.com, November 23, 2017 <https://www.thoughtco.com/what-is-intertextuality-1691077>
- Orr, M. (2008). *Intertextuality: debates and contexts*. Cambridge: Polity.
- Özen, G. Ç. (2017). Nusayrilerin kültürel etkileşim incelemeleri. *Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal*, 1/1, 150-162. Retrieved December 25, 2018, from <http://dergipark.gov.tr/jad/issue/32433/356770>
- Schubert, C. and Volkmann L. (2016), *Pragmatic perspectives on postcolonial discourse: linguistics and literature*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing
- Tiffin, H. (1993). *Travelling texts: intertextuality and resistance in v.s. naipaul's 'guerillas' and jean rhys's 'wide sargasso sea*, *Journal of West Indian Literature*, 6(1), 58-66.
- Veeser, H. A. (2010). *Edward Said: The charisma of criticism*. New York: Routledge.
- Worton, M. and Still J. (Eds.) (1990). *Intertextuality: Theories and practices*, Manchester: Manchester University Press.
-

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu makale dar anlamda metinlerarası bir incelemeyi ihtiva eden bir çalışmadan ötedir. Şark ve Batı medeniyetlerinin bitmek tükenmek bilmez zıtlaşmasında yüzeyde kaybolan ama derinlerde bir yerlerde esas kimliğini koruyan ve tıpkı zeytinyağı ve su gibi ne olursa olsun tam anlamıyla birbirine karışamayacak milletlerin bir yüzleşmesi olarak da görülebilir. V.S. Naipaul gibi hiçbir yere tam olarak ait olmayan, kültürel anlamda 'melez' ya da 'hibrit kimlikli' bir yazarın aslında kendinden çok da farklı koşullarda yetişmeyen insanların bir hikâyesi ile yüzleşiyoruz. Bu öyle bir hikâye ki, son ana kadar yaşananların ne derece olağan halinde seyreden ne derece bir komplo teorisinin eseri olduğuna dair herhangi bir kesinliği olmayan bir öykü. Karşılaştırmalı Edebiyat alanı açısından da oldukça güzel verileri olan bu eserde hikâye adeta bir ağaç ve o ağacın nasıl köklendiğini ama o köklerin toprak altında kalan kısmının nerelere uzandığını bilmediğimiz bir yere doğru sürüklendiğimiz ve tam da burada karşımıza komplo teorisi çıkan bir anlatım. Bir nevi Kafka'nın *Dönüşüm*'ü gibi Samsa'nın yerine, tersine bir 'değişim' geçiren Jimmy Ahmed ile tanışıyoruz. İngiltere'de kelimenin tam anlamıyla sürüdüğü bir hayattan kadın satıcılığına ve oradan özgürlük savaşçısı bir gerillaya ve hatta kendi insanları için bir 'meşale taşıyıcı' olan kimliğe uzanan yolda sömürgeci yeni sömürgeciliğin alt yaratımına uğramış sahte bir kahraman var karşımızda. Jimmy bu hikâyenin hem başında hem de bitişinde etkin karakter olmakla beraber, Roche ve Jane açısından onların kaderlerini belirleyen kişi oluyor. İngiltere'de yaşadığı tüm baskı ve maruz kaldığı aşağılanmaları, Jane'e tecavüz ederek ve onu zararlı bir mahluk gibi ölüme adım adım sürükleyerek ama bir yandan da bu ölümün arkasındaki sır perdesini kapalı tutarak bir komploya dönüştürüyor. İşte tüm bunlar olurken yaşamının büyük bir bölümünü İngiltere'de geçirmiş olan Jimmy Ahmed'in, isminden de anlaşılacağı gibi yarı İngiliz yarı oryantal kimliği korunmuş ve en sonunda ait olduğunu düşündüğü kimliğe belki de bir geri dönüşü başlatmış, ama en azından tam anlamıyla asimile olmadığını göstermiştir. Irksal olarak da yarı Çinli yarı Afrikalı olan Ahmed, tıpkı yazar Naipaul gibi arada kalmışlığın bir simgesi oluveriyor. Dönüşüme karşı direniş gösterip bir yandan değişimin parçası olan insanların da resmedildiği bu romanda V.S. Naipaul kimlik karmaşasının yeni sömürgecilik döneminde daha farklı bir boyuta taşındığını da anlatıyor bizlere. Bir bakıma uzay çağı dediğimiz bu zamanda, kimliklerin bile bir önemi kalmayabiliyor. Yarı Çinli, yarı Afrikalı ama İngiltere'de yetişmiş bir insan, İngiltere'de bir hiçken Afrika'da bir lider olabiliyor. Ya da Güney Afrika'da yaşadıklarını kitaplaştırmaya çabalarken Roche bir ajan gibi görülebiliyor, ya da kimilerine göre başarısız bir aktivist ya da belki bir vatan haini. İşte tüm bu sarmalın içerisinde belki de kimliğin git gide hem önemsizleştiği hem de insanın özünde ne varsa kimliğinin de ötesinde o içindeki özün kendisini koruyacağı ve değişmeyeceği gerçeği ile karşı karşıyayız. Üstelik Jimmy Ahmed'in Amerikalılar adına çalışan bir casus ya da provokatör olma ihtimalinin de komplo teorisi içerisine katıldığında tam bir çıkmaza dönüşen bu senaryo yapısökümcülük açısından da bakıldığında her şeyin ihtimalli, hiçbir şeyin de olanaksız olamayacağı ama aynı şekilde de belirsizliğin tek elle tutulur sözde gerçek olduğunu da ortaya koymamıza sebep oluyor. Öyle bir durum ki kimin ne olduğu ya da kime veya neye hizmet ettiği belli olmayan ve içerisinde yazarın *Uğultulu Tepeler*'e yaptığı atıflarla Victoria döneminin esintilerinin tersine döndüğünün işaretlerini görebiliyoruz. İşte tam da bu nedenle içinden çıkılması güç ama bir o kadar da metinlerarası bir yöntemle analiz edilebilecek bir komplo teorisi ile karşı karşıyayız.

GENÇLERİN HELAL GIDA HAKKINDAKİ ALGI VE FARKINDALIKLARINI BELİRLEMeye DÖNÜK KEŞFEDİCİ BİR ARAŞTIRMA¹

Neslihan DERİN²

Mevlüt TÜRK³

Özgür DEMİRTAŞ⁴

Atıf/©: Derin, N., Türk, M., ve Demirtaş, Ö. (2019). Gençlerin helal gıda hakkındaki algı ve farkındalıklarını belirlemeye dönük keşfedici bir araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 60-72, doi: 10.17218/hititsosbil.467231.

Özet: Bu çalışmanın amacı gençlerin helal gıdaya yönelik algı ve farkındalıklarını keşfedici bir araştırma ile ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için İnönü Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü öğrencilerinin helal gıdaya dönük algı ve farkındalıklarının boyutlarını belirlemek için anket yoluyla veriler toplanmış ve keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda başta sağlık olma üzere veri setinin dört faktörde toplandığı görülmüştür. Dünyada helal gıdayla ilgili en önemli sorun helalin yorumunda bir birliğe varılamamış olmasıdır. Bu duruma rağmen helal gıda pazarı giderek büyümekte ve küreselleşmektedir. Gençlerin helal gıdaya dönük algılarının, helal gıda satın alma davranışının öncülü olduğu düşünülmektedir. Gençlerin satın alma davranışının öncüllerinin bilinmesi helal gıda üretim ve pazarlama faaliyetinde bulunanlara yardımcı olacağı gibi Türkiye'deki tüketicilerin helal gıdaya yönelik farkındalığının da artmasına katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Helal Gıda, Gençler, Helal Gıda Algısı, Farkındalık, Keşfedici Bir Araştırma

Exploratory Research on Young People's Perception and Awareness about Halal Food

Citation/©: Derin, N., Türk, M., and Demirtaş, Ö. (2019). Exploratory research on young people's perception and awareness about halal food, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 60-72. doi: 10.17218/hititsosbil.467231.

Abstract: The aim of this study is to reveal the perception and awareness of young people on the halal foods through exploratory research. In order to achieve this aim, a questionnaire survey was conducted on the students from Business Department of İnönü University and data collected by survey. To determine the dimensions of the perception and awareness of young people towards halal food, exploratory factor analysis was applied to the variables in the questionnaire. As a result of the analysis, it was observed that the data set was collected in four factors, health being the major factor. The most important problem about halal food in the world is that there is no unity in the interpretation of the concept halal. Despite this situation, halal food market is growing and globalizing. It is thought that the perceptions of young people towards halal food are the precursors of halal food purchasing behavior. Knowing the antecedents of young people's purchasing behavior will help those who engage in halal

Makalenin Geliş Tarihi:28.11.2018 Makale Kabul Tarihi: 15.05.2019

¹ Bu makale İnönü Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenmiştir.

² Sorumlu yazar, Prof.Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, e-posta:neslihan.derin@inonu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-8832-9393>

³ Prof.Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-posta: mevlut.turk@inonu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-1316-5800>

⁴ Doç Dr. İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, e-posta:ozgur.demirtas@inonu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-2495-2124>

food production and marketing activities and will contribute to the increase awareness of the halal food consumers in Turkey, too.

Keywords: Halal Food, Young People, Halal Food Perception, Awareness, Exploratory Research

1. GİRİŞ

Dünya genelinde Müslüman nüfusu her geçen gün artmaktadır. Artan Müslüman nüfusunun ait olduğu İslam dini sadece ibadet biçimini düzenlemekle kalmayıp, yiyecek ve içecekler de dâhil olmak üzere yaşamın çeşitli alanlarında helal/haram kavramsal çerçevesine yönelik düzenlemeler getirmektedir. Dolayısıyla kişi kendini Müslüman olarak tanımlıyorsa helal gıdalar tüketmesi haramlardan uzak durmasının gerektiği anlaşılmaktadır (Widodo, 2013, s.2). Kuran’da domuz eti ve alkol gibi yasaklanmış yiyeceklerin dışındaki gıdaların helal olduğu belirtilmektedir. Ancak günümüzde teknolojinin ilerlemesiyle birlikte helal kavramının sınırlarını tanımlamakta oldukça güçleşmektedir. Gıdaların içinde nasıl elde edildiği çok net belli olmayan çeşitli katkı maddeleri bulunabilmektedir (Sülün Ergün, 2014, s.19). Müslümanlar arasında tükettikleri gıdaların ve gıda katkı maddelerinin helal olup olmadığına dair giderek artan bir endişe yer almaktadır. Bu endişe onların helal gıda hakkında anlayış ve bilgilerini artırmaktadır. Helal gıda pazarının her geçen gün daha da büyümesi Müslümanların konuyla ilgili farkındalığının daha da fazla arttığı anlamına gelmektedir (Salman ve Sıddıqui, 2011, s.640).

Dünyadaki Müslümanlar İslam dininin gereklerini yerine getirmekle mükelleftir. İslami öğretilerden gelen diyet yasaları da bunların içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla Müslümanlardan, nerede olursa olsun, helal gıda ile beslenmeye dikkat etmeleri beklenmektedir. Kişinin, nüfusun çoğunluğunun Müslüman olduğu bir bölge veya ülkede mi yoksa nüfusun çoğunluğunun Müslüman olmadığı bir yerde mi yaşadığı önemli olmaması gerekir (Widodo, 2013, s.2). Ancak, yapılan çalışmalar ve gözlemler Türkiye gibi nüfusun çoğunluğunun Müslüman olduğu ülkelerde helal gıda yönelik endişenin doğal olarak daha az olduğunu göstermektedir. Bu durum ister istemez helal gıda hakkındaki anlayış ve bilgileri sınırlandırabilmektedir.

Türkiye’de helal gıda ile ilgili markalar 1970’lerde ortaya çıkmıştır. Margarin ile başlayan bu yöneliş, özellikle dini inancı kuvvetli kişilerin günlük et ihtiyacını dindar kasaplardan temin etmek arzusu ile devam etmiştir. Bu nedenlerden dolayı, dindar bir Müslüman, helal veya mahzuru olmayan gıda için sürekli arayış içinde olmuş ve şüpheli durumlardan kaçınmaya gayret etmiştir. Belli bir süre hassas insanların büyük bir grubu bu konu ile yakından ilgilenmiş; hatta konuyla ilgili topluluklar, vakıflar ve dernekler kendi çözümlerini de üretmişlerdir (Batu, 2012, s.60).

Son yıllarda Dünya genelinde helal gıda pazarının artışıyla birlikte Türkiye’de de Helal Gıda Pazarı canlanmaya başlamış ve konuyla ilgili akademik çalışmaların sayısında artış olmuştur. Genel olarak bakıldığında Müslüman ülkelerde helal yiyecek tüketimi konusunda giderek artan bir literatür oluştuğu gözlenmiştir. Örneğin Malezya, “Helal gıda” endüstrisinin merkezi haline gelmek statüsünün yanında akademik çalışmalarda da öncülük eder bir konuma gelmiştir. Diğer Müslüman ülkelerdeki akademisyenler de helal gıda ile ilgili araştırmalarını artırmaktadır (Salman ve Sıddıqui, 2011, s.641). Benzer bir olgu Türkiye içinde söylenebilir ancak Türkiye’de helal gıdayı şimdi ve gelecekte tüketebilecek potansiyel tüketicilerin satın alma niyetinde önemli bir yer tutabilecek olan “helal gıda algısına” yönelik araştırmalar oldukça kısıtlı sayıdadır dolayısıyla alanda bir boşluk mevcut olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmayla, bu boşluğun daraltılmasına katkı sunmak amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Helal Gıda

Gıda insan varlığının temel bir parçasıdır (Ambali ve Bakr, 2012, s.4). Helal, Arapça bir kelime olup “İslam’ın buyurduğu şekilde meşru ve izin verilmiş”, “yapılması halinde herhangi bir ceza verilmeyen şey” olarak tanımlanmaktadır (Khalek, 2012, s.27). Her ne kadar başka ürün gruplarında da (kozmetik, temizlik gibi) helal ürünler söz konusu olsa da, helal ürün denilince akla daha çok helal gıda ürünleri gelmektedir. İslam’a göre bir gıdanın yenilebilmesinin ilk şartı helal olmasıdır. İslami talimatlara göre Müslümanlar helal gıdalar yemeli haramlardan sakınmalıdır (Fathi ve diğerleri, 2015, s.466). Müslümanlar için Kuran’da haram olarak özellikle belirtilmiş gıdaların dışındakiler helaldir (Hussain ve diğerleri, 2016, s.36). Kuranda Helal gıda, içinde domuzdan elde edilen (domuz eti, yağı vb.) bir katkı, kan ve alkol bulunmayan ürünlerle, İslami usullere göre kesilmiş hayvanlardan elde edilen et ürünlerini ifade etmektedir (Kurtoğlu ve Çiçek, 2014, ss.182-183).

Kur’an ve sünnet, Allah’ın insanlara sağladığı temiz ve helal yiyecekleri yemelerini öğütlemektedir (Fischer, 2016, s.68). Helal gıdalar, İslami yasaklara uyularak içerisine haram olan hiçbir şeyin bulunmadığı, tüm kirden, pislikten uzaklaştırılarak temiz ve güvenli üretilen yiyecekler ve içeceklerdir. Üretim sürecinden itibaren başlayan bu tedbirler, paketlenme, depolama, dağıtım ve satış süreçlerinde de devam etmelidir (Ratanamaneichat ve Rakkarn, 2013, s.135; Rahim ve diğerleri, 2015, s.4). Dolayısıyla helal gıda sadece İslam hukukuna göre üretilmiş ürünler olmayıp aynı zamanda hazırlanış ve işleniş biçimleriyle temiz, hijyenik, insan sağlığına uygun olan gıdalardır (Salman ve Siddiqui, 2011, s.640).

Günümüzde gıda teknolojisinin gelişimiyle birlikte gıdalar çok sayıda kimyasal katkı maddelerini içerisinde barındırır olmuştur. Bu kimyasal maddelerin bir kısmı helal olma açısından şüpheli ürünler olarak görülmektedir. Bir gıda, kimyasal katkı maddelerinden ne kadar uzaksa o kadar organikdir aynı zamanda helaldir. Dolayısıyla helal gıda kavramının organik olmakla benzer bir algıya yol açabileceği düşünülmektedir.

Helal gıda sadece Müslümanların zorunlu tüketeceği gıdalar değil aynı zamanda üreticilerin bir takım standartlara uyarak üretmesi gereken ürünlerdir (Khalek, 2012, s.27). Helal standartlar ve prosedür tanımları sadece bir takım İslami ritüelleri izlemekle sınırlı olmayıp, aynı zamanda temizlik ve kalite kontrolünün de sağlandığı anlamına gelmektedir. Gıda üretiminin akışının yetkili Müslüman müfettişler tarafından izlenmesi ve denetlenmesi gerektiği ifade edilmektedir (Hamdan ve diğerleri, 2013, s.55). Dolayısıyla gıdaların helal olarak algılanmasında, sertifikasyon oldukça önemlidir. Günümüzde gıdaların hazırlanışında aşırı ölçüde katkı maddelerinin kullanılması bazı tüketicilerin sertifikasyonu olmayan ürünlere şüphe ile bakmalarına yol açmaktadır. Bu durumda sadece sertifikalı ürünlerin helal gıda diğerlerinin ise şüpheli gıdalar olarak nitelendirilmelerine neden olabilmektedir (Salman ve Siddiqui, 2011, s.640).

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı gibi helal gıda algısı, insanların inançları, çeşitli bilgi ve tecrübelerine bağlı olarak değişebilmektedir. Helal gıda; inançtan sağlık ve hijyene, sertifikalandırmaya kadar farklı boyutlarda algılanabilmektedir. Dünyada helal gıdayla ilgili en önemli sorun helalin yorumunda bir kavramsal birliğe varılamamış olmasıdır (Cengiz, 2012, s.19). Bu duruma rağmen Helal gıda pazarı giderek büyümekte ve küreselleşmektedir. Helal kavramı gıda pazarlamacıları için yeni vizyon ve yollar açmakta ve yeni bir marka olarak ortaya çıkmaktadır (Salman ve Siddiqui, 2011, s.641). Bugünün ve geleceğin önemli tüketicileri olacak olan gençlerin helal gıda hakkındaki algı ve farkındalıkları giderek önem kazanmaktadır.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Salman ve Siddiqui 2011(akt: Çukadar, 2015, s.14), araştırmalarında, ağırlıklı olarak bir Müslüman ülkesi olan Pakistan'da helal gıda farkındalığı ve algısını ölçmeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla iki büyük üniversiteden ve çeşitli sektör kesimlerinden 528 denekle yapılan anketlerden veriler elde edilmiştir. Çalışmada tüketicilerin helal gıda ile ilgili genel farkındalığı ve algısı ölçülmüştür. Pakistan, büyük bir Müslüman ülkesi olmasına rağmen Endonezya ve Malezya gibi diğer büyük Müslüman ülkelerin aksine helal gıda ilgili farkındalık çok düşük düzeyde bulunmuştur. Benzer bir araştırma Türkiye'de Çukadar (2015) tarafından yapılmıştır. Araştırmada, tüketicilere "Helal gıda denildiği zaman ne anlıyorsunuz?" sorusu yöneltildiğinde en fazla "domuz katkılı olmayan" cevabı verilmiştir. İkinci olarak önem düzeyiyle "İslami usullere göre üretilen" cevabını veren tüketicilerden, sonrasında "alkol içermeyen" ve "Müslümanlar tarafından üretilen" cevabı alınmıştır. Anket çalışmasına katılan bireylerin helal gıda denilince anladığı en düşük seçenek ise "yüksek fiyatlı olan" gıda çıkmıştır (Çukadar, 2015, s.28).

4. ARAŞTIRMA

4.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bahsedilen bilgiler doğrultusunda bu çalışmanın amacı: Gençlerin helal gıda hakkındaki algı ve farkındalıklarının alan araştırması ile araştırılmasıdır. Bu kapsamda veriler Malatya İnönü Üniversitesi'nde okuyan bir grup genç öğrenciden toplanmıştır. Bu amaçla ilk olarak üniversite öğrencilerinin helal gıda alışverişlerinde ürünün kalitesi, fiyat, sağlıklı olması ve helal olması gibi temel bileşenlere ne derece önem verdikleri sorulmuştur. Bu bileşenler arasında da helal olmasının yerini belirlemeye çalışılmış ve hazırlanan 25 soruluk veri setiyle "helal gıda" kavramı ile ilgili algıları ölçülmeye çalışılmıştır. Gençlerin helal gıda satın almalarında öncül olan helal gıda hakkındaki anlayış ve bilgilerinin belirlenmesinin helal gıda pazarlayıcılarının pazarlama bileşenlerini daha etkili bir biçimde oluşturmalarına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu da çalışmanın önemli kazanımlarından biri olarak düşünülmektedir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmada karşılıklı görüşme yoluyla veri toplama yöntemi benimsenmiş ve önceden hazırlanan anket formlarının öğrenciler tarafından doldurulması sağlanmıştır. Anket formunda üç tanesi demografik özelliklerle, dört tanesi gıda alımında dikkate alınan temel bileşenlerle ve 25 tanesi de helal gıda algısı ile ilgili olmak üzere 32 yargı yöneltmiştir. Gıda alımında dikkate alındığı düşünülen dört temel bileşenle ilgili birer yargı (ifade) sunulmuş, beşli Likert tipi ölçek üzerinde bu yargılara ne derece katıldıklarını işaretlemeleri istenmiştir. Diğer taraftan, öğrencilerin helal gıda ile ilgili algılarını belirlemek amacıyla da 25 adet yargı geliştirilmiş ve gene beşli Likert tipi ölçek üzerinde bu yargılara ne derece katıldıklarını işaretleyerek belirtmeleri istenmiştir.

Araştırmanın ana kümesini İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin örgün eğitim gören 4500 öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklem yöntemi olarak, tesadüfi örneklem yöntemlerinden kümeleme yöntemi kullanılmıştır. Örnek hacminin belirlenmesinde, "ana kütle büyüklüğünün bilindiği durumlarda oranlar yoluyla tahmin yönteminden" (Nakip, 2006, s.236) yararlanılmış ve olması gereken örnek hacmi "352" olarak bulunmuştur. Bu kapsamda araştırmada analizlere tabi tutulan "362" kişilik örneklem yeterli bir sayı olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan literatür araştırması neticesinde konu ile ilgili Türkiye'de yapılmış çalışmaların oldukça sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple, bu araştırmada keşfedici araştırma yöntemi

kullanılmıştır. Keşfedici araştırma yöntemi; bir problemin genel tabiatını ya da iç yüzünü muhtemel karar alternatiflerini ve konuyla ilgili değişkenleri keşfetmeye çalışma durumudur. Bu çalışmalarda temel kıstas, genellikle daha önce çalışılan konu hakkında az bilgi mevcut olması durumunda tercih edilmekte olup, hipotezler kurulmamakta ve model oluşturulmamaktadır (Toksarı ve diğerleri, 2014, s.11).

4.3. Araştırmanın Tanımlayıcı Sorularının Sayı (Frekans) ve Yüzde Bilgileri

Burada, katılımcıları demografik özelliklerine göre dağılımlarına yer verilecektir. Katılımcıların cinsiyet, aile geliri ve mezun oldukları lise türüne göre dağılımları aşağıda tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Demografik Değişkenle İlişkin Tanımlayıcı İstatistik

Mezun Olunan Lise Türü	Sayı	%	Ortalama Gelir	Sayı	%
Düz Lise-Anadolu Lisesi	284	78,5	2.000 TL ve altı	168	46,4
Ticaret Lisesi	20	5,5	2.001 - 3.000 TL	120	33,1
İmam Hatip Lisesi-Anadolu İHL	22	6,1	3.001 - 4.000 TL	44	12,2
Endüstri Meslek Lisesi	16	4,4	4.001 – 5.000 TL	16	4,4
Diğer (Sağlık, Sanat,...)	20	5,5	5.001 ve üstü	14	3,9
Toplam	362	100	Toplam	362	100

Cinsiyet		
Kadın	246	68
Erkek	116	32
Toplam	362	100

Tablodan da görüleceği gibi ankete katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu (%78,5) Düz lise veya Anadolu lisesi mezunlarından oluşmaktadır. Katılımcıların %46’sının aylık ortalama aile geliri 2.000 TL ve altında olması dikkat çekicidir. Ayrıca, 4.000 TL ve altında ortalama aylık aile gelinine sahip olanların oranının da %91,7 olması, katılımcıların ağırlıklı olarak düşük ve orta gelir grubunda bulunanlardan oluştuğunu göstermektedir. Katılımcıları %68’i kadınlardan, %32 ise erkeklerden oluşmaktadır. Örneğimiz, derse devam eden ve ankete gönüllü olarak katılmak isteyenlerden oluştuğundan, burada devam ve ankete katılım yönünden kadınların daha ilgili oldukları söylenebilir.

4.4. Bulgular

4.4.1. Katılımcıların Gıda Ürünü Alımlarında Dikkat Edilen Temel Bileşenlere Önem Verme Durumlarına Göre Dağılımı

Katılımcılara, gıda alımlarında dikkat edilen temel bileşenlerden dört tanesine ilişkin birer yargı sunulmuş ve bu yargılara ne derece katıldıkları sorularak, tercihlerini ölçek üzerinde belirtmeleri istenmiştir. Elde edilen dağılımlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Gıda Ürünü Alımlarında Dikkat Edilen Temel Bileşenleri Önemsemelerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

Gıda Ürünü Alımında Dikkat Edilen Temel Bileşenlere İlişkin Yargılar	n	Min	Max	Ort	St. Hata
Kaliteli olmasını önemserim				4,558	0,8243
Fiyatının uygun olmasını önemserim	362	1,00	5,00	4,379	0,8570
Sağlıklı olmasını önemserim				4,655	0,8117
Helal olması önemserim				4,605	0,8784

Ortalamalar dikkate alınarak değerlendirildiğinde; katılımcıların, gıda ürünlerinin alımında en fazla sağlıklı olmasına (4,655) önem verdikleri görülmektedir. İkinci sırada gıda ürünlerinin helal olmasına (4,605), üçüncü sırada kaliteli olmasına (4,558) ve dördüncü sırada da fiyatının uygun olmasına (4,379) önem verdikleri görülmektedir.

4.4.2. Katılımcıların Gıda Ürünü Alımlarında Dikkat Edilen Temel Bileşenlere Yönelik Yargıları İle Demografik Özelliklerinin Karşılaştırılması

Gıda ürünü alımlarında dikkat edilen temel bileşenlere yönelik yargıları demografik özelliklere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını test etmek için öncelikle verilerin normallik varsayımının sağlayıp sağlanmadığına bakılmıştır. Yapılan Kolmogorov Smirnov Testi sonucunda verilerin normalliği sağlamadığı görülmüştür. Bu yüzden parametrik olmayan testler olan Mann-Whitney-U ve Kruskal Wallis Testleri kullanılmıştır.

Katılımcıların gıda ürünü alımlarında dikkat edilen temel bileşenlere yönelik yargıları cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için Mann-Whitney-U testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Gıda Ürünü Alımlarında Dikkat Edilen Temel Bileşenlere Yönelik Yargılarının Cinsiyet Gruplarına Göre fark Analizi Sonuçları

BOYUTLAR	Erkek Sıralama Ort (116)	Kadın Sıralama Ort (246)	Z	P
Aldığım gıda ürünlerinin kaliteli olmasını önemserim	179,04	182,66	-,377	0,706
Aldığım gıda ürünlerinin fiyatının uygun olmasını önemserim	188,79	178,06	-1,021	0,307
Aldığım gıda ürünlerinin sağlıklı olmasını önemserim	182,03	181,25	-0,092	0,926
Aldığım gıda ürünlerinin helal olmasını önemserim	172,47	185,76	-1,521	0,128

Mann-Whitney-U test sonuçlarına göre katılımcıların gıda ürünü alımlarında dikkat edilen temel bileşenlere yönelik yargıları, cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) farklılık göstermemektedir.

Katılımcıların gıda ürünü alımlarında dikkat edilen temel bileşenlere yönelik yargılarının mezun olunan liseye göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için Kruskal- Wallis testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Gıda Ürünü Alımlarında Dikkat Edilen Temel Bileşenlere Yönelik Yargılarının Mezun Olunan Liseye Göre fark Analizi Sonuçları

BOYUTLAR	Düz Anadolu	Ticaret Lisesi	İmam Endüstri Hatip Meslek	Diğer Lise	X ²	P
	S.O (284)	S.O (20)	S.O (22)	S.O (16)		
Aldığım gıda ürünlerinin kaliteli olmasını önemserim	177,03	192,78	197,50	213,81	190,23	4,434 0,350
Aldığım gıda ürünlerinin fiyatının uygun olmasını önemserim	178,80	202,95	197,73	198,03	167,33	2,923 0,571
Aldığım gıda ürünlerinin sağlıklı olmasını önemserim	180,94	184,55	170,11	189,00	192,95	1,181 0,881
Aldığım gıda ürünlerinin helal olmasını önemserim	177,54	176,58	199,89	203,38	204,88	5,151 0,272

Kruskal- Wallis test sonuçlarına göre katılımcıların gıda ürünü alımlarında dikkat edilen temel bileşenlere yönelik yargıları, mezun olunan liseye göre istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) farklılık göstermemektedir. Katılımcıların gıda ürünü alımlarında dikkat edilen temel bileşenlere yönelik yargılarının ailenin gelir durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için Kruskal- Wallis testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Gıda Ürünü Alımlarında Dikkat Edilen Temel Bileşenlere Yönelik Yargılarının Ailenin Gelir Durumuna Göre fark Analizi Sonuçları

BOYUTLAR	2000 TL ve altı	2001-3000 TL	3001-4000 TL	4001-5000 TL	5001 ve Üstü	X ²	P
	S.O (168)	S.O (120)	S.O (44)	S.O (16)	S.O (14)		
Aldığım gıda ürünlerinin kaliteli olmasını önemserim	173,64	181,50	189,72	191,97	238,00	8,265	0,082
Aldığım gıda ürünlerinin fiyatının uygun olmasını önemserim	191,95	175,48	166,31	158,16	182,21	4,774	0,311
Aldığım gıda ürünlerinin sağlıklı olmasını önemserim	184,78	174,70	177,26	175,56	220,50	5,331	0,255
Aldığım gıda ürünlerinin helal olmasını önemserim	186,21	178,55	174,58	166,94	188,64	1,829	0,767

Kruskal- Wallis test sonuçlarına göre katılımcıların gıda ürünü alımlarında dikkat edilen temel bileşenlere yönelik yargıları ailenin gelir göre istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) farklılık göstermemektedir.

4.4.3. Katılımcıların Helal Gıda ile İlgili Yargılara Katılma Durumlarına Göre Dağılımı

Gençlerin, gıda ürünlerinin sağlıklı olmasını ve helal olmasını ilk iki sırada ve birbirine çok yakın derecede önemli bulması dikkat çekicidir. Bu bakımdan helal gıda algılarının belirlenmesi de önemli olmaktadır. Öğrencilerin, helal gıda algılarını belirlemeye yönelik olarak geliştirilen 25 adet yargıya katılma durumlarına ilişkin dağılım, Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Helal Gıda İle İlgili Yargılara Katılma Durumuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

	Helal Gıda İle İlgili Yargılar	N	Min	Max	Ort	St. Hata
1	Allah'ın yenilmesine müsaade ettiği gıdalardır				4,4199	0,99608
2	İslam hukukuna göre hazırlanmış gıdalardır				4,3066	0,99160
3	İslam'da kabul edilen gıdalardır				4,3757	0,93398
4	Gıdanın İslami usullere göre üretildiğini ifade eder				4,2597	1,00634
5	Domuz katkılı olmayan gıdalardır				4,4862	0,93327
6	Alkol içermeyen yiyecek ve içeceklerdir				4,3564	1,00832
7	Helal gıda içeriği bilinen gıdadır				4,0276	1,17655
8	İçinde helal olmayan hiçbir katkı maddesi bulunmayan gıdadır				4,0497	1,16636
9	Zararlı katkı maddesi içermeyen gıdadır				3,7099	1,20771
10	Sağlık açısından daha güvenilir gıdalardır				3,9282	1,15805
11	Helal gıda organik gıdadır				3,3785	1,26003
12	Hijyenik olarak üretilmiş gıdalardır				3,5967	1,18756
13	Hasta hayvanlardan üretilmeyen gıdalardır	362	1,00	5,00	3,9448	1,17322
14	Fiziksel, kimyasal ve biyolojik kirlerin bulaşma olasılığının düşük olduğu gıdalardır				3,6326	1,17232
15	Fiziksel sağlığım üzerinde yaralı etkisi olan gıdalardır				3,5773	1,22116
16	Helal gıda doğal yaşamın bir parçasıdır				3,7652	1,11778
17	Kişisel sağlığımın kendi kontrolüm altında olmasına katkı sağlayan gıdalardır				3,6492	1,14641
18	Helal gıda günlük alınması gereken değerli besinleri almanın kolay yoludur.				3,3591	1,21089
19	Genetiği ile oynanmamış gıdalardır				3,4365	1,25771
20	Hormonlu olmayan gıdalardır				3,3315	1,27214
21	Helal gıda helal sertifikası olan gıda demektir				3,7403	1,22936
22	Kaynak açısından güvenilir gıdalardır				3,8702	1,10514
23	Helal süreçlerden geçirilerek üretilen gıdalardır				4,0193	1,01357
24	Helal konusunda yetkili kurumun kontrolü altında olan gıdalardır				3,9613	1,07793
25	Helal sertifikası ile güvence altına alınmış gıdalardır				3,9807	1,09502

Helal gıda ile ilgili yargılara katılım durumuna ilişkin ortalamalar dikkate alındığında, en yüksek düzeyde katılımın (4,4862) “domuz katkılı olmayan gıdadır” şeklindeki yargıya olduğu görülmektedir. İkinci sırayı (4,4199) “Allah'ın yenilmesine müsaade ettiği gıdalardır” şeklindeki yargı ve üçüncü sırayı da (4,3757) “İslam'da kabul edilen gıdalardır” şeklindeki yargı almaktadır. En düşük düzeyde katılım ise (3,3315) “hormonlu olmayan gıdalardır” şeklindeki yargıya olmuştur.

4.4.4. Öğrencilerin Helal Gıda Algıları Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Yapılan araştırma sonucu elde edilen veri setinin kaç değişik boyutta algılandığını ölçmek, değişken sayısını azaltmak ve böylece değişkenler arasındaki ilişkilere dayanak verilerin daha anlamlı sunulabilmesi için faktör analizi yapılmıştır. Yapılan ilk faktör analizi sonucunda 25 maddeden oluşan veri setinde 8. Madde (Helal gıda içinde helal olmayan hiçbir katkı maddesi bulunmayan gıdadır), iki faktörde (Faktör 3 ve faktör 4) yükünün benzer olduğu ve faktör yük değerinin her iki faktörde de 0,5 den küçük olduğu için çıkartılmıştır. Veri seti 24 madde üzerinden tekrar faktör analizine tabii tutulmuştur. Öğrencilerin helal gıda algılarının yer aldığı veri setine ilişkin faktör analizi sonuçları aşağıdaki Tablo 7 aracılığı ile sunulmaktadır.

Tablo7. Öğrencilerin Helal Gıda Algıları Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

	Maddeler	Faktör Yüğü	
FAKTÖR 1	17	Kişisel sağlığımın kendi kontrolüm altında olmasına katkı sağlayan gıdalardır	0,802
	18	Günlük alınması gereken değerli besinleri almanın kolay yoludur	0,776
	11	Helal gıda, organik gıdalardır	0,739
	19	Genetiği ile oynanmamış gıdadır	0,737
	14	Fiziksel, kimyasal kirlerin bulaşma olasılığının düşük olduğu gıdalardır	0,730
	16	Helal gıda doğal yaşamın bir parçasıdır	0,724
	12	Hijyenik olarak üretilmiş gıdalardır	0,723
	20	Hormonlu olmayan gıdalardır	0,715
	14	Fiziksel sağlığım üzerinde yararlı etkisi olan gıdalardır	0,697
	09	Zararlı katkı maddesi içermeyen gıdadır	0,671
	10	Sağlık açısından daha güvenilir gıdalardır	0,657
	13	Hasta hayvanlardan üretilmeyen gıdalardır	0,547
			Açıkladığı varyans =%27,783
		Cronbach alpha =0,937	
FAKTÖR 2	25	Helal sertifikası ile güvence altına alınmış gıdalardır	0,847
	21	Helal gıda, helal sertifikası olan gıda demektir	0,811
	24	Helal konusunda yetkili kurumun kontrolü altında olan gıdalardır	0,802
	23	Helal süreçlerden geçirilerek üretilen gıdalardır	0,726
	22	Kaynak açısından güvenilir gıdalardır	0,614
		Açıkladığı varyans =15,698	
		Cronbach alpha = 0,895	
FAKTÖR 3	03	Helal gıda İslam'da kabul edilen gıdalardır	0,859
	02	Helal gıda İslam Hukukuna göre hazırlanmış gıdalardır	0,835
	01	Helal gıda Allah'ın yenilmesine müsaade ettiği gıdalardır	0,767
	04	Helal gıda, gıdanın İslami usullere göre üretildiğini ifade eder	0,765
		Açıkladığı varyans =14,214	
		Cronbach alpha =0,892	
FAKTÖR 4	05	Helal gıda domuz katkılı olmayan gıdalardır	0,744
	06	Helal gıda, alkol içermeyen yiyecek ve içeceklerdir	0,683
	07	Helal gıda, içeriği bilinen gıdadır	0,527
		Açıkladığı varyans = 10,611	
		Cronbach alpha = 0,763	
		Tüm Ölçek KMO= 0,931	
		Chi-Square:6118,086	
		Tüm Ölçeğin Açıkladığı Varyans = % 68,307	
		Cronbach alpha = 0,944	

Yapılan Faktör analizi sonucunda KMO değeri 0,931 olarak hesaplanmıştır. KMO değerinin literatürde ifade edilen “mükemmel düzeyde” olduğu gözlenmiştir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016, s.423). Bir başka ifade ile değişenler faktör analizine mükemmel derecede uygundur. Öğrencilerin helal gıda algılarına ilişkin faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin dört faktörden oluştuğu ve açıklayabildiği varyansın % 68,307 olduğu anlaşılmaktadır. Toplam varyansın açıklanabilirliğinin % 60'ın üzerinde olması istatistiksel açıdan tatmin edici olarak kabul edilmektedir (Nakip 2006, s.429). Ölçeğin güvenilirlik katsayısı ise 0,944'tür. Faktör analizi ve güvenilirlik analizi sonucunda 24 maddeden oluşan ölçeğin güvenilirliğinin ve ölçüm gücünün kabul edilebilir sınırların üzerinde olduğu ifade edilebilir.

Keşfedici faktör analizinden sonra ortaya çıkan dört faktörden birinci faktör, “Sağlık algısı” olarak adlandırılmıştır. “Sağlık algısı” faktörü toplam varyansın %27,783'ünü açıklamaktadır ve Cronbach's Alpha değeri “% 937” dir. Faktör analizi sonucunda elde edilen ikinci faktör “Sertifikalı ürün Algısı” olarak adlandırılmıştır. İkinci faktör toplam varyansın %15,698'ini açıklamakta ve Cronbach's Alpha değeri “% 89” dir. Analiz sonucunda elde edilen üçüncü faktör “İnanç Algısı” olarak adlandırılmıştır. Üçüncü faktör toplam varyansın %14,214'ünü açıklamaktadır ve Cronbach's Alpha değeri “% 892” dir. Son faktör ise “İçeriği Helal Olan Gıda Algısı” olarak

adlandırılmıştır. Dördüncü faktör toplam varyansın %10,611'ini açıklamaktadır ve Cronbach's Alpha değeri "% 763" dür.

5. SONUÇ

Beslenmenin temel amacı, insanın akıl, beden ve ruh sağlığını korumak ve sağlıklı yaşamasını temin etmektir. Bunun için insanın sağlık açısından kendisine yararlı olan maddeleri yemesi helal, zararlı olanları yemesi ise haram olarak ifade edilmiştir (Kahraman, 2012, s.466). Dünyada helal gıdaya yönelik algı ve farkındalığın olumlu yönde artmasına ve Müslümanların helal gıda tüketme zorunluluklarının olmasına rağmen (Rahim ve diğerleri, 2015, s.2; Hajipour ve diğerleri 2015, s.440) Türkiye gibi halkının çoğunluğu Müslüman olan bazı ülkelerde bu trend biraz yavaş ilerleyebilmektedir. Bunun temel sebebi olarak da Müslüman tüketicilerin helal gıda ve helal sertifika konusunda henüz yeterli bilince sahip olmaması, Müslümanların çoğunlukta olduğu bir ülkede gerek ürünün içinde gerekse üretim süreçlerinde haram olan hiçbir unsurun bulunmayacağına yönelik güven duyulmasının olduğu değerlendirilmektedir (Erdem ve diğerleri, 2015; Ambali ve Bakar, 2012). Dolayısıyla yapılan araştırmalarda gayri Müslimlerin çoğunlukta yaşadığı ülkelerde Müslümanların helal gıdaya yönelik bilinç ve farkındalığı bazı Müslüman ülkelerde yaşayanlara göre daha yüksek çıkmaktadır (Salman ve Sıddiqui, 2011, s.641).

Bu araştırma sonuçları Çuhadar'ın (2015) Türkiye'de yaptığı araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Gençlerin helal gıda ile ilgili yargılara katılım durumuna ilişkin ortalamalar dikkate alındığında, en yüksek düzeyde katılımın "domuz katkılı olmayan gıdadır" şeklindeki yargıya olduğu görülmektedir. İkinci sırayı "Allah'ın yenilmesine müsaade ettiği gıdalardır" şeklindeki yargı ve üçüncü sırayı da "İslam'da kabul edilen gıdalardır" şeklindeki yargı almaktadır. Araştırmanın ilk soru setini oluşturan helal gıda satın alımında önem verdikleri temele bileşenlere ilişkin en fazla sağlıklı olmasına önem verdikleri görülmektedir. İkinci sırada gıda ürünlerinin helal olmasına üçüncü sırada kaliteli olmasına ve dördüncü sırada da fiyatının uygun olmasına önem verdikleri görülmektedir. Bu araştırma sonuçlarına göre katılımcıların helal gıda denilince ilk akıllarına gelen "domuz katkılı olmayan gıda aklına" gelmektedir. Bu doğrultuda helal gıda üretici ve pazarlayıcılar ürünlerinde hiçbir şekilde domuz katkısı olmadığını ispat etmelidirler. Bunun için en ideal yol ürünlerini helal sertifika sürecinden geçirecek sertifikalandırmalarıdır. Helal sertifikalı gıdaların etiketleri, gıdanın helal olduğu hususunda hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde ayrıntılı bilgiler içermelidir (Mohayidin ve Kamarulzaman, 2014, s.126).

Araştırmanın ikinci önemli sonucu ise gençlerin gıda satın alımında en fazla "gıdanın sağlıklı olmasını" önemsemesidir. Araştırmada helal gıdanın algılanışına yönelik hazırlanan veri setine uygulanan faktör analizinde birinci faktör "sağlık algısı" olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç tüketicilerin algılarında sağlıklı gıda ile helal gıda arasında bir bağıntının olduğunun göstergesidir. Bu bağıntının artırılması için helal gıdanın pazarlama bileşenlerinde yapılacak faaliyetlerde helal gıdaların aynı zamanda sağlıklı gıdalar olduğuna dair vurgunun artırılmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Genel olarak tüketicilerin helal gıdaya yönelik bilgi ve anlayışlarını artırmak için aşağıdaki uygulamaların gerçekleştirilmesi önerilmektedir:

- Televizyon, radyo, internet, billboard / dış mekan ekranı, dergiler, posterler, broşürler, bülten, gazete, belgesel, makale gibi mevcut tüm medyada, helal gıdalar hakkında bilgi verilmesi (Rahim ve diğerleri, 2013, 480; Hajipour ve diğerleri, 2015, s.340),

- Toplumda helal gıdaya dönük bilincin artırılmasında kamu kurum ve kuruluşlarından, üniversitelerden de destek alınabilir. Nitekim yapılan araştırmalar, kamu kurum ve kuruluşlarının işin içinde olmasının, helal gıda sertifikalı ürünlere güveni artırdığını ortaya koymuştur (Mohamed ve diğerleri, 2013, s.85). Bu nedenle ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının süreçte daha çok yer almaları,
- Sağlık Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı bu ürünlerin sağlıklı olduğu noktasında çeşitli reklam panoları, kısa metrajlı filmler, kamuoyunda uzman kişilerin konuyla ilgili konuşmalar yapmasını sağlamakla, halkta ciddi bir bilincin oluşturulması,
- Üniversiteler helal araştırma ve geliştirme çalışmalarını tamamlamak için kendi Helal enstitülerini kurabilirler, yüksek lisans ve doktora düzeyinde verdikleri eğitimlerle, helal endüstrinin ihtiyaç duyduğu uzmanları da yetiştirebilirler,
- Konuyla ilgili sivil toplum kuruluşları bir takım eğitim ve tanıtıcı faaliyetlerle toplumda helal gıdaya yönelik algının artmasına katkı sağlayabilirler.

Bu faaliyetler zamanla tüketici algısını ve farkındalığını artıracak, bu durum da satın alma niyetini daha fazla artıracak (Rahim ve diğerleri, 2013, s.481) dolayısıyla da helal gıda pazarı büyüyecektir (Alhazmi, 2013, s.32). Büyüyen bu pazarda Türkiye'nin önemli bir konum kazanması için konuyla ilgili akademik çalışmalar artarak devam etmelidir. Dünyanın farklı yerlerinde helal gıda tüketicilerinin talebi ve satın alma gücü farklıdır. Gelecek çalışmalarda tüketiciler üzerinde yapılacak yeni araştırmaların bulgularının, küresel ve yerel girişimcilere etkin pazarlama teknikleri geliştirebilmelerinde yardımcı olabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alhazmi, H. ve Khalid H. (2013). New Zealand Muslim consumer attitudes towards purchasing halal foods. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Auckland University of Technology Faculty of Business and Law, New Zealand.
- Ambali, A. R. ve Bakar A. N. (2014). People's awareness on halal foods and products: potential issues for policy-makers. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 121, 3-25.
- Batu, A. (2012). Helal (Mahzursuz) gıda belgelendirmesindeki sorunlar ve çözüm önerileri. *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7(2), 60-75.
- Cengiz, A. (2012). Helal sertifikasyon ve sertifikanın dış pazarlarda Geçerliliği. *İhracat İçin Helal Sertifikası Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı*, Balıkesir, 18-21.
- Çukadar, M. (2015). Kahramanmaraş ili kent merkezinde helal gıda konusunda tüketici davranışları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Fathi, E., Zailani, S., Iranmanesh, M. ve Kanapathy, K. (2015). Drivers of consumers' willingness to pay for halal logistics. *British Food Journal*, 118 (2), 464-479.
- Fischer, J. (2016). Markets, religion, regulation: Kosher, halal and Hindu vegetarianism in global perspective. *Geoforum*, 69, 67-70.
- Hajipour, B., Gharache M., Hamidzadeh M.R. ve Mohammadian, F. (2015). Raising halal cosmetic awareness among the respective consumers. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 5(7), 338-349.

- Hamdan, H., Issa, Z.M., Abu, N ve Jusoff K. (2013). Purchasing decisions among muslim consumers of processed halal food products. *Journal of Food Products Marketing*, 19(1), 54-61.
- Hussain, I., Saleemur, R., Zaheer A. ve Saleem S. (2016). Integrating actors Influencing Consumers' Halal Products Purchase: Application of Theory of Reasoned Action. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, 28(1), 35-58.
- İslamoğlu, H. ve Alnıaçık, Ü. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, SPSS Uygulamalı*. Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Kahraman, A. (2012). Gıda ürünlerinde helâl ve haramı belirleme yöntemi. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 453-478.
- Khalek, A.A. (2014). Young consumers' attitude towards halal food outlets and JAKIM's halal certification in Malaysia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 121, 26 – 34.
- Kurtoğlu, R. ve Çiçek B. (2014). Tüketicilerin helal ürünler hakkındaki algılama, tutum ve beklentilerini tespit etmeye yönelik bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 181-205.
- Mohamed, Z., Shamsudin, M.N. ve Rezai G. (2013). The effect of possessing information about halal logo on consumer confidence in Malaysia, Malaysia. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, 25(1), 73-86.
- Mohayidin, M.G. ve Kamarulzaman N.H. (2014). Consumers' preferences toward attributes of manufactured halal food products. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, 26(2), 125-139.
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama araştırmaları, teknikler ve (SPSS destekli) uygulamalar*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Rahim N.F., Shafii, Z. ve Shahwan S. (2013). Awareness and perception of Muslim consumers on non-food halal product. *Journal of Social and Development Sciences*, 4(10), 478-487.
- Rahim N.F., Shafii, Z. ve Shahwan S. (2015). Awareness and perception of muslim consumers on halal cosmetics and personal care products. *International Journal of Business, Economics and Management*, 2(1), 1-14.
- Ratanamaneichata, C. ve Rakkarn, S. (2013). Quality assurance development of halal food products for export to Indonesia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 88, 134-141.
- Salaman, F. ve Siddiqui, K. (2011). An exploratory study for measuring consumers awareness and perceptions towards halal food in Pakistan, Interdisciplinary. *Journal Of Contemporary Research in Business Institute of Interdisciplinary Business Research*, 3(2), 640-651.
- Sipahi B., Yurtkoru, S. ve Çinko, M. (2008). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Sülün Ergül, H. (2014). Industrialization of religion in halal food consumption. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Toksarı, M., Mürütsoy M. ve Bayraktar, M. (2014). Tüketici algılarını etkileyen faktörlerde sosyal medyanın rolü: Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 1-28.

Widodo T., (2013). the influence of muslim consumer's perception toward halal food product on attitude and purchase intention at retail stores. *Inovbiz*,1(1), 1-20.

SUMMARY

Introduction: Along with the increase in the halal food market worldwide, halal food market has started to recover and the number of academic studies on the subject has been an increase in Turkey too. In general, there is an increasing literature on halal food consumption in Muslim countries. A similar situation is valid in Turkey. There is a very limited number of studies on "halal food perception" that will be effective on potential consumers' purchase intent at now and future in Turkey. It is thought that there is a gap in this area. With this research, it was aimed to narrow the gap.

Background: Halal food perception can change depending on people's beliefs, knowledge and experience. Halal food; from beliefs to health, hygiene and certification can be perceived in different dimensions. The most important problem with halal food in the world is that there is no conceptual unity in the interpretation of halal.

Research Problem: The most important problem about halal food in the world is that there is no unity in the interpretation of the concept halal. Despite this situation, halal food market is growing and globalizing. It is thought that the perceptions of young people towards halal food are the precursors of halal food purchasing behavior. Knowing the antecedents of young people's purchasing behavior will help those who engage in halal food production and marketing activities and will contribute to the increase awareness of the halal food consumers in Turkey, too.

Research Questions: What are the dimensions of the perception and awareness of young people about the term "halal food"

Purpose: The aim of this study is to reveal the perception and awareness of young people on the halal foods through exploratory research

Method: In order to achieve the aim, a questionnaire survey was conducted on the students from Business Department of İnönü University and data collected by survey. To determine the dimensions of the perception and awareness of young people towards halal food, exploratory factor analysis was applied to the variables in the questionnaire.

Findings: Considering the averages the participation of young people in the judgments about halal food, it is seen that the highest level of participation is "pork-free food". As a result of factor the analysis, it was observed that the data set was collected in four factors: health being the major factor, the perception of certified products, the perception of belief, and the perception of food which the content is halal.

Conclusions: According to the findings of this study, when the participants think about "halal food", first thing that comes to the minds of participants is "pork-free food. In this respect, halal food producers and marketers should prove that there is no pork additive in their products. The best way to do this is to certify their products through the halal certification process. The labels of halal-certified foods should contain detailed information that food is halal, without any doubt. In the study, the first factor was determined as "health perception" in the factor analysis applied to the data set prepared for the perception of halal food. This result indicates that there is a relationship between healthy food and halal food in consumers' perceptions. In order to increase this relation, it is considered that it is important to increase the emphasis on the fact that halal food is as well as healthy food. At activities in the marketing components of halal food.

SAMSUN'DA ÜNİVERSİTE-SANAYİ İŞ BİRLİĞİNE YÖNELİK SANAYİ KESİMİNİN ALGILARI VE BEKLENTİLERİ*

Ahmet MUTLU¹

Miraç EREN²

Cuma YILDIRIM³

Mehmet Talha PAŞAOĞLU⁴

Sefa MERTEK⁵

Atıf/©: Mutlu, A., Eren, M., Yıldırım, C., Paşaoğlu, M. T. ve Mertek, S. (2019). Samsun'da üniversite-sanayi iş birliğine yönelik sanayi kesiminin algıları ve beklentileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 73-90, doi: 10.17218/hititsosbil.468584.

Özet: Türkiye'de üniversite-sanayi iş birliğinin istenilen düzeyde olmaması, uzun yıllardan beri çalışılan konuların başında gelmektedir. Yapılan çalışmaların çoğu üniversitelerin beklentilerini ve algılarını ele almış ancak sanayi kesiminin üniversite-sanayi iş birliğine yönelik algı ve beklentilerinin üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu kapsamda araştırmanın amacı, Samsun'daki sanayi kesimi ile üniversite arasında karşılıklı ve etkin bir ilişki/etkileşim kurabilmesi ve üniversite-sanayi iş birliğinin daha da geliştirilebilmesi için sanayi kesiminin üniversite algısını belirlemek ve beklentileri hakkında çıkarımlar yapmaktır. Çalışmanın verileri, Samsun'un Tekkeköy ilçesinde faaliyette bulunan 243 sanayiciden toplanmış ve analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, sanayi kesiminin üniversiteyi görece olumlu niteliklere sahip olan, ama şehirden ve sanayi sektöründen kopuk bir kurum olarak algıladıkları söylenebilir. Yine katılımcılara göre üniversite ile sanayi sektörü arasındaki ilişkilerin geliştirilmeye muhtaç olduğu ve bu konudaki beklentilerinin ise üniversitenin aktif rol alması yönünde olduğu ifade edilebilir. Öte taraftan sanayi kesimi kendilerinin de üniversiteye yeterli destek sunmadıkları yönünde bir özeleştiri yaparken; üniversitenin kendilerine ne tür katkılar sunabileceği hususunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını da belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sanayi, Üniversite, Algı, Beklenti, İş birliği.

The Perceptions and Expectations of the Industry Circuit for the University-Industry Cooperation in Samsun

Citation/©: Mutlu, A., Eren, M., Yıldırım, C., Paşaoğlu, M. T. and Mertek, S. (2019). The perceptions and expectations of the industry circuit for the university-industry cooperation in Samsun. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 73-90, doi: 10.17218/hititsosbil.468584.

Abstract: The lack of the desired level of university-industry cooperation in Turkey, is one of the topics being studied for many years. Most of the work undertaken has addressed the expectations and perceptions of the universities, but the industrial sector's perceptions and expectations about university-industry cooperation have not been adequately addressed. In this context, the aim of the research is to establish a mutual and effective relationship / interaction between the industrial sector in Samsun and the university and to

Makale Geliş Tarihi: 09.10.2018

Makale Kabul Tarihi: 19.05.2019

* Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (1901) Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Destekleme Programı Projesi kapsamında, 24.11.2017 - 07.05.2018 tarihleri arasında yürütülen PYO.IKT.1901.17.003 nolu "Samsun'da Ondokuz Mayıs Üniversitesi Algısı ve Beklentiler" adlı projenin sonuçlarına dayalı olarak hazırlanmıştır.

¹ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, meyreliaahmet@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8655-6779>

² Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mirac.eren@yahoo.com.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5150-9144>

³ Sorumlu Yazar, Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, cumayildirim2706@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3504-8771>

⁴ Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, pasaoğlu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3427-0730>

⁵ Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sefa.mertek@omu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4046-2248>

determine the university perception of the industrial sector and to make inferences about the expectations for the further development of the university-industry cooperation. The data of the study were collected and analyzed by 243 industrialists operating in the district of Tekkeköy in Samsun. According to the results obtained, it can be said that the industrial sector perceives the university as an institution which has relatively favorable qualities but is disconnected from the city and industrial sector. According to the participants, it can also be said that the relations between the university and the industrial sector are in need of improvement, and the expectations in this direction are that the university is taking an active role. On the other hand, while the industrial sector is making a self-criticism that they do not provide adequate support to the university, they also point out that they do not have enough knowledge about what kind of contributions university can offer them.

Keywords: *Industry, University, Perception, Expectation, Cooperation.*

1. GİRİŞ

Günümüzde üniversiteler, yerine getirmiş oldukları eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yanı sıra toplum refahı ve yerel ekonomik kalkınma konularında da ön plana çıkmaya başlamışlardır. Hatta üniversitelerin en çok tercih edilme kriteri olan eğitim-öğretim faaliyetlerinin belirleyiciliği de değişime uğramaya başlamıştır. Dolayısıyla üniversitelerin artık sadece eğitim-öğretim alanında değil araştırma, geliştirme ve uygulama ile toplum refahı ve kentin kalkınmasında da öncü rol üstlenen bir kurum olduğu anlaşılmıştır.

Üniversiteler her türlü araştırma-geliştirme ve akademik eğitimlerin yapıldığı, sanayi için bilgi ve insan kaynağı üreten bir yapıya sahiptirler. Son yıllarda ülkemizdeki üniversitelerin de yerel ekonomik kalkınma ve toplum refahı konusunda daha da duyarlı olmaya, içinde buldukları toplumsal çevrenin ve sanayi kesiminin beklentilerini dikkate almaya başladıkları söylenebilir. Bu çerçevede üniversite-sanayi iş birliğinin daha da geliştirilebilmesi için, üniversitelerin sanayici tarafından nasıl algılandığının, sanayicinin ihtiyaçları ile sorun önceliklerinin neler olduğunun bilgisine sahip olması gerekmektedir. Netice itibarıyla üniversite ile sanayici arasında karşılıklı ve etkin bir ilişki/etkileşim kurabilmenin en temel şartı, üniversitenin sanayici, sanayicinin de üniversiteyi tanıması ve anlayabilmesidir.

Bu konuda yapılan araştırmalarda üniversite-sanayi iş birliğinin istenilen düzeyde olmamasının temel nedeni, sanayicilerin ilgisizliğinden dolayı olduğu ön plana çıkmaktadır. Ayrıca üniversitenin eğitim programlarının ve Ar-Ge faaliyetlerinin bölge sanayisinin ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulması gerektiği de çokça vurgulanmıştır. Örneğin Yardımcı ve Müftüoğlu, tarafından yapılan çalışmada, üniversite sanayi iş birliğinin önündeki en büyük engelin iletişim eksikliği ve üniversitelerin teknik alt yapılarının da yetersiz olduğu belirtilmiştir (Yardımcı ve Müftüoğlu, 2014). Dura, üniversitelerin, bölge sanayisinin yapısına göre hizmet üretmesi ve teşkilatlanmasını gerektiğini belirtirken; Türkiye’de sanayinin üniversite-sanayi iş birliğinden talep yetersizliklerinin başlıca sebepleri olarak, piyasada ithal teknolojilerin bulunması, üniversitelerin ürettiği hizmete güvenmemesi, teşkilatlanma, bilgi ve iletişim eksikliği olduğunu ortaya koymuştur (Dura, 1994). Yörük ve Kurşunmaden, üniversite-sanayi iş birliğinde, üniversitenin ana görevi üstlenmesi gerektiğini ve proje yapan öğretim elamanlarına destek verilerek üniversitelerin kendi içyapılarında değişiklik yapması gerektiğini vurgulamıştır (Yörük ve Kurşunmaden, 2007). Ayrıca Yücel ve Atlı, sanayi ile iş birliğini engelleyen etkenler arasında öğretim elamanlarının ders yüklerinin, idari görevlerinin fazla oluşu ve maddi desteklerin de yetersiz olduğunu vurgulamıştır (Yücel ve Atlı, 2014).

Yukarıda değinilen çerçevede bu araştırmanın konusu, Samsun’daki sanayi kesimi ile üniversite arasında karşılıklı ve etkin bir ilişki/etkileşim kurabilmesi ve üniversite-sanayi iş birliğinin daha

da geliştirilebilmesi için sanayi kesiminin üniversite algısını belirlemek ve beklentileri hakkında çıkarımlar yapmaktır. Bu çerçevede, araştırma kapsamında şu sorulara cevaplar aranmıştır: Samsun'daki sanayiciler üniversiteyi nasıl algılıyorlar ve beklentileri neler olabilir? Sanayi ve iş dünyası üniversiteyi nasıl değerlendirmektedir? Sanayi-üniversite iş birliği yeterince gelişmiş midir?

Araştırmada, Samsun kent merkezine bağlı Kirazlık-Tekkeköy ilçesindeki sanayicilerin üniversite ile ilgili algılarını ortaya koymak ve bu algılar üzerinden üniversiteden beklentilerini tespit etmek ve böylece üniversite ile sanayi sektörü arasındaki ilişkinin geliştirilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak araştırmanın bir diğer amacı da üniversitenin sanayicilerle bütünleşme hususunda alacağı stratejik kararlara ve uygulamalara temel oluşturmaktır. Çalışmada öncelikle üniversite-sanayi iş birliğinin önemine değinilecek ardından Samsun'da sanayi kesiminin algı ve beklentilerinin belirlenmesine yönelik araştırmanın sonuçları analiz edilecektir.

2. ÜNİVERSİTE-SANAYİ İŞ BİRLİĞİNİN ÖNEMİ

Üniversite-sanayi iş birliği; üniversitelerin bilgi, eleman ve ekipmanıyla sanayinin deneyim, eleman ve finansal güç kaynaklarının bir sistem dâhilinde bir araya getirilerek yapılan eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme ve diğer hizmet faaliyetlerinin tümü olarak ifade edilebilir (Dura, 1994, s. 101). Üniversite-sanayi iş birliği genel olarak formel ve enformel bir şekilde gerçekleşebilir. Enformel iş birlikleri, daha çok ekonomik ve ilgili bilgilere hızlı ve esnek bir şekilde erişmek isteyen küçük ve orta ölçekli işletmelere özeldir. Büyük şirketler ise, daha çok ortak girişim veya sözleşme biçimindeki formel iş birliklerini tercih ederler. Enformel iş birliklerinin dezavantajı, sanayi örgütlerinin farklı kültür, norm ve iş prosedürlerine sahip olmalarıdır. Bu farklı özellikler iş birliğine karar vermek için daha fazla enerji ve çaba gerektirebilir. Formel iş birlikleri ise, kısa vadeli hedeflere ortak ekipman ve araştırmalara yönelik iş birlikleridir. Bu iş birliği türünün avantajı, sözleşme sürelerinin sınırlı olması, ortakların iş birliği sürecine asgari etkisi ve risk ve maliyet paylaşımının yapılmasıdır (Dan, 2013).

Üniversite-sanayi iş birliğinde hem sanayinin hem de üniversitenin ayrı ayrı beklentileri vardır. Üniversitelerin, sanayi iş birliğinden beklentilerinin başında; eğitim ve araştırma çalışmaları için finansal destek sağlamak, üretilen bilgi ve teknikleri uygulama, araştırma fonları ile teknoloji yaratma, öğrenci ve fakültelerine tecrübe alanları açmak, bölgesel ekonomik gelişmeye katkıda bulunmak ve mezunlarına iş alanları yaratmaktır. Sanayinin beklentileri ise yetişmiş insan gücünden yararlanma, araştırma, eğitim, üniversitenin araştırma altyapısına erişmek, kendisinde olmayan laboratuvar uzmanlıklarına erişmek, teknolojilerinin genişlemesine ve yenilenmesine olanak sağlamak, potansiyel eleman seçebilmek, rekabet öncesi araştırma olanakları sağlamak ve kendi araştırma kapasitesini artırmaktır (Kurt ve Yavuz, 2013, s. 52).

Üniversite-sanayi iş birliği, on dokuzuncu yüzyıldan bu yana çeşitli düzeylerde hep var olmuştur. İlk üniversite-sanayi iş birliği, sanayinin üniversite araştırmalarına bağlı, altyapı vb. destekler sağlanması ile başlamış ve zamanla üniversitelerde yürütülen belirli araştırma projelerine sözleşme bazlı destekler verilmesiyle gelişmiştir. Son dönemlerde bu iş birliğinin kurumsal temelli ve devlet destekli ortak araştırma merkezlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Günümüzde formel ve enformel şekilde pek çok iş birliği hayata geçmektedir. ABD'de Kuzey Kaliforniya'da 1952 yılından bu yana faaliyet gösteren ve ilk ve en gelişmiş teknopark olan Stanford Research Park (Silikon Vadisi) üniversite-sanayi iş birliğine bir örnektir. Öte yandan bir sanayi kuruluşuna üniversitede yapılan bir analizin sonucu hakkında yapılan birkaç kelimelelik bir yorum ya da telefonda sanayiden gelen bir problem için verilen kısa bir cevap da bir iş birliği örneği olarak kabul

edilmelidir (Kiper, 2010, ss. 42-43). Bir sonraki bölümde Dünya’da ve Türkiye’de başarılı bir şekilde uygulanmakta olan üniversite-sanayi iş birliği örneklerine yer verilmektedir.

3. DÜNYA’DA ve TÜRKİYE’DE ÜNİVERSİTE-SANAYİ İŞ BİRLİĞİNE YÖNELİK UYGULAMALAR

Günümüzde üniversiteler salt bilgi sağlayan kurumlar olmaktan çıkıp, bilginin pazarlamasını da yapabilen girişimci bir boyuta doğru evirilmektedir. Yani bilgi ekonomisi düşüncesiyle üniversiteler girişimci bir rol üstlenmişlerdir (Perry ve Harloe, 2007, s. 25). Bilgi ise, ekonomik gelişimi ve refahı beraberinde getirdiği ölçüde değerli olarak görülmektedir (Perry ve Harloe, 2007, s. 26). Bu bağlamda dünyada, üniversitelerin sanayi sektörüyle geliştirdiği iş birliğine dair çok çeşitli uygulama örnekleri bulunmaktadır. Dünya’da üniversite-sanayi iş birliğine yönelik yapılan iş birliklerinden ön plana çıkanlar şu şekilde belirtilebilir:

- **Humboldt-Innovation:** Humboldt-Innovation (HI), Berlin’de yer alan Humboldt Üniversitesi’nin bir şirkettir. Üniversitenin bilgi ve teknoloji transfer ofisi olarak, üniversite ve sanayi arasında, yani bilim ve iş dünyası arasında bir irtibat görevi görmektedir. Üniversite adına HI, üniversitenin bilim insanları ve özel şirketler arasındaki veya bilim insanları ve kamu sektörü arasındaki sözleşme araştırma projelerini ve bilimsel hizmetleri gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede, şirketin inovasyon yönetimi ekibi, bilim insanlarını araştırmalarının ticarileşme potansiyelini erkenden teşhis etme ve bu doğrultuda gerekli adımları belirleme gibi konularda desteklemektedir. HI, bilgi ve teknoloji transferi konusunda sunular ve çalıştaylar düzenlemektedir. Özel işletmelerden kamu otoritelerine kadar çeşitli teşekküller için araştırma ve danışmanlık yapmaktadır. Ayrıca HI, müşterilerini üçüncü kişilerce finanse edilen projeler aracılığıyla geliştirerek desteklemektedir (“Research Services”, 2018).

- **SOGRID: Ulusal Güç Izgaraları:** SOGRID, Fransa’nın önde gelen üniversitelerinden École Polytechnique bünyesinde, enerji şebekesine bağlı milyonlarca sistemde kullanılabilecek, birbirleriyle iletişim kurabilen ve akıllı bir ızgara oluşturan yeni nesil bir elektronik çip geliştirmeyi mümkün kılan bir endüstriyel projedir. Bu proje, Fransa’nın Çevre ve Enerji Yönetimi Ajansı (Agence de l’Environnement et de la Maîtrise de l’Énergie -ADEME-) tarafından finanse edilmiştir. École Polytechnique’in Bilgisayar Bilimi Laboratuvarı (LIX), bu alandaki en büyük 6 üreticiyi (ERDF, ST Microelektronik, Nexans, Capgemini, SagemCom, Landis&Gyr) ve 2 KOBİ’yi (Trialog ve Le LAN) bir araya getiren bu projeye aktif olarak katılmıştır. LIX’in görevi, ERDF’nin kullanıcıların tüketim modellerini gerçek zamanlı gözlemlemesini, paylaşmasını ve analizini sağlayacak algoritma ve protokol geliştirmektir (“Various Types of Research Collaborations”, 2018).

- **RSA, Le Rubis: Son Teknoloji Endüstriyel İş birliği:** École Polytechnique bünyesinde geliştirilen bir başka üniversite-sanayi iş birliği örneğidir. Bu projenin temel taşı olan titanyum katkılı safir, ultra yoğun lazerlerin kullanımında hayati öneme sahip bir malzemedir. Ender bulunan bir malzeme olduğu için École Polytechnique’in yakut ve sentetik taş üretiminde uzmanlaşmış bir şirket olan RSA Le Rubis ile güçlerini birleştirmesine yol açmıştır. Bu iş birliği şirketi, şu anda optik ve lüks mücevher gibi diğer iş sahalarındaki şirketlere pazarladığı safir üretimi konusunda desteklemektedir. Araştırmalara dayanarak, École Polytechnique ile olan bu iş birliğinin Fransız endüstrisinin büyümesinde rol oynadığı söylenmektedir (“Various Types of Research Collaborations”, 2018).

- **The Experimental Medicine Training Initiative (EMI):** Mayıs 2016’da başlatılan The Experimental Medicine Training Initiative (Deneysel Tıp Eğitimi Girişimi – EMI) Cambridge Üniversitesi Hastaneleri, NIHR Cambridge Biyomedikal Araştırma Merkezi ve Endüstri Ortakları Astra Zeneca/MedImmune ve GSK ile ortaklaşa geliştirilen, Cambridge Üniversitesi tarafından

desteklenen stratejik bir programdır. Yeni ilaçların ve yenilikçi tedavilerin geliştirilmesi, deneysel tıp çalışmalarına giderek daha fazla ihtiyaç duymaktadır; bu tür çalışmaların tasarlanması ve sunulması için eğitilmiş birey arzını desteklemek amacıyla, akademi ile ilaç şirketleri arasındaki ortaklıkları içeren bir Eğitim Girişimi olarak kurulmuştur. Bu inisiyatif, örneğin Mart 2018'de yapılan eğitim programında ilaç keşfinde, ilaç geliştirmede ve klinik çalışmaların bir parçası olarak görüntülemenin rolünü anlamak için dersler ve atölyeler sunmuştur.

• **University Technology Centre in Solid Mechanics (UTC):** UTC, 1990'da Rolls-Royce şirketinin teknoloji üssüyle ilgili stratejik ve uygulamalı araştırma yapmak amacıyla Oxford Üniversitesi'nde kurulmuştur. Birçok özel projeye destek sağlamanın yanı sıra şirketten yıllık altyapı finansmanı sağlayan UTC, İngiltere ve dünya çapında şirket tarafından finanse edilen yaklaşık 30 merkezden biri olarak Katı Mekaniği ve Malzeme Mühendisliği Grubu'nun entegre bir parçasıdır ve lisansüstü öğrenciler ile doktora sonrası araştırmacıların endüstriyel sorunlara yönelik çalışmaları için geniş bir fırsat sunmaktadır ("From Research to Industry", 2018).

Türkiye'de üniversite-sanayi iş birliğine yönelik yapılan iş birliklerinden ön plana çıkanlar ise şu şekilde belirtilebilir (Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2017):

• **Kayseri Şeker Ar-Ge Merkezi:** Kayseri şeker Ar-Ge merkezi üniversite-sanayi iş birliği projesinde; akademisyenlerin sanayicilere periyodik olarak eğitim vermesi ve patent, yenilikçi model ya da yayına konu olabilecek nitelikte projeler geliştirilmesi hedeflenmektedir. Uygulamanın özgün yönlerinin başında; birden fazla üniversite ve birçok akademisyenle yaratılmış olan işbirliği ağları, üniversitedeki bilgi birikiminin endüstriye aktarılması ve yapılan toplantılarda düzenli notların tutulması ile kurumsal hafıza, projelerin ana teknolojik konularında güncel durumu ve gelişen teknik/teknolojiyi yakından takip imkânı sağlaması ve Ar-Ge personelinin araştırmaya yönelik bilgi kaynak imkânlarının geliştirmesi, ayrıca Ar-Ge Merkezi personelinin yüksek lisans ve doktora eğitimine teşvik edilmesi ile sürdürülebilir Ar-Ge sistematiği gelmektedir.

• **CMS Jant ve Makina Sanayi A.Ş. Ar-Ge Merkezi:** CMS Jant ve Makina Sanayi A.Ş. Ar-Ge Merkezi çalışmaları kapsamında oluşturulan Lisansüstü ve Lisans Bitirme Projelerinin Desteklenmesi başlıklı proje 2014 yılında hayata geçirilmiştir. Bu proje, üniversite-sanayi iş birliği faaliyetlerine resmi bir boyut kazandırmış ve bu konuda yazılmakta olan ve henüz tamamlanmamış lisans ve lisansüstü bitirme tezlerinin desteklenmesi sağlanmıştır. Proje, özellikle her eğitim döneminde yeni son sınıf öğrenci gruplarının ya da lisansüstü öğrencilerin belirlenmesi, akademisyen ile firmanın bir araya gelerek alternatif yeni projeleri oluşturmasını gerekli kılmaktadır. Bu durum akademisyen ve sanayi temsilcilerinin periyodik olarak bir araya gelmesi açısından da önem taşımaktadır.

• **Netaş-Bau Techno Academy Yüksek Lisans ve Doktora Programı:** Netaş'ın Bahçeşehir Üniversitesi (BAU) ile 2014'te başlattığı BAU-NETAŞ Techno Academy Bilgisayar Mühendisliği Tezli Yüksek Lisans ve Doktora Programı, Türk BT sektöründe mühendislerin yetkinliklerini artırmayı hedeflemektedir. BAU-NETAŞ Techno Academy Bilgisayar Mühendisliği lisansüstü programlarında, BAU akademisyenleri, NETAŞ mühendisleriyle iş birliği içinde hazırladıkları bir müfredatı uygulamaktadır. Multimedya ve siber güvenlik alanlarında çalışmak isteyen mühendisler için başlatılan program bazı derslerin NETAŞ'ın Ar-Ge laboratuvarlarında verilmesiyle özgünlük taşımaktadır. Bugüne kadar 39'u yüksek lisans, 7'si doktora programlarına olmak üzere toplam 46 mühendis programa kayıt yaptırmıştır ve program, ilk mezunlarını vermiştir.

• **Volkan İtfaiye Araçları Sanayi ve Ticaret A.Ş.:** Volkan İtfaiye Araçları Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin bilim kurulları ile üniversite sanayi iş birliğinin çeşitlendirilerek sürdürülebilir hale getirilmesi uygulamasının amacı üniversitelerle sürdürülebilir bir iş birliği oluşmasını sağlamaktır. Bunun için uygulanan yöntem bilim kurulları ile sürdürülebilir bir etkileşim ağı oluşturmaktır. Uygulamanın yenilikçi yönleri; intörn mühendis istihdamı için iş birliklerinin konuşulması, sanayideki tecrübelerin öğrencilere aktarılması için firma yöneticilerinin üniversiteler bünyesinde seminer vermesi, lisansüstü eğitim fırsatlarının proje odaklı olması ve bilgi eksikliği olan konularda akademisyen katkısı ile eğitimlerin gerçekleştirilmesidir.

Üniversite-sanayi iş birliğine yönelik Dünya'daki ve Türkiye'deki başarılı uygulama örneklerine bakıldığında; üniversitelerin sahip olduğu bilgi ve birikimin sanayi kesimine açılmasıyla, öğretim elemanlarının bilimsel çalışmalarını uygulama imkânı bulduğu, işyeri eğitim programlarıyla eğitimin etkinliğinin ve kalitesinin arttığı, mezun öğrencilere iş imkânı yaratıldığı ve sanayiye yönelik yapılan projelere mali destek sağlandığı söylenebilir. Yine bu süreçte üniversitelerden sanayi sektörüne yeni ve en uygun teknolojilerin girdiği, elaman ve ekipman ihtiyacının üniversitelerden sağlanarak verimliliğin artırıldığı ve üretimin kalitesinin artırılarak maliyetin düşürüldüğü belirtilebilir.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi

Bu araştırma Samsun ili örneğinde sanayi kesiminin üniversite-sanayi iş birliğine yönelik algılarını ve beklentilerini konu almaktadır. Bu çerçevede araştırmanın amacı, Samsun'daki sanayi kesimi ile üniversite arasında karşılıklı ve etkin bir ilişki/etkileşim kurulabilmesi ve üniversite-sanayi iş birliğinin daha da geliştirilebilmesi için sanayi kesiminin üniversite algısını belirlemek ve beklentileri hakkında çıkarımlar yapmaktır. Bu çalışmada yöntem olarak tanımlayıcı araştırma türü benimsenmiştir. Sosyal araştırmalarda yaygın olarak kullanılan keşfedici ve açıklayıcı araştırma türleri yerine tanımlayıcı araştırma türünün tercih edilmesinin temel dayanağı, Samsun'da sanayi kesiminin üniversite-sanayi iş birliğine yönelik var olan algıları ve beklentileri hakkında çıkarımlar yapılması ve sanayi kesimi ile üniversite arasındaki ilişkilerin varlığını ortaya koymaya yönelik olmasıdır.

4.2. Örneklem

Araştırmanın evreni, Samsun kent merkezine bağlı Kirazlık-Tekkeköy ilçesindeki Organize Sanayi Bölgesi'dir. Görüşmeler, KOBİ niteliği taşıyan işletmelerde, işletme yöneticisi ya da sorumlu müdürleri ile gerçekleştirilmiştir. Kirazlık OSB'de toplam 625 sanayi işletmesi tespit edilmiştir. Örneklem sayısı toplam sayı üzerinden basit rassal örnekleme yoluyla belirlenerek 243 sanayici ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veriler likert ölçeğine göre hazırlanmış olan anket formlarıyla yüz yüze görüşme yöntemiyle toplanmıştır. Toplanan veriler niteliklerine göre sınıflandırılarak, yapılandırılmış soru kâğıtları SurveyMonkey SPSS ve R-Studio programları yardımıyla derlenmiş ve frekans analizi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan anket 14 bölümden oluşmaktadır. Ankette 15 soru 58 ifade yer almaktadır.

4.3. Verilerin Analizi ve Bulgular

Sanayi kesiminin, üniversite-sanayi iş birliğine yönelik algı ve beklenti düzeylerinin belirlenmesine yönelik yapılan araştırmada, ankete katılanların demografik özellikleri şu şekilde belirtilebilir: Araştırmaya katılan 243 kişinin %31'i kadın, %69'u erkeklerden oluşurken, %9'u 18-25 yaş arası, %90'ı da 26 yaş üstüdür. Sanayicilerin %24'ü ilkokul-lise eğitim seviyesine, %75'i de üniversite ve üstü eğitim seviyesine sahiptir. Gelir durumuna bakıldığında ağırlıkla (%49)

3001-6000 TL aralığındadır. Ayrıca 1000-3000 TL gelir grubu da önemli bir kısmı (%32) oluşturmaktadır. İkamet sürelerine bakıldığında ise araştırmaya katılan sanayicilerin önemli çoğunluğu (%77) 11 yıldan fazla zamandır Samsun'da ikamet etmektedir. Bunu 6-10 yıllar arası zamandan beri Samsun'da ikamet edenler (%15) izlemektedir. Bu durum, sanayicilerin Samsun'la ilgili yeterli ve gerçekçi bilgiye sahip olabileceklerini düşündürmektedir. Tablo 1'de sanayi kesimine Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nin iyi bir üniversite olup olmadığı sorulmuştur.

Tablo 1. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İyi Bir Üniversite midir?

Yanıt Seçenekleri	Kişi Sayısı	Yanıtlar
Evet	169	69,55
Kararsızım	46	18,93
Hayır	28	11,52
Toplam	243	100

Tablo 1'e göre sanayicilerin ağırlıklı oranı (%70) OMÜ'nün iyi bir üniversite olduğunu düşünmektedir. Ancak bu hususta %19'luk bir kesim tereddütlüdür. %12'lik kesim ise olumsuz görüşe sahiptir. Yukarıdaki sorunla bağlantılı olarak, OMÜ'yle ilgili kalite algısını görmek üzere tablo 2'de sanayicilere OMÜ'yle ilgili farklı boyutlar sunulmuştur.

Tablo 2. Üniversite Hangi Bakımlardan Niteliklidir?

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Öğrencileri niteliklidir	%2,47 6	%16,05 39	%32,92 80	%41,98 102	%6,58 16	243
Öğretim elemanları niteliklidir	%3,70 9	%11,93 29	%37,04 90	%40,33 98	%7,00 17	243
Gelişmeye açık bir üniversitedir	%3,70 9	%7,82 19	%21,40 52	%46,91 114	%20,16 49	243

Tablo 2'ye göre sanayicilerin yarıya yakını (%49), üniversitenin öğrencilerinin nitelikli olduğunu düşünmektedir. Benzer durum, öğretim elemanlarının niteliği (%47) konusunda da geçerlidir. Sanayicilerin yarıdan fazlası ise (%67) Üniversite'nin gelişime açık bir üniversite olduğu görüşündedirler. Bu durum, üniversiteye yönelik olumsuz bir nitelik algısına da işaret etmektedir. Tablo 3'te sanayicilere Samsun'da en önemli kurumun üniversite olup olmadığı sorulmuştur.

Tablo 3. Üniversite, Samsun'un En Önemli Kurumlarından Birisi midir?

Yanıt Seçenekleri	Kişi Sayısı	Yanıtlar
Evet	178	73,25
Kararsızım	42	17,26
Hayır	23	9,47
Toplam	243	100

Tablo 3'e göre sanayicilerin büyük bir çoğunluğu (%73) üniversiteyi, Samsun'un en önemli kurumlarından birisi olarak görmektedir. Sanayi sektörünün üniversiteye atfettiği bu önem dikkate değerdir. Bununla birlikte tablo 4'te üniversitenin şehir için neden ve nasıl önemli olduğu hususu da sorulmuştur.

Tablo 4. Üniversite Samsun İçin Neden/Nasıl Önemlidir?

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ağırlıklı Ortalama
Ekonomi açısından	%3,29 8	%9,88 24	%13,17 32	%53,09 129	%20,58 50	3,78
Kültür açısından	%5,76 14	%8,64 21	%16,05 39	%48,15 117	%21,40 52	3,71
Sanayi açısından	%18,52 45	%25,10 61	%20,58 50	%24,28 59	%11,52 28	2,85

Tablo 4'e göre sanayicilerin büyük kısmı (%73), üniversitenin Samsun ekonomisi bakımından önemli bir kurum olduğunu düşünmektedir. Samsun'un kültürü bakımından üniversiteyi önemli bulanların oranı ise %69 olarak tespit edilmiştir. Öte yandan, sanayiciler arasında Samsun sanayisi bakımından üniversitenin fazla bir öneme sahip olmadığı görüşü daha yaygındır. Sanayicilerin yalnızca üçte biri (%35) üniversitenin Samsun sanayisi için önemli olduğu görüşüne sahiptir. Yukarıdaki tespitle ilişkili olarak, katılımcılara üniversitenin Samsun ekonomisine katkısını algılama düzeyini belirlemeye yönelik üniversitenin Samsun ekonomisine katkı sağlayıp sağlamadığı sorulmuştur.

Tablo 5. Üniversite Samsun Ekonomisine Katkı Sağlıyor mu?

Yanıt Seçenekleri	Kişi Sayısı	Yanıtlar
Evet	187	76,95
Kararsızım	47	19,34
Hayır	9	3,70
Toplam	243	100

Tablo 5'e göre üniversitenin Samsun ekonomisine katkı sunduğu sanayicilerin çoğunluğu (%76) tarafından kabul edilmiştir. Üniversitenin kente olan ekonomik katkısının boyutlarını görebilmek için katılımcılara tablo 6'da çeşitli seçenekler sunulmuştur.

Tablo 6. Üniversitenin Samsun Ekonomisine Katkısının Boyutları

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ağırlıklı Ortalama
Öğrenciler şehre ekonomik katkı sağlıyor	%2,47 6	%6,17 15	%11,93 29	%48,56 118	%30,86 75	3,99
Yurt-Pansiyon sektörü gelişiyor	%1,23 3	%1,65 4	%9,05 22	%51,85 126	%36,21 88	4,20
Önemli markalar Samsun'a geliyor	%7,41 18	%9,47 23	%27,57 67	%37,86 92	%17,70 43	3,49
Üniversitenin bilimsel çalışmaları, Samsun'un kalkınmasına katkıda bulunuyor	%10,29 25	%22,22 54	%29,22 71	%25,10 61	%13,17 32	3,09

Tablo 6'ya göre sanayicilerin oldukça büyük bir kısmı (%79), üniversite öğrencilerinin şehre ekonomik katkı sağladığını düşünmektedirler. Yine sanayicilerin oldukça önemli oranda bir kısmı (%88) yurt-pansiyon sektörünün gelişmesinde üniversitenin olumlu etkisini ifade etmişlerdir. Üniversite sebebiyle önemli markaların Samsun'a gelmesi durumu ise çok kuvvetli olmamakla birlikte sanayicilerin %55'i tarafından düşünülmektedir. Öte yandan, "üniversitenin yaptığı bilimsel çalışmaların Samsun'un kalkınmasına katkıda bulunması" düşüncesine katılanlar azdır (%38). Anlaşıldığı üzere üniversitenin ekonomik katkısı, baskın biçimde öğrencilerin harcamaları

üzerinden algılanmaktadır. Tablo 7'de katılımcılara üniversite-sanayi sektörü arasındaki iş birliğinin yeterlik algısını ölçmeye yönelik üniversite ile sanayi sektörü arasındaki ilişkinin iyi olup olmadığı sorulmuştur.

Tablo 7. Üniversite ile Sanayi Sektörü Arasındaki İlişki İyi Midir?

Yanıt Seçenekleri	Kişi Sayısı	Yanıtlar
Evet	20	8,23
Kararsızım	71	29,22
Hayır	152	62,55
Toplam	243	100

Tablo 7'ye göre Sanayicilerin baskın çoğunluğu (%93), üniversite ile sanayi arasındaki ilişkilerin yeterli olduğu hususunda olumsuz görüşe ve tereddüde sahiptirler. Sanayicilerin az bir kısmı (%8) ilişkilerin yeterli olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların üniversite-sanayi iş birliği ile ilgili algısını görmek üzere tablo 8'de farklı boyutlar sunulmuştur.

Tablo 8. Üniversite İle Sanayi Sektörü Arasındaki İlişkinin Boyutları

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ağırlıklı Ortalama
İşbirliğini geliştirecek esas aktör üniversitedir.	%4,94 12	%16,87 41	%20,99 51	%40,74 99	%16,46 40	3,47
Öğretim elemanları, ilişki kurma hususunda yeterli çaba gösteriyor	%23,46 57	%33,74 82	%28,40 69	%11,52 28	%2,88 7	2,37
Sanayiciler, üniversitenin sağlayabileceği katkılar hususunda yeterli bilgiye sahiptir.	%14,40 35	%33,33 81	%29,22 71	%19,34 47	%3,70 9	2,65
İşbirliğinde üniversite bilgi/inovasyon; sanayi de finansman katkısı sunmalıdır.	%3,70 9	%13,99 34	%21,81 53	%43,62 106	%16,87 41	3,56
Üniversite, sanayi sektörüne katkı sağlamak hususunda yeterlidir.	%4,94 12	%28,40 69	%38,68 94	%23,87 58	%4,12 10	2,94

Tablo 8'e göre, katılımcılar açısından (%61) "üniversite-sanayi iş birliğinde üniversiteye düşen rol bilgi/inovasyon, sanayi sektörüne düşen rolün ise finansman sağlamak"tır. Öte yandan sanayicilerin yarıdan fazlası (%57), "üniversite-sanayi iş birliğini geliştirme hususunda üniversitenin daha aktif bir rol alması gerektiği"ni düşünmektedir. Bu bakımdan sanayicilerin, üniversite-sanayi iş birliği hususundaki sorunların çözümünü üniversiteden bekledikleri söylenebilir. Öte yandan üniversite-sanayi iş birliğiyle ilgili sorunların nedenleri hususunda kritik tespitler söz konusudur. Mesela sanayicilerin baskın çoğunluğu (%85), "öğretim elemanlarının üniversite-sanayi ilişkilerinin geliştirilmesi hususunda yeterli çabayı sarf etmediği" düşüncesindedirler. Öte yandan, sanayicilerin çoğunluğu (%77), "sanayi sektörünün üniversitenin sağlayabileceği katkılar hususunda yeterli bilgiye sahip olduğu"nu düşünmemektedir. Yani sanayici, "üniversitenin kendilerine ne tür katkılar sunabileceği" hususunda yeterli bilgiye sahip değildir. Keza sanayiciler (%72), "üniversitenin sanayi sektörüne katkı sağlayacak teknik ve bilimsel yeterliliği" hususunda olumsuz görüşe ve tereddüde sahiptirler. Tüm veriler değerlendirildiğinde; sanayicinin üniversiteden somut beklenti eşliğinin çok düşük olduğu ve üniversite-sanayi iş birliğinin gelişmesini üniversitenin atacağı adımlarla olanaklı gördüğü

söylenbilir. Tablo 9’da ankete katılanların üniversitenin başarı ve performansına dair algı düzeylerini belirlemeye yönelik üniversitenin, Türkiye üniversiteleri içinde başarılı bir üniversite olup olmadığı sorulmuştur.

Tablo 9. Üniversite, Türkiye Üniversiteleri İçinde Başarılı Bir Üniversite midir?

Yanıt Seçenekleri	Kişi Sayısı	Yanıtlar
Evet	115	47,33
Karasızım	85	34,98
Hayır	43	17,70
Toplam	243	100

Tablo 9’a göre, sanayicilerin yarıya yakını (%47) OMÜ’nün Türkiye üniversiteleri için başarılı bir üniversite olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların yarıdan fazlası (%35) ise bu konuda olumsuz görüşe ve tereddüde sahiptir. Üniversitenin hangi boyutlarıyla başarılı ya da başarısız bulunduğunu tespit etmek için de Tablo 10’da başarılı bulunan boyutlar sorulmuştur.

Tablo 10. Üniversitenin Başarılı Bulunan Boyutları

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Karasızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ağırlıklı Ortalama
Üniversite-sanayi iş birliğinde	%16,46 40	%37,04 90	%34,98 85	%11,11 27	%0,41 1	2,42
Sanayiye yönelik ürettiği projeler konusunda	%19,34 47	%41,15 100	%29,63 72	%8,64 21	%1,23 3	2,31
Samsun’un ekonomisine katkı sunmasında	%11,11 27	%27,98 68	%31,28 76	%28,40 69	%1,23 3	2,81
Sanayiye ara eleman yetiştirilmesi konusunda	%23,87 58	%34,16 83	%27,57 67	%11,93 29	%2,47 6	2,35

Tablo 10’a göre sanayicilerin üniversiteyi diğer boyutlara oranla başarılı buldukları tek boyutun (%30) “*Samsun ekonomisine ivme kazandırma hususu*” olduğu söylenebilir. Üniversite, diğer boyutları itibarıyla başarısız görülmektedir. Buna göre sanayiciler sırasıyla “*sanayiye yönelik ürettiği projeler* (%90)”, “*üniversite sanayi iş birliği* (%88)” ve “*üniversite, sanayiye ara eleman yetiştirilmesi* (%85)” hususlarında olumsuz görüşe ve tereddüde sahiptirler. Bu doğrultuda üniversite-sanayi ilişkilerini geliştirmek için öncelikli olarak “*sanayiye yönelik proje üretilmesi*”, “*iş birliğini artıracak modellerin geliştirilmesi*” ve “*sanayiye ara eleman yetiştirilmesi*” gerektiği ortaya çıkmaktadır. Üniversite-sanayi iş birliğinin geliştirilmesinin önemli bir yolu, sanayicilerin üniversite etkinliklerine katılabilmesi ve bu etkinliklere erişilebilirlikleridir. Bununla ilgili olarak tablo 11’de katılımcılara üniversitenin düzenlemiş olduğu etkinliklere katılıp katılmadığı sorulmuştur.

Tablo 11. Üniversitenin Etkinliklerine Katılır Mısınız?

Yanıt Seçenekleri	Kişi Sayısı	Yanıtlar
Evet	108	44,44
Karasızım	1	0,41
Hayır	134	55,14
Toplam	243	100

Tablo 11’e göre sanayicilerin çoğunluğu (%55) üniversitenin düzenlediği etkinliklere katılmadığını ifade etmiştir. Bu tespit, üniversite ile sanayi arasındaki ilişkinin yeterince geliştirilememesi

nedenlerinden birisi olduğu söylenebilir. Daha az düzeyde (%44) gerçekleşen üniversite etkinliklerine katılma sayısı ise tablo 12'de sorulmuştur.

Tablo 12. Etkinliklere Katılım Durumu

Yanıt Seçenekleri	Yanıtlar	Sayı
1	%11,11	12
2-3	%51,85	56
4-5	%25,93	28
6-10	%6,48	7
Daha Fazla	%4,63	5
Toplam	%100	108

Tablo 12'ye göre üniversite etkinliklerine katılan (%44'lük) sanayici kesimin büyük çoğunluğu (%89), 2'den az olmamak üzere, çeşitli kereler etkinliğe katılmışlardır. Tablo 13'te bu kesimin hangi tür etkinliklere katıldığını öğrenmek için çeşitli seçenekler sunulmuştur.

Tablo 13. Katılım Sağlanan Üniversite Etkinliklerinin Türü

Yanıt Seçenekleri	Yanıtlar	Sayı
Sosyal/Kültürel/Ekonomik	%78,70	85
Açılış Töreni	%39,81	43
Bilimsel	%47,22	51
Sportif	%12,96	14
Diğer	%0,93	1
Toplam	%100	108

Tablo 13'e göre üniversite etkinliklerine katılan (%44'lük) sanayici kesimin büyük çoğunluğu (%79), "sosyal/kültürel/ekonomik" etkinliklere katılmışlardır. Sanayicilerin %47'si "bilimsel etkinliklere", %40'ı "açılış törenine" ve %13'ü "sportif etkinliklere" katılmıştır.

Tablo 14'te sanayicilerin üniversitenin etkinliklerine katılımını kısıtlayan gerekçelere ve bu husustaki algılarına yer verilmiştir.

Tablo 14. Üniversite Etkinliklerine Katılımı Sınırlandıran Gerekçeler

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ağırlıklı Ortalama
Üniversitede yapılan etkinlikler bize hitap etmiyor.	%11,1 27	%23,46 57	%26,34 64	%25,51 62	%13,58 33	3,07
Üniversitenin yaptığı etkinliklere katılmak isterim ama zamanları uymuyor.	%6,58 16	%12,35 30	%15,64 38	%44,03 107	%21,40 52	3,61
Üniversitenin yaptığı etkinliklere katılmak isterim ama kampüs çok uzak.	%16,46 40	%35,39 86	%14,40 35	%20,99 51	%12,76 31	2,78
Üniversitenin yaptığı etkinliklerden haberim olmadığı için.	%9,05 22	%13,58 33	%14,81 36	%36,21 88	%26,34 64	3,57

Tablo 14’te sanayicilerin, üniversite etkinliklerine katılmama gerekçesi öncelikle (%65) “*etkinliklerin zamanlamasının katılımcılara uymaması*”dır. Daha sonraki gerekçe (%60) “*üniversite etkinliklerinden haberdar olmama*”yı işaret etmektedirler. Onu takip eden gerekçeler ise sırasıyla, “*üniversite etkinliklerin katılımcılara hitap etmemesi* ve (%39)” ve “*kampüsün şehre uzak oluşu*”dur. Tablo 15’te sanayicilerin üniversiteye sağladığı desteğin yeterli olup olmadığı sorulmuştur.

Tablo 15. Sanayicilerin Üniversiteye Sağladığı Destek Yeterli Midir?

Yanıt Seçenekleri	Kişi Sayısı	Yanıtlar
Evet	15	6,17
Kararsızım	80	32,92
Hayır	148	60,91
Toplam	243	100

Tablo 15’e göre sanayicilerin büyük çoğunluğu (%94) Samsun’un sanayici ve iş adamlarının üniversiteye sağladığı desteğin yeterli olduğunu düşünmemektedirler. Bu durum, çok önemli bir özeleştirici olarak görülebilir. Tablo 16’da katılımcılara, üniversitenin şehrin beklentilerini yerine getirip getirmediği sorulmuştur.

Tablo 16. Üniversite Şehrin Beklentilerini Yerine Getirebiliyor Mu?

Yanıt Seçenekleri	Kişi Sayısı	Yanıtlar
Evet	50	20,58
Kararsızım	113	46,50
Hayır	80	32,92
Toplam	243	100

Tablo 16’daki verilere göre sanayicilerin %32’si üniversitenin, şehrin beklentilerini yerine getirmediğini; %20’si üniversitenin şehrin beklentisini karşıladığını ve %46’sı da bu konuda kararsız olduğunu söylemiştir. Buna göre üniversitenin şehrin beklentilerine yönelik çalışmalar yapması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Katılımcıların, şehrin beklentileri karşısında Üniversite’yi hangi nitelikleriyle yeterli, hangi nitelikleriyle yetersiz gördüğünü değerlendirebilmek için tablo 17’de alternatif seçenekler sunulmuştur.

Tablo 17. Sanayicilerin Üniversiteden Beklentilerinin Boyutları

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ağırlıklı Ortalama
Ekonomiyi canlandırma hususunda beklentileri yerine getirebiliyor.	%6,17 15	%26,34 64	%28,40 69	%35,80 87	%3,29 8	3,04
Sosyal ve kültürel beklentileri yerine getirebiliyor.	%7,41 18	%20,58 50	%29,63 72	%36,21 88	%6,17 15	3,13
Sağlık hizmeti hususunda beklentileri yerine getirebiliyor.	%6,58 16	%15,23 37	%13,99 34	%42,80 104	%21,40 52	3,57
Sanatsal faaliyetler hususunda beklentileri yerine getirebiliyor.	%12,7 6 31	%22,63 55	%39,92 97	%22,22 54	%2,47 6	2,79

Tablo 17’ye göre sanayicilerin büyük çoğunluğu (%64) üniversitenin “*sağlık hizmeti hususunda*” şehrin beklentilerini yerine getirdiğini söylemiştir. Diğer katılımcıların %42’si üniversitenin

“sosyal ve kültürel”, %39’u “ekonomiyi canlandırma” ve son olarak da %25’lik oranla “sanatsal faaliyetler” hususunda şehrin beklentilerini yerine getirdiklerini söylemişlerdir.

Yukarıdaki tespitlerle ilişkili olarak, tablo 18’de katılımcılara, üniversitenin şehrin sorunlarıyla ilgilenip ilgilenmediği sorulmuştur.

Tablo 18. Üniversite Şehrin Sorunlarıyla İlgilenmekte midir?

Yanıt Seçenekleri	Kişi Sayısı	Yanıtlar
Evet	57	23,46
Karasızım	98	40,33
Hayır	88	36,21
Toplam	243	100

Tablo 18’deki verilere göre sanayiciler, üniversitenin şehrin sorunlarıyla ilgilenip ilgilenmediği hususunda çeşitli görüşlere sahiptirler. “Üniversite şehrin sorunlarıyla ilgileniyor” diyenler azdır (%23,46). Çoğunluk (%76,54), bu konuda olumsuz görüşe ve tereddüde sahiptir. Tablo 19’da katılımcıların üniversitenin, Samsun’un sorunlarına yönelik gösterdiği ilgiye yönelik algı düzeyleri ölçülmüştür.

Tablo 19. Üniversite’nin, Samsun’un Sorunlarına Gösterdiği İlgi

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ağırlıklı Ortalama
Ekonomik sorunlarla ilgileniyor.	%12,35 30	%31,28 76	%29,22 71	%24,69 60	%2,47 6	2,74
Kentsel gelişme sorunlarıyla ilgileniyor.	%10,70 26	%29,63 72	%30,04 73	%27,16 66	%2,47 6	2,81
Sağlık hizmetleri sorunlarıyla ilgileniyor.	%2,47 6	%11,1 27	%18,11 44	%48,15 117	%20,16 49	3,72
Çevresel sorunlarla ilgileniyor.	%6,58 16	%30,04 73	%35,80 87	%22,22 54	%5,35 13	2,90
Kültürel sorunlarla ilgileniyor.	%7,82 19	%27,16 66	%32,10 78	%28,81 70	%4,12 10	2,94

Tablo 19’da sanayiciler, üniversitenin öncelikle şehrin “sağlık hizmetleri sorunları”yla ilgilendiğini düşünmektedirler (%68). Bunu takip eden öncelikli ilginin (%33) “kültürel sorunlarla ilgilenme” biçimindedir. Daha sonraki ilgi öncelikleri ise “kentsel gelişme sorunlarıyla ilgilenme” (%30); “ekonomik sorunlarla ilgilenme” (%27) ve “çevresel sorunlarla ilgilenme” (%28) biçimindedir. Sonuç olarak, üniversitemizin şehrin sağlık hizmetleri dışındaki temel sorunlarına gösterdiği ilgi, sanayicilerin algısında çeşitlilik göstermektedir; bu çeşitlilik içinde olumsuz görüş bildirenlerin bir nebze öne çıktığı belirtilebilir. Tablo 20’de sanayicilerin üniversite hakkında haber kaynaklarının neler olduğu sorusuna yer verilmiştir.

Tablo 20. Sanayicilerin Üniversite Hakkında Haber Kaynakları

	1	2	3	4	Toplam Puan
Yerel	%26,34	%30,45	%33,33	%9,88	2,73
Medyadan	64	74	81	24	
Tanıdıklardan	%32,10	%26,34	%32,92	%8,64	2,82
	78	64	80	21	
Üniversite	%2,06	%8,64	%16,05	%73,25	1,40
bülteninden	5	21	39	178	
İnternette	%39,51	%34,57	%17,70	%8,23	3,05
	96	84	43	20	

Tablo 20’de sanayicilerin üniversiteyle ilgili öncelikli bilgi ve haber kaynakları sırasıyla, “*internet, üniversiteden tanıdıklar ve yerel medya*” olarak sıralanabilir. İnternet, sanayicilerin %39’unun ilk tercihi iken, üniversitedeki tanıdıkların öncelik oranı %32’dir. Bu hususta yerel medyanın öncelik oranı ise %26’dır. Yine İkinci öncelikli haber kaynaklarının da sırasıyla internet (%35), yerel medya (%30) ve üniversitedeki tanıdıklar (%26) biçimindedir. Tablo 21’de sanayicilerin üniversiteyi nasıl tanımladıkları sözcüklere yer verilmiştir.

Tablo 21. Sanayicilerin Üniversiteyi Tanımladıkları Sözcükler

Yanıt Seçenekleri	Yanıtlar	Sayı
Modern	37,04	90
Muhafazakâr	21,81	53
Şehre ilgili	10,29	25
Şehirden Kopuk	49,38	120
Mütevazı	22,63	55
Kibirli	20,58	50
Kaliteli	37,86	92
Kalitesiz	12,35	30

Tablo 21’e göre sanayicilerin üniversite ile ilişkilendirdikleri sözcükler sırasıyla “*şehirden kopuk*” (%49), “*kaliteli*” (38) ve “*modern*”dir (%37). Buna göre sanayicilerin, üniversitenin, görece olumlu niteliklere sahip olan, ama şehirden kopuk bir kurum olarak algıladığı söylenebilir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada Samsun’da üniversite-sanayi iş birliğine yönelik sanayi kesiminin algıları ve beklentileri ele alınmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, sanayicilerin büyük bir çoğunluğu üniversiteyi, şehrin en önemli kurumlarından bir olarak görürken; üniversitenin de (OMÜ) iyi bir üniversite olduğunu düşünmektedirler. Samsun’da sanayi kesiminin üniversiteye atfettiği bu önem dikkate değerdir. Sanayicilerin yarıya yakını, üniversite öğrencilerinin ve öğretim elemanlarının nitelikli olduğunu belirtirken; yarıdan fazlası ise üniversitenin gelişime açık bir üniversite olduğunu düşünmektedirler.

Üniversitenin hangi açılardan önemli olduğu hususunda sanayicilerin büyük kısmı, üniversitenin Samsun ekonomisi bakımından önemli bir kurum olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan, sanayiciler arasında üniversitenin, Samsun sanayisi bakımından fazla bir öneme sahip olmadığı görüşü de yaygındır. Sanayicilerin yalnızca üçte birinin üniversitenin, Samsun sanayisi için önemli olduğu görüşüne sahip olduğu söylenebilir.

Sanayicilerin çoğu, üniversitenin Samsun ekonomisine katkı sunduğunu kabul ederken; üniversite öğrencilerinin şehre ekonomik katkı sağladığını ve buna bağlı olarak da yurt-pansiyon

sektörünün gelişmesinde üniversitenin olumlu etkisini ifade etmişlerdir. Öte yandan, üniversitenin yaptığı bilimsel çalışmaların Samsun'un kalkınmasına katkıda bulunması düşüncesine katılanların az olduğu söylenebilir.

Sanayicilerin büyük çoğunluğunun, üniversite ile sanayi arasındaki ilişkilerin yeterli olduğu hususunda olumsuz görüşe ve tereddüde sahip oldukları belirtilebilir. Bu noktada sanayicilere göre; üniversite-sanayi iş birliğinde üniversiteye düşen rol bilgi/inovasyon, sanayi kesimine düşen rol ise finansman sağlamaktır. Ayrıca sanayicilerin yarından fazlası, üniversite-sanayi iş birliğini geliştirme hususunda üniversitenin daha aktif bir rol alması gerektiğini düşünmektedir. Bu bakımdan sanayicilerin, üniversite-sanayi iş birliği hususundaki sorunların çözümünü üniversiteden bekledikleri söylenebilir. Ancak sanayicilerin büyük çoğunluğu Samsun'daki sanayici ve iş adamlarının üniversiteye sağladığı desteğin yeterli olmadığını da ifade etmişlerdir.

Bu kapsamda üniversite-sanayi iş birliğiyle ilgili sorunların nedenleri hususunda kritik tespitler söz konusudur. Bu noktada sanayiciler, öğretim elemanlarının üniversite-sanayi ilişkilerinin geliştirilmesi hususunda yeterli çabayı sarf etmediğini ve üniversitenin, sanayi sektörüne sağlayabileceği katkılar hususunda yeterli alt yapıya ve bilgiye sahip olmadığını düşünmektedirler. Dolayısıyla sanayicilerin, üniversitenin kendilerine ne tür katkılar sunabileceği hususunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları, üniversiteden somut beklenti eşiklerinin çok düşük olduğu ve üniversite-sanayi iş birliğinin gelişmesini üniversitenin atacağı adımlarla olanaklı gördükleri belirtilebilir.

Nitekim sanayicilerin üniversiteyi başarılı buldukları boyutların başında; Samsun ekonomisine ivme kazandırma ve sağlık hizmetleri hususu geldiği söylenebilir. Öte taraftan sanayiciler, üniversitenin sanayiye yönelik ürettiği projeler, üniversite-sanayi iş birliği ve ara eleman yetiştirilmesi hususlarında olumsuz görüşe ve tereddüde sahiptirler. Bu doğrultuda üniversite-sanayi ilişkilerini geliştirmek için öncelikli olarak sanayiye yönelik proje üretilmesi, iş birliğini artıracak modellerin geliştirilmesi ve sanayiye ara eleman yetiştirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Üniversite-sanayi iş birliğinin geliştirilmesinin önemli bir yolu, sanayicilerin üniversite etkinliklerine katılabilmesi ve bu etkinliklere erişilebilirlikleridir. Sanayiciler üniversiteyle ilgili bilgi ve haber kaynaklarına internet, üniversiteden tanıdıklar ve yerel medya aracılığıyla ulaşırken; bu kapsamda sanayicilerin çoğunluğu, üniversitenin düzenlediği etkinliklere katılmadığını ifade etmiştir. Bu tespit, üniversite ile sanayi arasındaki ilişkinin yeterince geliştirilememesi nedenlerinden birisi olarak görülebilir. Üniversitenin etkinliklerine sanayicilerin katılımını kısıtlayan gerekçeler arasında; öncelikle etkinliklerin zamanlamasının katılımcılara uymaması, üniversite etkinliklerinden haberdar olmamaları, üniversite etkinliklerin katılımcılara hitap etmemesi ve kampüsün şehre uzak oluşu gelmektedir.

Sonuç olarak Samsun'daki sanayi kesimi üniversiteyi, görece olumlu niteliklere sahip olan, ama şehirden ve sanayi sektöründen kopuk bir kurum olarak algıladığı söylenebilir. Yine üniversite ile sanayi arasındaki ilişkilerin yeterli olduğu hususunda olumsuz görüşe sahip oldukları ve bu konudaki beklentilerinin ise üniversitenin atacağı adımlarla olanaklı gördükleri belirtilebilir. Bunun yanı sıra sanayicilerin, üniversitenin kendilerine ne tür katkılar sunabileceği hususunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve kendilerinin de üniversiteye sağladığı desteğin yeterli düzeyde olmadığını düşünmektedirler.

KAYNAKÇA

- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü. (2017). Özel sektör ar-ge merkezleri iyi uygulama örnekleri. Erişim adresi: <http://argedeyiuygulamalar.com/pdf/ar-ge-tunalzirve-2017.pdf>.
- Dan, M. C. (2013). Why should university and business cooperate? A discussion of advantages and disadvantages. *International Journal of Economic Practices and Theories*, 3(1), 67-74.
- Dura, C. (1994). Üniversite-sanayi işbirliği üzerine bir deneme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 49 (3), 101-117.
- From Research to Industry. (2018). Erişim adresi: <http://www.cea.fr/english>.
- Kiper, M. (2010). *Dünyada ve Türkiye’de üniversite-sanayi iş birliği ve bu kapsamda üniversite-sanayi ortak araştırma merkezleri programı (ÜSAMP)*. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı.
- Kurt, Ü. ve Yavuz, M. (2013). Üniversite-sanayi iş birliği: dünü, bugünü, geleceği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 17(1), Özel Sayı, 50-57.
- Perry, B. ve Harloe, M. (2007). “External engagement sand internal transformations: universities, localitiesand regional development”, içinde A. Harding, A. Scott, S. Laske ve c. Burtscher (eds.), *Bright Satanic Mills: Universities, Regional Development and the Knowledge Economy*, Ashgate Publishing: İngiltere.
- Research Services. (2018). Erişim adresi: <https://www.humboldt-innovation.de/en/home.html>.
- Various Types of Research Collaborations. (2018). Erişim adresi: <https://www.polytechnique.edu/en/various-types-research-collaborations>.
- Yardımcı, A. ve Müftüoğlu, E. B. (2016). Üniversite sanayi işbirliğine sanayi kesiminin bakışı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70 (4), 815-838.
- Yörük, E. E. ve Kurşunmaden, F. (2007). Teknolojik yenilik yaratma ve Türkiye’de üniversite sanayi işbirliği. *Journal of Azerbaijani Studies*, 12 (1-2), 656-666. Erişim adresi: <http://jhss-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/TEKNOLOJIK-YENILIK-YARATMA-VE-TURKIYE.pdf>.
- Yücel, N. ve Atli, Y. (2014). Üniversite eğitiminde üniversite-sanayi işbirliğinin önemi: firat üniversitesi öğretim elemanları üzerine bir alan araştırması. *Süleyman Demirel İİBF Dergisi*, 19 (3), 153-168.

SUMMARY

Universities have a structure which are made all kinds of research-development and academic education and produce knowledge and human resource for industry. In recent years, it can be said that universities in Turkey started to be more sensitive to local economic development and public welfare and consider expectation of social environment and industry sector. In this respect, for further development of university-industry cooperation, universities should have information of how they are perceived by the industrialist and what are the needs and priorities of industrialist. As a result, the most basic condition for establishing a mutual and effective relationship / interaction between the university and the industrialist is that universities know and understand industrialist and vice versa.

In this context, the aim of the study is to determine the university perception of the industrial sector and to make inferences about the expectations of the university sector in order to establish a mutual and effective relationship / interaction between the industry sector and universities and to further develop the university-industry cooperation in Samsun. In the scope of research, the following questions were tried to answer: How do industrialists in Samsun perceive the university and what are their expectations? How does industrial and business world evaluate the university? Is the cooperation between industry and university well developed?

In this study, descriptive research type has been adopted as a method. The main basis for choosing descriptive research type rather than the interpretive and exploratory research types commonly used in social research is to make inferences about the existing perceptions and expectations of industrial sector about university-industry cooperation and the existence of relations between industry and university in Samsun.

The universe of the research is the Organized Industrial Zone in Kirazlık-Tekkeköy district of Samsun city center. The interviews were conducted with the managers of the managers or responsible managers of SMEs. A total of 625 industrial enterprises were identified in Kirazlık OIZ. The number of the sample was determined by simple random sampling over the total number and was carried out with 243 industrialists.

The data were collected through face-to-face interviews with questionnaires prepared according to the Likert scale. The collected data were classified according to their characteristics and the structured questionnaires were compiled with the help of SurveyMonkey SPSS and R-Studio programs and frequency analysis was performed. The questionnaire used in this study consists of 14 chapters. The questionnaire included 15 questions and 58 statements.

According to the findings of the study, most of the industrialists considered the university as one of the most important institutions of the city; they think that the university (OMU) is a good university. This importance attributed to the university by the industrial sector in Samsun is remarkable. Almost half of the industrialists state that university students and academic staff are qualified; more than half think that the university is a university open to development.

In which aspect of university is important, most of the industrialists stated that the university is an important institution in terms of economy of Samsun. However, it can be said that only one third of the industrialists have the opinion that the university is important for Samsun industry. Most industrialists agree that the university has contributed to the economy of Samsun; university students contributed economically to the city and consequently expressed the positive impact of the university on the development of the dormitory sector.

It can be stated that the vast majority of the industrialists have negative views and hesitations that the relations between the university and the industry are sufficient. In this point according to the industrialists, the role of the university in the university-industry cooperation is to provide information / innovation and the role of the industry sector is to provide finance. Moreover, more than half of the industrialists think that the university should play a more active role in developing university-industry cooperation. In this respect, it can be said that industrialists expect the solution of the problems in university-industry cooperation from university. However, the majority of industrialists stated that the support provided by the industrialists and businessmen in Samsun is not enough.

In this context, there are critical determinations regarding the causes of problems related to university-industry cooperation. Industrialists think that academic staff has not made enough efforts to improve university-industry relations and that the university does not have sufficient infrastructure and knowledge to contribute to the industrial sector. Therefore, it can be stated that industrialists do not have enough knowledge about how the university can offer them that the concrete expectations of the university are very low and that university-industry cooperation

is possible with the steps taken by the university. In this direction in order to develop university-industry relations, it is necessary to produce projects for industry, to develop models to increase cooperation and to raise intermediate staff for industry.

An important way to develop university-industry cooperation is the participation of industrialists in university activities and their accessibility to these activities. Industrialists stated that they have access to information and news sources related to the university through the internet, university acquaintances and local media; in this context, the majority of the industrialists stated that they did not participate in the activities organized by the university. This finding can be seen as one of the reasons for inadequate development of the relationship between university and industry.

As a result, it can be said that the industrial sector in Samsun perceives the university as an institution that has relatively positive qualities but is detached from the city and industry sector. Again, it can be stated that they have a negative opinion that the relations between the university and the industry are sufficient and that their expectations on this subject are possible with the steps taken by the university. Besides, they think that the industrialists do not have enough knowledge about what kind of contributions the university can offer them and they do not have sufficient support to the university.

TARİHSEL SÜREÇTEN GÜNÜMÜZE MECLİSİN DEVLET YÖNETİMİ VE KARAR ALMA ÜZERİNE ETKİSİ

Sinan YAZICI¹

İsmail DURSUNOĞLU²

Atıf/©: Yazıcı, S. ve Dursunoğlu, İ. (2019). Tarihsel süreçten günümüze meclisin devlet yönetimi ve karar alma üzerine etkisi Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(1), 91-111, doi: 10.17218/hititsosbil.472294.

Özet: Bu çalışmada, tarihsel süreçten günümüze kadar kurulan Türk Devletlerindeki meclis yapılanmasının rolü ve işlevi teorik bağlamda ele alınmakta, meclisin devlet yönetimi ve karar alma üzerindeki etkisinin incelenmektedir. Genel olarak bakıldığında Türk devletlerinde meclisin devlet yönetimi üzerinde etkin bir rolünün olduğu, karar alma bağlamında meclisin en üst karar alma organlarından biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak süreç içerisinde meclis kurumunun zaman zaman etkisiz kalarak yürütme organının danışma organı konumuna indiği görülmektedir. Meclis bir kurum olarak Türklerin Orta Asya'da kurduğu devletlerde etkin, Osmanlı'nın yükselme devri ile birlikte meclis etkisiz ve yetkisiz bir kuruma dönüşmüştür. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren meclis, yeniden etkin bir kuruma dönüşme sürecine girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte ülkede güçler ayrılığı ilkesi yerleşmeye başlamıştır. Ancak 1923-1950 döneminde tek partili sistemin hayatta olması nedeniyle, meclisin işlevlerini yerine getirmesi mümkün olmamıştır. Çok partili dönemde meclis asli fonksiyonlarına döndürülmüş olsa da, askeri darbeler, siyasal çekişmeler vb. gibi nedenler yüzünden meclis asli fonksiyonlarından uzaklaşmış, kimi zaman yönetim tıkanıklarının da asli unsuru haline gelmiştir. Ancak 16 Nisan 2017 tarihli referandum ile başlayan ve 24 Haziran 2018 tarihli seçimler ile hayata geçirilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile meclis, devlet yönetiminde asli fonksiyonu olan yasama faaliyetlerine döndürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Devlet Geleneği, Meclis, Devlet Yönetimi, Karar Alma

The Role And Function Of The Assembly In Turkish State Tradition

Citation/©: Yazıcı, S. and Dursunoğlu, I. (2019). The role and function of the assembly in Turkish state tradition, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 91-111, doi: 10.17218/hititsosbil.472294.

Abstract: In this study, the role and function of the parliamentary structure in the Turkic States from its inception to the present is discussed in the theoretical context, and the effect of parliament on state administration and decision-making. In general, it is concluded that the Turkish state has an active role on the state administration and that it is one of the highest decision-making bodies of the parliament in the context of decision-making. Parliament as an institution effective in the states established by the Turks in Central Asia, the Ottoman era with the transfer of the parliament turned into an ineffective and unauthorized institution. Since the last period of the Ottoman Empire, the parliament has entered the process of transformation into an active institution again. With the establishment of the Republic of Turkey began to settle separation of powers. However, it was not possible for the Assembly to fulfill its functions due to the survival of the one-party system during the 1923-1950 period. Although it has been reverted to the fundamental functions of the parliament

Makale Geliş Tarihi: 19.10.2018

Makale Kabul Tarihi: 19.5.2019

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sinanyazici@bayburt.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-9121-4677>

²Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, idursunoglu@bayburt.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-9121-4677>

in the multiparty period, military coups, political conflicts etc. For reasons such as, the parliament has moved away from its essential functions and sometimes has become an essential element of the management blockages. However, with the Presidential Government System, which started with the referendum dated 16 April 2017 and was launched with the elections dated June 24, 2018, the Assembly was reverted to the legislative activities which had a fundamental function in the administration of the state.

Keywords: Turkish State Tradition, Assembly, State Administration, Decision Making

1. GİRİŞ

Binlerce yıllık tarihe ve devlet geleneğine sahip Türkler, Avrasya ve Afrika kıtalarında irili ufaklı yüzden fazla devlet kurmuş; siyasi ve askeri gücünün yanında yönetsel yapısı ile tarihin pek çok döneminde dünya düzeninin gelişmesine katkı sağlayan milletlerden biri olmuştur. Kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte M.Ö.220 ile M.S. 300 yılları arasında kurulduğu (Salman, 2013:5) tahmin edilen Asya Hun Devleti, tarihteki ilk Türk Devleti olarak kabul edilmektedir. Ancak Asya Hunlarının ve dolayısı ile Türklerin devlet olarak tarih sahnesinde yer almaları M.Ö. 1000 yıllarına kadar gitmektedir (Çerçi, 2003, s. 59). Nitekim Eberhard (1943, s.25), Doğu Asya'da Shang'ların ilk devleti kurduklarını belirterek, çok önemli bir iş olan devlet kurma işini ilk yapanların Türkler olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısı ile Türkler ve kurdukları devletler tarihsel süreçte, hem yönetsel bağlamda hem kültürel, hem de sosyal bağlamda oldukça önemli bir yere sahiptirler.

Binlerce yıllık köklü bir tarihe ve devlet geleneğine sahip Türkler, tarihsel süreçte pek çok devlet kurmuştur. Eski Türklerde devlete *il* veya *el* adı verilirdi. İl; uz adı verilen aşiretlerin birleşmesiyle meydana gelir, aşiretler kendi aralarında boy ve soylara ayrılırdı. Uzlar devleti meydana getiren temel birimler olarak bir kısım idari ve siyasi yetkilere sahipken, boy ve soylar siyasetle doğrudan ilişkisi olmayan sivil birimlerdi. İlk Türk devletlerinde ya birden fazla aşiretin aralarında anlaşarak birleşmesi veya güçlü aşiretin diğerlerini egemenliği altına almasıyla devlet kurulurdu (Karatepe, 1996, s. 5). Meşruluğu tanınan devletlerde, topluluklara göre, çok çeşitli olan egemenlik çeşitleri arasında ortak vasıfta üç tip belirlemek mümkündür (Weber, 2011, s. 54). Eski Türk Devletlerindeki egemenlik anlayışı, karizmatik (egemenlik yetki ve gücü tanrı tarafından bağışlanmıştır) tip olarak kabul edilmiştir (Kafesoğlu, 2015, s. 244). Kut inancı olarak bilinen bu inancı kaynaklar Türk hükümdarına idare etme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine inanıldığını göstermektedir. Aynı şekilde han soyunun da kutsal ve Tanrısal bir menşei olduğuna inanılırdı (Karatepe, 1996:5; Kafesoğlu, 2015, s. 238). Örneğin Orhun Yazıtlarında hanların yönetme yetkilerini doğrudan doğruya Gök Tanrıdan aldıkları belirtilmektedir. Bu yetki sadece hakana değil, ailesine de verilmiştir. Dolayısıyla eski Türk Devletlerinde, devlet hükümdar ailesinin ortak malı sayılmış, hükümdardan sonra en yetkili kişi hatun olarak kabul edilmiştir (Karatepe, 1996, s. 7). Orhun yazıtlarında yer alan; *“Tanrı'ya benzer, Tanrıda olmuş Türk Bilge Kağan”, “Babam kağan ile annem hatunu Tanrı tahta oturttu”, “Tanrı irade ettiği için, kutum olduğu için kağan oldum”* (Ergin, 1987, s. 66) gibi ifadelerden anlaşılıyor ki, eski Türklerde siyasi iktidar kavramı “KUT” kavramı ile açıklanıyordu. İfadelerden de anlaşılacağı üzere; ilk Türk Devlet geleneğinde iktidarın gerçek sahibi Tanrı olarak kabul edilmekte ve hükümdarlık Tanrının verdiği kut sayesinde gerçekleşmektedir. Ögel (2001, s.31), eski Türk devletlerinde iktidarın ve dolayısı ile kağanın; gökyüzünün altındaki tüm ülkelerin tek bir hükümdarı olarak düşünüldüğü, kağanın yeryüzünün hükümdarı olarak kabul edildiği ve Tanrının izni (yarlık) ile dünyanın bütün ülkelerini yönettiği anlayışının egemen olduğunu belirtmektedir. Dolayısı ile eski Türk Devletlerinde kağan, han veya hükümdar, Tanrının yeryüzündeki temsilcisi ve onun izni ile tüm yeryüzünü yönetmekle sorumlu ulu kişidir. Nitekim Osmanlı Devletinde de padişahın konumu

benzer şekilde olup, özellikle halifeliğin Osmanlı padişahlarına geçmesi ile birlikte padişahlar kendilerini; “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” olarak addetmeleri, iktidarın Allah tarafından kendilerine verildiği ve gerçek iktidar sahibinin Allah olduğu yönündeki iktidar inancını doğrular niteliktedir.

Taşağı (2008, s. 21)’a göre; bir devletin gerçek anlamda kurulabilmesi için; toprak-ülke, halk, egemenlik (erk), bağımsızlık ve töre (anayasa-yasa) gibi temel unsurlara sahip olması gerekmektedir. Gerek tarihsel süreçte ve gerekse günümüz modern devlet yapılanmalarında, devletin temel dayanakları veya olmazsa olmaz unsurları olarak sayılan bu unsurların yanı sıra, Türk Devletlerinin bir diğer önemli unsuru yasama-meclis unsurudur. Türk devlet yapılanmasında birlik ve dayanışmanın göstergesi olarak kabul edilen meclis unsuru (Erdoğan, 2014, s. 39); tarihsel süreçte Türk Devletlerinde genel olarak etkin bir rol ve işlev üstlenmiştir. Tarihsel süreçteki Türk Devletlerindeki meclis; zaman zaman tahta aday kişilerin hükümdarlığını onaylamayarak taht kavgalarının ortaya çıkmasına ve devletin bütünlüğünün bozulmasına neden olacak kadar etkin bir rol üstlenirken (Taşağı, 2008, s. 25), zaman zaman ise sembolik bir işlev üstlenerek etkisiz bir görünüm sergilemiştir.

Bu çalışmada, tarihsel süreçten günümüze kadar kurulan Türk Devletlerindeki meclis yapılanmasının rolü ve işlevi teorik bağlamda ele alınarak, meclisin devlet yönetimi ve karar alma üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Derleme niteliği taşıyan bu çalışmada; İslamiyet öncesi Türk Devletleri, İslamiyet sonrası kurulan Selçuklu ve Osmanlı Devletleri ile Türkiye Cumhuriyeti dönemleri olmak üzere üç dönem üzerinden incelenmiş ve meclisin devlet geleneğindeki rolü ve işlevi karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

2. İSLAMİYET ÖNCESİ DÖNEM TÜRK DEVLETLERİNDE MECLİSİN ROLÜ VE İŞLEVİ

Eski Türk Devletlerinde meclisin rolü ve işlevini ele almadan önce, devlet anlayışı ve kültürünün açıklanmasında fayda bulunmaktadır. Ögel’e göre eski Türk Devletleri, bozkır kültürüne sahip devletlerdir. Bozkır kültürü; sürekli dinamik ve düzenli bir şekilde işleyen bir toplumsal yapıya sahiptir. Bu yapı aileden başlamakta ve buduna, yani millete kadar uzanmakta ve bu yapıda yer alan her bir bireyin rol ve görevi bellidir. Ögel, sistematik bir çark olarak nitelendirdiği bu yapının işleyişinde en önemli rolün aile ve devlete ait olduğunu ifade etmekte ve Türk Devletlerinin en önemli özelliklerinin, tefrikaya (anlaşmazlık, ikilik) karşı olmaları ve devletin ortağının olmaması olarak belirtmektedir. Tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde farklı isimlerle kurulmuş tüm Türk Devletlerinde; töre, aile yapısı ve devlet düzeni gibi temel konularda bir devamlılık bulunmaktadır. Dolayısı ile tarihsel süreç içinde kurulmuş tüm Türk Devletlerinin, bir devlet geleneğine sahip olmaları ortak özellikleridir ve aile, halk, toprak ve kağan devletin dayandığı ana unsurlardır (Ögel, 2016, ss.302-304). Eski Türk Devletlerinde, devletin varlığının dayanağı töre veya diğer bir ifade ile yasalara dayandığı, devletin ve milletin varlık ve bekası bir anlamda yazılı veya örfi kuralların varlık ve kalıcılığına bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

Eski Türk Devletlerinde meclis; Asya Hunlarında “Toy” (Seyitdanlıoğlu, 2009, s. 3), Moğollarda “Kurultay” (Erdoğan, 2014, s. 41), Oğuz Türklerinde “Kengeş” veya “Tirnek” (Kafesoğlu, 2015, s. 259) gibi isimler ile anılan, siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel konuların konuşulduğu, görüşüldüğü ve karara bağlandığı yerlerdir (Erdoğan, 2014, ss. 40-41).³ Devlet meclisinin başkanı kağan, han veya hakan olup, kağanın olmadığı zamanlarda meclis “ayguçi” veya “üge” olarak adlandırılan baş vezir veya baş danışman başkanlığında toplanırdı. Devlet meclisinde başta

³ Eski Türk Devlet geleneğinde meclis kavramını karşılayan Toy, Kengeş, Tirnek ve Kurultay kavramları bulunmakla birlikte, bu çalışmada meclis ve devlet meclisi kavramları kullanılmıştır.

kağanın eşi (hatun) olmak üzere, çocukları, diğer hanedan üyeleri, aşiret ve boy beyleri, şaman olarak adlandırılan din adamları, askeri ve idari yüksek görevliler yer almaktaydı (Kafesoğlu, 2015, s. 261). Eski Türk Devletlerinde meclis; devletin yasama organı işlevinin yanı sıra, hanedan soyundan gelen kağan veya hanın hükümdarlığını meşru hale getiren veya reddeden ve devleti oluşturan aşiret ve boyların tekliflerini görüşen bir işleve sahiptir (Çakır, 2007, s. 115). Toy, Kurultay, Kengeş ve Tirnek gibi kavramlar ile ifade edilen bu kurumlar, yapı ve fonksiyonları itibarıyla genel olarak bir millet meclisi olarak kabul edilebilir. Her ne kadar günümüzdeki hali ile meclisi oluşturan kişiler halk tarafından seçilmiş olmasa da, devleti oluşturan boy ve aşiretlerin beyleri ve din adamlarından oluşması ile yapısal, devlet başkanının meşruiyetini onaylaması, yasama görevini yerine getirmesi ve devlet işlerinin görüşülerek karara bağlanması gibi işlevler ile fonksiyonel bağlamda meclise benzemektedir.

Eski Türk Devletlerinde genel olarak siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel konuların konuşulduğu, görüşüldüğü ve karara bağlandığı meclis toplantıları, yılın belirli dönemlerinde olağan şekilde yapılırken, kağan veya Han'ın talep etmesi durumunda meclis olağanüstü toplanırdı. Genel olarak eski Türk Devletlerinin tamamında devlet işleri ve dini törenlerle ilgili üç ayrı toplantıdan bahsedilmektedir (Seyitdanlıoğlu, 2009, s. 3). Bu toplantıların birincisi daha çok dini nitelik göstermekte ve senenin ilk ayında Hakan'ın sarayında yapılmaktaydı. İkinci toplantı ilkbahar sonrası haziran ayında, üçüncüsü de atların semirdiği mevsim olan sonbaharda hayvan mevcudunu, devletin insan ve asker gücünü tespit etme üzere yapılmaktaydı. Bu toplantılar içinde en önemlisi ilkbahar mevsiminde yapılan toplantıydı. Gök'e, yer'e, atalara ve diğer tabiat güçlerine kurbanların sunulduğu bu toplantıda, hükümdarlık tasdik edilir veya yeni Hakan seçimi yapılır, gerektiğinde idareye geniş yürütme yetkileri verilir, yani töreye yeni hükümler getirilir ve bütün ülke meseleleri üzerinde umumi müzakereler açılarak, görüşülüp karara bağlanırdı. Hakan başkanlığında, hatunun ve prensleri huzurunda başlayan toplantıya; hükümet üyelerinin asker sivil bütün görevlilerin diğer bütün makam sahipleri, bağlı boy ve yabancı zümre temsilcilerinin toplantıya katılmaları zorunlu idi. Çünkü mecliste ve toplantı münasebetiyle hükümdar tarafından verilen yemekte hazır bulunmak devlete sadakat işareti sayılıyordu. Aksi durum ise itaatsizlik ve isyan manasını taşıyordu (Kafesoğlu, 2015, ss. 264-267).

De Groot, Hun Türklerinin yılın belirli dönemlerinde olmak üzere üç kez bir araya geldiklerini belirtmektedir. Yılın ilk ayında yapılan birinci toplantı, diğer toplantılara göre en küçük toplantı iken, ilkbaharda Lung bölgesinde gerçekleştirilen toplantı daha büyük ve geniş katılımlıdır. Sonbaharda atlar semizleştğinde, Tai-Lim bölgesinde en büyük toplantı yapılmakta ve bu toplantıda hem insan hem de hayvan sayısı belirlenmekte ve her yıl yapılan toplantılarda tanrılara ve atalara kurbanlar sunulmaktaydı (De Groot, 1921, s.59). De Groot'un ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Hun Türklerinin yaptığı bu toplantılar; ülke meselelerinin görüşülüp karara bağlandığı meclis faaliyetleri olarak gerçekleşmektedir. Hun Türklerinde, yılın belirli dönemlerinde yapılan bu toplantılar, Türk Devletlerindeki Toy geleneğinin dayanağını oluşturmaktadır. Toy veya meclis toplantıları, Asya-Hun İmparatorluğunda Mao-Tun (M.Ö. 209-174) dönemine kadar uzanmaktadır. İlkbaharın başında yapılan ikinci toplantı; askeri stratejik konuların ve dış politikanın konuşulduğu, yabancı devlet elçilerinin kabul edildiği ve yeni hükümdarın (Shan-Yü) seçiminin yapıldığı geniş katılımlı bir meclis toplantısıdır. Bu toplantıya prensler, devletin ileri gelenleri ile devlete bağlılıklarını beyan eden beyler katılmaktadır. Toplantıya katılım aynı zamanda devlete ve hükümdara bağlılık anlamını taşımakta olduğundan, katılmamak isyan olarak kabul edilmektedir. Yeni Shan-Yü seçimi kesinlikle meclis tarafından yapılmaktaydı ve böyle bir seçim durumunda meclis olağanüstü olarak da çağrılmaktaydı (Mori, 1978, s. 220).

Eski Türklerde meclis; devlet işlerinden sosyal yaşama kadar pek çok konunun görüşülüp karara bağlandığı önemli bir işleve sahiptir. Genel olarak geniş katılımlı bir meclis yapılanması görülmekle birlikte, Asya Hun Devletinde, hükümdarın isteği üzerinde toplanan ve devlet işlerinin görüşüldüğü bir devlet meclisi vardı. Büyük Türk Hükümdarı Mete Han, devleti ilgilendiren konuları bu meclise getirir, fikirlerini dinler, ancak karar noktasında son sözün kendisinde olmasına dikkat ederdi. Avrupa Hunlarında da sürekli görev yapan bir meclis bulunmaktaydı. Avrupa Hun hükümdarı Attila'yı ziyaret eden Bizans elçisi, gördüğü meclisi "Seçkinler Meclisi" olarak tanımlamıştır (Nemeth, 1982, s.85).

Eski Türk Devletlerinde Han'ın; devleti düzenleme, varlığını koruma ve sürdürme, halkın refahını sağlama ve devletin sınırlarını genişletmek gibi başlıca görevleri bulunmakta, tüm bu görevleri yerine getirirken eski Türklerde kanun olarak kabul edilen, kaynağı halk, han ve kurultay olan "töre" ye uymak zorundadır (Kafesoğlu, 2015, s. 278). Eski Türk Devletlerinde töre veya hukuk kuralları; halk, hakan ve meclis tarafından, diğer bir ifade ile üç kaynaktan konulabilmektedir. Birincisi, halk arasında kuşaktan kuşağa geçerek gelenekselleşen, yazılı olmamakla birlikte toplumsal bağlamda içselleştirilmiş örf ve adetlerden çıkan hukuk kuralları "yusun"dur. İkincisi, hakan veya kağanın teklifi ve meclisin onayı ile yapılan hukuk kuralları iken, üçüncüsü toy veya kurultayın bizzat kendi koyduğu hukuk kurallarıdır (Cin ve Akgündüz, 1990, s. 56). Devletin ve icranın başı niteliğindeki han, hakan veya kağan, devlet yönetimindeki en yüksek ve tek otorite olmakla birlikte töreye, diğer bir ifade ile halkına ve meclisine bağlı olmak zorundadır (Seyitdanlıoğlu, 2009, s. 5; Kafesoğlu 2015, s. 278). Bu bağlamda eski Türk Devletlerinin yönetsel bağlamda birer meşrutiyet oldukları söylenebilir. Nitekim devlet başkanının meclis tarafından seçilmesi, hanlık veya kağanlığın mecliste kabul edilerek meşrulaştırılması da, eski Türk Devletlerinin birer meşrutiyet yönetimini benimsediklerini ortaya koymaktadır. Her ne kadar devlet yönetiminde hakan, han veya kağan en yüksek ve tek otorite olsa da, töre-yasa koyma yetkisi Toy'da olup, hakan bu yetkiyi Toy aracılığı ile kullanabilmekte ve töre konulması için Toy'a teklif götürmektedir. Bir başka ifade ile hakanın töre koyma teklifi Toy tarafından uygun bulunması halinde, söz konusu töre uygulamaya konulabilmekteydi (Kafesoğlu, 1992, ss.204-207). Bu bağlamda eski Türk Devletlerinde, Toy'un töre koyma işlevi ile yasama yetkisine sahip olduğu, ancak töre konulması teklifinin hakan tarafından yapılması, yasama yetkisinin Toy ve hakan tarafından beraber kullanıldığını göstermektedir.

Meclis toplantılarında gerek iç ve gerekse dış işlerin görüşülmesi, savaş ve barış kararının alınması ve bu kararların meclis üyesi olan Ayguçi, Buyruk, Apa, Tarhan gibi yüksek rütbeli devlet memurları tarafından yerine getirilmesi (Kafesoğlu, 2015, ss. 279-290), aynı zamanda meclisin yürütüme yetkisine de sahip olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde eski Türklerin kanunları olan "töre"nin, bizzat toy veya kurultay tarafından konulabilmesi de, meclisin yasama yetkisine sahip olduğunu göstermektedir. Eski Türk Devletlerindeki meclis ve meclis toplantıları değerlendirildiğinde, meclisin; devlet başkanlığının (hakan, han, kağan, vb.) seçimi, tasdiki veya reddi işlevine sahip en üst karar mekanizması olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tüm devlet meselelerinin görüşülüp karara bağlanması, yasama (töre) faaliyetleri ve yürütmenin yetkilerinin genişletilmesi gibi işlevler de meclisin görevleri arasında yer almaktadır (Kafesoğlu, 2017, s.152). Eski Türk Devletlerinde, devlet başkanı seçimlerinin meclis uhdesinde olmasından; devlet başkanının mutlak egemen olmadığı ve devlet başkanının egemenliğinin, mecliste alınan kararlarla sınırlı olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Ancak, meclisin devlet başkanı adayını seçmemesi veya meşrutiyetini onaylamaması durumunda ortaya çıkan taht kavgaları, tarihsel süreçte devletlerin yıkılışına varan tehlikelere neden

olmuştur. Nitekim Göktürk Devleti tarihinde Kappan Kağan'ın 716 yılında ölümünün ardından yerine oğlu İnel geçmek istemiş, ancak meclis bu isteği onaylamamış, bunun üzerine İnel'in kuzenleri Kül Tigin ve Bilge kendisine bir darbe yaparak tahttan indirmiştir. Yine 581 yılında Göktürk hakanı T'a-po yerine onun vasiyet ettiği Ta-lo-pien'in hakanlığını töreye uymadığı için Devlet Meclisi (TOY) reddetmiştir (Karatepe, 1996, ss. 11-13). Hun devletinde de iktidarın durumu böyleydi. Hükümdar icraatından önce "istişare etmek "toy"dan tasvip ve karar çıkarmak zorundaydı. Oğuzlarda da başbuğlar törenin gerektirdiği vazifeleri yapmakla yükümlüydüler. Yani Türk hükümlerlik anlayışında, karizmatik temeli yanında "kanuni meşruiyet" de aranmaktaydı (Kafesoğlu, 2015, s. 245). Dolayısı ile Türk Devletlerinde hükümdarların, kanun yapan fakat kendini kanuna bağlı saymayan türden monark olmadığını söylemek mümkündür. Her ne kadar Türklerin İslamiyet'e geçişinden önce kurdukları devletlerde, meclisin sahip olduğu yetki ve işlev açısından hükümdarları denetleyen bir yapı sergilediklerini söylemek mümkün olsa da, zaman zaman aldıkları kararlar nedeniyle taht kavgalarına sebep olmaları ve bu taht kavgalarının devletlerin zayıflamasına, hatta yıkılmasına varan sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

3. SELÇUKLU VE OSMANLI DEVLETLERİNDE MECLİSİN ROLÜ VE İŞLEVİ

Türklerin İslamiyet ile tanışması, 751 yılında Çinliler ile Müslüman Araplar arasında gerçekleşen Talas Savaşında, Arapların yanında Çinlilere karşı savaşmaları ile başlamıştır. Ancak İslam'ın resmi din olarak kabul edildiği ilk Türk Devleti Karahanlı Devleti olup, 920 yılında Karahanlı Devletinin hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i devletin resmi dini olarak benimsemiştir (Yazıcı, 2002, s. 5). Günümüz Doğu Türkistan toprakları üzerinde kurulu Karahanlı Devleti ilk İslam Türk Devleti olmakla birlikte, Türklerin İslam'ı seçmesinden sonra kurdukları ve sınırları oldukça geniş bir alana yayılmış olan devletler sırasıyla Selçuklu ve Osmanlı Devletidir. Bu nedenle İslamiyet sonrası dönemde Türk Devletlerinde meclisin rolü ve işlevi, Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde ele alınarak iki ayrı alt başlıkta incelemiştir.

3.1. Selçuklu Devletinde Meclisin Rolü ve İşlevi

Selçuklu Devleti'nin temelleri Oğuz Türklerinden Kınık Boyunun mensubu ve lideri olan Selçuk Bey tarafından 1020 yılında atılmıştır (Özgüdenli, 2013, s. 81). Selçuk Bey'in yeğenleri Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından 1037 yılında bağımsız bir devlet haline getirilmiştir. Selçuklu Devleti, XI. yüzyıldan itibaren Türklerin İslam Coğrafyasında fiilen hâkim konuma gelmesinin yolunu açmıştır (Sevim ve Merçil, 1995, s. 15). Talas Savaşı ile başlayan Türklerin İslamiyet'e geçişinin ardından kurulan Türk Devletleri arasında Selçuklular, evrensel bağlamda ilk büyük imparatorluk olma özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Selçuklu Devletinin yönetim anlayışında Oğuz gelenekleri devam ettirilmiş ve devletin ilk hükümdarı olan Tuğrul Bey, Oğuz geleneklerine göre ailenin ileri gelenlerinin katılmasıyla oluşan büyük kurultay tarafından hükümdar seçilmiştir. Tuğrul Bey dönemin halifesi Kaim Bimrillah'a elçiler göndererek, İslam'a ve halifeye olan bağlılığını bildirirken, halife Biemirallah Tuğrul Bey'e hükümdarlık nişanı takarak desteğini göstermiştir. Halifenin desteğini kazanan Selçuklular, kısa zamanda güçlenerek ve sınırlarını genişleterek Sünni İslam Dünyasının lideri konumuna ulaşmıştır (Karatepe, 1996, s. 14).

Selçukluların İslamiyet'i resmi devlet dini olarak benimsemesinin ardından, devlet yönetimi İslami esaslara uydurulmaya başlanmıştır. Ancak, her ne kadar Selçuklu Devlet yönetimi İslami temellere dayalı olsa da, yönetimde Oğuz gelenekleri de sürdürülmüştür. Oğuz geleneklerine göre devlet hükümdar ailesinin ortak malı sayılıyordu. Bir kişinin hükümdar olabilmesi için aile üyelerinin onayını alması gerekiyordu. Tuğrul Bey ve Alp Arslan Oğuz geleneklerine göre hükümdar olmuşlardır (Karatepe, 1996, s. 15). Bilindiği üzere Oğuz Türklerinde her ne kadar hükümdarlık hanedan soyundan gelen varisin hakkı olsa da, hükümdar olacak kişinin kurultay

veya diğer ifade ile devlet meclisi tarafından onaylanması ve meşruiyet kazandırılması gerekmektedir. Dolayısı ile Selçuklu Devletinde de meclisin, devlet yönetiminin belirlenmesi ve hükümdarın seçimi üzerinde güçlü bir etkisi bulunmaktadır. Nitekim tarihsel süreçte hükümdarlığı kurultay tarafından onaylanmayan devletlerin, taht kavgaları yüzünden parçalanma noktasına gelmesi Selçuklu Devletinde de yaşanmış, 1246 yılında II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümü ile başlayan taht kavgaları yüzünden Selçuklu Devleti yıkılma sürecine girmiştir (Özgüdenli, 2013, ss. 235-284).

Selçuklu Devletinde hâkimiyet yetkisi, İslam öncesi Türk devletlerinde olduğu gibi hükümdar ailesine yani hanedana aitti. Bu yetki hükümdarın şahsında temsil edilir, Cuma hutbeleri hükümdar adına okunur, para hükümdar adına basılırdı. Tüm Müslümanların manevi lideri olarak, paralarda ve Cuma hutbelerinde halifenin adına da yer verilirdi. Selçuklu devletinde en yetkili makam olan hükümdar, yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydıyla her türlü kararı alma ve uygulama yetkisine sahipti (Sevim ve Merçil, 1995; Karatepe, 1996). Ancak Selçuklularda devlet yönetiminde Oğuz geleneklerinin ve İslam kurallarının var olması, hükümdarın mutlak yetkiye sahip olmasını engellemektedir. Devlet yönetiminde ikinci derecede etkili olan organ, başkentte bulunan ve Divan-ı Alâ veya Divan-ı Saltanat adı verilen büyük divandı. Bu divan vezirin başkanlığında toplanırdı. Gerekli görürse hükümdar da bu divana başkanlık edebilirdi. Bu divana merkezi yönetimde görev alan üst düzey yetkililer katılırlardı. Hükümdarın resen almış olduğu kararlar da dâhil, devlet yönetimini ilgilendiren her türlü karar, bu divanda, tartışılarak son şeklini alınırdı (Atçeken ve Bedirhan, 2012, ss. 53-54). Selçuklular İslam'ın en önemli yönetim ilkesi olan "şura" ya büyük önem vermişlerdir. Devlet işlerinin görüşülüp karara bağlanması konusunda, gerek merkezde gerekse taşrada pek çok divana yer vermişlerdir. Merkezde yer alan divanların en önemlileri, mali işlere bakan Müsterfi Divanı, yazışma ve haberleşme işlerine bakan Tuğra ve İnşa Divanı, genel denetim işlerine bakan İşrat Divanı, askerlerin maaş ve levazım işlerine bakan Arz Divanıdır. Selçuklu Devleti'nde Divan-ı Saltanat'tan sonra gelen en güçlü makam vezirdir (Uzunçarşılı, 1988, s. 44; Atçeken ve Bedirhan, 2012, s. 50).

Selçuklular gibi Anadolu Selçuklularında da sultandan sonra gelen en yetkili makam Divan-i Ali'dir. Divan toplantıları vezir başkanlığında yapılır, gerekli görürse sultan da toplantılara başkanlık edebilirdi. Divan-i Ali aynı zamanda Osmanlı Divan-ı Hümayununa kaynaklık etmiştir. Anadolu Selçuklularında da Büyük Selçuklular gibi gerek merkezde gerekse taşrada pek çok divana yer vermişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde İslam özel hukukunun tüm dalları tam bir uygulama alanı bulmuştur. Kamu hukukunda ise Osmanlılarda Örfi Hukuk adıyla daha da yaygınlaşan kanunnameler etkili olmuştur (Karatepe, 1996, ss. 20-23). Anadolu Selçuklu Devleti'nde de devlet hanedan ailesinin ortak malı sayılıyordu. Egemenlik yetkisi aile adına hükümdar tarafından kullanılıyordu. Egemenliğin nasıl el değiştireceğini, hükümdar ölünce yerine kimin ve nasıl geçeceği Büyük Selçuklularda olduğu gibi Anadolu Selçuklularında da kurultayın yetkisindeydi (Atçeken ve Bedirhan, 2012, s. 22).

Gerek Büyük Selçuklu ve gerekse Anadolu Selçuklu Devleti yönetiminde, tek söz sahibi ve hâkimiyetin yegâne temsilcisi konumunda olan hükümdar veya sultandır. Türk töresine göre hükümdarlar Tanrı bağı, yani "kut" yoluyla yeryüzündeki insanları yönetmekle görevlidir, bu inanç ve töre Selçuklu Devleti döneminde de devam etmiş ve hükümdarlar kendilerinin Tanrı tarafından dünya işlerini düzene koyma amacıyla insanlar arasından seçtiklerini kabul etmişlerdir. Her ne kadar Selçuklu Devlet geleneğinde de hükümdarların seçiminde Devlet Meclisinin belirleyici rolü olsa da, hükümdar seçiminden sonra devlet yönetiminde tek söz sahibi, seçilmiş ve meşruiyeti meclis tarafından onaylanmış hükümdardır. Hükümdarın fermanları ve

hatta ağzından çıkan her söz kanun niteliğindedir. Yukarıda ifade edildiği üzere Selçuklu Devlet yönetiminde yer alan pek çok divan, genel olarak devlet meselelerinin görüşülüp karara bağlanması amacıyla oluşturulsa da, konular üzerinde nihai kararın verilmesi ve uygulanması hükümdarın inisiyatifi ve uhdesindedir (Köymen, 2011, ss. 69-72). Köymen'in, hükümdarın yetkileri ve meclisin etkinliği üzerine ifadeleri ile Atçeken ve Bedirhan'ın; "Ancak Selçuklularda devlet yönetiminde Oğuz geleneklerinin ve İslam kurallarının var olması, hükümdarın mutlak yetkiye sahip olmasını engellemektedir" ifadesi çakışıyor gibi görünmektedir. Ancak, ortada tezat veya çatışmadan ziyade anlatılmak istenenin; Selçuklu 'da hükümdar veya sultanların, töreye bağlı kalmak kaydı ile devlet yönetiminde tek söz sahibi olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısı ile Selçuklu'da hükümdar veya sultanlar; bir anlamda eski Türk törelerinin (kanun) ve İslam kanunlarının onayladığı her alanda tek söz sahibi iken, devlet yönetimine ilişkin konu ve hususların görüşülüp karara varılmasında meclis, danışma görevini üstlenmiştir demek mümkündür. Bununla birlikte meclis, hükümdar ve sultanların seçim sürecindeki rolü ve etkinliği ile doğrudan devlet yönetiminde olmamakla birlikte, devletin devamlılığı, istikrar ve taht kavgalarının ortaya çıkması veya önlenmesinde ön plandadır. Bu bağlamda Selçuklu döneminde Türk Devlet geleneğinde meclisin yürütmenin seçimi ve yasama üzerinde etkili olduğu, ancak kanunların uygulanması ve yürütmenin denetlenmesi bağlamında etkin bir rolünün bulunmadığını söylemek mümkündür.

3.2. Osmanlı Devletinde Meclisin Rolü ve İşlevi

Kuruluşu 1299 yılında olan Osmanlı Devleti, eski Türk devletlerinden Selçuklulara devredilen köklü bir siyasi kültürün mirasçıları oldukları değerlendirilmektedir. Bu sayededir ki, Selçuklu Devleti yıkılınca Osman Bey uçtaki öteki Türk beylerini bağlayarak kendisini padişah ilan edebilmiştir (Köprülü, 1981, s. 65). Türk töreleri gereği, han veya sultana bağlılığını bildiren beyler, devlet meclisinde doğal üye sıfatı ile yer almaktaydı. Osmanlı Devletinin ilk kuruluş yıllarında bu geleneğin devam ettirildiği görülmektedir. Nitekim Osman Bey'in silah arkadaşı olan Türkmen Beyleri öldüğünde, yerlerine geçen oğullarının da padişah üzerinde etkisi devam etmiş, devleti yönetecek hükümdarın seçilmesinde, önemli iç ve dış siyasi kararların alınmasında ahiler ve beyler toplanarak görüşlerine başvuruluyordu. Osman Bey ölünce yerine ahiler ve beyler tarafından Orhan Gazi getirilmiştir (Uzunçarşılı, 1988, ss. 117-126). Uzunçarşılı'nın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, eski Türk Devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde de devlet meclisinin hükümdarın veya padişahın seçimi üzerindeki etkisi devam etmektedir. Dolayısı ile kuruluş döneminde devlet meclisi, devlet yönetimi üzerinde etkin bir role sahiptir.

Osmanlı'nın ilk siyasi organları göçebe Türkmen beyleri ile onların yardımcılığıydı. Osmanlı Beyi'nin otoritesi diğer aşiret liderlerinin otoritesini de içine alan bir üst kurum olmakla beraber, bu otorite birleşik aşiretin askeri lideri olmanın gerekleriyle sınırlıydı. Bey sadece aşiretler arasında çıkan uyuşmazlıkların çözümünde aracılık eder, bunun dışında her aşiret içişlerinde tamamen serbest olarak sorunlarını kendi geleneklerine göre çözümlerdi (Halaçoğlu, 1991, s. 7). Beyliğin iç ve dış işleriyle ilgili politikalara ve savaşlara aşiret reislerinin toplandıkları kurultaylarda karar verilir. Kurultaylarda herkesin görüşü alındıktan sonra oylama yapılarak kararlar alınır. Bu toplantılarda beyin yeri eşitler arasında birinciydi (Karatepe, 1996, s. 57). Dolayısı ile kuruluş yıllarında Osmanlı'da meclisin devlet yönetimi üzerinde etkin bir role sahip olduğu yönündeki düşünce, gerçeği yansıtmaktadır denilebilir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde iktidarı belirleyen önemli bir siyasi güç olan beyler ve dolayısı ile devlet meclisi, şehzadelerden birisi üzerinde görüş birliğine varamadıklarında bu durum taht kavgalarına, dolayısıyla da devletin yıkılmasına kadar varan sonuçlara neden olabiliyordu. Ancak, İstanbul'un fethinden sonra tüm yetkileri elinde toplayan Fatih, beylerin

devlet egemenliği üzerindeki otoritesine tamamen son verdi. Fatih'in merkez teşkilatını yeniden düzenleyerek getirmiş olduğu saltanat usullerinin yürütülmesinde ve daha sonraki dönemlerde dönmeler ve saray bürokrasisi etkili olacaktır. Fatih'in getirmiş olduğu bu düzenlemeler devletin genişlemesinin gereği olan düzenlemelerdi. Daha önceki İslam ve Türk devletleri de topraklarını genişleterek çok uluslu imparatorluk boyutlarına ulaştıklarında, göçebe devlet hayatının yönetim usullerini terk ederek yerine saltanat usullerini getirmişlerdir. Fatih kendisine kadar gelen devlet kurumlarını aynen bırakmış, fakat bunlar üzerindeki Türkmen beylerinin etkisine son vermiştir (Karatepe, 1996, ss. 50-55). Fatih Sultan Mehmet'in devlet yönetiminde yaptığı bu değişim, aynı zamanda eski Türk devlet geleneğinde önemli bir yere sahip olan devlet meclisinin ve meclisin devlet yönetimi üzerindeki etkisinin de sona ermesi anlamına gelmektedir. Nitekim çeşitli tarih araştırmacıları tarafından Osmanlı İmparatorluğunda devlet yönetimin, sistemsel bakımdan mutlak bir monarşi olduğu değerlendirilmektedir (Arsel, 1975, s. 6; Özcan, 1998, s. 85; Kutlu, 2001, s. 84). Araştırmacıların bu tespitinin temelinde ise, tüm yetkilerin padişahta toplanması ve padişahın yetkilerini sınırlayacak hukuk kuralları ve bu kuralları sınırlayacak herhangi bir otoritenin olmaması yatmaktadır. Dolayısı ile Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında kısmi düzeyde etkisi olan ve görece olarak padişah ve devlet yönetimi üzerinde denetim gücü olan meclis, Fatih Sultan Mehmet ve sonrası dönemde mutlak bir monarşinin egemen olduğu, devlet meclisinin işlevsiz kılındığı, pasif ve yetkisiz bir yapıya bürünmüştür. Gerçi kuramsal açıdan padişahın yetkilerini şeriat kurallarına göre kullanması gerekiyordu, fakat padişahın yetkilerini şeriat kurallarına göre sınırlayacak herhangi bir denetleme mekanizması yoktu. Divan-ı Hümayun ve sadrazam gibi padişahın yanında devlet yetkilerinin kullanılmasına katılan görevliler ve organlar ortaya çıkmış olmakla birlikte bu görevliler yetkilerini padişahtan alıyorlardı (Özbudun, 1990, s. 3; Erdoğan, 1999, s. 8).

Osmanlı Devletinde bizzat Padişah tarafından birinci derecede önemli devlet işlerini görüşmek üzere toplanan kurul Divan-ı Hümayun idi. Kuruluş yıllarında gaziler ve beylerin katılmasıyla oluşan önemli kararların alındığı bir divanın (kurultay) varlığı bilinmesine rağmen Divanı Hümayun' un temelleri Orhan Gazi zamanında atılmıştır. Fatih Sultan Mehmet zamanında son şeklini almıştır. Fatih divan toplantılarını kafes arkasından izlemesine rağmen Yavuz ve Kanuni Divan toplantılarına doğrudan müdahale etmişlerdir. Divanı Hümayunun üyeleri Vezir-i azam, Kubbealtı vezirleri, kazasker, Nişancı, Defterdar, Rumeli Beylerbeyi. Divanı Hümayuna daimi olarak veziri azamla birlikte kubbealtı vezirleri, kazaskerler, nişancılar, ve defterdarlar sürekli olarak katılırlardı. Bir de eğer merkezde ise Rumeli beylerbeyi, kaptan paşa ve yeniçeri ağası eğer vezir unvanına sahipse divan toplantılarına katılabilirlerdi. Şeyhülislam ise davet edilmesi halinde toplantılarda bulunurdu (Halaçoğlu, 1991, s. 10).

Devletin önemli siyasi ve idari konularının üst düzeyde konuşulup karara bağlandığı bir kurul olan divan, işlerini zamanında ve belli bir düzen içinde yürütülmesini sağlayan bir yardımcı kadrosu vardı. Bu yardımcıların önde gelenleri "reisül küttap, "tezkereci", "Çavuşbaşı" ve katipler divan üyesi olmadıkları halde divan kararlarının hazırlanmasında ve gereği yapılmak üzere ilgili makamlara gönderilmesinde önemli görevler yaparlardı. Her türlü idari ve siyasi sorunun üst düzeyde tartışılarak karara bağlandığı divan toplantılarında önceleri padişah, daha sonra da padişahın vekili olarak veziri azam devletin egemenlik yetkisini temsil etmektedir (Seyitdanlıoğlu, 1994, ss. 8). Bununla birlikte padişah devlet işleriyle ilgili meselelerde, şeri ve hukuki konularda gerekli kimselerle görüşüp fikir alırdı (Halaçoğlu, 1991, ss. 8). Bu durumdan anlaşılacağı üzere, zahiren geniş ve sınırsız yetkiye sahip görünen padişah, aslında bir takım kanunlara bağlıydı. Osmanlı hükümdarlarının ilk ve en kudretli zamanlarında bile divan kararlarına uydukları ve bunun haricine çıkmadıklarını söylemek mümkündür. Halaçoğlu (1991, ss. 9-10); Osmanlı

Devletinde en üst karar merciinin padişah olduğunu, yasama, yürütme ve yargı bağlamında tüm yetkilerin padişahta toplandığını belirtmektedir. Ancak padişah, sahip olduğu bu yetkileri dilerse kendi kullanmakta veya vekil sıfatıyla diğer organlara devredebilmektedir. Padişahın yetki devri yaptığı organlar arasında yer alan Divan-ı Hümayun, yetkilendirildiği durumlarda yasama, yürütme ve yargı bağlamında çeşitli yetkilere sahip olabilmekteydi.

Osmanlı Devletinde Divan-ı Hümayun'un; gerek üyelerinin seçilme biçimi, gerek yasama ve gerekse devlet yönetimi üzerinde denetleme işlevleri açısından eski Türk Devletlerindeki meclis organları gibi yetkili ve bağımsız olmasa da, padişahın yetki alması durumunda yasama ve yürütme açısından çeşitli işlevlere sahip olduğu söylenebilir. Divan-ı Hümayun, Osmanlı Devletinin kuruluşundan XVI. yüzyıla kadar haftanın her günü toplanan ve yasama, yürütme ve yargı gibi devlet işlerinin görüşüldüğü bir yapıdır. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar Divan'a padişah başkanlık ederken, Fatih sonrası dönemde divan başkanlığını vezir-i azam yürütmüştür. XVI. yüzyıl sonrası divan toplantı sayısı haftada dört kere, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren haftada iki kere, XVIII. yüzyılın başından itibaren ise haftada bir kereye düşürülmüştür (Halaçoğlu, 1991, s. 8). Halaçoğlu'nun ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde her ne kadar Fatih döneminde tüm yetkiler padişahın toplansa da, yine de Divan-ı Hümayun, devletin en önemli organı niteliğindedir ve denetim mekanizması işlevine sahiptir. Ancak duraklama döneminden itibaren Divan-ı Hümayun' un etkisizleştiğini veya bir başka ifade ile devlet yönetimi ve karar almada zayıflatıldığını söylemek mümkündür. Nitekim her türlü devlet işlerinin görüşüldüğü Divan-Hümayun' un önemini kaybettiği, II. Selim döneminde "Meclis-i Meşveret" olarak adlandırılan yüksek danışma kurulunun kurulmasından da anlaşılmaktadır.

Meclis-i Meşveret, bir anlamda Divan-ı Hümayun benzeri yapılanmaya sahip bir devlet organı olmakla birlikte, işlevsel açıdan farklılaşmaktadır. Divan-ı Hümayun; kendine ait bürokratik yapıya sahip, sıkı belirlenmiş kurallar ve belli periyotlar içinde toplanan bir devlet meclisi iken, Meclis-i Meşveret süreklilik arz etmeyen ve ihtiyaca göre toplanan bir organdır (Seyitdanlıoğlu, 1994, s. 3). Buradan da anlaşılacağı üzere Divan-ı Hümayun eski Türk Devlet geleneğindeki meclis yapılanmalarına benzeyen, devlet yönetiminde ve padişahın kararları üzerinde görece düzeyde etkiye sahip bir organ iken, Meclis-i Meşveret devlet adamları ve bürokratlardan oluşan bir danışma kurulu özelliği taşımaktadır. Nitekim Tanzimat Fermanı ile başlayan reform sürecinde, Meclis-i Meşveret kaldırılarak yerine Meclis-i Vala adıyla yeni bir meclis getirilmiş, böylece etkin bir meclis yapılanması ile padişah otoritesinin sınırlandırılması amaçlanmıştır (Akin, 2001 ss. 34-35). Tanör (1996, ss. 79)'e göre Tanzimat Fermanı ile oluşturulan Meclis-i Valayı Ahkamı Adliye, bir uzmanlık komisyonu olup; devletin yönetsel bağlamda kurullar eliyle karar almasını sağlamış, aynı zamanda Osmanlı Devletinin anayasal süreçlerinin de ilk habercisidir. Tanör'ün de ifade ettiği gibi Meclis-i Vala'nın kuruluşu, yetkisiz ve etkisizleştirilmiş Divanı-Hümayun ile sadece danışma kurulu niteliğine sahip Meclis-i Meşveret yerine, devlet yönetiminde daha etkili ve kurumsal bir yapının oluşmasıdır. Nitekim Tanzimat Fermanı ile padişah kendi isteği ile yetkilerini Meclis-i Vala ve Bab-ı Ali'ye bırakırken, aynı zamanda kanun ve yönetmeliklerin hazırlanması da Meclis-i Vala'ya devredilmiştir. Meclis-i Vala, her ne kadar atanmış devlet adamlarından oluşan bir meclis olsa da, yarı anayasal nitelik taşıyan yasama ve üst düzey kamu görevlilerinin yargılanması işlevlerini yürüten bir kurum olması (Seyitdanlıoğlu, 1994, ss. 41) nedeniyle, devlet yönetimi ve karar alma bağlamında kısmen etkili bir rol üstlenmiştir. Özellikle reform çalışmalarının planlanması, uygulanması ve denetlenmesinin, Meclis-i Vala'nın görev alanında olması (Akin, 2001, ss. 36), Meclis-i Vala'nın devlet yönetimi ve karar almada kısmen de olsa bir rol üstlendiği yönündeki görüşümüzü destekler niteliktedir.

Buna karşın üyelerinin padişah tarafından atanmış olması nedeniyle Meclis-i Vala; ne eski Türk Devletlerindeki meclisler, ne de günümüz TBMM'si gibi yasama (karar alma) ve yürütmenin denetlenmesi bağlamında etkin bir yapıya kavuşamamıştır.

Tanzimat Fermanı ile başlayan reform süreci, 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle devam etmiş, Osmanlı Devletinin yönetsel yapısının anayasal düzene geçişini sağlamıştır. Anayasa ile üyelerinin tamamı padişah tarafından atanan Heyet-i Ayan ve üyeleri halk tarafından iki dereceli seçimle belirlenen Heyet-i Mebusan'dan oluşan Meclis-i Umumi kurulmuştur. Ancak, Meclis-i Umumi her ne kadar anayasal bir kurum olsa da, 1876 Anayasasının meclise verdiği yetkiler yok denecek kadar azdır. Şöyle ki; meclis üyelerinin kanun teklifi için padişahın izin almalarının zorunlu kılınması, kabul edilen kanun tasarılarının padişah tarafından onaylanmadıkça yürürlüğe giremeyecek olması, hükümetin Heyet-i Mebusan'a karşı sorumluluğunun belirsizliği ve padişahın istediği zaman Heyet-i Mebusan'ı feshedebilmesi (Özbudun, 1990, ss. 4-5; Akın, 2001, ss. 37-38), meclisin yetkisiz ve devlet yönetiminde etkisiz bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır. 1876 Osmanlı Anayasası, devlet yönetiminde meclisin daha kurumsal bir kimliğe kavuşmasını sağlarken, ana işlevi yasama ve yürütmenin denetlenmesi olan meclisi yetkisiz ve etkisiz kılarak, sembolik bir kuruma dönüştürmüştür diyebiliriz. Nitekim anayasa ile padişaha tanınan meclisi fesih yetkisi, II. Abdülhamit tarafından 1878 yılında kullanılmış ve sembolik olarak da olsa var olan meclis dağıtılmıştır. Dolayısı ile devlet yönetimi ve karar alma bağlamında Fatih Sultan Mehmet ile başlayan ve sonrası dönemlerde de devam eden, etkisiz ve yetkisiz meclis anlayışı değişmemiştir demek mümkündür.

Kuşkusuz, binlerce yıllık Türk Devlet geleneğinde çoğu zaman devlet yönetimi ve özellikle karar alma bağlamında oldukça önemli bir yere ve konuma sahip meclisin işlevsizleştirilmesinin temelinde, Osmanlı Devletinin mutlak monarşi ile yönetilmesi yatmaktadır. Mutlak monarşide padişah veya kralın devlet yönetiminde tek söz sahibi olması, farklı isim ve yapılarıdaki devlet kurumlarının oluşumunda padişahın tek belirleyici makam olması ve padişahın dilediği zaman dilediği kanunu çıkarması veya uygulaması gibi çeşitli faktörler, meclisin ve diğer kamu kurumlarının yetkisiz ve devlet yönetiminde etkinliği olmayan kurumlar dönüşmesine neden olmaktadır. Ancak, 19. ve 20. yüzyılda değişen dünya düzeni ve kamu yönetimi bağlamında demokratik yapıların giderek yaygınlaşması, Osmanlı Devletinin de kamu yönetimi yapısının değişmesine neden olmuştur. 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile hem meclisin yetkileri genişlemiş, hem de padişahın kamu yönetimindeki otoritesi azalmıştır. II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ve yeni Anayasa değişikliği ile yürütme ve yargı erklerinin belirgin şekilde ayrıştığını, padişahın ise devlet yönetiminde en üst makam, bir başka ifade ile bugünkü anlamda devlet başkanı statüsüne getirildiğini söylemek mümkündür. Nitekim 1909 Anayasası ile meclisin özellikle yasama görevleri bağlamında daha geniş yetkilere sahip olduğu (Özbudun, 1990, ss. 4-5):

1. Bakanlar Kurulunun veya diğer bir ifade ile yürütmenin, Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu tutulması,
2. Padişahın meclisi fesih yetkisinin, fesihten sonra 3 ay içinde yeni seçim yapılması şartına bağlanması,
3. Meclis üyelerinin kanun tekliflerinin padişah iznine tabi olmaktan çıkarılması ve mecliste kabul edilen kanunun iki ay içinde padişah tarafından onanması veya bir kez daha görüşülmek üzere meclise geri gönderme hakkının bulunması,
4. Padişah tarafından bir kez daha görüşülmek üzere meclise gönderilen kanunun, meclisin 2/3 ü tarafından kabul edilmesi halinde yasalacağı hükümlerinden anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyetin ilanı, karar alma bağlamında meclisin yetki ve etkinliğini arttırırken, aynı zamanda devletin yönetim biçiminin de mutlak monarşiden, demokratik parlamenter meşrutiyete geçişi de sağlamıştır. Akın (2001, s. 40)'a göre, II. Meşrutiyet ile meclis veya diğer bir ifade ile yasama organı yürütme organı karşısında güçlense de, Erdoğan (1999, s. 37)'a göre, şeklen anayasal bir rejim öngörülmeyle birlikte 1909 Anayasası, padişahı ciddi anlamda sınırlayan nitelikte bir anayasa değildir. Ancak Erdoğan'da 1909 Anayasasının, parlamenter monarşi için uygun bir yasal çerçeve sağladığı görüşündedir. Bize göre ise, 1909 Anayasası ile meclisin yasama bağlamında etkinliği arttırılmış, dolayısı ile Türk Devlet geleneğinde var olan en üst karar alma kurumu olan meclis anlayışına yeniden dönüşün temelleri atılmıştır.

4. TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE MECLİSİN ROLÜ VE İŞLEVİ

Temelleri 23 Nisan 1920'de TBMM'nin kuruluşu ile atılan ve 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyetinde, meclisin devlet yönetimi ve karar alma üzerindeki etkisi; tek partili dönem, çok partili dönem ve 16 Nisan 2017 tarihli referandum ile yapılan anayasa değişikliği sonucu benimsenen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olmak üzere üç dönemde ele alınarak incelenebilir.

4.1.1. Tek Partili Dönemde Meclis

23 Nisan 1920'de TBMM'nin kurulması ile temelleri atılan Türkiye Cumhuriyetinin ilk anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu), 1921 yılında kurucu meclis tarafından yapılan anayasadır. 1. Dünya Savaşından yenik ayrılan ve toprakları işgal edilmiş bir Osmanlı Devleti, buna karşın Kurtuluş Savaşı vererek ülkeyi işgalden kurtarmak isteyen TBMM Hükümetinin varlığı, yönetsel bağlamda ikili bir görünüm sergilenmesine neden olmaktadır. Bir başka ifade ile iki farklı yönetim biçimi ve buna bağlı olarak TBMM ve Meclis-i Mebusan olmak üzere iki farklı meclis, dolayısı ile kamu yönetimi ve karar alma bağlamında iki farklı yapılanma mevcuttur. Tanör (1996, s. 74)'e göre Cumhuriyet; Kanuni Esasi'nin mirasından doğmuş, 1920'de kurulan TBMM veya diğer bir ifade ile Birinci Meclis'te bir ara rejim modelidir. Tanör'ün tespitinden yola çıkarak, TBMM'nin kurulmasının fiili olarak olmasa da yönetsel bağlamda Osmanlı Devletinin bittiği anlamını taşıdığını söylemek mümkündür. 1921 Anayasası; Kurtuluş Savaşının devam etmesi nedeniyle dönemin koşulları gereği özellikler taşıyan, dolayısı ile olağanüstü koşullara göre yapılmış bir anayasadır. Geçiş anayasası olarak da adlandırılabilir 1921 Anayasası ile yasama ve yürütme erkleri ayrıştırılmamış, yasama ve yürütmenin başı Meclis Başkanı olarak tanımlanmıştır (Akın, 2001, s. 67-68). Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923 tarihinde kurulmuş olsa da, cumhuriyetin temellerinin 23 Nisan 1920'de TBMM'nin kurulması ile atıldığı gerçeğinden hareketle, Birinci Meclisin hem yasam hem de yürütme açısından tek güç, dolayısı ile kamu yönetimi ve karar almada tek yetkili organ olduğu söylenebilir.

Kamu yönetimi ve karar alma bağlamında meclisin etkinliğini ortaya koymasından, 1921 Anayasasında şu hükümler yer almaktadır (Teşkilatı Esasiye Kanunu, 1921):

1. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir (m.1),
2. İcra kudreti ve yasama yetkisi TBMM'de toplanmıştır (m.2),
3. Türkiye Devleti, TBMM tarafından idare olunur (m.3).

1921 Anayasasının ilk üç maddesindeki hükümlerden de anlaşılacağı üzere, kamu yönetimi ve karar alma bağlamında en yetkili ve tek organ TBMM'dir. Dolayısı ile TBMM Başkanı, gerek yürütme ve gerekse yasamanın da başı olmakta, bu bağlamda 1921 Anayasası ile devlet yönetiminde meclisin üstünlüğü ve kuvvetler birliği esas alınmıştır. Yine 1921 Anayasası ile TBMM'ye; şeriatı uygulama, tüm kanunların çıkarılması, değiştirilmesi ve kaldırılması yetkileri

ile yürütme yetkisi verilerek (m.7), fiili olarak TBMM'nin padişah ve halifelik yerini alması sağlanmıştır. Nitekim Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra 3 Mart 1924 tarihinde halifelik kaldırılarak, 1921 Anayasası ile ortaya konan bu fiili duruma resmîyet kazandırılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra TBMM; kuvvetli bir devlet düzeni yaratmak (Tanör, 1996, s. 272), laik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeni bir anayasa yapma yoluna gitmiştir. 20 Nisan 1924 tarihinde TBMM'de kabul edilen yeni anayasa, aynı zamanda tek partili dönem ve çok partili dönemin ilk on yıllık sürecinde geçerli olan anayasadır. Aşağıda önemli maddeleri verilen 1924 Anayasasının, devlet yönetiminde meclise verdiği yetki ve sorumluluklar değerlendirildiğinde, genel olarak güçlü bir meclis profilinin sergilendiği görülmektedir. Anayasasının meclise verdiği yetki ve sorumluluklara ilişkin hükümleri kısaca şu şekildedir (1924 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr>):

1. Türk milletini ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder ve Millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır (m.4),
2. Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisinde belirir ve onda toplanır (m.5),
3. Meclis, yasama yetkisini kendi kullanır (m.6)
4. Meclis, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanır. Meclis Hükümeti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir (m.7).

Tek partili dönemde meclisin yetki ve sorumluluklarını düzenleyen 1924 Anayasasının hükümlerine bakıldığında; en üst karar alma organının TBMM gibi görüldüğü söylenebilir. Her ne kadar yönetim biçimi cumhuriyet olarak ifade edilse de, anayasadaki hükümlere göre kurulan rejim; meclis hükümeti ve parlamenter rejim arasında kalan karma bir rejim (Özbudun, 1990, s. 10) olarak değerlendirilmektedir. Teoride yasama ve yürütme görevleri bulunan meclisin (1924 Anayasası, m.5), yürütme görevini Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanabilmesi (m.7) hükmü ile kısıtlandığı söylenebilir. Ayrıca 5. maddede belirtilen “*yasama ve yürütme erki TBMM’de belirir ve onda toplanır*” ifadesi de, yürütmenin (başbakan ve bakanlar) meclisin onayına sunulmasından ziyade sadece meclisten güvenoyu alması ile sınırlıdır. Gerek 1921 Anayasası ve gerekse 29 Ekim 1923 tarihli anayasa değişiklikleri ile yürütmenin meclis onayı alması şartı kaldırılarak, hem devlet yönetiminde meclisin etkinliği görece olarak azaltılmış hem de yasama faaliyeti sınırlarına çekilmiştir. Ancak Anayasasının 7. maddesindeki “*...Meclis Hükümeti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir*” hükmü ile meclise devlet yönetiminde kontrol görevi ve hükümeti düşürebilme yetkisi tanınmıştır. Anayasasının bu hükmü, tek partili dönemde olmasa da, çok partili dönemde meclis çoğunluğunun muhalefet partilerinde olduğu durumlarda veya koalisyon hükümetleri dönemlerinde, bir baskı unsuru olarak kullanılmıştır. Meclisin fiili olarak devlet yönetimi (yürütme) ve karar alma bağlamında bir etkinliği yokmuş gibi görünmekle birlikte, yürütmeyi denetleme ve iktidardan düşürebilme kabiliyeti ile güçlü bir etkisinin olduğu söylenebilir. Ayrıca tek partili dönem ve çok partili döneme geçişten itibaren 1961 yılına kadar kullanılan 1924 Anayasasının 4. maddesindeki; “*Türk milletini ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder ve Millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır*” hükmü, meclisin tek partili dönemde önemli bir pozisyonda konumlandırıldığını göstermektedir. Buna karşın daha önce de ifade edildiği üzere, tek partili dönemde meclis üyelerinin tek bir siyasal parti tarafından belirlenen adaylardan oluşması, meclisin bu yetki ve etkinliğini kullanabilmesini engellemiş veya geçersiz kılmıştır denilebilir.

4.1. Çok Partili Dönemde Meclis

1950 yılına gelindiğinde siyasal bağlamda toplumsal talep ve baskılar sonucu tek partili yönetim sisteminden vazgeçilerek çok partili yönetim sistemine geçilmiştir. Çok partili dönemde meclis,

1924 Anayasası doğrultusunda tek partili dönemdeki gibi egemenlik hakkını kullanan, yasama, hükümeti denetleme ve gerektiğinde feshetme yetkilerine sahiptir. Ancak meclisi oluşturan üyelerin farklı siyasi partili milletvekillerinden oluşması, daha demokratik bir meclis yapılanmasını sağladığı gibi, yürütmenin veya diğer bir ifade ile hükümetin meclis çoğunluğunu kaybetmesi durumunda siyasal krizlere yol açabilecek bir durumu da ortaya çıkarmıştır (Berber, 2012, ss. 145-147). 1950-1961 döneminde meclis; genel olarak anayasal çerçevede yasama faaliyetleri ile devlet yönetimine katkı sağlarken, karar alma bağlamında yürütme ile birlikte zaman zaman uyum içinde çalışmış, zaman zaman muhalif meclis üyelerinin engellemeleri ile karşılaşmıştır.

1961 yılına gelindiğinde, demokrasiye yapılan darbe sonucu meşru hükümet sonlandırılırken, Türk Devlet geleneğinin en önemli kara alma organlarından biri olan meclis dağıtılmıştır. Askeri darbenin ardından gelen vesayet yönetimi tarafından yapılan 1961 Anayasası, sivil siyasete karşı yapılmış bir tepki anayasası olduğu gibi, egemenliğin meclise verilmesi yerine yetkili organlar eliyle kullanılmasını sağlayan bir anayasadır (Soysal, 1997, ss. 81). Soysal'ın da belirttiği üzere 1961 Anayasası ile teorik olarak da olsa yasama ve yürütme erklerini bünyesinde toplayan meclis yerine, kuvvetler ayrılığının esas alındığı bir devlet yönetimi anlayışına geçilmiştir. 1961 Anayasasını ortadan kaldıran ve yine bir darbe anayasası olan 1982 Anayasası da, benzer şekilde kuvvetler ayrılığını esas alan ve egemenliğin yetkili organlar eliyle kullanılmasını sağlayan bir anayasadır.

Tek partili dönemde devlet yönetimi ve karar alma bağlamında meclisin yapısı ve uygulanan siyasal sistem çok fazla tartışma konusu olmamıştır. Ancak çok partili döneme geçiş ile 1961 askeri darbe arasın dönemde yaşanan siyasal olumsuzluk ve tartışmalar, özellikle sistemin ve meclis yapısının tartışılmasına neden olmuştur. 1950-1961 döneminde yaşanan siyasal olumsuzluk ve tartışmaların nedeni olarak 1924 Anayasası görülmüş, bununla birlikte ikinci bir meclisin olmaması da ciddi bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Nitekim 1961 Anayasası ile getirilen çift meclis yapılanması da, devlet iktidarını sınırlayacak yeni bir kurumu oluşturma amacına yöneliktir (Onar, 2003, ss. 27-28). 1961 Anayasası ile TBMM; üyelerinin tamamı halk tarafından seçilen Millet Meclisi ve üyelerinin 150'si halk tarafından ve 15'i Cumhurbaşkanı tarafından atanan Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki farklı meclisten oluşmuştur. Ayrıca Cumhuriyet Senatosunda 165 üye dışında darbeyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi Başkanı ve üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı da doğal üye olarak yer almaktadır (Yavuz ve Bülbül, 2012, ss. 229). Yeni anayasa ile oluşturulan çift meclis sisteminde yasama yetkisi TBMM'ye verilirken, devlet yönetiminde gerek meclis ve gerekse siyasi partilerden ziyade TSK'nın etkisi görülmüştür. Nitekim 70'li yılların başında artan siyasi şiddet olayları gerekçe gösterilerek, 1971 yılında TSK tarafından dönemin siyasal iktidarına verilen muhtıra ile hükümet istifaya zorlanmıştır. Hükümetin istifasının ardından partiler üstü bir hükümet kurulmuştur (Yazıcı, 2002, ss. 108-127). 1971 yılından sonrasında Türkiye'de siyasal anlamda bir istikrar ve bütünlüğün olmadığını, ülkede siyasal tandanslı şiddet olayları ve çatışmaların arttığı, dolayısı ile siyasal sistemin önemli ölçüde tıkandığını söylemek mümkündür. Nitekim bu dönemde devlet yönetiminin en önemli iki organı olan yürütme-hükümet ve yasama-meclisin zaman zaman karar alamaz ve politika üretmez duruma gelmiş (Yavuz ve Bülbül, 2012, ss. 230), yaşanan tüm bu olumsuzluklar TSK'nın 12 Eylül 1980'de yönetime el koymasına neden olmuştur. 1960-1980 döneminde, devlet yönetimi ve karar alma bağlamında meclisin rolü ele alındığında; TBMM'nin anayasal bağlamda güçlü bir yasama organı olarak konumlandırıldığı, kuvvetler ayrılığının benimsendiği söylenebilir. Ancak, bu süreçte yaşanan siyasal çatışmalar, sivil yönetimlere yapılan askeri darbeler ve TSK'nın sivil hükümetler üzerinde "*Demokles'in Kılıcı*" gibi durması, hem yürütmenin hem de meclisin işlevsel

bağlamda etkin olmasını engellemiştir. Kuşkusuz bu durum 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile daha da ağırlaşmış, demokrasiye bir süreliğine ara verilmiştir.

12 Eylül darbesi beraberinde yeni bir anayasa sürecinin başlangıcı olmuş, 1982 yılında askeri yönetimin egemen olduğu koşullarda yeni bir anayasa yapılmıştır. 1982 Anayasası ile TBMM bünyesinde yer alan Cumhuriyet Senatosu, yasama sürecini yavaşlattığı gerekçesi ile kaldırılmıştır (Yavuz ve Bülbül, 2012, ss. 230). 1961 ve 1982 Anayasaları incelendiğinde, devlet yönetimi ve karar alma bağlamında meclise verilen yetki, görev ve sorumlulukları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kanunları koymak, değiştirmek ve kaldırmak.
2. Bakanlar kurulu ve bakanları denetlemek, gerekmesi halinde Bakanlar Kuruluna Kanun Hükmünde Kararname yapma yetkisi vermek,
3. Bütçe kesin hesap tasarılarını görüşmek, kabul etmek, para basılmasına ve savaş ilanına karar vermek,
4. Milletlerarası antlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak,
5. Siyasal iktidarlar veya hükümetlerin kurulmasında güvenoyu vermek.

Meclisin anayasal yetki görev ve sorumlulukları incelendiğinde; genel olarak devlet yönetimi ve karar almada oldukça etkin bir role sahip olduğu söylenebilir. Kuşkusuz bu durum sadece çok partili dönemde değil, Cumhuriyetin kurulduğu ilk günden itibaren de benzer şekildedir. Bu durumun temelinde ise, yürütme erkinin; yasama erki olan meclisin içinden çıkması, diğer bir ifade ile meclis çoğunluğunun tek bir siyasal partinin elinde olması halinde meclisin, hem yasama hem de yürütme erki görevlerini fiili olarak ele geçirmesi yatmaktadır. Meclisler, yasama organı oldukları kadar aynı zamanda iktidarları denetleme ve frenleme mekanizmaları olarak kabul edilmekte, ancak meclis çoğunluğunun tek bir siyasi partide olduğu durumlarda meclisin denetleme ve frenleme mekanizmalarının yeterince etkin olmadığı belirtilmektedir (Özbudun, 1990; Erdoğan, 1999; Yazıcı, 2002; Onar, 2003). Dolayısı ile devlet yönetimi ve karar almada, iktidarın çoğunlukta olduğu meclisler oldukça etkin ve aktif bir rol üstelenebilmektedir. Aksi durumda ise; ortaya siyasal krizler, hükümet krizleri, yasama krizleri gibi çeşitli sorunlar çıkabilmektedir. Nitekim 1990'lı yıllarda meclis aritmetiğinin tek parti üstünlüğünü göstermediği dönemlerde, hükümet kurulması ve güvenoyu alınması konularında önemli sıkıntılar yaşanmış, ülke koalisyon hükümetleri ile zaman kaybetmiş, ekonomik, siyasal ve toplumsal konularda karar alma noktasında aksaklıklar ve tikanıklıklar yaşanmıştır. Bir başka ifade ile Türkiye Cumhuriyetinin 1990'lı yılları, meclis yapısının aritmetiği nedeniyle devlet yönetimi ve karar alma bağlamında sıkıntılı bir dönem olarak geçmiştir. Dolayısı ile gerek tek partili ve gerekse çok partili dönemde, genel olarak meclisin devlet yönetimi ve karar almada etkin bir rolü olduğunu söylemek mümkündür.

4.2. Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sisteminde Meclis

16 Nisan 2017 tarihli referandum sonuçlarına göre kabul edilen 6771 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (<http://www.ysk.gov.tr>, 2018), Türkiye'nin yönetim biçiminin parlamenter sistemden, Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemine geçişini başlatmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçim takvimi olan Kasım 2019 tarihi öne çekilerek 24 Haziran 2018 tarihinde seçimler yapılmış ve fiili olarak Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemine geçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Yönetim biçimi en genel ifade ile siyasal bağlamda sorumsuz ancak geniş yetkiler ile donatılmış bir cumhurbaşkanından, yetkili ve sorumlu bir cumhurbaşkanının olduğu yönetim biçimi olarak ifade edilebilir. Ayrıca sistem; devlet yönetimindeki başbakanlık ve

cumhurbaşkanlığı gibi iki icracı makamın birleştirilerek, yürütme erkinin Cumhurbaşkanı, yardımcıları ve bakanlara devredilmesini esas almaktadır (TBMM, 2017; Karatepe ve diğerleri, 2017). 6711 Sayılı kanuna göre, daha önce başbakana ait yürütme görevlerinin tamamı Cumhurbaşkanının görev ve sorumluluğuna devredilmiş, diğer bir ifade ile yürütmenin başı Cumhurbaşkanı olmuştur. Ancak, cumhurbaşkanı yaptığı tüm işler ve aldığı kararlardan tam sorumlu olup, meclis salt çoğunluğunun vereceği önerge ile hakkında soruşturma açılması mümkündür. İcranın başı olan Cumhurbaşkanı, gerek görmesi halinde yürütmeye ilişkin konularda kararname çıkarabilmektedir. Buna karşın cumhurbaşkanının çıkaracağı kararnameler, anayasada yer alan *temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle ile siyasi haklar ve ödevler* konularında olamaz (6771 Sayılı Kanun, 2017, m.104). Diğer bir ifade ile Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sisteminde yasama yetkisi TBMM iken, yürütme yetkisi cumhurbaşkanındadır. Sistemde meclisin devlet yönetimi ve karar almadaki en belirgin özelliği yasama yetkisi ve anayasada belirtildiği şekillerde yürütmeyi denetleme yetkisidir.

Parlamente sistemine göre cumhurbaşkanlığı sistemi daha belirgin güçler ayrılığının bulunduğu, yasama, yürütme ve yargı erklerinin görev, yetki ve sorumluluklarının daha açık olduğu bir sistemdir. Ancak sistemde meclisin yürütmeyi denetleme yetkisinin (gensoru) kısıtlanması ve cumhurbaşkanı hakkında soruşturulma açılması konusunda meclis üye sayısının 3/5'ünün onayının aranması şartının getirilmesi, sisteme yönelik getirilen eleştiriler olarak dikkat çekmektedir. Kuşkusuz her yeniliğe eleştiri getirilmesi beklenen ve olağan bir durumdur. Ancak bir sistemi eleştirmek için öncelikle uygulamaları görmek ve aksayan yönleri dile getirmek daha doğru bir yaklaşımdır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemi, devlet yönetiminde etkin ve hızlı karar alınabilmesine olanak sağlayan bir yönetim biçimi olarak addedileceği gibi, meclisin güvenoyu işlevinin kaldırılması da siyasal sistemin tıkanmasını önlemeye yönelik bir amaç taşımaktadır denilebilir (Karatepe ve diğerleri, 2017). Bu bağlamda yeni sistem ile meclis; devlet yönetiminde asli fonksiyonu olan yasama faaliyetlerine döndürülmüş, yürütme üzerindeki olumsuz (güvenoyu, gensoru, vb.) etkileri de ortadan kaldırılmıştır denilebilir. Nitekim gerek eski Türk Devletlerindeki meclis ve gerekse parlamente sistemdeki meclis organı, zaman zaman yürütmeyi onaylamayarak siyasal sistemin tıkanmasına, hükümetlerin hatta devletlerin yıkılmasına neden olmuştur. Dolayısı ile sistemi baştan eleştirmek yerine, süreç içerisindeki uygulamaları görmek ve aksayan yönlerinin düzeltilmesi yönünde adımlar atmak daha uygun bir yaklaşım olacaktır düşüncesindeyiz.

5. SONUÇ

Devlet kavramından söz edebilmek için; ülke, halk, egemenlik, bağımsızlık ve töre veya anayasa gibi temel unsurların bulunması gerekmektedir. Devlet ve devlet yönetiminden söz edebilmenin bir diğer koşulu ise, yönetimde yer alan kurumların varlığı ve bu kurumların yetki, görev ve sorumluluk alanlarının açık bir şekilde yasal düzenlemeler ile belirlenmiş olmasıdır. Günümüzde güçler ayrılığı olarak adlandırılan bu durum, devlet yönetiminde yer alan yasama, yürütme ve yargı güçlerinin birbirinden ayrılması, her bir gücün diğeri üzerindeki etkisinin yasal sınırlar içinde kalması ve aynı zamanda uyum içinde hareket etmesi sağlanmalıdır.

Tarihsel süreçten günümüze kadar kurulan Türk Devletlerindeki meclis yapılanmasının rolü ve işlevi teorik bağlamda ele alınarak, meclisin devlet yönetimi ve karar alma üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada, genel olarak meclisin devlet yönetimi üzerinde etkin bir rolünün olduğu, karar alma bağlamında meclisin en üst karar alma organlarından biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Türk Devletlerinin tarihsel sürecinde zaman zaman meclislerde, asli görevi olan yasama ve yürütmeyi denetleme işlevlerinden uzaklaşarak, siyasal krizlerin çıkmasına ve hatta devletlerin yıkılmasına varacak kararlar alınmıştır. Türk Devlet geleneğinde meclislerin

yarattığı siyasal ve yapısal krizlere; Göktürk Devleti tarihinde Kapgan Kağan'ın 716 yılında ölümünün ardından yerine oğlu İnel geçmek istemiş, ancak meclis bu isteği onaylamamış, bunun üzerine İnel'in kuzenleri Kül Tigin ve Bilge'nin kendisine bir darbe yaparak tahttan indirmesi örnek olarak verilebilir. Tarihsel süreçte benzer durumlar diğer Türk Devletlerinde de görülmekle birlikte, Osmanlı Devletinde Fatih Sultan Mehmet ve sonrası dönemde meclislerin işlevsizleştirildiği ve tamamen padişahın emir ve buyrukları doğrultusunda hareket eden meclis yapılanmasının olduğu da görülmektedir.

Ulus devlet kavramının ortaya çıkması ve ulus devletlerin kurulması ile birlikte devlet yönetimi anlayışı da değişmiş, güçler ayrılığının esas alındığı bir devlet yönetimi anlayışına geçilmiştir. Devlet yönetimindeki bu değişimlerden Osmanlı Devleti de etkilenmiş, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kısmen de olsa güçler ayrılığının esas alındığı, yasama görevinin meclislere devredildiği düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Osmanlı Devletinin yıkılması ve ardından Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile birlikte yapılan anayasal düzenlemeler ile yasama, yürütme ve yargı güçleri ayrılmış, devlet yönetiminde meclis yasama ve yürütmeyi denetleme işlevlerine kavuşturulmuştur. Ancak 1923-1950 döneminde tek partili sistemin hayatta olması nedeniyle, meclisin yürütmeyi denetleme veya kısıtlama işlevlerinin anayasal anlamda ve modern devlet yönetimi bağlamında yerine getiremediğini söylemek mümkündür.

Çok partili hayata geçiş ile birlikte meclisin devlet yönetimi ve karar alma bağlamındaki etkileri anayasal sınırlar içine çekilmekle birlikte, 1961 ve sonrası dönemlerde gerçekleşen askeri darbeler nedeniyle, meclisin işlevselliğinin kısıtlandığını söylemek mümkündür. Cumhuriyet sonrası meclisin anayasal yetki görev ve sorumlulukları incelendiğinde; genel olarak devlet yönetimi ve karar almada oldukça etkin bir role sahip olduğu söylenebilir. Kuşkusuz bu durum sadece çok partili dönemde değil, Cumhuriyetin kurulduğu ilk günden itibaren de benzer şekildedir. Bu durumun temelinde ise, yürütme erkinin; yasama erki olan meclisin içinden çıkması, diğer bir ifade ile meclis çoğunluğunun tek bir siyasal partinin elinde olması halinde meclisin, hem yasama hem de yürütme erki görevlerini fiili olarak ele geçirmesi yatmaktadır. Meclisler, yasama organı oldukları kadar aynı zamanda iktidarları denetleme ve frenleme mekanizmaları olarak kabul edilmekte, ancak meclis çoğunluğunun tek bir siyasi partide olduğu durumlarda meclisin denetleme ve frenleme mekanizmalarının yeterince etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın çok partili dönemler de de meclis aritmetiğinden kaynaklı yönetsel ve siyasal sıkıntılar yaşanmıştır. Nitekim 1990'lı yıllarda meclis aritmetiğinin tek parti üstünlüğünü göstermediği dönemlerde, hükümet kurulması ve güvenoyu alınması konularında önemli sıkıntılar yaşanmış, ülke koalisyon hükümetleri ile zaman kaybetmiş, ekonomik, siyasal ve toplumsal konularda karar alma noktasında aksaklıklar ve tikanıklıklar yaşanmıştır. Bir başka ifade ile Türkiye Cumhuriyetinin 1990'lı yılları, meclis yapısının aritmetiği nedeniyle devlet yönetimi ve karar alma bağlamında sıkıntılı bir dönem olarak geçmiştir. Dolayısı ile gerek tek partili ve gerekse çok partili dönemde, genel olarak meclisin devlet yönetimi ve karar almada etkin bir rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

16 Nisan 2017 tarihli referandum ile başlayan ve 24 Haziran 2018 tarihli seçimler ile hayata geçirilen Cumhurbaşkanlığı Yönetim veya Hükümet Sistemi ile meclis, devlet yönetiminde asli fonksiyonu olan yasama faaliyetlerine döndürülmüş, yürütme üzerindeki olumsuz (güvenoyu, gensoru, vb.) etkileri de ortadan kaldırılmıştır. Ancak yapılan sistem değişikliği ve meclisin yürütmeyi denetleme yetkilerinin kısıtlanmasına ilişkin eleştiriler halen devam etmekte ve meclisin devlet yönetiminde etkisizleştirildiği ifade edilmektedir. Tüm bu eleştirilere karşın, mevcut sistemi baştan eleştirmek yerine, süreç içerisindeki uygulamaları görmenin ve aksayan

yönlerinin düzeltilmesi yönünde adımlar atılmasının daha uygun bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz. Türk Devlet geleneğinde meclis kurumu vazgeçilmez ve asli bir unsur olarak her zaman var olmuş ve bundan sonraki süreçlerde de var olacaktır. Ancak meclisin devlet yönetimi ve karar alma bağlamında, yürütmeyi kısıtlayıcı ve yürütme üzerinde tahakküm kuran bir kurumdan ziyade, yasama ve denetleme fonksiyonları ile etkin bir kurum olması gerekmektedir. Dolayısı ile meclisler hükümet veya devlet yıkan bir kurum olmak yerine, asli görevlerini yerine getiren bir kurum olarak var olmalıdırlar. Bununla birlikte devletlerin devamlılığı ve etkin bir devlet yönetimi için, güçler ayrılığı ilkesinden taviz verilmemeli, yasama, yürütme ve yargı erkleri anayasal çerçevede bağımsız ve birbirleri üzerinde tahakküm kurmadan faaliyetlerini yürütmelidirler.

Araştırmadan ulaşılan bulgular doğrultusunda, Türk Devlet geleneğinde meclisin; karar alma bağlamında en üst karar alma organlarından biri olduğu ve devlet yönetiminde güçlü bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akın, R. (2001). *Türkiye Büyük Millet Meclisi devleti (1920-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arsel, İ. (1975). *Teokratik devlet anlayışından demokratik devlet anlayışına*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Atçeken, Z., Bedirhan, Y. (2012). *Selçuklu müesseseleri ve medeniyeti tarihi*. 2. Baskı, Konya, Eğitim Yayınevi.
- Berber, Ş.G. (2012). Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde sivil hükümet darbesi: CHP’de 35’ler vakası. *Akademik Bakış*, 6(11), 131-150.
- Cin, H., Akgündüz, A. (1990). *Türk-İslâm hukuk tarihi*, C.I, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çakır, A. (2007). *Bozkır kültür çevrelerinde sosyal yapı ve teşkilatlanma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çerçi, F. (2003). Hunlar’da sosyal, siyâsî hayat ve devlet- halk ilişkileri. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 59-98.
- De Groot, J.J.M. (1921). *Die Hunnen der vorchristlichen zeit*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Eberhard, W. (1943). Eski Çin kültürü ve Türkler. (Çev. İkbâl Berk). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1 (4), 19-29.
- Erdoğan, M. (1999). *Türkiye’de anayasalar ve siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erdoğan, A. (2014). İslamiyet’ten önce Türk devletlerinde meclis anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 39-52.
- Ergin, M. (1987). *Orhun kitabeleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. Ankara: TTK Basımevi.
- Kafesoğlu, İ. (1992). “Kültür ve teşkilat”, *Türk Dünyası El Kitabı*, içinde 187-237. 2. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kafesoğlu, İ. (2015). *Türk milli kültürü*. 40. Baskı, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (2017). Umumi Türk tarihi hakkında tespitler, görüşler, mülahazalar. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Karatepe, Ş. (1996). “Osmanlı’da devlet ve yönetim. komisyon”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, içinde 3-167, İstanbul: İz Yayıncılık.

- Karatepe, Ş., Alkan, H., Atar, Y., Bingöl, Y. ve Durgun, G.B. (2017). *Sorularla cumhurbaşkanlığı sistemi*. Yayın No.24, Ankara: Memur-Sen Yayınları.
- Köprülü, F. (1981). Osmanlı devletinin kuruluşu. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Köymen, M.A. (2011). *Büyük Selçuklu imparatorluğu Tarihi 3. Cilt Alp Arslan ve Zamanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kutlu, M. (2001). *Kuvvetler ayrılığı (temelleri-gelişimi hukuk devletinin kökenleri)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Mori, M. (1978). Eski bozkır devletlerinin teşkilatı. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, 209-226.
- Nemeth, G. (1982). *Attila ve Hunlar*. (Çeviren, Şerif Baştav). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Onar, E. (2003). *Kanunların anayasaya uygunluğunun siyasal ve yargısal denetimi ve yargısal denetim alanında ülkemizde öncüler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.
- Ögel, B. (2001). *Türk kültürünün gelişme çağları 2. cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2016). *Türklerde devlet anlayışı*. (Ed. Kadir Yılmaz). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özbudun, E. (1990). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özcan, A. (1998). "Mezopotamya ve Akdeniz havzasında kutsal otorite: derin devlet". içinde *Türkiye'de Yönetim Geleneği* (Ed. Davut Dursun), İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Özgüdenli, O.G. (2013). *Selçuklular, I: Büyük Selçuklu Devleti tarihi (1040-1157)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Salman, H. (2013). "Türk Adı, Türklerin anayurdu ve göçler". *Türk Tarihi ve Kültürü*, İçinde 3-8 (Ed. Cemil Öztürk). 5. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Sevim, A., Merçil, E. (1995). *Selçuklu devletleri tarihi, siyaset, teşkilat ve kültür*. Ankara: TTK Basımevi.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1994). *Tanzimat devrinde Meclis-i Vala*. Ankara: TTK Basımev
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Eski Türklerde devlet meclisi "toy" üzerine düşünceler. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (45), 1-11.
- Soysal, M. (1997). *100 soruda anayasa'nın anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Tanör, B. (1996). *Osmanlı Türk anayasal gelişmeleri(1789-1980)*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Taşagül, A. (2008). *Göktürk devletlerinin kuruluşları ve çöküşleri*. Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu, 5-6 Kasım 2007, Sakarya, 21-45.
- TBMM (2017). *21.01.2017 Tarih ve 6717 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında değişiklik yapılmasına dair kanun*. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6771.html>, Erişim Tarihi: 04.10.2018.
- T.C. 1924 Anayasası (1924). *491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, Erişim Tarihi: 04.10.2018.
- Teşkilatı Esasiye kanunu (1921). <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm>, Erişim Tarihi:30.09.2018
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Weber, M. (2011). *Bürokrasi ve otorite*. Ankara: Adres Yayınları.
- Yavuz, B., Bülbül, M. (2012). Çift meclis sistemi ve Türkiye. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVI(1), 217-260.

Yazıcı, N. (2002). *İlk Türk-İslam devletleri tarihi*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

SUMMARY

Having thousands of years of history and a deep-rooted state tradition, Turks have established many states in the historical process. In addition to its political and military power, it has been one of the nations that contributed to the development of world order in many periods of history with its managerial structure. The date of establishment is not known exactly BCE 220 M.S. The Asian Hun State, which is estimated to have been founded between 300 years, is considered to be the first Turkish State in history. The date of establishment is not known exactly the Asian Hun State, which is estimated to have been founded between BC 300 and 220 years, is considered to be the first Turkish State in history. However, the Asian Huns naturally the Turks as a state to take part in the scene of history It goes back to BC 1000 years.

For the realization of a state it is important to have basic elements such as land-country, people, sovereignty, independence and the core (constitution-law). In addition to these elements another important element of the Turkish States is the legislative-parliamentary component. The parliamentary element which is considered as an indicator of unity and solidarity in the Turkish state structure has taken an active role and function in the Turkish State in the historical process. In this study, the role and function of the parliamentary structure in the Turkish State, which has been established from the historical process to the present day, has been discussed in the theoretical context and the effect of the parliament on state administration and decision making has been evaluated.

In this study, the role and function of the parliamentary structure in the Turkish State, which has been established from the historical process to the present day, has been discussed in the theoretical context and the effect of the parliament on state administration and decision making has been evaluated. In this study, which is collecting as a compilation, pre-Islamic Turkish states, Seljuk and examined after Islam was established through three periods, including the period of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey and the role of parliament in the state tradition and function are evaluated comparatively.

The role and function of the parliamentary structure in the Turkish State, which has been established from the historical process to the present, is examined in the theoretical context, and in this study which examines the effect of the parliament on state administration and decision-making; in general, parliament has an active role on the state administration. It is concluded that. However, there are times when the parliamentary institution has been ineffective in the context of state administration and decision-making. With the rise of the Ottomans, the assembly was transformed into an unauthorized institution in the state administration and in the decision-making process, all the powers were gathered in the sultan. In the last period of the Ottoman Empire, the government tried to be transformed back into an active institution, but the regulations were inadequate and the influence of the sultan on the parliament could not be eliminated.

Legislative and constitutional arrangements made with the establishment of the Republic of Turkey, executive and judicial powers are separated, the legislative and executive councils of the state administration have been given supervisory functions. However, due to the survival of the one-party system during the 1923-1950 period, it was not possible for the Assembly to carry out the functions of monitoring or restraint in the context of constitutional and modern state administration. Although it has been reverted to the fundamental functions of the parliament in

the multiparty period, military coups, political conflicts etc. For reasons such as, the parliament has moved away from its essential functions and sometimes has become an essential element of the management blockages. With the Presidential Administration or Government System, which started with the referendum dated 16 April 2017 and was launched with the elections held on June 24, 2018, the parliament was transformed into legislative activities, which have a fundamental function in state administration, and the negative (confidence, confidence, etc.) effects on the executive were eliminated.

In the Turkish State tradition, the parliamentary institution has always been an indispensable and essential element and it will exist in the future. However, in the context of state administration and decision-making, parliament needs to be an effective institution with its legislative and supervisory functions rather than restricting the executive and dominating the executive. Hence, assemblies should exist as an institution which fulfills their primary duties rather than a government or state-washed institution. However, for the continuity of states and effective state administration, the principle of separation of powers should not be compromised, the legislative, executive and judicial powers should be independent in the constitutional framework and they should carry out their activities without any domination.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ve YEŞİL EKONOMİ: TÜRKİYE İÇİN BİR ENDEKS ÖNERİSİ

İbrahim AL¹

Atıf/©: Al, İ. (2019). Sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi: Türkiye için bir endeks önerisi, *Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 112-124, doi: 10.17218/hititsosbil.473413.

Özet: Sürdürülebilir kalkınmanın temel stratejisi kabul edilen yeşil ekonomi anlayışının çevresel kaygılar ile ekonomik amaçlar arasındaki çelişkiyi ortadan kaldıracak bir yol olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, ülkelerin yeşil ekonomiye dair performanslarının ölçülmesi ve değerlendirilmesi uygulanacak politikalar açısından önem arz etmektedir. Ancak ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlar içermesi nedeniyle, yeşil ekonominin bu boyutlarını temsil eden alternatif bir ölçü kaynağına ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin yeşil ekonomi performansını ölçmek ve değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, yeşil ekonominin üç farklı boyutunu temsil ettiği düşünülen, 22 değişkene ilişkin sayısal verilerden hareketle 2002-2015 dönemini kapsayan bir yeşil ekonomi endeksi hesaplanmıştır. Elde edilen endeks değerlerine göre, Türkiye'nin ele alınan dönemdeki yeşil ekonomi performansının arttığı söylenebilir. Bu performans artışında özellikle ekonomik ve sosyal göstergelerdeki olumlu gelişmenin payı büyüktür. Çevresel performansta son yıllarda olumlu gelişmeler olmakla birlikte, çevresel göstergelerin yeşil ekonomi performansına katkısı nispeten sınırlı kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir Kalkınma, Yeşil Ekonomi, Yeşil Büyüme, Yeşil Ekonomi Endeksi, Ekoloji*

Sustainable Development and Green Economy: A Proposal of Index for Turkey

Citation/©: Al, İ. (2019). Sustainable development and green economy: A proposal of index for Turkey, *Hittit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 112-124, doi: 10.17218/hititsosbil.473413.

Abstract: Green economy is accepted as the main strategy of sustainable development and it is thought to be a way to eliminate the contradiction between environmental concerns and economic goals. Therefore, the measurement and evaluation of the performance of countries on green economy is important for the policies to be implemented. However, due to the economic, social and environmental dimensions of the green economy, an alternative source of measurement representing these dimensions is needed. The aim of this study is to measure and evaluate the green economy performance of Turkey. For this purpose, a green economy index covering the period of 2002-2015 was calculated based on the numerical data of 22 variables which are thought to represent three different dimensions of the green economy. According to the index, Turkey's green economy performance increased in this period. The positive development in economic and social indicators has a large share in this performance increase. While environmental performance has improved in recent years, the contribution of environmental indicators to green economy performance has been relatively limited.

Keywords: *Sustainable Development, Green Economy, Green Growth, Green Economy Index, Ecology*

1. GİRİŞ

İktisadi kalkınma ve çevre arasındaki ilişki, büyüme ve kalkınma teorileri çerçevesinde 1970'li yıllardan beri tartışılmaktadır. İlk yıllarda araştırmacılar, doğal kaynakların sonlu olduğu varsayımından hareketle büyümenin de sınırlı olduğunu ifade etmişlerdir (Diniz ve Bermann, 2012: 323). Bu nedenle 1972 yılında Roma Kulübü tarafından hazırlanan "Büyümenin Sınırları"

Makale Geliş Tarihi: 24.10.2018

Makale Kabul Tarihi: 19.5.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ibrahimal55@ktu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-2653-4663>

adlı rapor, kalkınma politikalarında ekonomi ile doğal çevrenin karşılıklı bağımlılığının dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu rapora göre, dünya nüfusundaki, sanayileşmedeki, çevre kirliliğindeki, gıda üretimindeki ve doğal kaynak kullanımındaki mevcut artış eğiliminin devam etmesi halinde, yaklaşık yüz yıllık bir zaman dilimi içerisinde küresel ekonomik büyümenin sınırlarına ulaşılabacaktır. Bu durumun muhtemel sonucu ise dünya nüfusunda ve sanayi üretiminde ani ve kontrolsüz bir düşüşün yaşanmasıdır (Meadows ve diğerleri, 1972, s.23).

Ancak teknolojik gelişmeler, yeni doğal kaynak rezervlerinin keşfedilmesi ve daha önce ekonomik olarak uygun olmayan rezervlerin kullanılmasıyla, büyüme ve kalkınmaya ilişkin sınırlar da ortadan kalkmaya başlamıştır. Nitekim kalkınma kavramı, zamanla kuşaklararası eşitlik kavramının da dâhil edilmesiyle birlikte evrimleşmiş ve sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya çıkmıştır. Kuşaklararası eşitlik, her kuşağın diğerleriyle aynı refah seviyesine veya aynı fırsatlara sahip olmasıdır. Bunu sağlamanın yolu ise çevrenin asla bozulmaması ve doğal kaynakların sürdürülebilir bir anlayışla rasyonel kullanılmasından geçmektedir (Diniz ve Bermann, 2012, s.324).

Dünya, günümüzde çevresel etkenlere bağlı olarak ortaya çıkan küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi tehditlerin etkisi altındadır. Bu tehditler, tüm dünyada sosyal ve ekonomik hayatı derinden etkilemektedir. Şüphesiz ki alınacak önlemlerden biri küresel ölçekte sera gazı emisyonunu azaltmaktır. Ancak, ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceği kaygısıyla ülkeler bu konuda isteksiz davranmakta ve sağlam bir küresel uzlaşma zemini oluşturulamamaktadır. Kısa dönem de bu endişeler gerçekçi olsa bile, uzun dönemde bu endişelerin yersiz olduğu düşünülmektedir. Nitekim Başoğlu ve Akyazı (2015), çevresel denge dikkate alındığında kısa dönem üretim seviyesinin düşük kalabileceğini, uzun dönemde ise iyileşen çevre koşullarına paralel olarak, sürdürülebilir büyüme mümkün olabileceğini ve yaşam kalitesinin yükselmesiyle toplumun refahının artabileceğini ifade etmektedirler. Bununla birlikte, çevresel dengenin dikkate alınmaması ülkenin uzun dönem büyüme potansiyelini de düşürebileceği iddia edilmektedir.

Ülkelerin ekonomik gelişme düzeylerinin belirlenmesinde en sık kullanılan ölçüt Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'dır. Ancak gelir dağılımının adaletsiz yapısı, çevre kirliliğinin artması, ekolojik dengenin bozulması ve küresel ısınmanın olumsuz etkileri gibi olaylar, son yıllarda ekonomik gelişme kavramının içeriğini, boyutlarını ve amaçlarını zenginleştirmiştir. Böylelikle bu kavram, ekonomik faktörlerin yanına sosyal ve çevresel faktörlerin de eklenmesiyle çok boyutlu bir yapıya kavuşmuştur. Ekonomik gelişmenin ölçümünde bu yeni faktörlere de yer verilmesi gerektiğine dair görüşler GSYH'nin ötesi (Beyond GDP) tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bu çerçevede, ekonomik performansın ölçülmesinde çevresel ve sosyal konulara ağırlık veren pek çok yeni ölçü geliştirilmiştir. Geliştirilen bu ölçüleri üç gruba ayırmak mümkündür (Erden Özsoy ve Tosunoğlu, 2017, s.287):

- GSYH'de düzeltme yapmaya yönelik endeksler (Gerçek Gelişme Göstergeleri, Yeşil GSYH, Düzeltilmiş Net Tasarruf)
- GSYH kullanmayan endeksler (Gayrisafi Milli Mutluluk, Ekolojik Ayak İzi, Öznel İyilik, Mutlu Gezegen Endeksi, Sosyal Gelişme Endeksi)
- GSYH'yi içeren bileşik endeksler (İnsani Gelişme Endeksi, Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi)

Söz konusu tartışmalar çerçevesinde gündeme gelen yeni kavramlardan biri ise yeşil ekonomidir. Yeşil ekonomi, ekonomik, sosyal ve çevresel yönleri olan çok boyutlu bir kavramdır. Bu kavramın, çevrenin korunmasına dair var olan ekonomik kaygıyı azaltabileceği ve çevrenin korunarak da sosyal ve ekonomik gelişmenin sağlanabileceğini değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, düşük

karbon teknolojisinin geliştirilmesi ve yeşil endüstriyel devrimi sağlayacak yeşil yatırımların yapılması gerekmektedir.

Ülkelerin yeşil ekonomi performanslarının ölçülmesi, hem değerlendirmelerin daha sağlıklı yapılması hem de politika oluşturma sürecinde politika yapıcılara yol göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı, yeşil ekonomi kavramı çerçevesinde Türkiye için bir yeşil ekonomi endeksi oluşturmaktır. Böylelikle, bir taraftan Türkiye'nin yeşil ekonomiye dair performansı ortaya konulacak, diğer taraftan konuya ilişkin yapılacak değerlendirmelerde politika yapıcıları ve kamuoyu tarafından kullanılacak sayısal bir veri kaynağı yaratılacaktır. Bu bağlamda çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde, yeşil ekonomi ile ilgili kavramsal çerçeve ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde çevresel ve ekonomik endekslere ilişkin ilgili literatüre yer verilmiştir. Dördüncü bölümde, endeks oluşturma yöntemi ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve sayısal veriler kullanılarak Türkiye için yeşil ekonomi endeksi hesaplanmıştır. Sonuç bölümünde ise elde edilen endeks skorları değerlendirilmiş ve bazı politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yeşil ekonomi kavramının temelinde sürdürülebilir kalkınma kavramı yatmaktadır (Diniz ve Bermann, 2012 s.323). Dolayısıyla, yeşil ekonomiyi tanımlayabilmek için öncelikle sürdürülebilir kalkınmayı anlamak gerekmektedir. Bilindiği kadarıyla ilk kez, 1980 yılında Uluslararası Doğayı Koruma Birliği tarafından hazırlanan "Dünya Koruma Stratejisi" adlı raporda kullanılan sürdürülebilir kalkınma kavramı, yaşam kaynaklarının korunması olarak tanımlanmış ve böylelikle ekolojik bir bakış açısı ortaya konulmuştur (Bozlağan, 2005, s.1018). Bu çerçevede, temel ekolojik süreçlerin ve genetik çeşitliliğin korunması ve ekosistemin sürdürülebilir kullanımı kalkınmanın başlıca amaçları olarak ortaya çıkmıştır (IUCN, 1980, s.19):

Sürdürülebilir kalkınma, Brundtland Raporu olarak bilinen ve 1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" adlı raporda daha da genişletilmiş ve yaygın kullanılan bir kavram haline gelmiştir (Yalçın, 2016, s.751). Bu raporda, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeden insanoğlunun bugünkü ihtiyaçlarını karşılayabilmesi sürdürülebilir kalkınma olarak tanımlanmıştır (Brundtland, 1987, s.13). Bu vizyonla oluşturulan çevre ve kalkınma politikalarının amaçlarını şöyle sıralanabilir (Brundtland, 1987, s.46):

- Büyümei canlandırmak
- Büyümenin kalitesini artırmak
- İş, gıda, enerji, su ve halk sağlığı gibi temel ihtiyaçları karşılamak
- Sürdürülebilir bir nüfus seviyesini sağlamak
- Kaynak tabanını korumak ve geliştirmek
- Karar vermede çevre ve ekonomiyi birleştirmek

Brundtland Raporundaki sürdürülebilir kalkınma görüşü, özünde ekonomik büyüme ihtiyacını gözetken ve azami büyümei amaçlayan politikalara yönelik bir çağrı olarak düşünülebilir. Söz konusu kavram, iktisadi kalkınmaya o zamana kadarkinden farklı bir bakış açısı getirmiş ve niteliğin en az nicelik kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur (Soussan, 1992, s.25).

1992 yılında Rio'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda, sürdürülebilir kalkınma tüm insanlığın ortak hedefi olarak benimsenmiştir. Konferansta, insanoğlunun sürdürülebilir kalkınma kaygılarının merkezinde bulunduğu, doğayla uyum içinde sağlıklı ve üretken bir yaşamın tüm insanlığın hakkı olduğu ifade edilmiştir. Bugünkü kalkınma,

mevcut ve gelecek nesillerin çevre ve kalkınma ihtiyaçlarını karşılayacak eşitlikçi bir anlayışla sağlanmalıdır. Dolayısıyla, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için çevrenin korunmasını kalkınma kavramından ayrı düşünmemek gerekir (United Nations, 1992).

Yeşil ekonomi ve yeşil büyüme ise son yıllarda sürdürülebilir kalkınmayla beraber yoğun bir şekilde kullanılan yeni kavramlardır. Bilindiği kadarıyla yeşil ekonomi terimi ilk kez, 1989 yılında İngiltere’de yayınlanan “Yeşil Ekonomi Taslağı” adlı raporda kullanılmıştır. Fakat başlığında yer almasına rağmen içeriğinde yeşil ekonomiye dair bir ifadenin bulunmaması nedeniyle rapor, söz konusu kavram açısından bir farkındalık yaratma çabası olarak değerlendirilebilir (Kasztelan, 2017, s.490). Yeşil ekonomi ve yeşil büyüme kavramlarının asıl temelleri, 2005 yılında Seul’da gerçekleştirilen Çevre ve Kalkınma Bakanlar Konferansı’nda atılmıştır. Bu konferansta, sürdürülebilir kalkınma söyleminin ötesine geçilmesi ve yeşil büyüme yolunun izlenmesi kabul edilmiştir (Kararach ve diğerleri, 2018, s.440). 2012 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı Rio+20’de ise yeşil büyümenin sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için bir strateji olduğu teyit edilmiştir (UNESCAP, 2012).

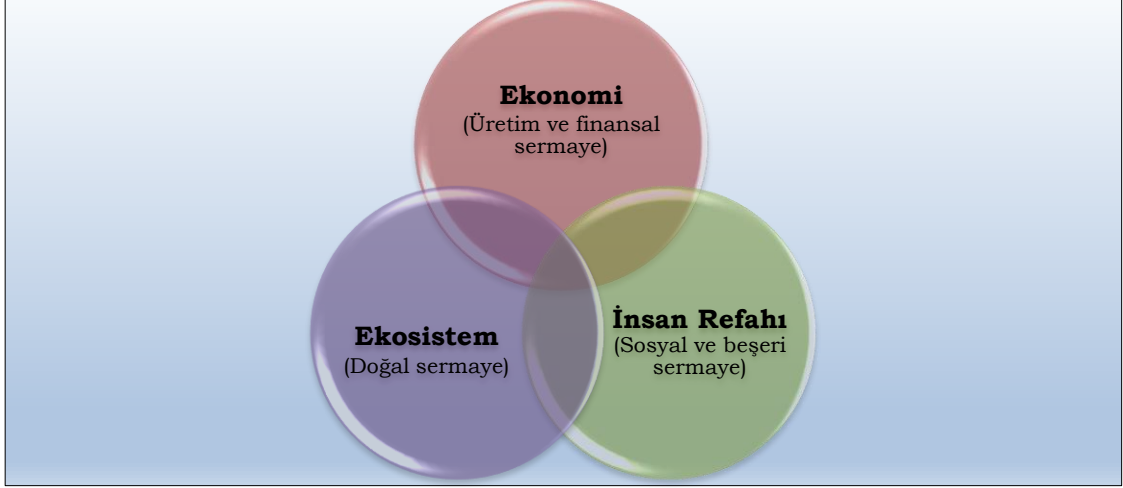
Yeşil büyüme ve yeşil ekonomi kavramları sıklıkla birbiri yerine kullanılan kavramlardır. Bu bağlamda yeşil büyüme, insanların refahını artıran kaynakların ve çevresel hizmetlerin devamını sağlayacak doğal varlıkların korunurken, aynı zamanda da ekonomik büyüme ve kalkınmanın teşvik edilmesidir (OECD, 2011, s.4). Dünya Bankası da yeşil büyümeyi, doğal kaynakların kullanımındaki etkinlik olarak tanımlamıştır. Bu etkinlik, bir taraftan kirliliği ve onun çevresel etkilerini en aza indirecek, diğer taraftan da fiziksel felaketlerin önlenmesinde doğal sermaye ve çevre yönetiminin rolünü ortaya koyarak çevresel felaketlere karşı esnek bir ortam yaratacaktır (World Bank, 2012, s.2). Diğer bir tanıma göre ise yeşil büyüme, sosyal kalkınmayı artırıp, emisyon oranlarını düşüren çevresel açıdan sürdürülebilir ekonomik ilerlemedir (UNESCAP, 2012). Nitekim yeşil büyüme, ekonomik büyümeyi sürdürürken aynı zamanda iklimsel ve çevresel sürdürülebilirliği sağlayan bir gelişme modelidir (GGGI, 2012).

Yeşil ekonomi ise, ekolojik problemleri ve çevresel riskleri önemli oranda azaltırken, aynı anda insan refahını ve sosyal eşitliği artırmaktır. Bu bağlamda, yeşil ekonominin geçerli olduğu bir ortamda, kamu ve özel sektör yatırımlarıyla birlikte gelir ve istihdam yükselir, enerji ve kaynak etkinliği artar. Bunun yanı sıra, karbon emisyonları ve kirlilik oranları düşerken, biyoçeşitlilikteki ve ekosistemdeki azalmalar engellenir (UNEP, 2011, s.1). Diyar ve diğerleri (2014) de bu içeriğe çok benzer bir tanımlama yapmışlardır. Yazarlara göre yeşil ekonomi, biyoçeşitliliğe ve ekosisteme zarar verilmesini engelleyen, enerjinin ve kaynakların etkin kullanılmasını sağlayan, emisyon ve çevre kirliliğini azaltan sosyal yatırımlar sayesinde insan refahındaki büyümenin ve istihdamın arttığı bir ekonomidir. Schlör ve diğerleri (2017) ise yeşil ekonomiyi, sürdürülebilir sosyoekonomik gelişmeyi sağlayan sürdürülebilir inovasyon süreci olarak tanımlamaktadır. Bu bakımdan yeşil ekonomi, küreselleşen ekonomide sosyoekonomik ve çevresel zorluklara karşı kurumsal bir cevap niteliği taşımaktadır. Görüldüğü gibi, tanımlarda evrensel bir uzlaşma sağlanamasa da yeşil ekonomi ve yeşil büyüme kavramlarının ne ifade etikleri hususunda fikir birliği mevcuttur. Bu kavramlar, genellikle sürdürülebilir kalkınma kavramıyla eş anlamlı kullanılmakta veya onun bir kesitiymiş gibi de algılanmaktadır (Bowen, 2012, s.8).

Yeşil ekonominin ekonomik, sosyal ve çevresel olarak farklı boyutları vardır (EEA, 2013: 5). Bu boyutlar çerçevesinde yeşil ekonominin başlıca amaçlarını kaynak verimliliğinin, sosyal eşitlik ve adil gelir dağılımının artırılması ve ekolojik esnekliğin korunması şeklinde özetlemek mümkündür (EEA, 2013: 5). Bu amaçlar, iş, gelir ve sağlık açısından bir iyileşmeyi, karbon salınımının düşürülmesini ve paydaşların sürece ve ekonomik aktiviteye dâhil edilmesini ve adil gelir paylaşımını gerektirmektedir. Bu amaçlara ulaşmak için şu yöntemler izlenmelidir (Bass, 2013, s.8):

- Ekonomik büyüme (Refahı desteklemek için en yüksek potansiyele sahip sektörleri ve bölgelerde ekonomik büyüme)
- Sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi (Kişi başına doğal kaynak verimliliğini artırmak ve aşırı kullanılmış, sömürülmüş kaynakları sürdürülebilir kullanılması)
- Esneklik (İklim değişikliğine uyum sağlama, çeşitlendirme, risk yönetimi, sorumlu kurumlar, rekabetçilik yaratmak ve yatırım çekme)

Yapılan açıklamalar bağlamında yeşil ekonomiyi Şekil 1 yardımıyla ifade etmek mümkündür.

Şekil 1. Yeşil Ekonomi

Kaynak: EAA (2013, s.5)

Buna göre ekonomik boyutu, üretim ve finansal sermayeyi, insan refahı boyutu sosyal ve beşeri sermayeyi, ekolojik boyutu ise doğa sermayeyi kapsamaktadır.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

GSYH kavramı, ekonomik faaliyetlerin çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki olumsuz etkilerini dikkate almadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Dolayısıyla, yeşil ekonomiye geçiş sürecinde kalkınma ve gelir dağılımı göstergelerinin yeniden ele alınması sebebiyle çevresel öncelikleri teşvik edecek yeni ölçüm yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin sosyal refah ve çevre üzerindeki etkilerini ölçmek için bazı ekonomik sürdürülebilirlik göstergeleri bulunmaktadır. Bu göstergeler şöyle sıralanabilir (Yalçın, 2016, s.754-755):

- Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi (Environmental Sustainability Index)
- Çevresel Performans Endeksi (Environmental Performance Index)
- Çevresel Kırılganlık Endeksi (Environmental Vulnerability Index)
- Sürdürülebilir Ekonomik Refah Endeksi (Index of Sustainable and Economic Welfare)
- Yeşil net Milli Hasıla (Green Net National Product)

Yukarıda sıralanan endekslerin ortak özelliği, ekonomik performansın ölçümünde kullanılan GSYH'nin günümüzdeki çevresel sorunları kavramaya yetmediğini, insan refahı ve çevresel etkenleri tek bir değer altında toplayan daha etkin bir sayısal değişkene ihtiyaç duyulduğunu kabul etmeleridir. Ancak bu endeksler, ya çevresel ya da ekonomik konulara odaklanmışlardır. Bu nedenle yeşil ekonominin tüm boyutlarını kapsayan yeterli ölçütler olduklarını söylemek zordur.

Dual Citizen adlı organizasyon, dünyadaki tüm ülkeler için 2010 yılından itibaren her iki yılda bir Küresel Yeşil Ekonomi Endeksi (GGEI) hesaplamakta ve kamuoyu ile paylaşmaktadır. Bu endeks, iklim değişikliği, sektör etkinliği, yatırım ve çevre alanlarında yirmi değişkeni kapsamaktadır. Söz konusu endeks, yeşil ekonominin farklı boyutlarını ele almakla birlikte, 2010 yılı öncesi döneme ait verilere ulaşmak mümkün değildir.

Nahman ve diğerleri (2016), 196 ülke için ekonomik, sosyal ve çevresel toplam 26 göstergeden oluşan bir yeşil ekonomi endeksi hesaplamışlardır. Benzer şekilde Kararach ve diğerleri (2018), 22 Afrika ülkesi için beş kategoride 48 değişkenden oluşan bir yeşil büyüme endeksi türetmişlerdir. Ancak bu çalışmalar, tek bir yıl için endeks skorları içermekte ve ülkelerin yıllar itibarıyla gösterdikleri performansın izlenmesine imkân vermemektedir.

Her yıl düzenli veri toplamanın çeşitli açılardan zor ve maliyetli olması, pek çok verinin aralıklı dönemler itibarıyla veya düzensiz toplanmasına neden olmaktadır. Bu durum ise belli bir periyoddaki gelişimin izlenmesini engellemektedir (Nahman ve diğerleri, 2016, s.229). Dolayısıyla, bir ülkenin belli dönemdeki performans gelişiminin izlenmesi amaçlandığında, düzenli veri eksikliğinden dolayı pek çok değişken endeksten çıkarılmak zorunda kalınmaktadır. Böyle bir durumda, az sayıda fakat düzenli verilerden oluşan endeks türetmek bir çözüm olabilir. Örneğin Teixeira ve diğerleri (2015), ABD ve Çin ekonomilerinin 2002-2012 dönemindeki sosyoekonomik ve çevresel performansını değerlendirmek amacıyla, kişi başına düşen karbondioksit salınımı, içme suyuna erişim ve halk sağlığı, insani gelişmişlik endeksi ve yenilenebilir enerjinin toplam enerji tüketimindeki oranından oluşan dört farklı değişken yardımıyla bir endeks hesaplamışlardır.

Vilasboas ve Teixeira (2017), Brezilya için 2001-2014 dönemini kapsayacak şekilde bir yeşil ekonomi endeksi türetmişlerdir. Araştırmacılar, kişi başına düşen gelir, karbondioksit emisyonu ve yenilenebilir enerji arzını endeks bileşenleri olarak kullanmışlardır. Benzer şekilde Velame ve Teixeira (2017), 20 Latin Amerika ülkesinin yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma performansını ortaya koyabilmek için 2006-2013 dönemini kapsayan bir yeşil ekonomi endeksi hesaplamışlardır. Bu endeks oluşturulurken yeşil ekonomi kavramının içerdiği sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları temsil eden Gini katsayısı, kişi başına düşen GSYH ve fosil yakıt tüketimi kullanılmıştır.

Schlör ve diğerleri (2017), Almanya için oluşturdukları yeşil ekonomi inovasyon endeksi kapsamında gıda, enerji ve su sektörlerinden oluşan üç alt endeks ve bunların aritmetik ortalamasından ibaret olan genel endekste toplam 46 değişkene yer vermişlerdir.

Yeşil ekonomi endeksine ilişkin literatür incelendiğinde, GGEI kapsamında Türkiye'ye ait skorlar mevcut olmakla birlikte, hem 2010 yılı öncesine ait verilerin bulunmadığı hem de söz konusu endeksin iki yılda bir hesaplandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, daha uzun bir periyodu kapsayan Türkiye'ye ait spesifik bir yeşil ekonomi endeksine de rastlanılamamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin yeşil ekonomi performansının değerlendirilmesine imkân sağlayacak veri sayısı sınırlıdır. Bu bakımdan Türkiye'ye ilişkin yeşil ekonomi endeksinin yıllık olarak ve mümkün olduğunca geriye dönük hesaplanması yeşil ekonomi performansının değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

4. ARAŞTIRMA

Kamuoyu ve politika yapıcıları, belli bir konuda optimal karar verebilmek için güvenilir ve iyi sentezlenmiş bilgiye ihtiyaç duyarlar. Ancak konu ile ilgili pek çok değişkenin varlığı, hangi değişken veya değişkenlerin dikkate alınması gerektiği konusunda çeşitli problemlere yol

açmaktadır. Bu nedenle, pek çok değişkene ait sayısal bilgileri tek bir değer altında toplayan endekslere ihtiyaç duyulmaktadır. Endeks hesaplama sürecinde ise genellikle değişkenlerin seçimi, dönüşümü, ağırlıklandırılması ve değerlendirilmesi gibi dört adımdan oluşan bir yaklaşım benimsenmektedir (OECD, 2002, s.15).

4.1. Değişkenlerin Seçimi

Yeşil ekonominin gelişimini değerlendirmek için hesaplanan endekste, makro seviyede çevre ve ekonomi arasındaki etkileşimi ortaya koyacak değişkenlerin bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda potansiyel olarak üç gösterge grubunun seçilmesi uygundur. Birincisi, yeşil ekonomi için öneme sahip olduğu düşünülen temel sektörlerdeki yatırım, istihdam ve çıktı miktarlarıdır. Örneğin toplam enerji içinde yenilenebilir enerjinin payı bu açıdan bir gösterge olabilir. İkincisi ekonomik büyüme ve çevresel zararlar arasındaki boyutun ölçülmesidir. Bu bağlamda, spesifik bazı sektörler için enerji yoğunluğu, kaynak ve materyal kullanımı ve atık oluşumu önemli değişkenlerdir. Üçüncüsü ise yoksulluğun ve doğal sermaye tüketiminin azaltılmasını içeren ekonomik gelişme ve refaha ilişkin toplam göstergelerdir. Bu bakımdan çevresel bozulmayı ve kaynakların tükenmesini doğrudan dikkate alan GDP gibi geleneksel ölçülerin geliştirilmesine odaklanılmalıdır (Jones, 2011, ss.328-329).

4.2. Normalleştirme

Değişkenlere ait değerler genellikle farklı ölçeklere ve birimlere sahip olduğundan, bu değerlerin normalleştirilmesi gerekmektedir. Normalleştirme basitçe, farklı ölçekte ve birimlerde olan ham değerlerin ortak bir ölçüğe getirilmesi için matematiksel dönüşüme tabi tutulmasıdır. Böylece bütün değerler belirlenen bir aralığa (0-1, 0-10, 0-100 vb.) taşınmakta ve endeksin nihai değeri belirlenirken bir değişkenin diğer değişkenleri baskılaması engellenmektedir. Literatürde çeşitli normalleştirme yöntemleri mevcut olmakla birlikte, bu çalışmada Dünya Bankası'nın insani gelişmişlik endeksinde de kullanmış olduğu max-min normalleştirme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemde, ham veriler aşağıdaki verilen eşitlikler çerçevesinde normalleştirilmektedir (Nahman ve diğerleri, 2016, s.224):

Şayet değişkene ait ham değerlerin yüksek olması istenen bir durum ise (örneğin kişi başına gelir) aşağıdaki gibi normalleştirme yapılır.

$$X'_i = \frac{X_i - \min(x)}{\max(x) - \min(x)} \quad (1)$$

Şayet ham değerlerin yüksek olması istenen bir durum değil ise (örneğin kamu borç stokunun GSYH'ye oranı) aşağıdaki gibi normalleştirme yapılır.

$$X'_i = \frac{\max(x) - X_i}{\max(x) - \min(x)} \quad (2)$$

Burada X'_i normalleştirilmiş değer, X_i değişkenin ham değeri, $\max(x)$ ve $\min(x)$ ise değişkenin sırasıyla en büyük ve en küçük değerleridir.

Böylelikle değişkenlere ait sayısal değerlerin tamamı belirlenen aralığa getirilir. Normalleştirilmiş değerlerin aralığın alt değerine yaklaşması kötü, üst değerine yaklaşması ise iyi bir performans anlamına gelmektedir. Bu çalışmada 0-1 aralığı kullanıldığından, normalleştirilmiş bir verinin 0 olması en kötü, 1 olması ise en iyi durumu ifade etmektedir.

4.3. Ağırlıklandırma

Ağırlıklandırma, bir endeksi oluşturan çeşitli bileşenlerin nispi önemlerinin değerlendirilmesi sürecidir. Endekste, söz konusu değişkenin önemine göre farklı ağırlıklar vermek mümkündür.

Bu çalışmada, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların yeşil ekonomi kavramı içinde aynı derecede önemli olduğu varsayılmıştır.

4.4. Türkiye'nin Yeşil Ekonomi Endeksinin Elde Edilmesi

Bu çalışmada, Türkiye'nin yeşil ekonomi endeksi 2002-2015 dönemi için hesaplanmıştır. Çalışmanın en önemli kısıtını veri eksikliği oluşturmaktadır. Pek çok değişke ait düzenli verinin bulunmaması çalışmanın söz konusu dönemle sınırlandırılmasına neden olmuştur. Örneğin Türkiye'de Gini katsayısı bazı yıllar için hesaplanmış olmakla birlikte, düzenli olarak 2002 yılından itibaren hesaplanmaya başlamıştır. Ayrıca enerji verimliliğini ifade eden enerji yoğunluğu değişkeninin en güncel verisi 2015 yılına aittir.

Endeksi oluşturmak amacıyla, ilgili literatür bağlamında ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları temsil ettiği düşünülen toplam 22 adet değişken kullanılmış ve veriler Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) ve Dünya Bankası (WB) veri tabanlarından elde edilmiştir. Bu bağlamda net okullaşma oranına ait veriler, TÜİK'in resmi internet sitesinde yayımlanan Konularına Göre İstatistikler altındaki Eğitim-Kültür-Spor ve Turizm İstatistiklerinden, Gini katsayısına ait veriler Gelir-Yaşam-Tüketim ve Yoksulluk İstatistiklerinden, yenilenebilir elektrik üretimi Çevre ve Enerji altında yayımlanan Enerji İstatistiklerinden ve toplam sera gazı salınımı yine Çevre ve Enerji altında yayımlanan Çevre İstatistiklerinden elde edilmiştir. Dünya Bankası'ndan alından 18 değişkenin tamamı ise Dünya Bankası'nın yayımladığı Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators) verilerinden elde edilmiştir. Değişkenlere ait bilgiler ve kaynaklar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Yeşil Ekonomi Endeksinde Yer Alan Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Değişkenler

Boyut	Değişken	Veri Kaynağı
Ekonomik	Net Milli Gelir (Cari, ABD Doları)	WB
	Kişi Başına Düşen Net Milli Gelir (Cari, ABD Doları)	WB
	Net Milli Gelir Büyüme Oranı (Yıllık, %)	WB
	Satın Alma Gücü Paritesine Göre GSYH (Cari ABD Doları)	WB
	Brüt Sabit Sermaye Oluşumu (% GSYH)	WB
	Tarımın Katma Değeri (Sabit, 2010 ABD Doları)	WB
Sosyal	Beklenen Yaş (Toplam, Yıl)	WB
	Bebek Ölüm Oranı (Bin Canlı Doğum Başına)	WB
	Eğitim Harcaması (Cari, ABD Doları)	WB
	Net Okullaşma Oranı (%)	TÜİK
	Gini Katsayısı	TÜİK
	Yoksulluk Boşluğu (Günlük 5,5\$ Altında, PPP, %)	WB
	Elektrik Erişimi (%)	WB
	Halk Sağlığı Hizmetlerinden Yararlanma (% Nüfus)	WB
İçme Suyu Hizmetlerinden Yararlanma (% Nüfus)	WB	
Çevresel	Yenilenebilir Elektrik Üretimi (% Toplam Elektrik Üretimi)	TÜİK
	Fosil Yakıt Enerji Tüketimi (% Toplam)	WB
	Doğal Kaynakların Tükenmesi (% GSMH)	WB
	Enerji Yoğunluğu (Verimliliği) (MJ/2011 PPP ABD Doları)	WB
	Toplam Sera Gazı Salınımı	TÜİK
	Orman Arazisi (% Toplam Alan)	WB
	Ekilebilir Arazi (% Toplam Alan)	WB

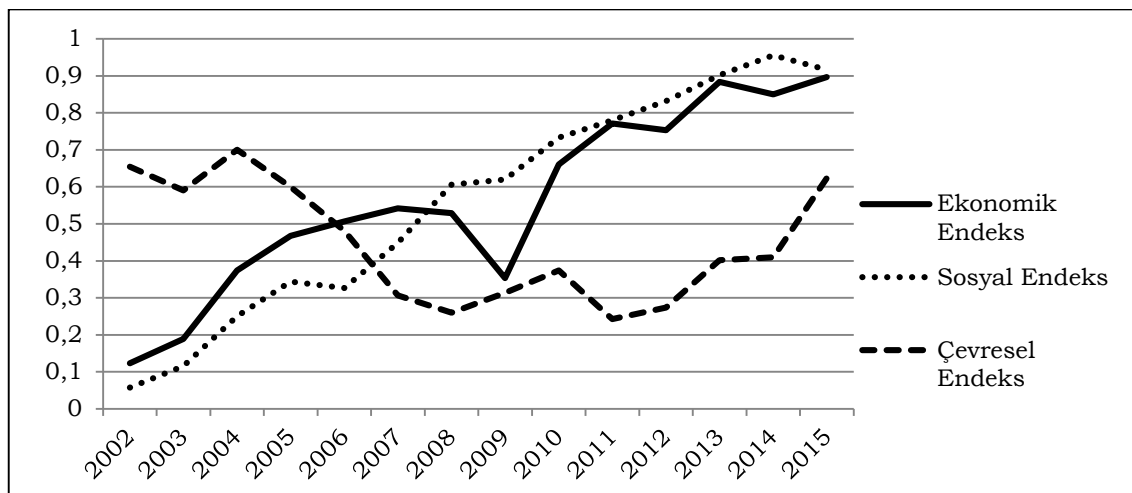
Endeks oluşturma sürecinde öncelikle tüm değişkenlere ait ham veriler max-min yöntemi ile normleştirilmiş ve her bir değişken 0-1 ölçeğine getirilmiştir. Daha sonra, her bir gruptaki değişkenlere ait normleştirilmiş değerlerin kendi içinde aritmetik ortalaması alınmasıyla ekonomik, sosyal ve çevresel alt endeksler hesaplanmıştır. Son olarak, elde edilen alt endekslerin aritmetik ortalamasının alınmasıyla da yeşil ekonomi endeksine ait skorlara ulaşılmıştır. Tablo 2'de ekonomik, sosyal ve çevresel alt endekslere ve yeşil ekonomi endeksine ait skorlar verilmiştir.

Tablo 2. Türkiye'nin 2002-2015 Dönemi Yeşil Ekonomik Endeksine Ait Değerler

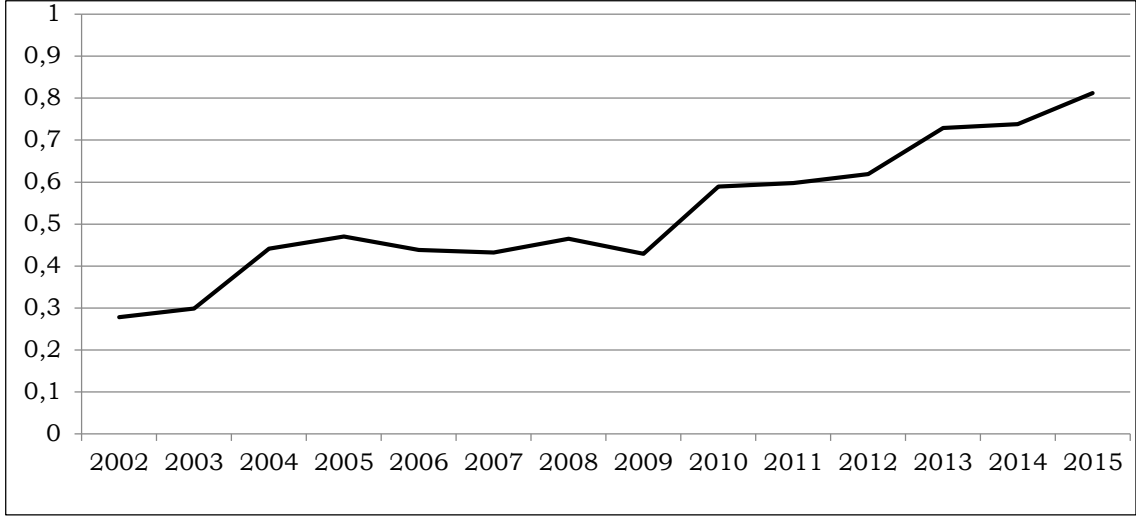
Yıllar	Ekonomik Endeks	Sosyal Endeks	Çevresel Endeks	Yeşil Ekonomi Endeksi
2002	0,123024	0,057657	0,654298	0,278326
2003	0,189269	0,115487	0,590143	0,298300
2004	0,373788	0,249970	0,700310	0,441356
2005	0,467275	0,344165	0,599981	0,470474
2006	0,506134	0,326528	0,481380	0,438014
2007	0,541823	0,448481	0,306372	0,432225
2008	0,529109	0,605525	0,260136	0,464923
2009	0,352925	0,620144	0,313261	0,428777
2010	0,660866	0,733062	0,373755	0,589228
2011	0,770937	0,779639	0,242327	0,597634
2012	0,752916	0,832023	0,273324	0,619421
2013	0,883688	0,901750	0,401873	0,729104
2014	0,850051	0,955702	0,409134	0,738296
2015	0,896943	0,916900	0,623600	0,812481

Not: Tablodaki değerler yazar tarafından hesaplanmıştır.

Türkiye'nin 2002-2015 dönemine ait ekonomik, sosyal ve çevresel alt endekslerinin gelişimi Grafik 1'de gösterilmiştir. Türkiye'nin ekonomik performansı küresel krizin etkisiyle birlikte 2009 yılında bir miktar düşmekle birlikte bir artış trendindedir. Bunun yanı sıra sosyal performansının da düzenli olarak arttığı görülmektedir. Ancak çevresel performans için bir trendden söz etmek mümkün değildir. Türkiye'nin çevresel performansı 2008 yılına kadar düşmüş, 2008-2011 döneminde dalgalanmış, 2011 sonrası dönemde ise artmaya başlamıştır.

Grafik 1. Türkiye'nin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Alt Endeksleri

Grafik 2. Türkiye'nin Yeşil Ekonomi Endeksi

Türkiye'nin 2002-2015 dönemine ait yeşil ekonomi endeksinin gelişimi Grafik 2'de sunulmuştur. Türkiye'nin yeşil ekonomi performansı, 2004-2008 döneminde durağan bir seyir izlemekle birlikte genel olarak bir artış eğilimindedir. Bu artış eğilimi, 2009 yılından itibaren daha belirgin hale gelmiştir.

5. SONUÇ

Türkiye'nin yeşil ekonomi performansının değerlendirildiği bu çalışmada, öncelikle ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlara ait 22 değişkenden meydana gelen bir yeşil ekonomi endeksi oluşturulmuştur. Elde edilen endeks skorlarına göre, ele alınan dönemde Türkiye'nin yeşil ekonomi performansının arttığı söylenebilir. Bu artışta, özellikle ekonomik ve sosyal boyutta meydana gelen ilerlemeler etkili olmuştur. Çevresel boyutta ise yeterli bir performans gösterdiğini söylemek pek mümkün değildir. Zira çevresel performans endeksi ele alınan dönemde dalgalı bir seyir göstermiştir.

Ekonomik ve sosyal değişkenlerdeki ilerlemeye ek olarak, adil gelir dağılımını artıracak ve yoksulluğu azaltacak sosyal politikaların uygulanması ve beşeri sermayenin gelişimine katkı sağlayacak sağlık, eğitim ve altyapı yatırımlarının artırılması sosyal endeksi ve dolayısıyla ülkenin yeşil ekonomi performansını geliştirebilir.

Özellikle çevresel değişkenler de sağlanacak olumlu gelişmeler yeşil ekonomi performansını daha da artıracaktır. Bu bağlamda, ekonomiye de katkı sağlayacak yeşil teknolojilerin geliştirilmesi, yeşil işlerin yaratılması, doğal kaynakların ve enerjinin etkin kullanılması, tarım arazilerinin ıslahı ve verimliliğinin artırılması, hem ekonomik hem de çevresel performansı artırabilir. Bu kapsamda, rüzgâr ve güneş enerjisi yatırımlarına yönelik teşviklerin geliştirilmesi ve doğalgaz arama çalışmalarına hız verilmesi, Türkiye'nin enerji bağımlılığını azaltarak, cari dengeye ve ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı gibi, çevrenin kirlenmesini önleyerek çevresel performansa olumlu katkısı olacaktır. Ancak bu yatırımların yapılmasında kuruluş yerlerinin doğru tespit edilmesi ve çevreye en az zarar verecek yöntemlerin tercih edilmesi de önem arz etmektedir. Ayrıca pek çok ülkede yaygın olarak uygulanan geri dönüşüm uygulamalarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması da oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Bass, S. (2013). Scoping a green economy: A brief guide to dialogues and diagnostics for developing countries, IEDD, London.

-
- Baçoğlu, A. ve Akyazı, H. (2015). Çevresel sorunların makroekonomik analizinde çevreye uyarlanmış IS-LM modeli. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 37(2), 129-152.
- Bowen, A. (2012). Green growth: what does it mean?, *Environmental Scientist*, December 2012, 7-11.
- Bozdoğan, R. (2005). Sürdürülebilir gelişme sürecinin tarihsel arka planı, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 50, 1011-1028.
- Brundtland, G.H. (1987). Our common future: report of the world commission on environment and development, Oxford University Press.
- Diniz, E.M. ve Bermann, C. (2012), Green economy and sustainability, *Estudos Avançados*. 26(74), 323-329.
- Diyar, S., Akparova, A., Toktabayev, A. ve Tyutunnikova, M. (2014). Green economy innovation base development of Kazakhstan, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 140, 695-699.
- EEA (2013). Towards a green economy in Europe EU environmental policy targets and objectives 2010-2050, European Environment Agency EEA Report, 8/2013, 1-52.
- Erden Özsoy, C. ve Tosunoğlu, B.T. (2017). GSYH'nin ötesi: ekonomik gelişmenin ölçümünde alternatif metrikler, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 285-301.
- GGGI (2012). Green growth planning GGGI country programs.
- IUCN (1980). World conservation strategy living resource conservation for sustainable development, International union for conservation of nature and natural resources, 1-77.
- Jones, B. (2011). Driving a green economy through public finance and fiscal policy reform, *Journal of International Commerce, Economics and Policy*. 2(2), 325-349.
- Kararach, G., Nhamo, G., Mubila, M., Nhamo, S. Nhamechena, C. ve Babu, S. (2018). Reflections on the green growth index for developing countries: a focus of selected African countries, *Development Policy Review*. 36, 432-454.
- Kasztelan, A. (2017). Green growth, green economy and sustainable development: terminological and relational discourse, *Prague Economic Papers*. 26(4), 487-499.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J. ve Behrens III, W.W., (1972). The limits to growth, a report for the club of Rome's project on the predicament of mankind, Universe Books.
- Nahman, A., Mahumani, B.K ve Lange W.J. (2016). Beyond GDP: towards a green economy index, *Development Southern Africa*. 33(2), 215-233.
- OECD (2002), Aggregated environmental indices review of aggregation methodologies in use, Organization for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2011), Towards green growth: a summary for policy makers, Organization for Economic Co-operation and Development, May 2011.
- Schlor, H., Venghaus, S. ve Hake, J.F. (2017). Green economy innovation index (GEII)-a normative innovation approach for Germany & its FEW nexus, *Energy Procedia*. 142, 2310-2316.
- Soussan, J.G. (1992). Sustainable development: environmental issues in the 1990's, A.M. Mannion ve S.R. Bowlby (ed.), John Wiley & Sons, West Sussex, England, 21-35.
- Teixeira, J.R, Pinheiro, D.S. ve Vilasboas, A.E.S. (2015), Socioeconomic and environmental performance: a composite index & comparative application to the USA & China, *Cadmus*. 2(5), 146-164.
- UNEP (2011). A green economy in the context of sustainable development and poverty eradication: what are the implications for Africa, United Nation Economic and Social Council Economic Commission for Africa, 1-37.
-

UNESCAP (2012). Green growth, resources and resilience, environmentally sustainability in Asia and the Pacific. United Nations and Asian Development Bank Publication, Bangkok.

United Nations. (1992). Rio declaration on environment and development- United Nations conference on environment and development A/CONF.151/26, 14 June 1992.

Vilasboas, A.E. ve Teixeira, J.R. (2017). Green economy index: what really matters?, World Academy Art & Science, XIV International Colloquium 2017, Brazil.

Velame, I.S. ve Teixeira, J.R. (2017). Green economy and sustainable development: the Latin America scenario, *Eruditio E-Journal of the World Academy of Art & Science*. 2(3), 28-38.

World Bank (2012). Inclusive green growth: the pathway to sustainable development, The World Bank, Washington D.C.

Yalçın, A.Z. (2016). Sürdürülebilir kalkınma için yeşil ekonomi düşüncesi ve mali politikalar, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6(1), 749-775.

<https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators>. Erişim tarihi: 19.09.2018.

<http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>. Erişim tarihi: 19.09.2018.

SUMMARY

Introduction: The gross domestic product (GDP) is commonly used in determining the economic development levels of countries. But, this term does not take into account the injustice of income distribution or the environmental damages that have occurred during the production process. These social and environmental factors have changed the contents, dimensions and objectives of the concept of economic development. Thus, economic development has gained a multidimensional structure. The views that these new factors should be included in the measurement of economic development have raised the discussion of beyond GDP. One of the new concepts in the context of these discussions is the green economy. Green economy is a multi-dimensional concept with economic, social and environmental aspects. This concept is considered to reduce the existing economic concern for the protection of the environment and to ensure that social and economic development can be ensured by protecting the environment.

Purpose: The public and policy makers need reliable and well-synthesized information to make an optimal decision on a particular issue. However, the existence of many variables related to the subject causes various problems about which variables should be taken into consideration. Therefore, there is a need for indexes that collect the numerical information of many variables under a single value. Measuring the green economy performance of countries is important in terms of both better making assessments and guiding policy makers in policy making process. The aim of this study is to measure and evaluate the green economy performance of Turkey. For this purpose, a green economy index covering the 2002-2015 period had been calculated based on the numerical data.

Method: In the index calculation process, a four-step approach is adopted such as selection, transformation, weighting and evaluation of variables. In this study, in order to create the index, 22 variables which are considered to represent economic, social and environmental dimensions were used in the context of the related literature. Data has been taken from Turkey Statistical Institute Main Statistics and the World Bank World Development Indicators database. Firstly, raw data belonging to all variables were normalized with max-min method and each variable was brought to 0-1 scale. Secondly, by taking the arithmetic average of the normalized values of the

variables in each group, economic, social and environmental sub-indices were calculated. Finally, with the arithmetic average of the obtained sub-indices, the scores of the green economy index were reached.

Results and Conclusions: According to the index score, Turkey's green economy's performance have increased in the 2002-2015 period. Advances in economic and social aspects have been influential in this increase. It is not possible to say that it has an adequate performance in the environmental dimension. Positive developments, especially environmental variables, will further improve green economy performance. In this context, the development of green technologies, the creation of green jobs, the efficient use of natural resources and energy, the reclamation of agricultural land can improve both economic and environmental performance. In this context, incentives for the development of wind and solar energy investments and acceleration of natural gas exploration activities will reduce the energy dependency of Turkey. Hence it will help to decrease to the current account balance and to increase economic growth as well as to prevent environmental pollution, which will have a positive impact on environmental performance. However, it is important to determine the location of the establishments and to choose the methods that will cause the least harm to the environment in making these investments. It is also very important to develop and expand the recycling practices that are widely used in many countries.

ENTEĞRE RAPORLAMADA İÇ DENETİMİN GÜVENÇE VE DANIŞMANLIK ROLLERİ¹

Hakan ÖZÇELİK²

Mahmut Sami ÖZTÜRK³

Atıf/©: Özçelik, H. ve Öztürk, M.S. (2019). Entegre raporlamada iç denetimin güvence ve danışmanlık rolleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 125-140, doi: 10.17218/hititsosbil.474341.

Özet: Entegre rapor, kısa vadeli finansal amaçlardan ziyade, uzun vadeli ve stratejik hedeflere yönelmiş, sürdürülebilir ve esnek bir organizasyon yapısı oluşturur. Entegre raporlama hazırlık süreçlerinde iç denetim birimleri kritik bir konuma sahiptir. Entegre raporların oluşturulması için iç denetimin uzmanlığına ve öngörüsüne ihtiyaç duyulmaktadır. İç denetim fonksiyonu, yönetime ve entegre raporlama süreçlerine güvence ve danışmanlık sağlayarak, bu süreçlerde çok önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada, entegre raporlamada iç denetimin güvence ve danışmanlık rolleri konusunda araştırma yapılarak, iç denetimin entegre raporlama süreçlerindeki öneminin vurgulanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Entegre Raporlama, İç Denetim, Güvence Rolü, Danışmanlık Rolü.

The Assurance and Advisory Roles of Internal Auditing in Integrated Reporting

Citation/©: Özçelik, H., and Öztürk, M.S. (2019). The assurance and advisory roles of internal auditing in integrated reporting. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 125-140, doi: 10.17218/hititsosbil.474341.

Abstract: The integrated report forms a sustainable and flexible organizational structure oriented towards long-term and strategic objectives rather than short-term financial objectives. Internal auditing units have critical place in the process of preparing integrated reports. There is a need for expertise and foresights of internal audit to be able to generate integrated reports. Internal audit can play an important role in integrated reporting processes by providing assurance and advisory services for management and integrated reporting processes. In this study, it is aimed to emphasize the importance of internal audit in integrated reporting by conducting research on the assurance and advisory roles of internal audit in integrated reporting.

Keywords: Sustainability, Integrated Reporting, Internal Auditing, Assurance Role, Advisory Role.

1. GİRİŞ

Dünya çapında çevresel ve ekonomik dalgalanmalar sonucunda oluşan küresel problemler her geçen gün artmaktadır. Küreselleşme, ekonomideki dalgalanmalar, krizler, finansal skandallar ve bilgi teknolojilerindeki değişim, yatırımcıların şirket raporlarından beklentilerini artırmaktadır. İletişim kanalları ve sosyal medyanın gelişimi ile birlikte yatırımcıların raporlama konusundaki beklentilerinin ve eleştirilerinin kamuoyu ile paylaşımı kolaylaşmıştır. Piyasalarda artan rekabet şartları ile birlikte doğal kaynakların ve enerjinin hızla tüketilmesi, atıkların artması, nakliye ve malzeme maliyetlerindeki artışlar ve ekonomik dalgalanmalar, işletmeleri olumsuz yönde etkilemekte ve baskı altında tutmaktadır.

Makale Geliş Tarihi: 16.11.2018

Makale Kabul Tarihi: 19.5.2019

¹Bu makale 11-13 Ekim 2017 tarihleri arasında Tiran/Arnavutluk'da düzenlenen 14th International Conference on Accounting adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti konferans bildiri özet kitabında basılmış "The Role of Internal Auditing in Integrated Reporting" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

²Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hakanozcelik@sdu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-0494-0561>

³Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, samiozturk@sdu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-7657-3150>

Bu karmaşık ortamda birbirleriyle bağlantılı işletme çevrelerinde ve organizasyonlarda kurumsallaşabilmenin önemli bir parçası olarak sürdürülebilir gelişmenin önemi artmaktadır. Sürdürülebilir gelişme, organizasyonun ekonomik, sosyal ve çevresel özellikleri, sınırlamaları ve fırsatları arasında denge kurulabilmesidir. İşletme stratejilerinde entegre sürdürülebilirlik, sadece şeffaflık ve hesap verebilirlik değil aynı zamanda ekonomik değeri artırma ve sağlıklı eko sisteme katkı sağlamaktır (Hazarika, 2016, s. 2).

Bu şartlar altında, işletmeler etkili bir kurumsal yönetim anlayışı için, sürdürülebilir gelişmeye daha fazla önem vermek zorundadırlar. Sürdürülebilir gelişme; sosyal, ekonomik ve çevresel sistemlerin ihtiyaç duyduğu kaynakların korunmasını gerekli kılan bir süreçtir. Sürdürülebilir gelişme için işletme, entegre raporlama kapsamında finansal, sosyal ve çevresel konulara önem vermelidir. Bu bağlamda, entegre raporlama giderek önem kazanmaktadır.

Entegre raporlamanın önem kazanması ile beraber entegre raporlardaki bilgilere ilişkin güvence talebi de artmaktadır. Her ne kadar bu güvence hizmeti bağımsız denetim tarafından sağlansa da iç denetimin entegre raporlara güvence sağlama rolü ortaya çıkmıştır.

Güvence hizmetleri ile ilgili olarak, finansal olmayan/sürdürülebilirlik raporlarının güvencesi için geliştirilmiş ulusal ve uluslararası standartlar bulunmaktadır. Uluslararası Güvence Sözleşmeleri Standardı (ISAE) 3000-3999 rakamları arasında numaralandırılmaktadır. Bunlar çeviri veya daha spesifik standartlar olarak bilinmektedir. Örneğin ISAE 3410 standardı sera gazı emisyonları konusundaki güvence için uluslararası bir standarttır. Uluslararası alanda en çok bilinen standart, ISAE 3000 standardıdır. ISAE 3000; finansal bilgilerin denetimleri veya incelemeleri dışındaki tüm güvence sözleşmeleri için genel bir standarttır.

Bu çalışmada entegre raporlama konusunda iç denetimin rolü araştırılmakta ve iç denetimin önemi vurgulanmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede çalışmada öncelikle sürdürülebilirlik ve entegre raporlama ilişkisi açıklanmakta, daha sonra iç denetim hakkında genel olarak bilgi verilmekte ve son olarak ise yapılan araştırma neticesinde entegre raporlama sürecinde iç denetimin rolleri üzerine bilgi sunulmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2010 yılından itibaren Güney Afrika'daki hisse senetleri borsada işlem gören işletmelerde, sürdürülebilirlik raporlamanın karşılığı olarak entegre raporlama yasal olarak zorunlu hale gelmiştir (Clayton, Rogerson ve Rampedi, 2015, s. 7). Dünya genelinde entegre raporlamanın en fazla gelişim gösterdiği ülkelerden birisi de Güney Afrika'dır. Literatürde Güney Afrika eksenli entegre raporlama çalışmalarının yoğunluğu dikkat çekmektedir.

Ofoegbu, Odoemelam ve Okafor (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada; Güney Afrika ve Nijerya ekonomileri içinde yer alan şirketlerin çevresel yayın sayısı üzerindeki kurumsal yönetim karakteristiklerinin etkisi karşılaştırmalı olarak araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda Nijerya'da yönetim bağımsızlığı ile çevresel bildirimler arasında yüksek pozitif bir ilişki saptanmıştır. Güney Afrika'da ise çevreye duyarlı endüstrilerin çevresel bildirimleri yüksek derecede etkilediği tespit edilmiştir.

Haji ve Anifowose (2017) yaptıkları çalışmada, Güney Afrika şirketlerinin kurumsal bildirim uygulamaları üzerinde; Güney Afrika'da entegre raporlama konusunda gerçekleştirilen reformların etkilerini incelemişlerdir. Sonuç olarak entegre raporlama uygulamalarına adaptasyonu takiben kurumsal bildirimlerdeki genel sayıda önemli ölçüde artış meydana geldiği tespit edilmiştir.

Haji ve Anifowose (2016) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise Güney Afrika'da bir entegre raporlama gereksinimi olan "uygula yada açıkla" kavramının yürürlüğe girilmesi neticesinde uygulanan entegre raporlama trendi araştırılmıştır.

Doni, Gasperini ve Pavone (2016); işletmelerin yayınladığı finansal ve finansal olmayan bilgilerin birleştirilmesini içeren yeni bir kurumsal raporlama modeli olan entegre raporlamanın içeriğini ve yapısını borsada işlem gören ve madencilik sektöründe yer alan şirketler bünyesinde incelemiştir.

Dumitru ve Guşe (2016), Uluslararası Entegre Raporlama Konseyinin pilot programı kapsamındaki 98 şirketin 2014 yılında yayınlanan entegre raporlarını incelemişler ve şirketlerin çoğunun entegre raporlarda açıklanan bilgilerin bir kısmı için güvence elde ettiğini, raporların çoğunun muhasebe şirketleri tarafından sağlandığını ve en çok kullanılan standardın ISAE 3000 standardı olduğunu tespit etmişlerdir.

Simpson, Otchere ve Lovi (2016), Gana'da sosyal sorumluluk raporlarının güvencesi ile ilgili olarak iç denetçilerin kurumsal sosyal sorumluluk raporlarına katılım derecesini ve niteliğini tespit edebilmek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda; iç denetim fonksiyonunun kurumsal sosyal sorumluluk raporlarında güvence sağlayabileceğini, güvence prosedürlerinin niteliği ve işlemleri ile ilgili bilgilerin sınırlı olduğunu, iç denetçilerin güvence sözleşmelerinin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli bilgi ve beceri seviyelerinin düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, Gana'da kurumsal sosyal sorumluluk raporlarındaki iç denetim güvence hizmetlerinin güven seviyelerinin düşük olduğunu göstermektedir.

Atkins ve Maroun (2015) tarafından yapılan çalışmada Johannesburg Borsasında işlem gören şirketlerin yayınladığı entegre raporların ilk serisine; Güney Afrika kurumsal yatırım birliğinin ilk tepkilerini araştırmaktadırlar. Sonuç olarak yeni raporlama çerçevesinin Güney Afrika'daki şirketlerin geleneksel yıllık raporlarında bir gelişme olarak görüldüğü belirtilmektedir.

Clayton ve diğerleri (2015) Güney Afrika'da sürdürülebilirlik raporlamasından entegre raporlamaya geçiş sürecinde finansal olmayan bilgilerin raporlanması konusunda büyük şirketlerde entegre raporlamanın gelişimi üzerine bir inceleme yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, entegre raporlamanın faydalarını maksimize edebilmek için Güney Afrika'daki şirketlerin raporlama konusundan ziyade yönetim süreçlerine olan bakış açılarını yeniden gözden geçirmeleri gerektiği tespit edilmiştir.

Joshi ve Huynh (2015) ise çalışmalarında "bir örgütte değer oluşturma ve sürdürme kabiliyeti" ile iletişim kurma amacının güdülmesiyle; entegre raporların, kurumsal yönetim düzenlemelerini içeren 3. King Raporu ile uyumlu olup olmadığı araştırılmaktadır. Sonuçlara göre Güney Afrika'da entegre raporlamaya başlangıcın; şirketlerin insani, sosyal ve ilişkisel bilgiler ile doğal ve entelektüel sermaye bilgilerinin yayımlanmasında önemi ölçüde artışa sebebiyet verdiği belirtilmektedir.

Rensburg ve Botha (2014), tarafından yapılan çalışmada yeni finansal raporlama standartları çerçevesinde finansal bilginin nasıl tüketildiği araştırılmıştır. Yürütülen anket neticesinde çok az sayıda paydaşın entegre raporları temel finansal ve yatırım bilgilerin kaynağı olarak kullandığı tespit edilmiştir.

3. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ve ENTEGRE RAPORLAMA

Birleşmiş Milletler, sürdürülebilirlik üzerine çeşitli raporlar yayınlanmakta ve özellikle çevre ve sürdürülebilir kalkınma hakkında ürettiği çalışmalar ile sürdürülebilirlik üzerine yapılacak diğer çalışmalara öncülük etmektedir. Birleşmiş Milletler Raporuna göre sürdürülebilir kalkınma,

“gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânlarını tehlikeye sokmadan, bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi” olarak tanımlanmıştır (United Nations, 1987, s. 16). Kurumsal sürdürülebilirlik, işletmelerde uzun vadede değer üretebilmek amacıyla, ekonomik, çevresel ve sosyal faktörlerin, kurumun yönetim ilkeleri ile birlikte dikkate alınarak, şirket faaliyet ve karar mekanizmalarında uygulanması ve bu konulardan kaynaklanabilecek risklerin yönetilmesidir. Sürdürülebilirlik, geleneksel büyüme ve kar maksimizasyonu modeline alternatif olarak gelişmekte olan bir yönetim modelidir (İstanbul Menkul Kıymetler Borsası [İMKB], 2011, s. 1).

Şirket performanslarının sadece finansal raporlar ile değerlendirilmesi, günümüzde geçerliliğini yitirmektedir. Çevresel, sosyal ve yönetsel risklerin şirketlerin sürekliliğini etkilemesinden dolayı yatırımcılar, şirketlerden finansal bilgilerin yanı sıra finansal olmayan bilgileri de talep etmeye başlamaktadırlar (Aras ve Sarıoğlu, 2015, s. 15).

Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi tarafından 2010 yılında farklı ülkelerden 766 şirketin CEO’su ile yapılan araştırmada, şirketleri sürdürülebilirlik raporlarına yönlendiren en önemli faktörlerin sırasıyla (İMKB, 2011, s. 3);

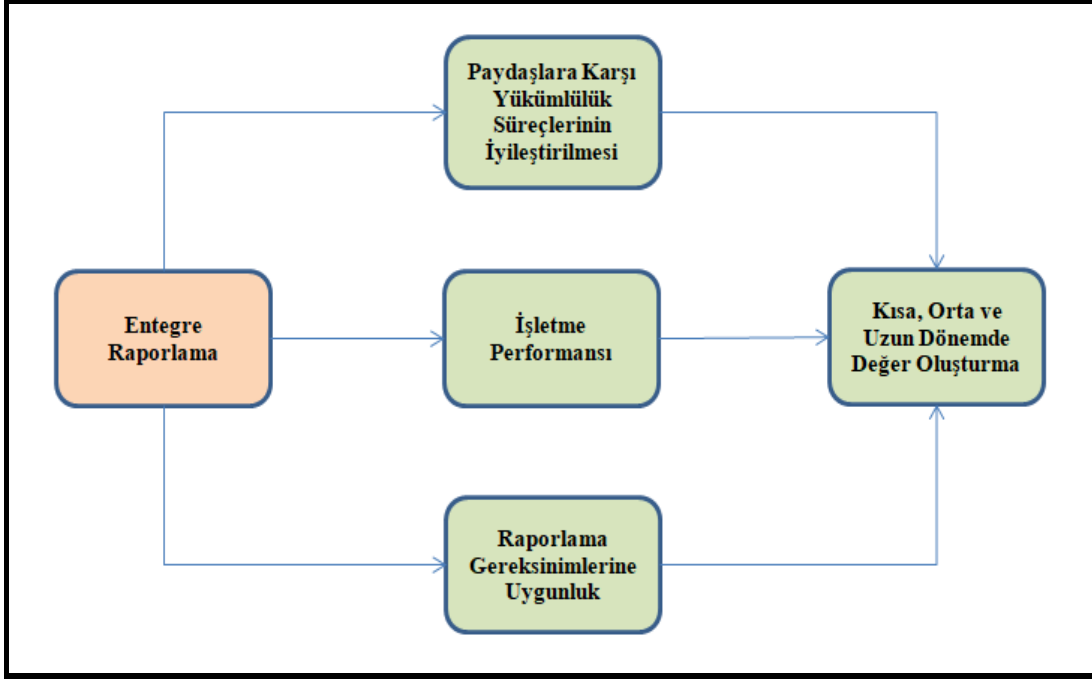
- Marka değeri, güven ve itibarın sağlanması,
- Maliyet tasarrufu ile birlikte karlılığın artması,
- Personelin motivasyonunun yükselmesi,
- Tüketici talepleri olduğu ortaya konulmuştur.

Sürdürülebilirlik, hızla değişen şartlar altında çok önemli bir konuma sahiptir. Ekonomik düzendeki tüm paydaşlar, sürdürülebilirlik gelişim süreçlerinde organizasyonlarının etkin olmasını beklemektedir. Sürdürülebilirliğin gelişimi konusunda ise karşımıza entegre rapor çıkmaktadır.

Entegre rapor, işletme faaliyetleri ile ilgili finansal ve sürdürülebilirlik raporlarının tek bir rapor olarak sunumudur. Finansal raporlar endüstri döneminin raporu olarak kabul edilmekle birlikte önemi devam etmektedir. Ancak yatırımcıların bilgi ihtiyaçları dikkate alınarak, finansal ve finansal olmayan bilgileri içeren entegre raporlamanın önemi gün geçtikçe artmaktadır (Karğın, Aracı ve Aktaş, 2013, s. 40).

Entegre rapor; “bir kuruluşun stratejisinin, kurumsal yönetiminin, performansının ve beklentilerinin kuruluşun dış çevresi bağlamında kısa, orta ve uzun vadede değer kazanımının nasıl sağlanacağını kısa ve öz bir şekilde bildirilmesi” olarak tanımlanmıştır. Entegre raporlamanın amacı; “finansal sermaye sağlayan taraflara bir işletmenin zaman içinde nasıl değer kazanımı sağlayabileceğini açıklamaktır” (International Integrated Reporting Council [IIRC], 2013, s. 7).

Entegre raporlamanın sunduğu faydalar, Şekil 1’de özetlenmiştir. Görüldüğü üzere entegre raporlama sayesinde, paydaşlara karşı yükümlülükler yerine getirilmekte, işletmelerin performansı artmakta ve raporlama gereksinimlerine uyum sağlanmaktadır. Entegre raporlamanın sunduğu tüm bu faydalar neticesinde ise işletmelerde kısa, orta ve uzun dönemde değer oluşturulmaktadır.

Şekil 1. Entegre Raporlamanın Faydaları

Kaynak: (Chartered Institute of Internal Auditors [CIIA], 2015, s.6).

4. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ve İÇ DENETİM

İç denetimin temel fonksiyonlarından birisi iç kontrolün etkinliğine ilişkin güvence sunmaktır. İşletmenin belirlediği hedeflere ulaşabilmek için etkin bir iç kontrol sisteminin oluşturulması gerekmektedir.

İç denetim, Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü tarafından aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır. “Bir kurumun faaliyetlerini geliştirmek ve onlara değer katmak amacını güden, bağımsız ve objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. İç denetim, kurumun risk yönetim, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek amacına yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek, kurumun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olur” (The Institute of Internal Auditors [IIA], 2013a).

İç denetim faaliyetlerinin sunduğu iki temel hizmet bulunmaktadır. Bunlardan ilki, güvence hizmetidir. Güvence hizmeti IIA tarafından; “işletmenin kurumsallaşma, risk yönetimi ve iç kontrol süreçleri hakkında bağımsız bir değerlendirme yapabilme amacına yönelik kanıtların objektif bir şekilde incelenmesi süreci” olarak tanımlanmaktadır (IIA, 2013a). İç denetimin sunduğu diğer hizmet ise danışmanlık faaliyetleridir.

İç denetim, “işletme yönetiminin amaçlarına hizmet etmek üzere işletme içerisinde oluşturulan bir değerlendirme mekanizması olup, diğer faaliyetler yanında işletmenin iç kontrol sisteminin yeterliliği ve etkinliğinin araştırılması, değerlendirilmesi ve gözetimini içerir” (Sermaye Piyasası Kurumu [SPK], 2013, s. 118).

İşletmelerin değişen çevre ortamlarında yönetim, kurumların yönetilmesinde ve kurallarının etkili bir biçimde uygulanmasında etkin rol oynamalıdır. İç denetimin etkinliğinin kaybolması durumunda, dünyadaki farklı sektörlerdeki işletmeler ve kurumlar, finansal yolsuzluk, hile ve kayıplardan kaynaklı büyük skandallarla karşı karşıya kalabilmektedir. İç denetim süreçleri, hem

kendi departmanlarının hem de işletmenin tümünün performansı için makul ancak kesin olmayan bir güvence sağlamaktadır (Shamki ve Alhajri, 2017, s. 143).

Sürdürülebilirlik gelişimleri dikkate alındığında iç denetimin katkıları değişkenlik gösterebilmektedir. Sürdürülebilirlik konusunda işletmelerin takipçi, olgun, lider ve yenilikçi olmaları durumunda, işletme bünyesindeki iç denetim fonksiyonları farklı katkılar sağlamaktadır. Sürdürülebilirlik temelinde takipçi olan işletmelerde temel gereksinimler karşılanmakta, olgun işletmelerde gereksinimler karşılanırken sürdürülebilirlik riskleri azaltılmakta ve değer kaybı önlenmektedir. Lider olan işletmelerde paydaşların katılımı sağlanarak değer oluşturulurken, yenilikçi işletmelerde ise sürdürülebilirlikle ilgili stratejilerin, yeniliklerin ve değerlerin entegrasyonu sağlanabilmektedir. İç denetim açısından bakıldığında ise takipçi işletmelerde iç denetim, temel gereksinimlerin karşılanmasını sağlarken, olgun işletmelerde iç denetim, üst yönetimle ilişki kurarak sürdürülebilirliği kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Lider işletmelerde sürdürülebilirlik çalışmaları iç denetim için çok daha kritik bir öneme sahip iken, yenilikçi işletmelerde ise değer oluşturmak için iç denetim, trendleri ve fırsatları takip ederek yönetime yardımcı olmaktadır (Deloitte, 2011, s. 9). Sürdürülebilirlik konusunda başlangıç ve olgunluk aşamasında, işletmelerdeki iç denetim faaliyet ve işlevleri ise Tablo 1’de toplanarak detaylı bir biçimde açıklanmaktadır.

Tablo 1. Sürdürülebilirlik Çerçevesinde İç Denetimin İşlevleri

Başlangıç Aşaması	Olgunluk Aşaması
<p>1.İç denetim organizasyonu: İç denetim yönetmeliğini ve şirketin hedef tanımlarını güncelleştirir, sürdürülebilirlikle ilgili iç denetimin genişletilmiş amaçları ile faaliyet alanlarını belirler.</p> <p>2.Strateji: İşletmenin sürdürülebilirlik stratejilerini kavrayarak değerlendirir.</p> <p>3.Risk yönetimi: Yönetim tarafından sürdürülebilirlik risklerinin doğru bir şekilde tanımlanması, açıklanması ve raporlanması konusunda saptama yapar. Riskleri yönetme sorumluluğu almadan, risk tanımlama süreçlerine yardım edebilir.</p> <p>4.Paydaş katılımı: Paydaş katılım süreçlerini gözden geçirir.</p> <p>5.Uygunluk: İlgili sürdürülebilirlik konularında yasalara uygunluğun sağlanmasına yardımcı olmak için alınan tedbirlerin yeterliliğini değerlendirir.</p> <p>6.İç denetimin kapsamı ve planlanması: İç denetimin kapsamı ve planlanması doğrultusunda, iç denetimin risk değerlendirme yaklaşımlarını geliştirir.</p> <p>7.Güvence: Sınırlı bir alandan başlayarak denetimin kapsamını uygulanabilir bütün alanlara genişleterek; web, sürdürülebilirlik raporları, faaliyet raporları gibi ilgili tüm sürdürülebilirlik bildirimleri hakkında iç güvence sağlar. Dış güvence ile ilgili faaliyetlere yardımcı olur.</p>	<p>1. Raporlama: Yönetim kurulu ve denetim komitesine hitap edecek şekilde, sürdürülebilirlikle ilgili süreçleri, performans ve problemleri rapor eder.</p> <p>2. Uygulamaların değerlendirilmesi: İşletmedeki uygulamaların etkinlik ve verimliliklerini değerlendirir, fırsatlardaki gelişmeleri saptar.</p> <p>3. Uygulama standartları / çerçeveler: GRI, ISO 9000 / 14001, OHSAS 18001, SA 8000, AA1000AS, ISAE 3000 vb. performans ölçümleri ve sürdürülebilirlik faaliyetlerinin test edilmesi ile ilgili bilinen dış çerçeveler/ yönergeler/ standartlara adaptasyon sağlar.</p> <p>4. Sürdürülebilirlik hazırlık denetimleri: Bağımsız denetim için yapılan hazırlıklar ile ilgili olarak finansal olmayan performans ölçümlerinin “sürdürülebilirlik hazırlık denetimlerini” gerçekleştirir.</p> <p>5. Fırsatların tanımlanması: Değerleri ve gelirleri korumak veya oluşturmak için önemli trendleri ve fırsatları tanımlayarak yönetime danışmanlık hizmeti sunar: a. Çevre dostu yeşil binalar (örneğin LEED sertifikalı tesisler) b. Pazarlama stratejisi ile marka konumlanması. c. Gelecekteki önemli konular hakkında öngörülerde bulunulması (örneğin su yönetimi, biyoçeşitlilik, ürün etiketlemesi vb.)</p> <p>6. Yönetim: Önemli düzenleyici değişiklikleri izleyerek yürütülen süreçleri bu değişikliklere adapte eder.</p>

Kaynak: (Deloitte, 2011, s.10).

5. ENTEGRE RAPORLAMADA İÇ DENETİMİN ROLÜ

İç denetim, entegre raporlama uygulamaları hakkında bilgi vermek ve onu desteklemek için oldukça önemli bir konumdadır. İç denetimin entegre raporlama süreçlerindeki önemini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (IIA, 2013b, s. 5);

- İşletmelerde süreç uygulamasına aşınadır,
- İç denetim departmanlar arasındaki iletişim tutarlılığı değerlendirme kriterlerini etkileyebilir,
- Entegre raporlamadaki değerlendirme kriterlerinin güvenilirliğini artırır,
- Potansiyel risklerin tanımlanmasını sağlar,
- İç ve dış paydaşlarla iletişimi iyileştirmek ve güçlendirmek için entegre raporlamanın değerini artırır.

İç denetim, organizasyon faaliyet süreçlerinde bulunması ve birimler ile iletişim içinde olması nedeniyle entegre raporlama süreçlerinde farklı roller üstlenmektedir. İç denetim, organizasyonda hem güvence hem de danışmanlık rolü oynamaktadır (Eck ve Nel, 2015, s. 17). Dolayısıyla iç denetimin entegre raporlama süreçlerindeki rolü, güvence ve danışmanlık rolleri olmak üzere iki başlık altında açıklanacaktır.

5.1. İç Denetimin Güvence Rolü

Entegre raporlardaki finansal ve finansal olmayan bilgiler, paydaşlarda güven tesisi için kritik bir öneme sahiptir. Entegre raporlarda açıklanan bilgilerdeki güven eksikliği, bilginin kullanımına engel teşkil etmektedir. Güvence, yeterli ve güvenilir bilgiye dayanan, alt süreçlerden bağımsız olarak geliştirilen ve rapor olarak sunulan bir süreçtir (European Confederation of Institutes of Internal Auditing [ECIIA], 2015, s. 11).

Chartered Institute of Internal Auditors (CIIA)'ya göre iç denetimin güvence rolü, bir organizasyonun risk yönetimi, kurumsallaşma ve iç kontrol süreçlerinin etkin bir şekilde yönetimi konusunda bağımsız bir güvence sağlamaktır (Deloitte, 2012, s. 2).

Global Reporting Initiative (GRI) tarafından Uluslar arası Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları olarak GRI G4 standartları yayınlanmıştır. Ancak 1 Temmuz 2018 itibarıyla G4 standartlarından GRI Standards (GRI Standartları'na) geçiş yapılmaktadır. GRI standartları finansal olmayan raporların işletmeler tarafından yayınlanmasını teşvik etmektedir. G4'den farklı olarak GRI standartlarında yeni bir modüler yapı, daha net gereksinimleri olan revize edilmiş format, içerik açıklamaları, standartların nasıl kullanılacağına dair daha fazla esneklik ve şeffaflık, seçilen içeriğin yeniden yapılandırılması ve genel düzenlemeler bulunmaktadır (GRI, 2018). G4'te, entegre raporlama konusunda güvence elde etmek için bağımsız denetimin kullanılması önerilmektedir (GRI G4, 2017, s. 14). G4'e göre, entegre raporlamanın bağımsız denetimden geçmesi ve bağımsız denetim güvencesinin sağlanması gerekir. Entegre raporlara bağımsız denetim güvencesinin sağlanabilmesi için, finansal ve finansal olmayan bilgilerin raporların gerektirdiği ölçülere uygun ölçeklerde kaliteli olması gerekir. İç denetim bölümü, raporlamanın gerektirdiği ölçülere uygun faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için danışmanlık rolünü ve bilgilerin raporlamanın gerektirdiği ölçeklere uygun doğru olarak üretildiği güvence hizmetini sağlayacaktır. İç denetimin güvence hizmeti bağımsız denetimin işini kolaylaştıracak ve raporların kalitesini artıracaktır.

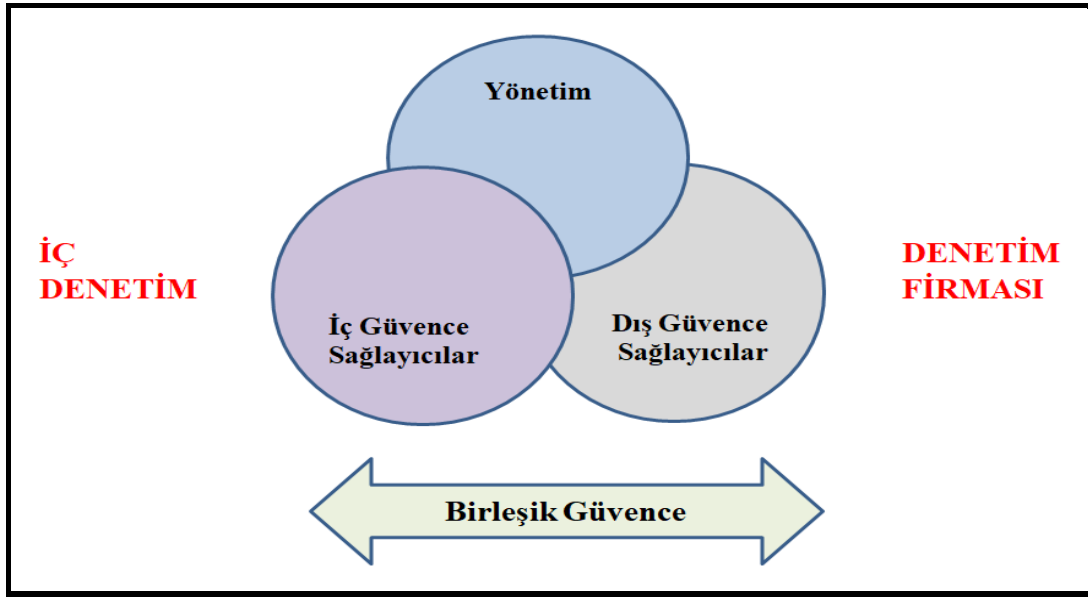
İç denetçiler, bağımsız denetçilerden farklı olarak, işletmenin itibarı, büyümesi, çevreye olan etkisi ve çalışanlarına nasıl davrandığı gibi daha geniş konuları dikkate almak için finansal risklerin ve

tabloların ötesine bakarlar (Deloitte, 2012, s. 2). Finansal tabloların doğruluğunun ve uygunluğunun onaylanmasında bağımsız denetçiler, şirketin yönetim kuruluna karşı temel sorumluluk taşırken, iç denetim ise finansal raporlamanın güvenilirliği, faaliyetlerin etkinliği ve verimliliği, şirketin yürürlükteki kanun ve yönetmeliklere uyumu ile ilgili, iç kontrollerin değerlendirilmesinde daha büyük bir role sahiptir (Moeller, 2009, s. 532). İç denetimin sahip olduğu rol, finansal tabloların doğruluğu ve uygunluğunun sağlanabilmesi için gerekli katkıyı sağlamaktadır.

İç denetim faaliyetleri bağımsız denetimi etkilemektedir. Bu etkiyi oluşturan faktörler (Uzay, 1999, s. 60-64);

- Bağımsız denetçinin iç kontrol sistemine güven duyması,
- İç denetçileri denetleyebilme imkânına sahip olması,
- İç denetçilerde, denetçilerde aranan özelliklerin var olması olarak sayılabilmektedir.

Etkin bir iç denetim ve bağımsız denetim sayesinde entegre raporlamanın güvenilirliği sağlanabilecektir. İç denetim ve bağımsız denetim ile birlikte birleşik güvence elde edilmektedir. Şekil 2'de görüldüğü üzere birleşik güvence, iç denetim, bağımsız denetim ve işletme yönetiminin kesişmesi sonucu meydana gelmektedir.

Şekil 2. Birleşik Güvence

Kaynak: III. King Raporundan Yararlanılmıştır.

Denetçiler tarafından sağlanan güvence hizmetleri değer ve güvenilirliği, iç denetim faaliyetlerinin bağımsızlık derecesi ile doğrudan ilgilidir (Stewart ve Subramaniam, 2010, s. 4). İç denetim faaliyetleri güvence kaynaklarını, işletmenin amaçlarına ulaşabilme yeteneğini etkileme ihtimali olan yüksek riskli süreç ve prosedürler üzerine yoğunlaştırır. İşletmeler, entegre raporlama amacıyla değer gelişiminden sorumlu kaynak ve ilişkilerini tanımlamalıdır. Çoğu durumda, iç denetim planında tanımlanan yüksek riskli süreç ve prosedürlerin entegre raporun üretilmesi amacıyla tanımlanan kaynak ve ilişkilerle kaçınılmaz olarak ilişkili olacağı ifade edilebilir. Bu nedenle etkin bir iç denetim faaliyeti, yönetime, denetim komitesine ve ortaklara entegre raporlamadaki boyutların çoğunda güvence sağlayacak bir konumdadır (Edwards, 2015, ss. 137-138).

İç denetimin amacı, genellikle iç paydaşlara güvence sağlamak olmasına rağmen, pay sahiplerine de çeşitli fonksiyonların koordinasyonu ile büyük yararlar sağlayabilmektedir. Ayrıca işletmelerin yayınlamış oldukları entegre raporların yönetimden bağımsız olarak, iç denetimin amacı olmasa da, iç denetim birimi tarafından gözden geçirildiğinin açıklanması, pay sahiplerine güvence oluşturmaktadır (Edwards, 2015, ss. 137-138).

Entegre raporlama süreçlerinde iç denetimin sahip olduğu güvence rolü Tablo 2 yardımıyla özetlenmektedir.

Tablo 2. İç Denetimin Güvence Rolü

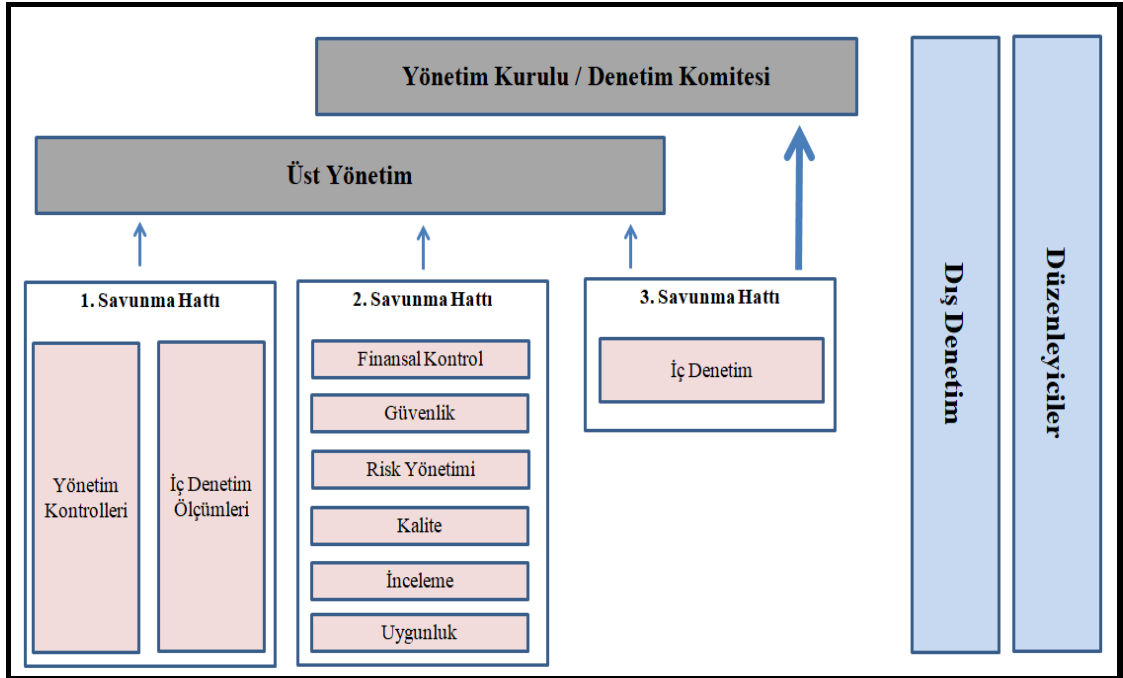
Marka itibarı, uygunluk, sorumluluk, faaliyetler, borsa, istihdam piyasası, satışlar ve işletmenin dış ilişkileri hakkında yönetim tarafından tanımlanan entegre raporlama ile ilgili risklere ilişkin incelemeler yapmak.

Kurumsal sosyal sorumluluğa ilişkin raporlar için, tasdik ve güvence hizmetleri sunarak paydaşların hesap verebilirlik ile ilgili taleplerini karşılamak.

Yönetim, etik, çevre, şeffaflık, sağlık, güvenlik, insan hakları ve çalışma şartları ile toplum yararı için yapılan yatırımlara odaklanarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk Raporlaması konusunda kanunlar, düzenlemeler ve sözleşmelerden doğan yükümlülükleri uyulmasını sağlamak.

Kaynak: (IIA, 2013b, s.10).

İç denetimin Tablo1'deki rolleri, entegre raporlamanın etkinliği ve verimliliği konusunda 3. savunma hattı rolü üstlenerek güvence sağlamaktadır. Burada söz edilen üçlü savunma hattı Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Üçlü Savunma Hattı

Kaynak: (IIA, 2013c, s. 2).

Üç hat savunma modelinde, yönetim kontrolü risk yönetiminin ilk savunma hattını oluştururken, ikinci savunma hattını ise işletme yönetimi tarafından işletme organizasyon yapısında tesis ettirilen risk kontrolü ve uyumlaştırma birimleri oluşturur. İç denetim birimi, bağımsız güvence olarak üçüncü savunma hattını oluşturur. İşletme içerisinde direkt olarak üst yönetime bağlı olan ve yönetim / denetim kuruluna raporlama yapan iç denetçiler işletme içinde en bağımsız hareket edebilecek konumda olup, üst yönetim için kapsamlı bir güvence sağlamaktadırlar. İç denetim, birinci ve ikinci savunma hatlarının kurumsallık, risk yönetimi ve iç kontrollerin etkinliği ve verimliliği ile ilgili güvence sunmaktadır (Türkiye İç Denetim Enstitüsü [TİDE], 2013, s. 2-4).

İç denetimin güvence rolü çerçevesinde yerine getirmesi gereken işlevler aşağıda özetlenmektedir (Eck ve Nel, 2015, s. 17):

- Güvence rolünde, organizasyonun entegre raporlama süreçleri ile entegre rapordaki bilgilerin doğruluğu ve tamlığı konusunda görüş verebilmelidir,
- Entegre güvence süreçlerini koordine etme sorumluluğunu üstlenmelidir.

Entegre raporlama uygulamalarında ilgili standartlar geliştirilirken aynı zamanda entegre raporlama güvencesi de geliştirilmelidir. Yeni raporlama uygulamalarında ortaya çıkan problemlerden birisi; güvence süreçlerinin entegre raporların belirli bölümlerini mi yoksa bütünü mü kapsaması gerektiğidir. Entegre raporların belirli bölümlerini hedef alan mevcut uygulamalar ancak sınırlı güvence verebilmektedir. Bununla birlikte entegre raporların bütünüyle güvence altına alınması, yeni mesleki standartlar ve yeterliliklerin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Entegre raporlamanın güvencesinde diğer bir problem, raporlarda yer alan verilerin heterojen niteliklerinden kaynaklanmaktadır. Muhasebe dışı unsurların güvence süreçlerine dahil edilmesi gerekliliği, disiplinler arası takımların önemini ve yeni mesleki standartların geliştirilmesi gerekliliğini desteklemektedir (Dumitru ve Guşe, 2016, s. 233).

5.2. İç Denetimin Danışmanlık Rolü

İç denetim danışmanlık hizmeti sayesinde gelişim önerileri sağlanırken, yönetime entegre raporlama için önemli olan kaynak ve ilişkilerle ilgili tavsiyeler sunulmaktadır (Edwards, 2015, s. 137). Finansal olmayan ölçütlere ilişkin güvence olmadan, entegre raporlamanın faydaları büyük ölçüde azalacaktır. İç denetçiler bu güvenceyi sağlamak için, işletme içerisinde organizasyon yapısından kaynaklı riskleri tespit ederek yönetime gerek danışmanlığı yapmalıdır. Ayrıca iç denetçiler, Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (IIA) tarafından yayınlanan “Profesyonel İç Denetim Uygulamaları için Uluslararası Standartlar” (The IIA’s International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing Standards) içerisinde 2100 nolu standartta belirtildiği üzere kurumsallaşmaya, risk yönetimine ve iç kontrol süreçlerine katkıda bulunmak için gerekli şartları yerine getirerek entegre raporlamanın entegrasyonunu destekleyebilmektedirler (IIA, 2013b, s.10).

Entegre raporlama süreçlerinde iç denetimin sahip olduğu danışmanlık rolü Tablo 3 yardımıyla özetlenmektedir.

Tablo 3. İç Denetimin Danışmanlık Rolü

Entegre raporlamanın yayılması aşamasında iyileştirme önerileri ile yönetim süreçlerinin düzenlenmesine danışmanlık yapmak.

Entegre raporlamanın kısa ve orta vadede işletmenin sürdürülebilirliği için, entegre raporlamanın değerlendirme sonuçları hakkında orta ve üst yönetimi bilgilendirmek.

Entegre rapor tamamlandıktan sonra üst yönetime entegre raporlama sürecinin etkinliği ve verimliliği konusunda 3'lü savunma hattı görevini yerine getirmek.

Kaynak: (IIA, 2013b, s.10).

Tablo 3'te iç denetim bölümünün entegre raporlama ile ilgili stratejik danışmanlık rolü açıklanmıştır. Tablo 3'e göre, iç denetimin entegre raporlamanın yapılması aşamasında, tespit edilen noktalarda iyileştirme önerileri getirmesi gerekir. Entegre raporlamanın planlanması, yürütülmesi, denetlenmesi ve raporlanması süreçleri, işletme organizasyon yapısında değişiklikler gerektirmesi durumunda, iç denetim bölümü gereken danışmanlığı yapmalıdır. İç denetim bölümü, dönemsel olarak entegre raporlama sonuçlarını orta ve üst yönetimle paylaşmalı, üst yönetimi entegre raporlamanın verimliliği ve etkinliği konusunda bilgilendirmelidir.

İç denetimin danışmanlık rolü ile ilgili işlevleri genel olarak aşağıda açıklanmaktadır (Machaba, 2013, s. 27; Eck ve Nel, 2015, s. 16):

- Organizasyonda sürdürülebilirlik süreçlerinin performanslarını, yönetim kurulu ve iç denetim komitesinin kolaylıkla anlayabileceği dilde raporlayabilir,
- Artan organizasyon faaliyetlerini süreç gözlemciliği aracılığıyla değerlendirmeli ve iyileştirmeler önermelidir,
- Sürdürülebilirlik performansı ve entegre raporlama testi için, Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu (IAASB) güvence çerçevesi gibi dış güvence çerçevelerini uygulamalıdır,
- Entegre raporlama için hazırlanan finansal olmayan bilgilerle ilgili ayrıntılı denetim yapmalıdır,
- Ana düzenleyici değişiklikleri tanımlamalı ve yürürlüktekileri izlemeli ve değişiklikleri hızlı bir şekilde bildirerek süreçleri doğrulamalıdır,
- Anahtar eğilim ve fırsatları belirlemeli ve bunları organizasyonun değer artıran süreçlerini geliştirmek için üst yönetime önermelidir,
- Gelişme eğilimlerini dile getirmeye yardımcı olmalıdır,
- Entegre rapora dahil edilecek en önemli hususları belirlemeye yardımcı olmalıdır,
- İç denetim uygulama danışmanlığı kabiliyeti ile yöneticileri entegre raporlama süreçlerine yönlendirerek koordinasyon sağlamalıdır,
- Entegre düşünme sürecini kolaylaştırmalı ve verimliliği artırmalıdır.

6. SONUÇ

Değişen piyasa ve artan rekabet şartları ile birlikte, işletmelerde kurumsallaşmanın bir gereği olarak sürdürülebilirliğin önemi giderek artmaktadır. İşletmelerde sürdürülebilirliği sağlayan araçlardan birisi de, entegre raporlamadır. King raporuna göre entegre raporlama; şirketin hem finansal hem de sürdürülebilirlik performansını bütüncül ve entegre bir şekilde ele alan bir rapordur. Entegre raporlama, kurumsal şeffaflık ve hesap verebilirlik açısından gereklidir. Entegre raporlamada finansal ve finansal olmayan bilgiler bir arada yer almaktadır. Son yıllarda,

finansal olmayan bilgilerin raporlanması önemli hale gelmiştir. Günümüzde şirket performansı, artık sadece karlılıkla değerlendirilmemektedir. Çevresel, sosyal ve yönetsel riskler ve belirsizlikler, işletmelerin sürdürülebilirliğini doğrudan etkilediği için yatırımcılar, işletmelerin finansal olmayan performanslarına ilişkin bilgi talep etmeye başlamışlardır.

Entegre raporlama; işletmelerin ortaya koydukları katma değerini tespiti için, finansal ve finansal olmayan raporların sonuçlarını birleştiren bir rapordur. Entegre raporlamanın oluşturulabilmesi için iç denetimin uzmanlığına ve öngörülerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Profesyonel İç Denetim Uygulamaları için Uluslararası Standartları 2100'e göre iç denetim süreçleri; sistematik, disiplinli ve risk temelli bir yaklaşım kullanarak işletme yönetimini, risk yönetimini ve kontrol süreçlerini değerlendirmek ve bunlara katkıda bulunmak zorundadır. İç denetçiler proaktif düşünerek, gelecekteki etkileri dikkate almak suretiyle değerlendirme yaptıklarında, iç denetimin güvenilirliği ve değeri artmaktadır.

Bu çalışmada iç denetimin, entegre raporlamadaki güvence ve danışmanlık rolleri açıklanmıştır. İç denetim, güvence ve danışmanlık rolleri ile entegre raporlama süreçlerine katkı sağlamaktadır.

Bağımsız bir güvence hizmeti sunan iç denetim, entegre raporlamada bütünlüğü ve şeffaflığı sağlayarak, yatırımcılara işletme sürdürülebilirliği üzerinde gerekli güvenceyi vermektedir. İç denetimin güvence rolü, finansal ve finansal olmayan bilgiler, yönetim değerlendirmesi, risk yönetimi ve entegre raporlamanın temel amacını destekleyen kontrol süreçleri gibi farklı türdeki araçlar üzerinde güvence sağlamaktadır.

İç denetim entegre raporlamanın hazırlık ve uygulama süreçlerinde yönetime danışmanlık hizmeti vererek, entegre raporlamanın değer artışına katkı sağlar. Danışmanlık rolü kapsamında, entegre raporlamanın etkinlik ve verimliliğinin artırılabilmesi için iyileştirme önerilerinin geliştirir ve entegre raporlama süreçlerini değerlendirerek işletme yönetimini sonuçlar hakkında bilgilendirir.

İşletme performansının artırılması ve etkin bir entegre raporlama için, iç denetim hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla iç denetim, entegre raporlama süreçlerinde üzerine düşen görevleri icra edebilmek için yeteneklerini ve kapasitesini geliştirmelidir.

Entegre raporlama standartlarının yanı sıra entegre raporlama güvencesi ile ilgili politika ve prosedürler de geliştirilmelidir. Güvence süreçleri entegre raporların belirli bir bölümünü değil bütünü kapsamalıdır. Ayrıca entegre raporların güvence kapsamının artırılması ile beraber yeni mesleki standartlar ve yeterlilikler de geliştirilmelidir. Sadece finansal bilgiler değil finansal olmayan bilgilerin güvencesi için muhasebe dışı unsurların güvence süreçlerine dahil edilmesi gerekmekte olup disiplinler arası çalışmalara daha fazla önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

Aras, G. ve Sarioğlu, G.Y. (2015). *Kurumsal raporlamada yeni dönem: Entegre raporlama*, İstanbul: TÜSİAD Yayını.

Atkins, J. ve Maroun, W. (2015). Integrated reporting in South Africa in 2012 Perspectives from South African institutional investors. *Meditari Accountancy Research*, 23(2), 197-221.

Chartered Institute of Internal Auditors. (2015). *The role of internal audit in non-financial and integrated reporting*. Erişim Adresi: <https://www.iaa.org.uk/media/1356228/Integrated-reporting-FINAL.pdf>

-
- Clayton, A. F., Rogerson, J. M. ve Rampedi, I. (2015). Integrated reporting vs. sustainability reporting for corporate responsibility in South Africa. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, (29), 7-17.
- Deloitte. (2011). *The role of internal audit in integrated reporting*. Erişim Adresi: <http://deloitteblog.co.za/wp-content/uploads/2011/10/the-role-of-internal-audit-in-integrated-reporting.pdf>
- Deloitte. (2012). *The changing role of internal audit*. Erişim Adresi: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/in/Documents/audit/in-audit-internal-audit-brochure-noexp.pdf>
- Doni, F., Gasperini, A. ve Pavone, P. (2016). Early adopters of integrated reporting: The case of the mining industry in South Africa. *African Journal of Business Management*, 10(9), 187-208.
- Dumitru, M. ve Guş, R.G. (2016). Assurance of integrated reports: The state of the art. *Audit Financiar XIV*, 2(134), 227-234.
- Eck, C.V. ve Nel, C. (2015). *Integrated reporting: Tip of the iceberg*. Erişim Adresi: http://integratedreportingsa.org/ircsa/wp-content/uploads/2017/05/Tip_of_the_Iceberg.pdf
- Edwards, M. (2015). *The potential role of the internal audit activity in the integrated reporting process*. International Conference on Advances in Management, Economics and Social Sciences. Erişim Adresi: <https://www.seekdl.org/conferences/paper/details/7250.html>
- European Confederation of Institutes of Internal Auditing. (2015). *Non-financial reporting: Building trust with internal audit*. Erişim Adresi: http://www.eciia.eu/wp-content/uploads/2015/04/ECCIA_Brochure_Trust_2015_V04.pdf
- Global Reporting Initiative G4. (2017). *Sürdürülebilirlik raporlaması kılavuzları*. Erişim Adresi: <https://www.globalreporting.org/resource/library/Turkish-G4-Part-One.pdf>
- Global Reporting Initiative. (2018). *Questions and feedback*. Erişim Adresi: <https://www.globalreporting.org/standards/questions-and-feedback/transitioning-from-g4-to-gri-standards/>
- Haji, A.A. ve Anifowose, M. (2016). The trend of integrated reporting practice in South Africa: Ceremonial or substantive?. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 7(2), 190-224.
- Haji, A.A. ve Anifowose, M. (2017). Initial trends in corporate disclosures following the introduction of integrated reporting practice in South Africa. *Journal of Intellectual Capital*, 18(2), 373-399.
- Hazarika, S. (2016). *Role of internal audit in implementing integrated reporting*. Erişim Adresi: <http://www.metricstream.com/insights/internal-audit-implementing-integrated-reporting.htm>
- International Integrated Reporting Council. (2013). *Integrated reporting*. Erişim Adresi: <http://integratedreporting.org/>
- İstanbul Menkul Kıymetler Borsası İstatistik Müdürlüğü. (2011). *Sürdürülebilirlikle ilgili özet bilgiler*. Erişim Adresi:
-

- http://www.borsaistanbul.com/datum/surdurulebilirlik/SURDURULEBILIRLIK_OZET_BILGILER.pdf
- Joshi, M. ve Huynh, A.V. (2015). Integrated reporting in South Africa: Some initial evidence. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 6(3), 397-424.
- Karğın, S., Aracı, H. ve Aktaş, H. (2013). Entegre raporlama: Yeni bir raporlama perspektifi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 27-46.
- Machaba, S. (2013). *IMFO inaugural women in local government finance in partnership with PWC*. Erişim Adresi: <http://www.imfo.co.za/presentations/wlg/Shirley%20Machaba%20%20IMFO%20Inaugural%20Women%20in%20Local%20Government%20Finance.ppt>
- Moeller, R. (2009). *Brink's modern internal auditing*, Seventh Edition, New Jersey: John Wiley&Sons, Hoboken.
- Ofoegbu, G.N., Odoemelum, N. ve Okafor, R.G. (2018). Corporate board characteristics and environmental disclosure quantity: Evidence from South Africa (integrated reporting) and Nigeria (traditional reporting). *Cogent Business & Management*, (5), 1-27.
- Rensburg, R. ve Botha, E. (2014). Is integrated reporting the silver bullet of financial communication? A stakeholder perspective from South Africa. *Public Relations Review*, (40), 144-152.
- Sermaye Piyasası Kurumu. (2013). *Sermaye piyasasında bağımsız denetim standartları hakkında tebliğ*. Erişim Adresi: <http://spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/590>
- Shamki, D. ve Alhajri, T.A. (2017). Factors influence internal audit effectiveness. *International Journal of Business and Management*, 12(10), 143-154.
- Simpson, S.N.Y, Otchere, F.A. ve Lovi, R. (2016). Internal auditing and assurance of corporate social responsibility reports and disclosures: Perspectives of some internal auditors in Ghana. *Social Responsibility Journal*, 12(4), 706-718.
- Stewart, J. ve Subramaniam, N. (2010). Internal audit independence and objectivity: Emerging reserach opportunities. *Managerial Auditing Journal*, 25(4), 328-360.
- The Institute of Internal Auditors. (2013a). *Definition of internal auditing*. Erişim Adresi: <https://na.theiia.org/standards-guidance/Internal-Auditing.aspx>
- The Institute of Internal Auditors. (2013b). *Integrated reporting and the emerging role of internal auditing*. Erişim Adresi: www.theiia.org/cae
- The Institute of Internal Auditors. (2013c). *The three lines of defense in effective risk management and control*. Erişim Adresi: <https://na.theiia.org/standards-guidance/Control.pdf>
- Türkiye İç Denetim Enstitüsü. (2013). *IIA görüş açıklamaları: Etkili risk yönetimi ve kontrolünde üç savunma hattı*. Erişim Adresi: https://www.tide.org.tr/uploads/PP_3_Savunma_Hatti.pdf
- United Nations. (1987). *Report of the world commission on environment and development: Our common future*. Erişim Adresi: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
-

Uzay, Ş. (1999). *İşletmelerde iç kontrol sistemini incelemenin bağımsız dış denetim karar sürecindeki yeri ve Türkiye'deki denetim firmalarına yönelik bir araştırma*, Ankara: Pelin Yayınları.

SUMMARY

Along with changing market and increasing competition conditions, the importance of sustainability is increasing as a requirement of institutionalization in enterprises. One of the tools that provide sustainability in enterprises is integrated reporting. According to the King report, integrated report is a report that handles both the financial and sustainability performance of the company in a holistic and integrated manner. Integrated reporting is necessary in terms of corporate transparency and accountability. In integrated reporting, both financial and non-financial information is included. In recent years, reporting of non-financial information has become important. Nowadays, company performance is not only evaluated with profitability. Since environmental, social and managerial risks and uncertainties directly affect the sustainability of enterprises, investors have started to demand information about non-financial performance of enterprises.

Integrated report is a report that combines the results of financial and non-financial reports for the determination of the added value of the enterprises. In order to create an integrated report, the expertise and projections of internal audit are needed.

According to the International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing (2100), internal audit processes have to evaluate and contribute to the enterprise management, risk management and control processes using a systematic, disciplined and risk-based approach. The reliability and value of internal audit is increased when internal auditors think proactively and evaluate with taking into account future impacts.

The aim of this study is to emphasize the importance of internal audit in integrated reporting by conducting a research on the assurance and advisory roles of internal audit in integrated reporting. For this purpose, the literature review was conducted, and advisory and assurance roles of internal audit were examined in integrated reporting processes.

Internal audit contributes to the integrated reporting processes by means of its assurance and advisory roles. Internal auditing, which provides an independent assurance service, ensures the integrity and transparency in the integrated reporting and provides necessary assurance to the investors on the sustainability of enterprises. The assurance role of internal audit provides assurance on different types of instruments, such as financial and non-financial information, management assessment, risk management, and control processes that support the core purpose of integrated reporting. The assurance roles of internal audit can be summarized as follows;

- Realizing risk analysis of integrated reporting processes,
- Contributing to transparency and accountability,
- Ensuring fulfillment of the obligations required for reporting.

Internal audit contributes to the increase of value of integrated reporting by providing advisory services to the management in the preparation and implementation processes of integrated reporting. In the scope of the advisory role, it develops improvement proposals to increase the effectiveness and efficiency of integrated reporting and evaluates the integrated reporting processes and informs the management about the results. The advisory roles of internal audit can be summarized as follows;

- Providing necessary support during the planning and implementation of the reporting,
- Supporting management by offering suggestions for improvement in reporting processes,
- Submitting of reporting results to senior management.

To increase the enterprise performance and generate effective integrated report, internal audit is vital. Therefore, internal audit should improve its ability and capacity, to perform the duties in integrated reporting processes.

The policies and procedures should be developed related to the assurance of integrated reporting as well as integrated reporting standards. Assurance processes should cover the whole of integrated reports but not a certain part of them. In addition, new professional standards and qualifications should be developed along with increasing the coverage of assurance of integrated reports. For the assurance of non-financial information, non-financial components need to be included to the assurance processes. Also interdisciplinary studies should be given more attention, related with the subject.

İBN HALDUN DÜŞÜNÇESİNDE TARİH, ZAMAN VE DÖNGÜSELLİK

Nureddin NEBATİ¹

Atf/©: Nebati, N. (2019). İbn Haldun düşüncesinde tarih, zaman ve döngüsellik, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 141-158, doi: 10.17218/hititsosbil.474714.

Özet: Yahudilik ve Hıristiyanlık kültürünün getirdiği ilerlemeci çizgisel tarih anlayışı geçmiş, gelecek ve şimdiyi kesin bir şekilde birbirinden ayırarak tarihe sonul bir amaç yükler. Böylece Ortaçağ'da zaman kutsallığından arındırılmış, insan özneleştirilmiştir. Tarihi kozmosa benzer bir döngüyle tekerrür eden biçimler olarak tasavvur eden döngüsel tarihten çizgisel tarih yaklaşımına geçilmiştir ve tüm Batı düşünce tarihi bu mirası benimsemiştir. İslam'ın tarih yaklaşımı kategorik ayrıştırmaların ötesine geçen farklı bir yapı ihtiva etmektedir. İslam düşünürü İbn Haldun tarihi ilahi yasanın getirdiği zorunluluklar (sünnetullah) ve toplumların çeşitliliğini oluşturan ârzi yönlerinin bağıntısı üzerinden analiz ederek ilk tarih metodolojisini kurmuş, tarihi felsefi/bilimsel bir temele oturtmuştur. Tarihi varlığa içkin gördüğü döngüsel bir süreç olarak tasavvur etmiş, devletler, toplumlar, asabiyet bağları ile insan organizması arasında bir ilinti kurmuştur. İbn Haldun hem o döneme kadar olan tüm algıyı yerle bir ederek tarihi bilimselleştirmesi, hem de devletlerin ve toplumların dönüşümünü onu yaratan zorunluluklar içinde değerlendirmesi, görecelik vurgusunu sosyal bilimlere dahil etmesi ile Rönesans fikirlerine öncülük etmiş bir düşünür olarak belirmiştir. Sonuç olarak onun organizmacı görüşleri 18. ve 19. yüzyılda Batılı düşünürler tarafından yeniden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İbn Haldun, Tarih, Asabiyet, İslamiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik*

History, Time and Circularity on Ibn Khaldun's Thought

Citation/©: Nebati, N. (2019) History, time and circularity on Ibn Khaldun's thought, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 141-158, doi: 10.17218/hititsosbil.474714.

Abstract: The progressive line of linear history brought about by the culture of Judaism and Christianity imposes a final purpose in history by separating the past, future and present precisely. Thus, in the Middle Ages, the time was freed from the sanctity, and the human was deified. A linear history approach from the cyclical history, which is conceived as a pattern that repeats with a similar cycle as the historical cosmos, has been adopted and all the history of Western thought has adopted this legacy. Islam's historical approach contains a different structure that goes beyond categorical disagreements. Islamic historian Ibn Khaldun, by analyzing the relativity of historical divine law and the faulty aspects of the diversity of societies, established the first history methodology and scientificized the history. He envisioned historic being in a cyclical process inherent in existence, states, societies, has established a correlation between the asabiyyah bonds and the human organism. Ibn Khaldun, as he demolished all perception until that time, scientificized the history, and evaluated the transformation of states and societies within the necessities that created states, emerged as a pioneer who had pioneered Renaissance ideas with the inclusion of the emphasis of relativity in social sciences. As a result, his organismist views were reproduced in the 20th century by Western thinkers.

Keywords: *Ibn Khaldun, History, Asabiyyah, Islam, Christianity, Judaism*

1. GİRİŞ

Tarih düşüncesi, insanın kendi geçmişine ve bir evreni anlamaya yönelik doğal merakı ve bu fitri eğiliminin yarattığı ontolojik sorgulamalardan doğmuştur. Dolayısıyla tarih kavramının omurgasını geçmiş düşüncesi oluşturur ancak bu tarihçinin algısında özgün bir anlam taşıyan spesifik bir geçmiştir. Tarihin bir ilerleme fikri ve ereksellik taşıyıp taşımadığı, tarihsel sürecin yönü tarih felsefesinin temel sorunlarından biri olmuştur. Bu bağlamda Hıristiyan ve Musevi geleneğin temsil ettiği ilerlemeci tarih biçimi, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında kati bir hiyerarşi tanımlamaktadır. İnsanın doğuştan günahkâr kabul edildiği bu yaklaşıma göre insanın yaratılışından son yargı gününe dek süren aşamalı, sonul ereğe sahip bir çizgisel yönelim içinde değerlendirilmiştir. Batı düşünce sistemini tamamen etkisi altına alan ilerlemeci tarih tasarımı insanı tüm bağlarından koparılmış müstakil bir varlık olarak tanımlamakta ve tarihsel süreç içinde ona mutlak bir iradilik atfetmektedir. Zaman dünyevi bir süreç olarak görülmüş, Tanrı, tarih ve insandan ayırıştırılmıştır. Bu anlayışa göre yeni olan eskiden mutlak olarak daha ileri kabul edilmektedir. Augustinus tarihçiliğinin bütün ortaçağa ve Batı düşünce tarihine egemen olmasından önce ise tarih ve zaman daimi bir tekerrür ve döngüsellik içinde tanımlanmaktaydı. Sümerler gibi Mezopotamya medeniyetleri, Mısır, Hint, Antik Yunan ve Roma dünyası bu döngüsel zaman tasavvurunu paylaştılar. Varlığın birliği ilkesinden türeyen ve oluşun kendisini diyalektik bir sürece oturtan bu zaman algısı, tarihi döngüsel bir süreç içinde tekerrür eden sonsuz bir yönelim içinde algılamaktadır. İslam bütün bu kategorileştirmelerin ötesine geçerek insana, varlığa ve zamana dair özgün bir sistematığın özümsemesine sebep olmuştur. Yepyeni bir “ben idraki” yaratarak zaman-tarih-insan ilişkisine yeni bir boyut kazandırmıştır. İslam felsefesi içinde zaman kavramı çok önemlidir. İnsan varlığının bilinci içinde özneleştirilmiş ancak Yaradan ile ilişkisi determinist bir şekilde tasvir edilmiş, Allah ile bağı koparılmamıştır. Tarihsel süreci yönlendiren ilahi güç (sünnetullah) ile insan topluluklarının arzi keyfiyeti arasında ilişki kurulmaya çalışılmış ve böylece metafizik, somut bir tarihsel sisteme döndürülmüştür. Nitekim insan toplulukları arzi nitelik arzeder. Fiziksel özellikleri, kültürel özellikleri, coğrafi özellikleri hep farklıdır. Bunlar esasa, cevhere ilişkin değil gelip geçici yani farazi ve arzi özelliklerdir. Dolayısıyla tarihe yön veren Allah’tır. Çünkü Allah’tan başka baki kalacak yoktur. Bu dünyadaki her şey ölümlüdür. İbn Haldun’un kurduğu bu sistem, İslam geleneğinin yarattığı özgün koşullardan beslenmektedir. İbn Haldun’un teorileri hayranlık verici bir kapsamlılığa, evrensel bir değere sahiptir. Toplumu ve devleti, organizmacı bir yaklaşımla değerlendiren İbn Haldun, tarihi, Bedevilik’ten Hadarilik’e doğru döngüsel bir akış içinde tarif eder. Varlığın, dolayısıyla da devlet ve toplumların döngüsü aşağı ya da yukarı doğru yönelen bütüncül bir ilişki içinde değerlendirilir. İbn Haldun bütün bu döngüsellığı belirleyen temel yasaları kavrama çabasıyla dünya tarihinin ilk sosyoloğu ve tarih biliminin kurucusu olarak da değerlendirilir.

2. TARİH ÜZERİNE: TARİH VE ZAMANSALLIK

İbn Haldun’a göre (2007, s. 165), “tarih ilmi, gayesi şerefli, faydaları pek çok ve usulü gayet önemli olan bir disiplindir. Zira bu ilim, geçmişteki kavimlerin ahlakı, nebilerin gidişatı, hükümdarların devletleri ve siyasetleri ile ilgili hallere bizi vakıf kılar.” Özlem’e göre tarih sözcüğünün kökenine bakıldığında, *istoria-istorein*’den geldiği görülmektedir. “Bilme”, “bilgi edinme”, “tanık olunan olayları bilme”, “haberdar olma” gibi anlamları içeren bu sözcük sadece geçmiş değil doğa bilgisini bilme anlamında da kullanılmıştır (Özlem, 2010, s. 25). Bu yönüyle sözcüğün “gözleme dayalı” bir bilme haline işaret ettiği söylenebilir. Özlem’e göre (2010: 15) tarih sözcüğü iki anlam içermektedir. Tarih “hem geçmişte kalan insani ve toplumsal olaylar

topluluğu, yani yaşanmış geçmiş”i, hem de “bu yaşanmış geçmişi konu edinen bilim yani tarih bilimi”ni ifade etmektedir. Bu bağlamda genel kullanımı ile *tarih* kavramının hem geçmişte yaşanmış olayları olgusal-yığınasal olarak toparlayan, ortaya koyan bir kapsamı olduğu, hem de ona dair bilgiyi olgular ve koşullar arasındaki ilişkiyi işaret ederek yorumlamayı içerdiği söylenebilir. İnsanlığın geçmişini bilme ve bir evren tasavvuru yaratma ihtiyacı varoluşsal bir reflekstir. Uygur (2012: 136), “İnsanın kendi geçmişi, dolayısıyla kendi kendisi üzerinde düşünmesi, kendi kendisini yorumlaması, insanın var olmasından koparılamaz.” demektedir. Tarih, insan doğasının geçmişe yönelik merakından türemektedir. İnsanın nasıl yaratıldığını, Yaradan ile ilişkisini, evrenin nasıl oluştuğunu, insan hayatını düzenleyen prensipleri kavramaya, bunlar üzerine düşünmeye ve bir evren tasavvuru oluşturmaya ihtiyacı vardır. Felsefenin, ontolojinin doğuşunu açıklayabilecek bu fitri eğilimlerin bir yönü de tarihle ilgilidir. Bıçak’ın (2004: 111) da belirttiği gibi “evrenin oluşumu kendi başına bir tarihsellik içerdiğinden, tarih düşüncesi evren tasavvurunun önemli bir bölümü haline gelmektedir.”

Carr, *Tarih Nedir* adlı eserinde bu sorunun cevabını tarihçi ve olgu arasındaki ilişki üzerinden vermeye çalışmaktadır. Carr’a göre (2002: 35) tarihsel olgular ile tarihçi arasında bitmek bilmeyen bir etkileşim bulunmaktadır. Olgular tarihçinin yorumundan bağımsız, başlı başına bir anlam içermezler. Olgular tarihçilerin kendi kültürel, algısal, siyasal, dönemsel donanımlarının süzgecinden geçerek bir anlam kazanırlar. İtalyan tarihçi Croce’ye göre tarih, *bugün* üzerinden yazılır. Tarihsel olaylar bugünün ihtiyaçlarını merkeze alan bir değerlendirmenin süzgecinden geçer (Croce, 1921, s.12’den aktaran: Öztürk, 2011). Becker’e göre de tarih, kurgusal, yani tarihçinin algısına göre şekillenen bir süreçtir (aktaran Carr, 2002, s. 25). Dolayısıyla tarihsel olaylar ve onların analizi sürecinde araya tarihçinin perspektifi girer, tarihe bakarken hangi olguların seçildiği bile bir tutumun belirtisidir. Collingwood bu süreci “tarihçinin zihninde geçmişin yeniden kurulması” olarak tarif etmektedir. Olguların seçilmesi ve yorumlanması da bu yeniden üretim süreci ile iç içedir (Acun, 2011). Tarihi olgular ve tarihçi arasındaki bu ilişki kimi zaman tarihi olayların değerlendirilmesinde anakronizm sorununu gündeme getirmektedir. Bu anakronizm kimi zaman bilinçli olarak yapılır ve tarihin bu kırılması belirli bir ideolojiye hizmet eder. Ancak çoğunlukla anakronizm tarih araştırmalarının doğasında vardır (Hakkı, 2011, s. 40). Safran ve Şimşek’in (2009, s.11) de belirttiği gibi tarih her zaman için geçmişe ait bir ögedir, ancak geçmiş ile tarih aynı şey değildir. Tarihçi geçmiş içinde özgül bir anlam atfettiği bir olguyu öne çıkarır, dolayısıyla tarihsel zaman geçmişin bir parçası olmakla birlikte ondan ayrıdır. Tarihçi, geçmişe ait özgül bir olayı incelerken onu kendi akışından da kopararak ayrıştırmakta, deyim yerindeyse şimdileştirmektedir. Tarihsel zaman şimdinin merceğinde kırılmaya uğramaktadır. Tarihçi ile tarihsel olay arasına *şimdi* dahil olmaktadır. Tarihi olayların doğasında bulunan anakronizm onun şimdi ile kurduğu simbiyotik (tamamlayıcı) ilişkinin bir sonucudur. Hiç şüphesiz tam bu noktada, yani tarih kavramını irdelerken olgu ve ideoloji gibi mefhumların ortaya çıktığı noktada şu can alıcı mesele ister istemez kendini dayatır: “Tarih” dediğimiz şeyin, bütün öznelardan bağımsız “nesnel” bir içerimi olabilir mi? Başka bir deyişle, tarih, genel olgularla iş gördüğü kabul edilen “bilim” uğraşısıyla aynı kefeye konulabilir mi? Elbette bu çetrefil meselede de pek çok farklı bakış açısı bulunmaktadır. Paul Veyne (1971) *Comment on écrit l’histoire* (Tarih Nasıl Yazılır) adlı kitabında

bu meseleyi etrafıca ele almış, tarihin “ne” olduğuna, “nasıl” iş gördüğüne, bir bilim dalı olup olamayacağına dair ufuk açıcı saptamalarda bulunmuştur. Tarihin, bilimde olduğunun aksine, sabit bir şekilde izleyebileceği bir metodunun olamayacağını, bilimdeki gibi bir “izah etme” boyutu içermediğini, ama aynı zamanda “öznel” bir uğraş diye de kestirilip atılamayacağını açık seçik ortaya koymuştur. Neticede bütün bunlar tarihin ne kadar kendine has bir uğraş olduğunu gözler önüne sermektedir.

Hıristiyan ve Yahudi geleneğinin ürettiği tarihsel zaman kavramı evrensel, ardışık olaylar dizgesine oturan lineer bir çizgi ihtiva etmekte, önce ve sonra, an ve geçmiş arasında mutlak bir ayırım gözetmektedir. Bu ilerleme anlayışı tarihe bir ereksellik yükler ve onu birbirini takip eden olaylar üzerinden değerlendirir. Aysevener (2001, s. 172) tarihte ilerleme fikrinin olaylar arası süreklilik, bir kereye mahsusluk, çizgisellik gibi kavramlar ile örtüştüğünü ifade etmektedir. “Bu akış, sonul bir amacı gerçekleştirmek üzere, belirli bir hedefe doğru olabileceği gibi, böyle bir hedeften bağımsız da olabilir.” Bu yönüyle tarih ilerlemeci ve seküler bir çizgiye oturtulur, *Tanrı* zamandan, parça bütünden koparılır. Manuel de Landa (2006, s. 14) *Çizgisel Olmayan Tarih* isimli çalışmasında tarihsel süreci ilerlemeler üzerinden değil ama faz geçişleriyle birbirinden ayrılan ve ardından birbirine eklenen parçaların oluşturduğu bir resim gibi tasvir etmektedir. Bu parçalardan biri diğerinden üstün ya da öte değildir. Geçişler bir aşamayı değil, maddenin katı, sıvı ve gaz hali gibi özgül bir durumu ifade eder. de Landa bu bağlamda Iberall’in tezlerine başvurmaktadır. Iberall’e göre avcı toplayıcıdan tarımcıya oradan da kent sakinine geçen süreç çizgisel bir gelişme yansıtmaz. Belirli bir dönemin koşullarının yarattığı yoğunluk “kritik kültüye ulaştığında” bu tarz bir hal değişimi yaşanmıştır. Örneğin avcı-toplayıcı toplulukları tarımcıya döndüren *faz geçişi* tahıl ekip biçmenin başlaması ile mümkün olmuştur (de Landa, 2006, s. 13).

Tarihin bir ereksellik taşıyıp taşımadığı ve bir ilerleme tasarımı olup olmadığına ilişkin sorular tarih felsefesinin kadim meselelerinden birini oluşturmaktadır. Bu soruya verilen ve üzerinde mutabakata varılan kesin bir yanıt olmamakla birlikte, birbiriyle çatışan iki eğilimin - döngüsellik ve ilerleme fikrinin- “tarih-zaman” ilişkisini açıklamak bağlamında iki temel paradigma olarak varlık gösterdiğini söyleyebiliriz. Yahudi Hıristiyan geleneğinin ürettiği ilerlemeci tarih yaklaşımına göre tarihin bir ereği vardır ve bu ereğin ne olduğu saptanabilir. Tarihe bir mantık atfedildiğinde öncü dinamiklere bakılarak sonul amacın ne olduğuna dair çıkarımların yapılabileceği iddia edilmektedir (Özlem, 2010, s. 17). Bir diğer yaklaşıma göre ise tarihsel zaman çizgisel değil döngüsel bir seyir izlemektedir. Bu yaklaşım kozmos ve zamanı, varlığa dair tüm unsurları bir bütünlük ve akış içinde algılar ve tarihsel süreçleri yinelenen, çeşitli zaman dilimlerinde tekerrür eden döngüler olarak tasavvur eder. İslam ise zaman ile Allah’ı ayırıştırır, tarihi, ilahi iradeden kopararak sekülerleştirmez. Nitekim İbn Haldun “şeylerin doğası”nda ve dolayısıyla da tarihsel süreçlerde ilahi bir kaide ve aynı zamanda arızı yönlerin yarattığı süregelen bir değişim görür. İbn Haldun kendinden önceki metafizik düşünceyi tamamen yeni bir bağlam içinde kullanmış, bir tarih metodolojisine dönüştürmüştür.

3. DÖNGÜSELLİKTEN ÇİZGİSELLİĞE

Tarihin yorumuyla ilgili döngüsel ve çizgisel olmak üzere iki görüş bulunmaktadır. Her iki tarih görüşü kaynakları ve iddiaları bakımından birbirinden farklılaşmaktadır. “Döngüsel tarih” anlayışı, belirli dönemlere göre devinim gösteren ve tarihte doğada olduğu gibi tekrarların öne çıktığını vurgulamaktadır. “Çizgisel tarih” anlayışı ise tarihin sıfır noktasından başladığını ve belli bir ereğe doğru ilerlediğini savunmaktadır“ (İrğat, 2017, s. 32).

Döngüsel zaman anlayışının kaynağında kozmosun hareketleri bulunmaktadır. Evren sonsuz bir akıştır, gökyüzünün hareketleri, doğa, insan ve zaman *bire* aittir ve sonsuz döngünün parçasıdır, bu döngü ilerlemez, kendini süregelen bir şekilde tekrar eder ve en başa yani kökene döner. Eski insanın doğa ile ilişkisinde mutlak, elle tutulan bir bağ bulunmaktadır, o doğanın sonsuz düzeni içinde Tanrının iradesini ve var olmanın tüm boyutlarını bir bütünlük içinde hisseder. Doğanın canlanıp solması, huzur ve yıkım, denge ve kaos, ölüm ve yaşam, varlık ve yokluk, başlangıç ve bitiş deviniminin bir parçasıdır ve bu zıtlıklar arasında süregelen bir oluş daimi olarak tekerrür eder. Hinduist ve Budist öğretiye sinmiş olan döngüsel zaman algısı Buddhaghosa'nın *The Path Of Purity* (Saflik Yolu) adlı çalışmasında anlatılmaktadır. Buddhaghosa'ya göre, dünyanın oluşumu dört evreden oluşmaktadır: göğün bulutlarla kaplı olduğu 'yıkım' dönemi, yıkımın bittiği düzen dönemi, yağmurların dinerek güneş ve ayın gökyüzünde görüldüğü yenileştirme dönemi ve “yenileştirmenin bitimi” (Buddhaghosa, 2011, s. 486). Dünyanın döngüsünü betimleyen bu alt döngüler durmaksızın devam eder. Evreninin dönüşünü betimleyen bu kozmik devrelere “büyük yıl” da denmektedir (Bıçak, 2004a, s. 109). Döngüsel zaman anlayışı Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Eski Yunan gibi kültürlerde kabul edilmiştir.

Bıçak (2004a, s. 11), efsane temelli kültürlerin kökene yükledikleri ideal anlam ve ilerlemeyi durdurarak kutsallaştırılan kökenin zamanına dönme arzusundan bahsetmektedir. İlerleme kökenin zamanından uzaklaşma ve bozulma ile eşdeğer görüldüğü için, kut törenleri aracılığı ile bir çeşit terse dönüş işlemi gerçekleştirilir. “Yılın tekrarlanması ile evrenin düzenleniş eyleminin tekrarlanması arasındaki bağıntı, zaman anlayışının temel özelliklerinden biri olan döngüselligi ortaya koyar. Zaman içinde var olan her eylem ve davranışlarda görülen farklılıklar ortadan kalktığından dolayı zaman ortadan kalkmaktadır. İlk oluş haline geri gitmek hiç değişmeden kalmak anlamına geldiğinden, ebedilik özelliği kazanılmaktadır. Ebedilik zamanı dışarıda bırakan bir özelliktir” (Bıçak, 2004b, s. 115). İlerleme bir ölçüde *kutsal andan* kopuşla ilişkilendirilmekte, bakir ve ideal olana varmak için her seferinde yeniden başa dönüş ve bu yolla yeniden doğma yani düzeni yeniden üretme hedeflenmektedir. Dolayısıyla döngüsel zaman algısının kutsal ve dinsel bir boyutu bulunmakta, lineer zaman algısı ise zamandan kutsalı ayırtmaktan ve insanı müstakil bir özneye döndürerek doğal döngüden koparmaktadır. Nitekim Bıçak'a göre de efsane temelli kültürlerde kutsal zaman döngüseldir, dindışı zaman ise sıradan olayları işaret eder. “Kutsal zaman bizzat doğası gereği, tersine dönebilir, bulunduğu yerde şimdi haline getirilmiş bir ilksel efsanevi zamandır” (2004b, s. 111). Burada döngüsel yani kutsal zamanın başa saran, şimdileştirilen, yani kökeni yücelten yönü vurgulanmaktadır.

Aysevener ve Barutca Antik Yunan'ın da döngüsel zaman algısını içselleştiren kültürlerden birisi olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre Yunan felsefesinin bu yönelimi onun doğa ile kurduğu ilişkinin bir sonucudur. Doğanın döngüsü, onun bir parçası olan insan ve zamanı da belirlemektedir. Her şey dolayısıyla insan ve toplum da dönüşün bir parçasıdır. Bütün ile parça ayrıştırılmaz, parça akışa dâhil edilir. Antikçağ filozofları doğanın değişmeyen bir düzenlilik ile devindiği anlayışını tarihe aktarmışlar, tarihi sonsuz bir döngüsel süreç olarak anlamışlardır (Aysevener ve Barutca, 2003, s. 18). Örneğin Aristoteles zamanın döngüsellğine vurgu yapmaktadır. Ona göre insanların yapıp etmeleri dairesel olarak düşünülebilir. Bu durum, doğal devinimleri olan, oluşup yok olan nesnelere ve zaman için de aynı şekilde geçerlidir (Aristoteles, 1996, ss. 37-38). Wartenburg (1956, ss. 11-17), Antik Yunan düşünürlerinin tarihi rastlantısal olarak tekerrür eden bir süreç olarak algıladığını söylemektedir. Hiçbir yeni şey içermeyen devlet formları tarihsel süreç içinde tekrarlanıp durmakta ve toplumların geleceği ve geçmişi bu döngüsel seyrin etrafında rastlantısal ve süreksiz olarak varlık göstermektedir. Döngüsel tarih anlayışı içinde uygarlıklar sonsuz bir süreç içinde devinen, doğan, büyüyen ve ölen canlı mekanizmalar olarak tasavvur edilir. Böylece uygarlıklar ve kültürler doğar, gelişir ve yok olur (Aysevener, 2009, s. 6). Ancak uygarlığın ölümünün ardından varlık gösteren diğer kültür öncesinden daha ileri bir aşamayı temsil etmez, o zaten döngü içinde var olan bir modelin yinelenmesidir, sonsuz döngü böyle devam eder. Nitekim Antik Yunan'daki tarih tasavvurunun, o dönemin filozoflarının felsefesi ve metafiziğiyle şekillendiği söylenebilir. Tarihi ve beşeri olayları, organik dünyaya ilişkin analogilere başvurmak suretiyle açıklayan bu tarih tasavvuru şüphesiz ki beşeri olayların karmaşıklığını tüm vecheleriyle ele almaktan uzaktır.

Tarihin ilerlemeci ve çizgisel bir süreç olarak tasavvur edilmesi ancak Ortaçağ'da Hıristiyanlık ve Yahudiliğin getirdiği teolojinin Batı dünyasında hükümlerlik kazanması ile mümkün olabilmiştir. Dinsel kökenli bu lineer, ilerlemeci, laikleştirilmiş zaman anlayışı Batılı tarih felsefesini belirleyen temel bir motif olmuştur. Aysevener'e göre (2009, s. 9) çizgisel tarih anlayışı *Yahudi gizemciliği* ile ilintilidir. Tanrının kendisini oluşturduğu süreçle insan varoluşunu bir arada gören bu bakış açısı insanın her davranışını bir son görevle ilişkilendirir. Böylece insan belirli bir tarihsel süreç içerisinde doğuştan getirdiği günahkarlığından aşamalı olarak arınarak son yargıya doğru ilerleyen tarihsel bir varlık olarak tanımlanır (Aysevener, 2001, s. 173). Tevrat'ta Yahudi kavminin aşamalı olarak sınavlardan geçirileceğinden ve tüm bu sürecin Tanrı'nın yargılaması ile son bulacağından bahsedilmektedir (Mısır'dan Çıkış, 22:21-27; Tesniye, 11:21-28; Yoel, 3:14; Hezekiel, 21:25-26). Tevrat'ta ayrıca hem halkın geçmişine hem de geleceğine ilişkin anlatılara da yer verilmiştir (Yaratılış, 1:1-2:25; Levililer, 26:14-46). Tevrat geçmişe dair anlatılarda bulunarak ve geleceğe dair haberler vererek tarihe bir önlülük ve sonluluk atfetmiştir. Özlem'e göre, böylece zaman tanrısal ve kutsal olandan ayrı konumlanarak kişiselleştirilmiş, seçilmiş bir halkın önüne serilmiştir. Yahudi-Hıristiyan geleneği önü sonu belli bir aralıkta tanımlanan, bir amaca, aşamalı ilerleme fikrine dayanan çizgisel zaman algısını tarihsel düşünce sistemleri içinde egemen kılmıştır (Özlem, 2010, s. 31). Çamuroğlu şöyle demektedir: "Zaman, Tevrat tarafından, bir başlangıca ve insanın sonunda ödül ya da ceza göreceği bir sona sahip olan bir çizgi ve gelişim olarak anlaşılır. Bu bağlamda Tevrat'tan Aydınlanma düşüncesine, oradan Marksist tarih anlayışına kadar, egemen tarih anlayışının ana

çizgisi çizilmiş olur. Böyle bir yaklaşıma sahip olan tarihçilerin ellerine düşen ‘geçmiş’ toplumlar, çocuklara benzer; onlar hep ‘büyüyeceklerdir’” (Çamuroğlu, 2000, s. 23). Bu bakış açısının yarattığı modernist yorumlara göre eski olan yeniden, “modern olmayan” modernden, Doğu Batı’dan geridir. Bu sözde ilkel yapılar ileriye temsil eden modellerle uyumlandırılmalıdır. İrgat’a göre (2017, ss. 32-33) “en baskın şekliyle Aydınlanma’da ortaya çıkan çizgisel tarih anlayışı, tarihsel süreçte var olan her şeyin neden-sonuç zinciri içerisinde, sıfır noktasından başlayarak belli bir sona doğru çizgisel olarak birbirini takip ettiği düşüncesine dayanmaktadır. Bir başka deyişle çizgisel tarih anlayışı insanlığın ikellikten gelenekselliğe daha sonra da moderniteye doğru çizgisel bir gelişim ve tekâmül yaşadığı fikrine dayanmaktadır.” “Tek insan” “tek medeniyet” olarak da özetlenebilecek bu yönelim tek tip ve Batıya özgü bir ilerleme modelini tüm yerel medeniyet ve tüm otantik kültürler için gerekli görmekte, Batının ilerleme modelinin dışında kabul edilen -örneğin İslam ve Konfüçyüs toplumlarını- ötekileştirerek, çemberin dışına itmektedir. Bu bağlamda İslam felsefesinin varlığın fitri farklılıklarını ve özelliklerini kabul eden ancak bunda bir bütünlük ve uyum gören evrensel ve çoğulcu yapısı deyim yerindeyse çok daha “ileri” bir aşamayı teşkil etmektedir.

Antikçağa özgü döngüsel zaman anlayışından çizgisel zaman anlayışına geçiş birden bire olmamıştır; iki zaman modelinin benimsenmesine dair kesin kırılma Aurelius Augustinus’un (ss. 354-430) Hıristiyan motiflerine dayanan çizgisel tarih modelinin kilisenin resmi tutumu olarak benimsenmesiyle mümkün olabilmıştır (Özlem, 2010, s. 32). Augustinus, insanın ilk günahı işleyerek cennetten kovulduğu, kendisine verilen belirli bir zaman dilimi içerisinde iyiye ya da kötüye yönelerek nihayetinde Tanrı mahkemesine çıkarak cezalandırılacağı ya da ödüllendirileceği bir tarihsel süreç içinde tasvir etmekteydi (Augustinus, 2009). Böylece geçmiş, gelecek ve şimdi kesin bir ayrılık içinde tanımlanıyor ve tarihte tekerrür algısı yerini bir defa yaşanan süreçlere bırakıyordu. “Bu *bir defalık süreç*, yani tarih, ilk günahattan (Adem’den) İsa’nın *mesih* (kurtarıcı) olarak görülüp insanlara kurtuluş yolunu göstermesinden kıyamete ve Tanrı mahkemesine, Eskaton’a kadar sürecekti.” (Özlem, 2010, s. 33). Aslına bakılacak olursa bu çizgisel tarih yaklaşımı, Hegel’in felsefesinde de kendini göstermektedir. Hegel tarihsel gelişmeyi ussallığa özgü bir süreç olarak tanımlamaktadır. Tinin sonul ereği diyalektik bir süreçten geçerek *mutlak tine* ulaşmaktır. Hegel’e göre, tin adeta doğrusal bir şekilde kendini tarih üzerinden vücuda getirir; tarihsel süreç içinde olup biten her şey, tinin, *mutlak tine* ulaşmak için kat ettiği yolda vuku bulan şeylerdir adeta (Hegel, 2006, ss. 20-21). Bu tinsel tarih anlayışı tarihi Yaradan’dan ayrıştırarak tarihin merkezine müstakil bir insan algısını yerleştirmekte, bireyi ilahi yaratım sürecinden ayrıştırarak sekülerleştirmektedir. Buna göre, tarihin gelişimi insanlığın inkişafı ile eşgüdümlü ilerleyen bir süreç olarak tanımlanır. Tarih tümüyle insana özgüdür (Keleş, 2007). Tüm bağlarından koparılmış bu “özgür insan”, Rousseauvari bir yaklaşımla tarihi dilediği gibi eğip bükebilir, şekillendirebilir ve yaratabilir.

Zamanın bütünsellikten koparılarak *anlaştırılması* ve bu büyük kırılmanın tüm toplumsal doku tarafından kabul edilerek ve Batı düşüncesi üzerinde egemen olması toplumsal gelişmelerden azade değildir. Feodal yapının egemenliği krallar, senyörler kadar kiliseler tarafından da bölüşülmüştür ve bu yapı içinde kiliseler tek kurumsal yapıdır, dolayısıyla da ekonomik olduğu

kadar entelektüel olarak da belirleyicidir. Hıristiyan teolojisinin tüm toplumsal yapı, düşünce sistemi ve felsefenin üzerinde bir yerde konumlanması ve bunlar üzerindeki dönüştürücülüğü onun bu egemen konumundan ileri gelmektedir. Zamanın dünyevileştirilmesi; Tanrı'ya ibadetin düzeni ve bu nedenle zamanın öznelleşmesini zorunlu kılması, kentlerde oluşan yeni ekonomik ve toplumsal yapının “belirlenmiş takvim günleri”ne ihtiyaç duyması, insanın bireyselleşmesi ile zamanın toplumsallaşması arasındaki ilişki gibi sebeplerle de açıklanabilir (Dursun, 2000, ss. 193-194).

4. İSLAM'IN GETİRDİĞİ ÖZGÜN BAKIŞ AÇISI

İslamiyet'in gelişi insana, varlığa ve zamana dair özgün bir sistematığın özümsemesine sebep olmuştur. Bu yönüyle İslam dönemsel koşulların etkisinden bağımsız olarak zaman ve tarih üstü bir olguya dönüşmüştür. İslamiyet'te de *vahiy* ile zamanda devrimsel bir kırılma olmuştur. İslamiyet'in insanı, Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki gibi doğuştan günahkâr değildir, iyi ya da kötüyü seçme konusunda iradi bir seçeneğe sahiptir. Yani İslamiyet'te süreç kötüden iyiye doğru bir arınma olarak tasvir edilmemiştir. “İslamiyet'te insan doğuştan kötü ya da *fitratı itibarıyla kötü* değildir, iyi de olabilir kötü de. Böylece verilen süre daha az kötü olmak yerine *iyi olmak* gibi daha anlamlı ve uğraş vermeye değer bir çaba için kullanılacaktır.” (Çamuroğlu, 2000, s. 13). Bu, benliğe ilişkin yeni bir tasavvurun doğuşuna işaret etmektedir. İnsanı varlığının bilincine vardırarak, özneleştirmekte ona bir şuur ve dolayısıyla da tarih içinde bir anlam atfedilmektedir. Tarih'in öznesi gene insandır ancak, insanın varlığı Allah'ın dışında değildir, insanın ve tarihsel sürecin Yaradan'la bağı koparılmamıştır. Kur'an Teosantrik bir üsluba sahiptir, yani söyleminin merkezine Allah oturmaktadır (Keleş, 2008). İslam'da Allah mutlak hâkim ve her şeyin kaynağı olarak kabul edilmektedir, buna rağmen birey “hiçbir iradesinin olmadığı adeta kurulu bir saat gibi olup, ne kurulduysa onları yapmak zorunda olan” bir varlık olarak cebri bir inanç biçimi içinde tasavvur edilmez (Keleş, 2008, s. 70). İnsana ve varlığa ilişkin bu yeni idrak zaman-tarih-insan ilişkisine yeni bir boyut kazandırmaktadır.

Corbin gibi pek çok düşünür İslam'ın tarih bilincini devre dışı bıraktığını savunmaktadır. Şöyle demektedir Corbin (1986, s. 21): “İslam'ın dini şuurunu bir tarih olayı üzerine değil, bir tarih ötesi olayı üzerinde odaklanır.” Hanefi'ye göre (2000, s. 38) ise İslam medeniyeti bilimlerin ve tarihin merkezinde *vahiy*'in olduğu dairevi bir yönelime sahiptir. Peki gerçekten İslam, tarih bilinci oluşturmak konusunda zayıf mı kalmaktadır? Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki İslam düşüncesinde zaman kavramı çok önemli bir yere sahiptir. Massignon'un da belirttiği gibi, aşkın tektanrıcılığa dayanan İslam diğer dinlerden tamamen farklı bir zaman algısına sahiptir. Ona göre zaman içindeki davranışları içinde insana sorumluluk yüklenmiştir, dolayısıyla insan iradi bir varlık olarak kabul edilir. İslam zamanda Allah'ın buyruğunu görür (2003, s. 415). İslam'da zaman anlayışı anlar üzerinden inşa edilmiştir, bu anlar ilahi kudretin ve Yaradan'ın buyruğu üzerinden tanımlanır, *süre* ise iki ilahi hüküm arasında cereyan eder (Massignon, 2003, s. 417). İslam'ın zaman algısı soyut değil aynı zamanda toplumsal bir nitelik de taşımaktadır. İslam'ın getirdiği paradigmayı içselleştirmiş ve bunu yeniden üreten kurumların inşa edildiği bir toplumsal yapı oluşturmada, zaman birinci derecede önemli sayılmaktadır (Ejder, 2010, s. 126). Zaman ve tarihsellik Allah'tan ayrı tanımlanmamış, zaman sekülerleştirilmemiştir. Müslümanlar, İslam öncesi kabileler döneminden kalan tüm takvimleri kaldırmış, onun yerine

tarihi belirli bir andan, Hicret'ten ya da İslam'dan önceki Arapların kabile savaşlarından başlatan (*eyyam el-Arab*) bir takvime müsamaha göstermiştir (Massignon, 2003, s. 417). Bu yaklaşım özel ve kutsal bir anın işaret edilmesi vesilesiyle geçmişe dönüşün, toplumsal hafıza yaratmanın ve bu yolla tarih bilinci oluşturmanın en temel adımı olarak okunabilir.

İslam felsefesinde zaman “feleğin hareketinin sayısı, takdim ve te’hir cihetinden hareketin miktarı, cismin varoluşunun süreci, göğün hareketi ile ölçülen ebediyet, feleklerin hiçbir bölünmeyi kabul etmeyen sürekli dairevi hareketi, ezeli bir harekete bağlı ezeli bir süreklilik” içinde tanımlanmıştır (Erdoğan, 1997, ss. 52-53). İslam felsefesine damga vuran tartışmaların en önemlisi *zamanın kadimi* yani zamanın Allah ve âlem ile ilişkisinde *kadim* (ezeli) mi yoksa *hadis* mi (sonradan olma) olduğuna ilişkindir. Felsefeciler Allah'ın zat bakımından âleme göre kadim olduğunu ifade etmektedir. Zaman ise Allah'la beraber *kadimdir*. Dolayısıyla âlem var olmak için Allah'a muhtaç olması sebebiyle *hadistir*. Âlem tüm varlıkları kapsar, zaman da bir varlıktır, dolayısıyla o da âlemin bir parçasıdır ve âlemlerle beraber kadimdir (Erdoğan, 1997, ss. 53-54). İslam felsefesindeki bu tartışmalar neden sonuç bağı kurmaya yönelik bir çaba olarak da okunabilir. Ama tam da bu nedensellik konusunda şunu vurgulamak elzemdir: İslam'ın vazettiği nedensellik anlayışı, bütün Batı metafiziğinin, özellikle de Rönesans'la birlikte ortaya çıkan ve Aydınlanma felsefesiyle doruğuna ulaşan nedensellik anlayışından kökten farklıdır. Batı metafiziğine egemen olan nedensellik anlayışında, büyük ölçüde insanın sekülerleştirilmiş keyfiyeti üzerinde durulur. Dolayısıyla dünyaya ve hayata dair pek çok olgu ve hususiyet hiçbir izahat getirilmeksizin insan düşüncesinden ve haliyle de felsefeden daha en baştan bertaraf edilir. İslam'ın ortaya koyduğu nedensellik anlayışındaysa, tüm âlemi ve içindeki varlıkları bütün boyutları ve hususiyetleriyle kavramaya yönelik bütüncül bir anlayış hâkimdir. İnsanın ve hayatın yalnızca belli keyfiyetlerini değil, bütün vasıflarını topyekûn ele alan bir yaklaşım hâkimdir. Bu yaklaşım Allah'ın varlığını yadsımayan bir rasyonelleşmeye ve bu rasyonelliğin ispatını Kur'an'da arama yönelimine dönüşmüştür. İslam felsefecileri de ilahi yaratımın, oluşun, değişimin nedenini sorgulamış ve ontolojinin kurulmasına katkı sağlamışlardır. Kelamcılara göre varlığın özünde değişmeyen sabit kalan tözsel (cevheri) ve aynı zamanda arızı (varlığa dışarıdan gelen), yani değişebilir ve süreksiz yönler bulunmaktadır. Varlığa içkin olan bu cevheri yön bizzat Allah'ın iradesini yansıtmaktadır. Arazların birinin diğerine baskın çıkarak yer değiştirmesi ile birlikte dönüşüm yani oluş gerçekleşmektedir (Smirnov, 2010, ss. 180-281).

Zaman gibi varlık sorunsalı, mekan ve boşluk algısı, varlığın *mekanla* ilişkisi ve onun varlık olup olmadığı da İslam felsefesinin kadim meselelerinden biridir. İslam felsefecileri mekanın varlığını *boşlukla* kurulan bir çeşit kıyas ilişkisi içinde değerlendirir. Bu bağlamda Haklı'nın “İslam felsefesinde mekan ve boşluk tasavvurları” (2007, s. 48) üzerine çalışması toparlayıcı bir metindir. Örneğin Kindî boşluğu içinde cismin bulunmadığı mekan olarak tanımlamaktadır. Ona göre *kendinde yer tutan şey*, hareket, oluş-bozulmuş, artma-eksilme ve dönüşüm ile mekan arasında doğrudan bir ilişki vardır. Dolayısıyla cisim, hareket, zaman ve mekan birbiriyle birlikte var olabilir (Kindî, 1994). İbnî Sina'ya göre ise boşluk bir varlık taşıyamaz çünkü cevhere sahip değildir buna rağmen doluluğun ya da mekanın cevheri bir yönü bulunmaktadır. Ona göre mekanın varlığı onun cisimle kurduğu ilişki üzerinden tasavvur edilebilir ancak mekan

cisimden ayrılabilen, ondan ayrı bir gerçekliktir (İbn Sina, 1953). Görülmektedir ki cevher araz ilişkisi, öncelik sonralık, ezellik ebedilik, zorunluluk zorunsuzluk gibi varlığa içkin sorunlar olarak İslam felsefesinin temel motiflerinden biri olmuştur (Kılıç, 2004, s. 52). Ortaçağ'da varlık felsefesi Kindî, Farabi, İbn Sina gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir (Kılıç, 2004, s. 51). İbn Haldun ise varlığa içkin olarak kurulan bir epistemolojiyi, “ayakları üzerine dikerek” kapsamlı bir tarih metodolojisine dönüştürmüştür. İbn Haldun'un kurduğu tarihsel sistematik yapı insana ait özgün bir benlik tasavvuru kuran ve toplumsal dönüşümün yasalarını kavrama çabalarına boyut atlatan bu mirastan ayrı konumlandırılamaz.

5. İSTİSNAİ BİR FİLOZOF, TARİHÇİ VE SOSYOLOG: İBN HALDUN

İbn Haldun (1332-1406) çağını çok aşan bir kavrayışla, geleneksel tarihçi yaklaşım konusunda devrim gerçekleştiren, tarih felsefesine bir bilimsellik ve metodoloji katan ilk isimdir. Fazlıoğlu'na göre (2013) İslamiyet'te insan iradesine bağlı olmayan olgu ve olayların tefsir ve kelâm ilmi aracılığıyla aklî ve naklî yollarla izah edilmeye çalışılması gibi, varlığı insan iradesine bağlı olan toplumsal ve kültürel olgu ve olaylar da, İbn Haldun ile birlikte, artık insan bilgisinin konusu haline gelmiştir. Yani tabiattaki nesnelere yanında, beşeriyetteki tarihi olgu ve olaylar da bir maddî/nesnel yön kazanmıştır. İbn Haldun'un tarih tasavvuruna göre, tarihi olgu ve olaylar belirli bir *özsel* yasaya ve örüntüye göre vuku bulur. Tarih alanında bilgi üretimi, olgu ve olayların *niteliklerini* incelemek ve tespit etmek ile başlar, bunları bir *yönteme* göre *yasa* haline getirmekle nihayete erer. Bütün bunları yaparken de konu edilen alanın kavramları dikkate alınır. Çünkü kavramı olmayan şey idrak dışıdır. Bu dönemde tarih, sadece olgu ve olayların ahvalini veren bir kronoloji değil, aynı zamanda bu ahvâle içkin olan yasaları ve kurallılıkları tespit etme işidir.

İbn Haldun'un ortaya koyduğu görüşlerin olgunluk düzeyine Batı ancak 18. yüzyıl başlarında ulaşabilmiş, İbn Haldun ile ancak kendisinden yüzyıllar sonra yaşamış Batılı düşünürler arasında kıyas ilişkisi kurulabilmiştir. Bu bağlamda onun “Rönesans ile başlayan yeni düşünce biçiminin öncüsü” olduğunu söylemek doğru olacaktır (Yıldız, 2010, s. 26). Özlem'e göre Yeniçağ için bile istisna kabul edilebilecek bir filozof olan İbn Haldun'la kıyas kabul edilebilecek ilk örnek 18. yüzyıl düşünürlerinden Vico'dur (2010, s. 40). Vico determinizmi usa özgü bir kategori olarak görerek İbn Haldun'dan farklılaşsa -bir anlamda geri bir noktaya düşse- bile tarihe sosyal bir bakış açısı getirerek, neden sonuç ilişkisi kurma çabasıyla İbn Haldun'la paralel bir bakış açısı paylaşmaktadır (Hassan, 2012, s. 69). İbn Haldun'un teorisi; Rousseau, Bodin, Locke, Montesquieu, Hegel, Dilthey gibi pek çok düşünürün fikirlerini etkilemiş ve ancak onlarla kıyaslanabilmiştir. İrgat'ın belirttiğine göre (2017, ss. 141-196), Alman İdealizminin ve özellikle Dilthey'in çalışmaları sonucu felsefî bir akım olarak ortaya çıkan “tarihselcilik düşüncesi”nin dayandığı temel ilkeler tarihte ilk kez, İbn Haldun tarafından Umrân İlmiyle temellendirilmiştir.

Ülken, İbn Haldun'un Batı'da keşfedilme sürecini şöyle aktarmaktadır: Batılıların İbn Haldun'u keşfetmesi 18. yüzyılı bulmuş. *Mukaddime*'nin çevrilmesinden sonra İbn Haldun'un teorisi çok yüceltilmiş, yeni bir bilimin kurucusu, sosyolojinin öncüsü olarak nitelendirilmiştir. F. Schulz, İbn Haldun üzerine *Journal Asiatique*'de pek çok makale yayımlamıştır. Graberg de Hesmö,

Rosenthal, von Kremer, Lewine, G. Bouthoul, Gabrieli, Colosio, Ferreiro, Carra de Vaux, De Boer, G. Richter, Gauthier, A. Bombaci, Ch. Issawi, W. Fischel, C. Macdonald, Breisig, H.A.R. Gibb, A. Altamira vs. ondan bahsedenlerden bazılarıdır (Ülken, 1998, ss. 283-284). İbn Haldun'un Batı tarafından keşfedilmesi ve yüceltilmesi ile birlikte onu kendinden önceki Yunan filozofları ile ilintilendirme çabası baş göstermiştir. İbn Haldun'un teorisinin, "Platon ve Aristoteles'in yandaşı ve sürdürücüsü olan Arap düşünürlerinin felsefi sistemlerine" dayandığı iddia edilmiştir. Ancak İbn Haldun felsefi bir yapıtı ortaya koymanın çok ötesine geçmiş ve başlı başına yepyeni, özgün tarihsel yöntem inşa etmiştir ve bu yöntemin temeli ise "şeylerin doğası"dır (Lacoste, 2012, s. 183). Lacoste'un (2012, s. 184) dediği gibi "İbn Haldun'un görüşleri ile kendi kuralcı (normatif düşüncelerine dalmış) ve hiçbir zaman kuramlarını tarihe uygulamayı düşünmemiş olan filozofların savları arasında açık bir bağlantı yoktur." "Şeylerin doğası"nu oluşturan onun cevheri yönü ise Allah'tan gelir. Görülmektedir ki İslam tarihçiliği Hıristiyan ve Yahudi geleneğinin yaptığı gibi Allah'ı tarihsel süreçten ve insandan koparmaz. Tarihi bilimselleştirmeyi onu Allah'tan ayırmayla bir tutmaz, bilakis tarihi ve sosyolojiyi nesnelleştiren yönü Allah'ı kabule dayanır.

İbn Haldun *Mukaddime*'de (2007, s. 199) bugünkü sosyolojinin öncülü kabul edilen bir bakış açısıyla tarih ve sosyolojiyi harmanlayan bilimsel bir metodoloji geliştirmekte ve bunu *Umrân İlmi* olarak adlandırmaktadır. İrğat'a göre İbn Haldun'un tarihin felsefi boyutunu açıklama çabası Umrân İlmi ile birlikte tamamlanmaktadır. Zira tarih felsefesi teorik kısma karşılık gelirken, Umrân İlmi ise pratik boyuta karşılık gelmektedir (2016, s. 10). Umrân bir yönüyle insan yaşantısı ve tüm yapıp ettikleri anlamına geldiğinden insanın düşünsel ve eylemsel yapısının birlikte ele alınması gerekmektedir.

İbn Haldun'a göre tarihin hem zahiri hem de batini yönü bulunmaktadır. Onun sahip olduğu felsefe ve mantık eğitimi, zahirde olup bitenleri anlayabilmek için onun ardındaki batini esasları belirlemenin elzem olduğunu anlamasını sağlamıştır. Böylece tarihe eleştirel ve bütüncül bakabilme yeteneği kazanmıştır. İbn Haldun tarihsel olayların arkasındaki yasayı bulmaya çalışmıştır. Ona göre zâhirde olup bitenin anlaşılması için onun gerisinde bulunan ve doğrudan idrak edilmeyen batini esasların yani yasanın ortaya konulması gerekmektedir. Tarihsel olayları sebep sonuç ilişkisini kurarak ele almakta, tarihe ve beşeri olaylara objektiflik atfetmekte, bilimsel bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Umrân ilmi tarih bir oluşlar zinciri değil, bir çeşit toplum metafiziğidir (Görgün, 1999, ss. 544-545).

İbn Haldun'un ilk modern tarihçi olduğu iddia edilebilir. Aristoteles'e göre (1996) de her nesne doğası gereği doğal bir devinime sahiptir. Bu metafizik yaklaşımla İbn Haldun'un tarih felsefesi arasında bağ kurma çabası son derece yersizdir. Çünkü İbn Haldun'un yapmaya çalıştığı şey felsefi bir yapıtı ortaya koymak değildir (Lacoste, 2012, s. 183). Onun yaptığı şey bizzat şeyleri (nesnelere) ve onların fitratında bulunan doğal hareketi (kesintisiz hareket ve dönüşüm) izlemek ve bu çıkış noktasından hareketle, sosyal dönüşümü belirleyen yasaları ortaya koymaktır. Hassan'a göre "sosyal siyasal olaylarla tabiat olaylarının gelişim kanunları arasında bir paralellik bulunabileceğinin ilk ipucuna İbn Haldun tarafından değinilmiş"tir (2010, s. 132). İbn Haldun'un "şeylerin doğası"ni izlemek üzerine kurduğu tarihsel yöntemi Skolastik düşünce

biçimlerinin dışındadır, genellemelerdeki nesnellik, objektiflik onu bilimsel kılmaktadır. “İbn Haldun’un yapıtı antikçağ ve ortaçağdaki Arap ya da Hristiyan tarihsel düşüncesinin çeşitli yönleriyle karşılaştırıldığında esaslı bir dönüm noktası oluşturur. Bu yapıt tarih biliminin doğuşunu haber verir.” (Lacoste, 2012, s. 184). İbn Haldun’un aynı zamanda sosyoloji biliminin kurucusu olduğu da iddia edilebilir. İbn Haldun’un tarih algısı sosyolojik bir bakışla harmanlanmış ve tarih toplumsallaşmıştır. Sâtu el-Husai’ye göre kültür tarihinden bahseden ilk düşünür olarak kendinden önceki tüm tarihçileri aşmıştır ve dört asır boyunca yaşayan tüm tarihçilerden de üstündür (Şentürk, 2009, s. 114). Tarihsel sürece sanat, ilim, kültür, ekonomik ilişkiler, üretim ilişkileri, iş bölümü gibi topluma ait bileşenlerin tümü dahil edilmiştir. İbn Haldun tarihi illiyet bağı kurulmaksızın zamansallığından koparılmış tekil olgular üzerinden yazılan bir anlatı biçimi olmaktan çıkarmakta, onu toplumsal kaideler ve zorunluluklardan mürekkep determinist bir ilişki içinde ele almaktadır. Bu determinizm yani “belirlenimcilik”in temelini Allah’ın belirlediği genel bir yasaya dayandırır (Keleş, 2007). Dolayısıyla Özlem’in de belirttiği gibi İbn Haldun’un başvurduğu ampirik yöntemin Batı felsefesinde birkaç yüzyıl sonra Bacon’da ortaya çıkan tümevarımcı nedensellik üzerine kurulduğu söylenebilir (2010, s. 41). O toplumsal olayları belirleyen genel kaidelere ulaşmaya çalışmaktadır. Böylece tarihe bilimsel ve nesnel bir nitelik atfedilmekte, önyargılar ve taraflık üzerinden üretilen efsane ve rivayete dayalı tarih algısının dışına çıkılmaktadır. Tarihçi rivayetleri eleştirel bir bakış açısıyla ayrıştırmalı, aktarılan bilgilerin yanılısına, vehm ya da kasıtlı olarak bilginin çarpıtılması nedeniyle tahrif edilmiş olabileceğini hesaba katmalıdır (İbn Haldun, 2007, s. 165). Bu yönüyle İbn Haldun ile kendinden önceki tarihçiler arasında epistemolojik bir kopuş, yukarıda bahsedilen “yeni düşünce biçimleri” için de bir başlangıç oluşturduğu iddia edilebilir.

İbn Haldun oluşumu belirleyen kaideler ve sebep sonuç ilişkilerini bütüncül bir kavrayışla ele almış, diyalektik bir bakış açısı geliştirmiştir. Evrene, varlığa ve olguya dair tüm biçimler indeterminist yaklaşımların iddia ettiği gibi rastlantısal değildir (Aşkın, 2008). Tüm bu oluşumlar onu çevreleyen kaide ve kuralların yarattığı zorunluluklardan türemiştir. Allah bu yasaların dışında bir güç olarak değil, bizzat bu yasaların kendisi ve yaratıcısıdır. Bütün bu süreç onun iradesinin bir sonucudur (Bilgi, 2012, s. 141). Nitekim İbn Haldun *Mukaddime*’de bütün bölümlerin sonunda Allah’ın kudret ve ilmîni yüceltmektedir (İbn Haldun, 2007). Sosyal olayların dönüşümünü belirleyen temel kaide ise değişkenlik ve tekamüldür (Şentürk, 2009, s. 163). Nitekim *Mukaddime*’de şöyle denmektedir: “Biz görüyoruz ki şu âlem, içindeki bütün yaratıklarla birlikte mükemmel bir tertip ve sapaşğlam bir şekil üzerinedir. Sebeplerle neticeler yek diğerine bağlanmakta, eşya ve olaylar (bir nizam dahilinde) birbirine ittisâl halinde, varlıklar yek diğerine dönüşmekte (bu tarz üzere müşahede ettiğimiz şu âlemin) şaşılacak hususları tükenmemekte ve nihayete ermemektedir.” (İbn Haldun, 2007, s. 283). İbn Haldun’un tarihsel bakış açısını belirleyen en temel motif şüphesiz bütüncüllüktür. Bu yönüyle varlık, tabiat ve tarih arasında benzer bir döngüsellik tespit etmektedir. Nitekim Hassan (2012, s. 135) *Mukaddime*’yi “her şeyin kesintisiz bir süreklilikle hareket, oluşma ve değişme halinde olduğunu, basit elemanlardan başlayarak her aşamadaki canlı-cansız unsurların dönüşmeye hazırlık sahası geçirdikleri ve dönüştüklerini, şeylerin ve varlıkların birbirleri ile ilgili ve ilintili olduğunu ve bütün bu ilişkilerin belli bir düzen içinde yürüdüğünü” teorileştiren eser olarak

tanımlamaktadır. Ülken'e (1998, s. 207) göre İbn Haldun "açıklayıcı ilkeyi insan toplumunun şekil değiştirmesinde arıyor. İnsan toplumunun öz (zat) olduğunu ve bunun arazlarının (avarizh) türlü toplum kategorilerini meydana getirdiğini söylüyor." Dolayısıyla İbn Haldun felsefesinde varlığın doğasındaki araza bağlı değişimlerin daimi ve bir olan tözün varlığı ile bütünlük içinde kavranmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

İbn Haldun felsefesinin dayandığı temel motiflerden biri varlığa dair farkların onu belirleyen koşullar ekseninde analiz edilerek, döngüsel bir süreç içinde tasvir edilmesidir. Buna dayalı olarak o toplumların başkılığını da kabul eder, "hilkat ve fitrat" fikrine istinat eder. Ona göre her millet kendine özgü bir tabiata sahip olabilir ve bu ontolojik fark onu diğerlerinden ayırabilir (İbn Haldun, 2007, ss. 259-264). Bu rölativist yaklaşım her bir topluluğu kendi fitri özellikleri içinde kabul eder ve onun dönüşüm sürecini kendi özgül bağları içinde analiz etmeye çalışır. Örneğin ona göre Bedevilik ve Hadarilik farklı üretim tarzları ve sosyal ilişkilere dayanmaktadır. Bedeviler'in bağımsız yaşam biçimi karşılıklı yardımlaşma ve basit cesarete dayalı toplumsal yapının bir sonucudur. Hadariler'in uygar yapıları merkezi siyasal otorite, tüketim ilişkilerine açık ve daha bilgili kişilerin oluşturduğu bir toplumsal dokunun sonucudur (İbn Haldun, 2007, ss. 323-369). Uludağ'a göre (2001, s. 171) İbn Haldun ayrı ayrı tüm milletlerin oluşunu döngüsellik içinde kavrar. Ona göre bir millet belirli devirler geçirerek bir sonraki oluş biçimine geçmekte ve bu geçiş içinde bazı farklı karakterler de kazanabilmektedir.

İbn Haldun'un zaman yaklaşımı döngüselidir. Basit ya da karmaşık tüm varlıklar aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya doğru sürekli dönüşmektedir. Bu yaklaşım toplumlar ve devletler için de geçerlidir. "İbn Haldun; toplumların ve devletlerin çizgisel tarih süreci içerisinde bir başlangıcı ve bir sonu olan, devirsel olarak değişip dönüşen, birbirinden bağımsız ama birbirini etkileyen dairesel süreçler olduğunu ve bu dairesel süreçlerin hem düşme, hem yükselme, hem ilerleme, hem gerileme içerdiklerini düşünmektedir" (İrğat, 2007, s. 146). Ona göre "devlet ancak güçlü olma ve başkalarına galip gelme neticesinde kurulur. Başkalarına galip gelmek ise, ancak gaye, tarafsızlık duygusu ve bir düşünce etrafında birleşerek o düşünceyi gerçekleştirmek için kararlılıkla çalışmak ve kalpleri birbirine kaynaştırmakla mümkün olur. Kalpler ise ancak Allah'ın dinini yayma ve üstün kılma uğrunda Allah'ın yardımıyla kaynaşır." (İbn Haldun, 2009, s. 7). Dolayısıyla İbn Haldun tarihsel akış içinde toplumları birbirine bağlayan ve onlara bir çeşit tin kazandıran kuvvetli bir bağdan, *asabiyyet*'ten bahsetmektedir. Asabiyyet, "topluluk duygusu", "dayanışma duygusu", "tenasüt bağı" gibi anlamlar içeren, o toplumun dayanışma ve ilişkilerini belirleyen ortak duyu ve ruhtur (İbn Haldun, 2007, s. 350, 353). İbn Haldun'a göre bu *asabiyyet* bağları ilkel/bedevi'den uygar/hadari'ye yönelen süreçte değişime uğrayacaktır (İbn Haldun, 2007, s. 360). İbn Haldun *asabiyyet*'in tarihsel süreç içindeki yönelimini de döngüsel bir zaman anlayışı içinde tasvir etmiştir. Yıldız'ın da belirttiği gibi "Tarih, devletin oluşum aşaması sürecinde bedevilikten hadariliğe doğru bir akıştır ve bu akış her zaman dairesel bir nitelik taşır. İbn Haldun'a göre bu, umrânın doğasıdır" (Yıldız, 2010, s. 41).

İbn Haldun insan organizması ile devletler arasında bir bağ kurar, aynı insanlar gibi devletlerin de bir ömrü vardır: Doğar, gelişir, sınırlarının en son noktasına ulaşır, geriler ve ölürlür. Zaman

geçtikçe hem devletler hem de topluluklar dönüşür ve değişirler. Bir devlet önce zafere ulaşır, bunu daha sonra istibdat yani otoritesini kurma süreci başlar, sonraki aşama feraha ermedir, yetinme ve barıştan yana olma sürecinden sonra ise israf süreci gelir. Bir devletin sınırları ulaşabileceği son noktaya vardıktan sonra küçülme başlar ve bu süreç çöküşe kadar devam eder. İbn Haldun (2007, s. 393) devletin doğal ömrünü *asabiyyet* bağlarının dönüşümü ile birlikte değerlendirmektedir. *Asabiyyet*'in güçlü olduğu kurucu dönemi, *asabiyyet* bağlarının gevşediği sürdürücü dönem ve bu bağların kaybolduğu çöküş dönemi takip eder. İbn Haldun'a göre mülke/hükümdarlığa geçişle birlikte *asabiyyet* bağlarında değişiklikler olmaktadır. Bedevi hayat şeklinin zor koşullarında hayati öneme sahip olan *asabiyyet* kan bağına dayanan bir olgu olma özelliğini yitirecek, bunun yerine toplumu bir arada tutan tutkal olarak başka bir şeyin geçmesi gerekecektir. İbn Haldun'a göre (2007, s. 360, 378-379) bu bağ dindir. Din toplum içindeki çekişmeleri yatıştırarak bir kardeşlik, ortak amaç etrafında birleşme duygusu yaratacaktır. "Din unsuru, asabiyetliler arasındaki rekabet ve çekememezliği sona erdirir. Bu sayede insanlar hakikat etrafında toplanır. Din, onları fayda ve iyiliklerine olan şeyler üzerine derince düşünmeye yöneltir. Bunun sonunda amaçları birleşeceği ve hepsi de aynı seviyede bulunacakları için kimse onları hedeflerini gerçekleştirmekten alıkoyamaz." (İbn Haldun, 2009, s. 9).

İbn Haldun "devletin yenilenmesi" gibi bir olgudan da bahsetmektedir. Ona göre "bozulmalar hanedanlığın kapısını çaldığında" ıslahat ve reformlarla devletin ömrü uzatılabilmektedir (Uludağ, 2001, s. 224). İbn Haldun'a göre tüm zaman dilimlerinde tüm toplulukların aynı döngüsel süreci yaşıyor olmaları gerekmez, bir toplum doğarken, bir diğeri çöküş ya da ölüm süreci içinde olabilmektedir ancak bu döngüsel çarkın çöküşle nihayetlenmesi tüm toplumlar için zorunludur (Özlem, 2010, s. 44). Hem varlıkları, hem nesilleri hem de devletleri içine alan bu döngüsel süreç Allah'ın iradesi ve kader ile irtibatlandırılmaktadır. Toku'nun da belirttiği gibi İbn Haldun'un yaptığı, tarihsel süreçlerin döngüsel seyrinin yönüne işaret etmek değil, bu döngüsellik yaratan somut koşulları açıklamaya çalışmak olmuştur (Yeşiltaş, 2006, s. 184).

6. SONUÇ

Avrupa merkezli tarih yaklaşımı, Hıristiyan ve Yahudi tarih anlayışını yeniden üreterek Avrupa'yı ileri, mağlupların tarihini ise geri olarak ortaya koymuştur. Modernist bakış açısının dayattığı, tek boyutlu ilerleme algısının hapsoldüğü sığığın aşılmasına, İbn Haldun gibi İslam düşünürlerinin fikirlerinin şimdileştirilmesi ve entelektüel yeniden üretim sürecine katılması önemli bir katkı sağlayacaktır. İbn Haldun hem o döneme kadar olan tüm algıyı yerle bir ederek tarihi bilimselleştirmesi, hem de devletlerin ve toplumların dönüşümünü onu yaratan zorunlulukları (ilahi yasalar) içinde değerlendirmesi, görecelilik vurgusunu sosyal bilimlere dâhil etmesi ile Rönesans fikirlerine öncülük etmiş bir düşünürdür. Öyle ki onun organizmacı görüşleri 20. yüzyılda Spengler ve Toynbee gibi düşünürler tarafından yeniden üretilmiştir. Tarih ile toplumbilim arasında bir köprü kuran İbn Haldun'un felsefesi ancak yüzyıllar sonra yakalanabilmiştir. Tarihin ilerlemeciliği, erekselliği, sonluğu ve zamanın yönelimi konusundaki tartışmalar Batının entelektüel hegemonyası ve onun dili üzerinden üretilmektedir. Ancak felsefi üretim, İslam felsefesinin sunduğu derinliğe mesafeli durduğu ve

onu kavramadığı sürece kategorik tartışmalar içine hapsolmaya, sıg sulara yüzmeye mahkûmdur.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2011). Tarihin inşası sürecinde belge ve kullanımı, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih yayıncılığı Sempozyumu, Bildiriler, Ankara 18- 20 Mart 2010* (s. 67-74) içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aristoteles. (1996). *Fizik. zaman kavramı* (ss. 8-41). (Çev. S. Babür). Ankara: İmge.
- Aşkın, Z., G., E. (2008). Tarihte determinizm indeterminizm karşıtlığının kategorial çözümlenişi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü*, 19, 127-139.
- Augustinus, A. (2009). *The City of God*, D. D., HendRickson Publishers, Massachusetts.
- Aysevener, K ve Barutca E., M., (2003). *Tarih felsefesi*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Aysevener, K. (2001). Bir ilerleme tasarımı olarak tarih. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41(1), 171-186.
- Aysevener, K. (2009). Antikçağ'dan günümüze tarih tasarımları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, 8 (18-19), 3-19.
- Bıçak, A. (2004a). *Felsefe ve tarih (tarih düşüncesi II)*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bıçak, A. (2004b). *Tarih düşüncesinin oluşumu (tarih düşüncesi I)*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bilgi, A. (2012). "İbn Haldun: Marx'tan beş yüzyıl önce", *İbn Haldun'da uygarlıkların yükselişi ve çöküşü*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Buddhaghosa. (2011). *The path of purity: of concentration*, Part II, Pali Text Society.
- Carr, E., H. (2002). *Tarih nedir*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Corbin, H. (1986). *İslam felsefesi tarihi: başlangıçtan İbni Rüşd'ün ölümüne kadar (1198)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Croce, B. (1921). *History its theory and practice*. New York: Harcourt Brace and Company Publishing.
- Çamuroğlu, R. (2000). *Tarih heterodoksi ve Babâiler*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Dağ, M. (1953). İslam felsefesinde aristocu zaman. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 97-116.
- De Landa, M. (2006). *Çizgisel olmayan tarih: bin yılın öyküsü*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Dursun, Ç. (2000). Zaman: Modern ve postmodern. *Toplum Bilim*, 84, 189- 212.
- Erdoğan, İ. (1997). Bazı İslam düşünürlerine göre zamanın kıdemi meselesi. *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi*, 2, 51-61.
- Fazlıoğlu, İ. (2013). *Felsefe-tarih ilişkisi*. Erişim adresi: <http://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/prof-dr-ihsan-fazlioglu-felsefe-tarih-iliskisi.html>.
- Görgün, T. (1999). "İbn Haldun" md., TDV İslam Ansiklopedisi. C. 19. ss. 544-545.
- Haklı, Ş. (2007). İslam felsefesinde mekân ve boşluk tasavvurunun kozmolojiye tatbiki. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 6 (12), 41-58.

- Hanefi, H. (2000). *İslam kültürü'nde İslam ve tarih*, İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Hassan, Ü. (2010). *İbn Haldun'un metodu ve siyasete teorisi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hassan, Ü. (2012). "İbn Haldun düşüncesine yaklaşımda bütünsellik sorunu", *İbn Haldun'da uygarlıkların yükselişi ve çöküşü*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hegel. (2006). *Tarih felsefesi*, (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- İbn Haldun. (2007). *Mukaddime*, Haz. Uludağ Süleyman, Cilt I, İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Haldun. (2009). *Devlet*, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- İbnî Sînâ. (1953). *Kitâbü'n-Necât*, ss. 156-157; a.mlf, Uyûnü'l-Hikme, edit.: Hilmi Ziya Ülken, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. 18-19.
- İrğat, M. (2016). Tarihin Yeniden İnşası: İbn Haldun'un tarihe eleştirel, bilimsel ve felsefi yaklaşımı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 1(42), 481-481.
- İrğat, M. (2017). *Tarihselcilik düşüncesi bakımından İbn Haldun*, İstanbul: Hiperyayın.
- Keleş, A. (2007). Tarih bilincimiz hadislerle çöküş sürecinde başlatılan tarih: İslam tarihi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10, 29-58.
- Keleş, A. (2008). İslam geleneğinde tarihin öznesi sorunu. *Siyasi İlimler*, 2, 63-75.
- Kılıç, C. (2004). Varlık probleminin zihinsel gelişimi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 9 (1), 39-68.
- Kindi. (1994). *Felsefi risâleler*, (Çev. Mahmut Kaya). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma. (2014). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam.
- Lacoste Y. (2012). *İbn Haldun: Tarih biliminin doğuşu*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Massignon, L. (2003). İslam düşüncesinde zaman. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 44 (1), 415-421.
- Okumuş, E. (2010). Zaman sosyolojisi: bir giriş denemesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma*, 10 (2), 121 -174.
- Özlem, D. (2010). *Tarih felsefesi*, Ankara: Say Yayınları.
- Öztürk, İ., H. (2011). Tarih öğretiminde anakronizm sorunu: sosyal bilgiler ve tarih ders kitaplarındaki kurgusal metinler üzerine bir inceleme. *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları*, 2 (1), 37-58.
- Safran, M & Şimşek, A. (2009). Tarih yazımında bir sorun: tarih ve zaman ilişkisi. *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar*, 1, 9-26.
- Smirnov, A. (2010). Nedensellik ve İslam düşüncesi. (Çev. Fethi Kerim Kazanç), *Dinbilimleri Akademik Araştırma*, 10 (1), 277-293.
- Şentürk, R. (2009). *İbn Haldun: Güncel okumalar*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Uludağ, S. (2001). *İbn-i Haldun Üzerine araştırmalar*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Uygur, N . (2012). Tarih felsefesinin yolu. *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arşivi Dergisi*, 3 (3), 135-154. Erişim Adresi <http://istanbul.dergipark.gov.tr/iufad/issue/1310/15472>
- Ülken, H., Z. (1998). *Eski Yunandan çağdaş düşünceye doğru İslam felsefesi: kaynakları ve etkileri*, İstanbul: Ülken Yayınları.
-

Veyne, P. (1971). *Comment on écrit l'histoire*, Paris: Seuil.

Yeşiltaş, M. (2006). Neşet Toku, İlm-i Umrân: İbn Haldun'da toplum bilimsel düşünce. *Dîvân İlmi Araştırmalar*, 21, 179-188.

Yıldız, M. (2010). İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 25-55.

Wartenburg, P., Y. (1956). *Bewusstseinsstellung und Geschichte*, M. Niemeyer, Tübingen.

SUMMARY

Introduction

The conception of linear history, based on the notion of progression, constructs an absolute hierarchy between the past and the present. According to this theory, the progression is always towards a good future, and flows onwards from the primitive to the modern, and from the East to the West. Before the domination of conception of linear history in the Western thought, however, the history was conceived as having a circular flow and an eternal continuity. Borrowing certain original patterns pertaining to Islam, Ibn Khaldun transformed the conception of linear history into a historical methodology, and thus introduced the theory of umran. According to Ibn Khaldun, social movements, societies, and cultures change in a cyclic fashion and evolve into another state. Hence social life transforms from a nomadic one to a life of city-dwellers. Ibn Khaldun points out to the circular movement of history, and analyses the causal laws of circularity.

Purpose

The notion of progressive history, which is at the foundation of modernity and the Enlightenment, reproduces the conception that introduces a teleological objective to the history envisioned by the Judeo-Christian tradition. This notion is based on a secular conception of time, in which the God is separated from time, and the part from the whole, and supposes that the future is always good, and that the past represents backwardness. The circular conception of time, however, introduces a return to the origin in a continual and eternal way. Ibn Khaldun merges the circular conception of history and the codes specific to Islam, and by this method, becomes the first thinker to construct a science of history and sociology. This study aims to highlight both Ibn Khaldun's prominent role in history as a sociologist and historian, and his original and novel methodology.

Problem

Based on the notion of progression, the historical approach that constructs a hierarchy between the past and the present is limited in scope. The theory of umran by Ibn Khaldun, on the other hand, is derived from the specific conditions of Islamic tradition, and describes the history through its circular flows and causal relationships, and analyses the social movements in a multi-dimensional scientific fashion.

Method

The first part of study analyses the notion of history, and describes the difference between the circular conception of history and the linear one. The second part describes how the circular notion of time specific to Mesopotamia, Egypt, India, and Ancient Greece is transformed into a linear notion of history through the domination of Judeo-Christian vision in the Western world. The third part narrates the conditions through which history and sociology emerge as a science

in the framework of original Islamic perspective. The final part deals with Ibn Khaldun's introduction of circular notion of time to the field of history.

Findings

The linear notion of history, which connects Judeo-Christianity's progression with the future, is reproduced by the domination of church during the Middle Ages, and shaped the Enlightenment. The original approach to the perception of self, the sense of history and the notion of time in the Islamic thought paved the way for the theory of umran by Ibn Khaldun. As the world's first sociologist and historian, Ibn Khaldun defines the history as a circular flow from a life of nomad to a life of city-dweller. His theory is derived from the originality of the Islamic thought.

Conclusion

The Euro-centric historical approach, based on Judeo-Christian progressive conception of history, defines history as a process between the modern and the traditional. This historical model is quite limited with its pejorative interpretation of the past and the tradition. In this context, it is deemed highly significant that the ideas of Muslim scholars such as Ibn Khaldun should be analysed, and incorporated to intellectual endeavours.

LİDER İLETİŞİM TARZLARI BAĞLAMINDA AKTİF İLETİŞİM TARZININ ÖRGÜTSEL MUHALEFETE ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL ERDEMLİLİĞİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ: OTEL İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

Ali DOĞANAY²

Serdar ÇÖP³

Atıf/©: Doğanay, A. ve Çöp S. (2019). Lider iletişim tarzları bağlamında aktif iletişim tarzının örgütsel muhalefete etkisinde örgütsel erdemliliğin düzenleyici rolü: otel işletmeleri üzerine bir çalışma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 159-175, doi: 10.17218/hititsosbil.483041.

Özet: Bu çalışmanın amacı aktif iletişim tarzının örgütsel muhalefete etkisinde örgütsel erdemliliğin düzenleyici rolünü tespit etmektir. Bu amaçla araştırmanın değişkenleriyle ilgili anket Türkiye’de 4 ve 5 yıldızlı otellerde çalışan 851 kişiye uygulanmıştır. Analiz sonuçlarında aktif iletişim tarzlarının açık ve gizli muhalefet üzerindeki etkisinde örgütsel erdemliliğin düzenleyici rolünün bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anahtar kelimeler: Lider iletişim tarzları, örgütsel muhalefet, örgütsel erdemlilik, otel işletmeleri.

In The Context Of Leader Communication Styles, The Effect Of Active Communication Style On Organizational Dissent, The Moderation Role Of Organizational Virtuousness: A Study On Hospitality Businesses.

Citation/©: Doğanay, A. and Çöp S. (2019). In the context of leader communication styles, the effect of active communication style on organizational dissent, the moderation role of organizational virtuousness: a study on hospitality businesses. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 159-175, doi: 10.17218/hititsosbil.483041.

Abstract: The aim of this study is to determine the moderation role of organizational virtuousness in the effect of active communication style on organizational dissent. For this purpose, research survey on the variables was applied to 851 employees in 4 and 5 star hotels in Turkey. In the results of the analysis, it was determined that organizational virtuousness has a moderation role in the effect of active communication styles on open and secret dissent.

Keywords: Leader communication styles, organizational dissent, organizational virtuousness, hospitality businesses

Makale Geliş Tarihi: 29.11.2018

Makale Kabul Tarihi: 19.5.2019

¹ Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÇÖP danışmanlığında Ali DOĞANAY tarafından 26.10.2018 tamamlanan “Lider İletişim Tarzlarının Örgütsel Muhalefete Etkisinde Örgütsel Erdemliliğin Düzenleyici Rolü: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Çalışma” başlıklı ve 10218733 tez no’lu doktora tezinden türetilmiştir.”

² Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, İşletme Bilgi Yönetimi Bölümü, adoganay@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4036-9737>

³ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Gastronomi Bölümü, scop@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1101-5676>

1. GİRİŞ

Her liderin farklı bir liderlik davranışı ve bunu gösterdiği bir iletişim tarzı bulunmaktadır. Çalışanların liderleriyle olan ilişkilerinde liderlerin iletişim tarzlarının çalışanların davranışlarını değiştirdiği, örgütsel muhalefet konusunun da temelde bir iletişim faaliyeti olarak çalışanların farklı görüş fikir ve önerilerini dile getirmeleriyle işletmeye katkısı olduğu düşünülmektedir. Örgütsel erdemlilik kavramı da çalışanların iyilik, hoşgörü, sosyal gelişim, ahlaki iyilik, dürüstlük gibi özellikleriyle ifade edilmektedir. Liderler çalışanlarıyla sert veya yumuşak bir biçimde iletişim kurabilirler. Bu çalışmada sert iletişim davranışını benimseyen liderlerin çalışanlarıyla olan iletişim ilişkisinde çalışanların örgütsel muhalefet düzeylerinin ne şekilde etkilendiği ve örgütsel erdemlilik algısına sahip çalışanlarının muhalefet düzeylerinde bu algının düzenleyici bir rolü bulunup bulunmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Yapılan literatür incelemesinde bu değişkenlerin bir arada incelendiği bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu kapsamda değişkenlerle ilgili literatürde mevcut bilgileri desteklemek ve eksikleri tamamlamak, turizm sektörünün önemli alt boyutlarından otelcilik sektörü çalışanlarının değişkenlerle ilgili algılarını tespit ederek sektör çalışanlarının problemlerinin çözümlerine katkıda bulunmak ve yöneticilere yol göstermek adına bu çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla çalışmanın değişkenleri olan, liderlik ve iletişim, örgütsel muhalefet ve örgütsel erdemlilik ile ilgili kavramsal çerçeve oluşturulmuş, ölçeklerden elde edilen sonuçlar yöntem ve bulgular kısmında ele alınmış ve sonuç kısmında ise araştırmanın tamamına ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2. LİDERLİK VE İLETİŞİM

2.1. Liderlik

Liderlik özellikle yönetim ve organizasyon ile örgütsel davranış alanlarında hiçbir zaman önemini kaybetmemiş bir kavramdır (Ceylan ve diğerleri, 2005, s. 33). Ortak amaçları gerçekleştirmek için grup üyeleri tarafından gönüllü olarak izlenen kişi olan lider, amaca ulaşmak için gerekli çabayı yönetir, doğru hedefi seçer, öncelikleri ve standartları belirler, etkili yolları bulur (Drucker, 1993, s. 139). Liderlik hakkında yapılan tanımların tarihsel dönemlere göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Araştırmacılar liderlikle ilgili çalışmalarda liderliğe ait tanımlamalar yaparlarken genellikle içinde buldukları zamanın koşullarına ve kendi bakış açlarına göre ifadeler kullanmışlardır (Efil, 1997, s. 7). Liderlik, herkesin öğrenebileceği somut temellere dayanan, kurumları ve insan gruplarını kâr getirebilecek ya da hedefe götürebilecek biçimde yönlendirmeye yardımcı olan bir beceri olarak ifade edilebilir (Wadsworth, 1999, s. 8).

2.2. İletişim

İletişim insanın varlık sürdürme biçiminin bir ürünü ve insanın varlık sürdürme biçimindeki gelişmelere göre değişimlere uğrayan insana özgü bir olgudur (Oskay, 2016, s. 7). Örgütlerde çalışanlar arası insani ilişkilerin oluşmasında ve işlerin sağlıklı bir biçimde yönlendirilmesinde iletişim önemli bir konumda karşımıza çıkmaktadır. İletişim sayesinde yöneticiler ve çalışanlar görüş birliğine ve ortak anlayışa varmakta ve belirlenen hedeflere ulaşmak için iş birliği yapmaktadırlar. Çalışanların organize bir biçimde hareket etmesi onların güçlerini ortaya çıkaracak biçimde yapılandırılmış göstermektedir. Modern çalışma yaşamı, grup ve birey biçiminde örgütlenmiş insanların etkili iletişim ağları ile oluşturulmuştur. Örgütsel açıdan bakıldığında iletişimin örgüt içinde yürütülen bütün faaliyetlerin arka planındaki faktör olduğu görülmektedir. Bu nedenle lider iletişiminin “örgütü bir arada tutan sosyal bir yapılandırıcı” olduğu kabul edilmektedir (Baron ve Greenberg, 2000, s. 469).

2.3. Lider İletişim Tarzları

İnsanlar iletişim kurarken ortak geçmiş ve kültürel birikimler gibi göstergelere başvururlar. Bu göstergelerden meydana gelen çeşitli iletişim biçimleri bulunmaktadır (Bıçakçı, 2006, s. 23). Örgütlerdeki iletişim sistemleri de genel iletişim düzeninden ayrı düşünülemez. Genel bir ifadeyle, örgütsel bir fonksiyon olarak değerlendirilen iletişim örgütün iç ve dış çevresinde bulunan bölümler ve kişiler arasındaki ilişkileri birtakım kanallarla düzenlemekte ve kontrol altında tutmaktadır. İletişim çalışanlar ve bölümler arasında ilişkiler kurulmasını ve bunların geliştirilmesini sağlamaktadır (Tutar ve diğerleri, 2003, s. 70). Bir örgütte yöneticinin etkin ve başarılı olabilmesi çalışanlarının başarısıyla doğru orantılıdır. Elbette bu ilişki yöneticinin çalışanlarıyla sorunsuz ve eksiksiz sağlamış olduğu bir iletişim biçimiyle gerçekleşmektedir. Benzer şekilde bu süreç eşit seviyedeki çalışanlar için de geçerlidir. Özetle iletişim hem çalışanların hem de yöneticilerin üzerinde önemle durması gereken süreçlerin başında gelmektedir (Koçel, 2005, s. 522).

Örgüt içerisinde üstlenilen rollerin yapılması, çalışan motivasyonunun artırılması, onların sosyalleşmesi ve bu şekilde kendilerini ifade edebilmeleri, karar mekanizmalarının aktif bir biçimde çalışması için doğru iletişime ihtiyaç duyulmakta ve bu iletişimin sağlıklı bir biçimde oluşması için de yöneticilere büyük pay düşmektedir. Liderlerin kullandığı iletişim tarzları örgütlerin ve burada bulunan çalışanların geleceği için önem arz etmektedir. Bu sebeple lider/yöneticilerin kendilerini iyi yetiştirmesi ve eğitmesi gerekmektedir (Eroğlu, 2011, s. 284). Bu anlamda bireylerin iletişim esnasında kullandıkları bazı tarzlar vardır. Bu iletişim tarzlarına sahip insanlara günlük yaşamda rastlanabileceği gibi iş yaşamında da rastlanabilir. Aşağıda Norton (1978, 1983) tarafından yapılan çalışmada geçen iletişim tarzlarına ait açıklamalar yer almaktadır (Norton, 1978, s. 99-112, Dursun ve Aydın, 2011, s. 260, Erkuş ve Günlü, 2009, s. 9).

Arkadaş Canlısı (Friendly) : Art niyet taşımamaktan samimiyete varan bir aralık içinde değerlendirilen iletişim tarzıdır.

Etki Bırakan (Impression Leaving) : Kişilerin göstermiş oldukları iletişimsel davranışlar sebebiyle çok basit bir şekilde hatırlanan iletişim tarzıdır.

Rahat (Relaxed) : İletişim esnasında kişilerin kendine güvenen ve sakin bir yapıda olduğu, endişe düzeylerinin düşük olduğu iletişim tarzıdır.

Tartışmacı (Contentious/Argumentative) : Bu iletişim tarzına sahip kişilerin kurdukları iletişimde genellikle tartışma eğilimi gösterdiği tarzıdır.

İlgili (Attentive) : Empati kurma yeteneği ve etkili dinleme becerileri düzeyinin yüksek olduğu iletişim tarzıdır.

Kesin (Precise) : İletişim esnasında kullanılan kavramların hiçbir belirsizlik içermeyecek, şekilde ve net bir biçimde açıklandığı iletişim tarzıdır.

Sözsüz İletişim Kuran (Animated/Expressive) : Beden dili ve söz içermeyen kodların anlamı daha da güçlendirmek için kullanıldığı iletişim tarzıdır.

Dramatize Eden (Dramatic) : İletişim esnasında genellikle ritimli konuşmaya sahip, hikâyeler, mecazlar ve abartmalar kullanan, konuşmanın içeriğine göre ses tonunu ayarlayabilen geniş hayal gücüne sahip, mesaj içeriğini daha görünür ve etkili kılmaya gayret eden bilhassa öğrenme ortamlarında etkili olan kişilerin iletişim tarzıdır.

Açık (Open) : Duygularını gizlemeyen, dışadönük, içine kapanık olmayan, ruh halini basit bir şekilde dışa vurabilen kişilerin sergilediği iletişim tarzıdır.

Norton (1978) bu boyutları aktif ve pasif olarak iki gruba ayırmıştır. Aktif iletişim tarzına sahip kişiler konuşan ve mesaj ileten bireyler olarak ifade edilmektedir. Bu iletişim tarzlarına sahip liderler daha sert ve

katı bir iletişim tarzı sergilemektedirler. Pasif iletişim tarzı bulan kişiler mesaj alıcı ve karşı taraf odaklı olarak ifade edilmektedir. Bu iletişim tarzına sahip liderler iletişimlerini esnasında daha yumuşak iletişim tarzı sergilemektedirler. Oluşturulan iki grup kapsamında aktif iletişim tarzı olarak tartışmacı (contentious/argumentative), dramatize eden (dramatic), etki bırakan (impression leaving), baskın (dominant), kesin (precise), açık (open); pasif iletişim grubunda ise arkadaş canlısı (friendly), rahat (relaxed), ilgili (attentive), sözsüz iletişim kuran (animated/expressive) ve iletişimci imajı boyutları bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda, daha anlaşılır ve kapsayıcı olması bakımından, aktif iletişim tarzı tek boyutlu olarak tanımlanmıştır (Erkuş ve Günlü, 2009, s. 16).

3. ÖRGÜTSEL MUHALEFET

Çalışanlar ihtiyaçları ve değerleri doğrultusunda iş hayatını etkilemek ve uyum sağlamak için duygu düşünce ve görüşlerini ifade etme gayreti içerisine girebilmektedirler. Çalışanların görüşlerini ifade etmeleri bireysel ve bağımsız düşünmenin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir (Gorden ve diğerleri, 1988, s. 103). Bu bağlamda örgütsel muhalefet; üstleriyle görüş ayrılığına düşen örgüt üyelerinin söz konusu görüş ayrılığını dile getirmeleri şeklinde tanımlanabilir (Aydın, 2015, s. 14). Örgütsel muhalefet örgütsel iletişim araçlarından bir tanesidir (Gamer, 2013, s. 374). Araştırmanın iki boyutu olan açık ve gizli muhalefetin tanımı şu şekildedir.

Açık muhalefet (articulated/upward dissent) örgüt üyelerinin muhalif görüşlerini, örgütteki dengeleri etkileyebilecek kişilere ifade ettiklerinde oluşan muhalefettir. Açık muhalefet, muhalif görüşlerin yöneticilere yönelik direk ve açık bir şekilde ifadesini kapsar. Gizli muhalefet (lateral dissent) ise örgüt üyelerinin muhalif görüşlerini, örgütteki dengeler üzerinde etkisi olmayan diğer örgüt üyelerine ifade ettiklerinde oluşmaktadır (Kassing, 1998, s. 191).

Örgütsel muhalefet birçok çalışmaya konu olmuş ve örgütlerin demokratikleşmesi yolunda önemli bir rol üstlenmiştir. Çünkü örgütsel muhalefet organizasyondaki problemlerin çözülmesi için ihtiyaç duyulan tedbirlerin tespit edilmesine katkıda bulunmaktadır (Kassing, 1997, s. 312-313). Çalışanlar genellikle görüş ve fikirlerini daha rahat ifade etmeleri için açık iletişim ortamlarına gereksinim duyarlar. Örgütsel muhalefet çalışanların bu ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu durum da bu kavramın önemini arttırmaktadır. Çünkü örgütsel muhalefet doğru yönetildiği takdirde işletmeler yenilik ve değişimlere daha hızlı adapte olmakta ve rekabet avantajı kazanabilmektedir (Ötken ve Cenkçi, 2013, s. 48).

4. ÖRGÜTSEL ERDEMLİLİK

Örgütsel erdemlilik örgüt içerisinde etkinlik duygusunu, dayanışmayı, direnci arttırmakta varsa sıkıntıların ve travmaların olumsuz etkilerinden korumaktadır (Cameron ve diğerleri, 2004, s. 7). Örgütsel erdemlilik; “örgütsel iyilik, sosyal gelişim, hoşgörü, dürüstlük ve ahlaki iyilik” gibi özelliklerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Örgütsel erdemlilik örgütsel iletişimin ve örgüt kültürünün iyileşmesi ve gelişmesi yönünde organizasyona değer katabilecek ve onu başarıya götürecektir potansiyele sahip bir kavramdır. Bu nedenle üzerinde daha fazla çalışma yapılması gereken bir örgütsel davranış konusudur. Örgütsel erdemlilik üzerinde ülkemizde yapılan araştırmalar için kullanılan ölçüm metodlarından hangisinin kullanılabileceğinin ya da hangi orijinal ölçeklerin yapılacak uygulamalara uyarlanabileceğini belirlemek gerekmektedir. Bu durum da ölçek geliştirmeyle ilgili çalışmaların yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır (Erkmen ve Esen, 2012, s. 108).

Örgütsel erdemlilikle ilgili genel bir tanım yapmak gerekirse, örgütsel erdemliliğin, erdemli davranışların yaygınlaştırılması ve sürdürülmesini sağlayan bireylerin toplu eylemlerini, kültürel özelliklerini veya süreçleri içeren bir kavram olduğu söylenebilir. Bu genel tanımdan yola çıkarak örgütsel erdemlilik ile ilgili üç temel özelliğin öne çıktığı ifade edilebilir. Bunlardan birincisi neyin doğru olduğunu temsil eden “ahlaki iyilik”, ikincisi, bireysel gelişim, ahlaki karakter, insan gücü, kendilik kontrolü, direnç, anlamlı amaç ve

üstün ilkeleri temsil eden “İnsan Etkisi”, ve son olarak kişinin kendi menfaatleriyle ilgili fayda ve sosyal değerler yaratmasıyla ilgili olan “sosyal gelişim” özelliğidir (Erkmen ve Esen, 2012, s. 109, Akbolat ve diğerleri, 2017, s. 73).

5. ARAŞTIRMA

5.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

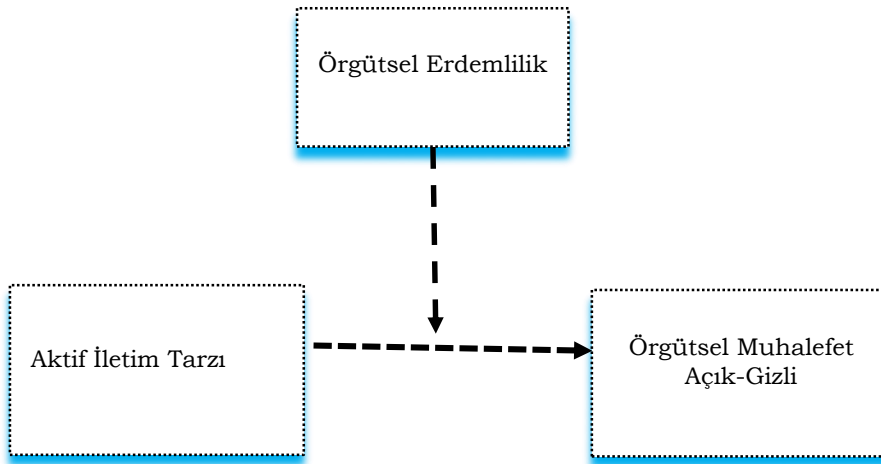
Bu çalışmada aktif iletişim tarzının örgütsel muhalefet üzerindeki etkisinde örgütsel erdemliliğin düzenleyici rolü araştırılmıştır. Bu kapsamda araştırmanın temel amacı Türkiye’de faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde görev yapan liderlerle çalışanlar arasındaki iletişimde liderlerin aktif iletişim tarzının çalışanlardaki örgütsel muhalefete etkisinde çalışanların örgütsel erdemlilik algısının düzenleyici rolünün olup olmadığını ortaya koymaktır.

5.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri oluşturmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre (2017) Türkiye’de 1376 adet 4 ve 5 yıldızlı otel işletmesi bulunmaktadır. Bu kapsamda otel işletmelerinden; Antalya’da 37, İstanbul’da 32, Muğla’da 8, İzmir’de 6, Erzurum’da 6, Edirne’de 2, Sivas’ta 1 ve Şanlıurfa’da 1 otel işletmesine ulaşılmıştır. Gerek dikey yönlü yönetim yapıları gerekse de kurumsal yapıları 4 ve 5 yıldızlı otellerin araştırmanın evreni olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Araştırma 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde çalışan 851 kişiye uygulanmıştır.

5.3. Araştırmanın Modeli

Lider iletişim tarzlarının örgütsel muhalefete etkisini belirlemeyi amaçlayan çalışmada lider iletişim tarzları bağımsız değişken, örgütsel muhalefet bağımlı değişken ve iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini etkileyeceği düşünülen örgütsel erdemlilik ise düzenleyici (moderator) değişken olarak belirlenmiştir. Araştırmanın modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

5.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacına uygun hipotezler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmanın Hipotezleri

Hipotezler	
H₁	Aktif iletişim tarzının açık muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır.
H₂	Örgütsel erdemliliğin açık muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır.
H₄	Aktif iletişim tarzının gizli muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır.
H₅	Örgütsel erdemliliğin gizli muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır.
Moderatör Hipotezler*	
H₃ <i>Moderatör hipotezi</i>	Örgütsel erdemlilik algısı, aktif iletişim tarzı ile açık muhalefet arasındaki ilişkinin yönünü veya boyutunu değiştirmektedir (düzenleyici etki) .
H₆ <i>Moderatör hipotezi</i>	Örgütsel erdemlilik algısı, aktif iletişim tarzı ile gizli muhalefet arasındaki ilişkinin yönünü veya boyutunu değiştirmektedir (düzenleyici etki) .

* Moderatör hipotezler konunun daha iyi anlaşılması için diğerlerinden ayrı satırlarda gösterilmiştir.

5.5. Veri Toplama Tekniği

İletişim Tarzları Ölçeğine İlişkin Bilgiler: Araştırmanın bağımsız değişkeni olan aktif iletişim tarzı ile ilgili verileri ölçmek için Norton (1978) tarafından geliştirilen ve (1983) yılında revize edilen orijinal hali 51 ifadeden oluşan; Dursun ve Aydın (2011) tarafından Türkçe'ye çevirisi, uyarlanması, geçerlik ve güvenilirliği sonucu 47 ifadeden oluşan "İletişimci Tarzları Ölçeği" (Communication Styles Measure) kullanılmıştır. Bu ölçekle çalışanların perspektifinden liderlerin aktif iletişim tarzı algıları belirlenmeye çalışılmış; ölçek maddeleri çalışanların bakış açısına göre uyarlanarak aktif iletişim tarzına ait 25 madde analiz kapsamına alınmıştır (Cherfan, 2016, ss. 27-41, Dursun ve Aydın, 2011, ss. 284-286). Ölçeğin diğer maddeleri yamaç birikinti grafiğinde pasif iletişim tarzı boyutunda bulunduğundan çalışma kapsamına alınmamıştır.

Ölçek 5'li Likert tipinde ve "Kesinlikle Hayır", "Hayır", "Emin Değilim", "Evet" ve "Kesinlikle Evet" biçiminde tasarlanarak katılımcıların algı ve düşüncelerini ifade etmeleri istenmiştir (Dursun, 2011, ss. 74-75). Ölçekte (1983) iletişim tarzını belirlemeye yönelik 11 iletişim tarzı boyutu bulunmaktadır.

Örgütsel Muhalefet Ölçeğine İlişkin Bilgiler: Araştırmanın değişkenleri arasında olan örgütsel muhalefete ilişkin çalışan davranışlarını ölçmek için Kassing (2000) tarafından geliştirilen "Örgütsel Muhalefet Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin özgün hali İngilizce olup iki boyutlu bir yapıda ve 18 madde halindedir. Geçerlik ve güvenilirlik ve Türkçe'ye uyarlama çalışması Dağlı (2015) tarafından yapılmıştır. Araştırmada dikey (açık) ve yatay (gizli) muhalefet olarak iki boyut bulunmaktadır (Dağlı, 2015, s. 218). Örgütsel muhalefet ölçeği 5'li Likert tipinde olup "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Bazen katılıyorum", "Katılıyorum", "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde tasarlanmıştır.

Örgütsel Erdemlilik Ölçeğine İlişkin Bilgiler: Anket formunun dördüncü bölümünde örgütteki erdemlilik tutum ve davranışlarına ilişkin işgören algısını belirleme amacıyla Cameron, Bright ve Caza (2004) tarafından geliştirilen ve Erkmen ve Esen (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak geçerlik ve geçerlik çalışmaları yapılan "Örgütsel Erdemlilik Ölçeği" yer almaktadır. Ölçek 6'lı Likert tipinde olup 15 sorudan oluşmaktadır. Örgütsel Erdemlilik Ölçeği, "Hiç Katılmıyorum", "Çok Az Katılıyorum", "Biraz Katılıyorum", "Oldukça Katılıyorum", "Çok katılıyorum", ve "Tamamen Katılıyorum" biçiminde tasarlanmıştır.

5.6. Analiz Yöntemi

Bu çalışmada ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları kapsamında açımlayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, madde analizi (madde toplam korelasyonu ve Cronbach Alpha) yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ve yol analizi için AMOS 22.0 yazılımı; madde analizi, karşılaştırma ve ilişki testleri için SPSS 21.0 programları kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellerinde model uyumunun değerlendirilmesinde “Ki-kare istatistiğinin serbestlik derecesine oranı” (X^2/sd), “bireysel parametre tahminlerinin istatistiksel anlamlılığı” (t değeri), “kalıntılara dayanan uyum indeksleri” (SRMR, GFI), “bağımsız modele dayanan uyum indeksleri” (NFI, NNFI, CFI) ve “yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA)” olarak sınıflandırılan uyum indeksleri kullanılmış, bu indeksler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Model Uyum İndeksleri*

Uyum İndeksleri	Kabul Edilebilir	Referans
X^2/sd	< 5	Tabachnick and Fidell, 2001
RMSEA	$\leq 0,10$	Kelloway, 1989; Tabachnick and Fidell, 2001
SRMR	$\leq 0,08$	Hu and Bentler, 1999; Brown, 2006
GFI	$\geq 0,85$	Cole, 1987, Frias ve Dixon, 2005
NFI	$\geq 0,90$	Kelloway, 1989; Schumacker and Lomax, 1996; Sümer, 2000; Tabachnick and Fidell, 2001 Thompson, 2004
NNFI	$\geq 0,90$	
CFI	$\geq 0,90$	Hu and Bentler, 1999; Sümer, 2000; Thompson, 2004

***Kaynak:** aktaran (Doğanay, 2018, s. 69)

DFA ile açımlayıcı faktör analizinde belirlenen faktörler ve kuramsal olarak ortaya konulan faktörler arasında uyum olup olmadığı araştırılır. Bir başka ifadeyle DFA ile kuramsal olarak ortaya konan faktörleri belirlemede rol oynayan değişkenler ile açımlayıcı faktör analizi ile belirlenen faktörleri oluşturan orijinal değişkenler arasında uyumluluk bulunup bulunmadığı test edilmektedir. Bu kapsamda DFA, AFA ile elde edilen yapıların, yapı geçerliğini değerlendirmek amacıyla kullanılır (Özdamar, 2010). Bu çalışmada da açımlayıcı faktör analizinde belirlenen faktörler ile kuramsal olarak ortaya konulan faktörler arasında uyum olup olmadığı, DFA ile test edilmiştir. Araştırmada en çok olabilirlik yöntemi kullanılarak parametrelere ilişkin tahminleme yapılmıştır. Elde edilen verilerin parametrik veya nonparametrik dağılım durumu analiz edildiğinde, verilerin varsayıma uygun olarak normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

5.6.1. Aktif İletişim Tarzı Ölçeğinin AFA ve DFA Sonuçları

Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçekteki maddelerin faktör yüklerinin 0,56 ile 0,78 aralığında olduğu; her maddenin kendi faktöründe yüksek yük değerine sahip olduğu görülmüştür. Açıklanan varyansın %55,01 olduğu tespit edilmiştir.

Aktif iletişim tarzı ölçeği DFA sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir. Buna göre model uyum indekslerinin iyi düzeyde çıktığı; hata varyanslarının düşük; t değerlerinin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Aktif iletişim tarzı ölçeğinin 25 madde ve tek boyutlu yapısının araştırma için uygun olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. İletişim Tarzları Ölçeği DFA Model Uyum İndeksleri

Model Uyum İndeksleri	Kabul edilebilir	25 Madde
X ² /sd	< 5	2,93
RMSEA	≤0,10	0,05
SRMR	≤0,08	0,06
GFI	≥0,85	0,86
NFI	≥0,90	0,90
NNFI	≥0,90	0,91
CFI	≥0,90	0,92

Madde analizi sonuçlarına göre ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,95; olarak tespit edilmiştir. Ölçekteki tüm maddeler için madde-toplam korelasyonun 0,30'dan yüksek (0,32 ile 0,55 aralığında) olduğu, bu verilere göre aktif iletişim tarzı ölçeğinin 25 madde ve tek boyutlu yapısı ile yüksek derecede güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu görülmüştür.

5.6.2. Örgütsel Muhalefet Ölçeğinin AFA ve DFA sonuçları

Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçekteki maddelerin faktör yükleri 0,66 ile 0,79 aralığında olduğu; her maddenin kendi faktöründe yüksek yük değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Açıklanan varyans birinci faktörde %31,99 ve ikinci faktörde %23,27 düzeyinde olup açıklanan toplam varyansın ise %55,26 olduğu görülmüştür.

Tablo 4. Örgütsel Muhalefet Ölçeği DFA Model Uyum İndeksleri

Model Uyum İndeksleri	Kabul edilebilir.	18 madde 2 boyut
X ² /sd	< 5	4,88
RMSEA	≤0,10	0,07
SRMR	≤0,08	0,05
GFI	≥0,85	0,92
NFI	≥0,90	0,92
NNFI	≥0,90	0,92
CFI	≥0,90	0,93

Tablo 4'te model uyum indekslerinin iyi düzeyde çıktığı; hata varyanslarının düşük (0,05 ile 0,06 aralığında); faktör yüklerinin 0,57 ile 0,80 aralığında olduğu ve t değerlerinin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre örgütsel muhalefet ölçeğinin 18 madde ve iki boyutlu yapısının uygun olduğu tespit edilmiştir.

Madde analizi sonuçlarına göre ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,89; alt boyutların Cronbach Alpha katsayıları 0,91 ve 0,88 olarak tespit edildi. Ölçekteki tüm maddeler için madde-toplam korelasyonu 0,30'dan yüksek (0,37 ile 0,67 aralığında) olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda örgütsel muhalefet ölçeğinin 18 madde ve iki boyutlu yapısı ile yüksek derecede güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu görülmüştür.

5.6.3. Örgütsel Erdemlilik Ölçeğinin AFA ve DFA sonuçları

Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçekteki maddelerin faktör yükleri 0,68 ile 0,85 aralığında olduğu ve açıklanan toplam varyans %65,14 olarak tespit edilmiştir.

Örgütsel Erdemlilik ölçeği doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum indeks değerleri Tablo 5'te gösterilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre madde faktör yüklerinin uygun olduğu, model uyum indekslerinin yeterli olduğu görülmüştür.

Tablo 4. Örgütsel Erdemlilik Ölçeği DFA Model Uyum İndeksleri

Model Uyum İndeksleri	Kabul edilebilir.	15 madde tek boyut
χ^2/sd	< 5	4,94
RMSEA	$\leq 0,10$	0,07
SRMR	$\leq 0,08$	0,03
GFI	$\geq 0,85$	0,93
NFI	$\geq 0,90$	0,96
NNFI	$\geq 0,90$	0,95
CFI	$\geq 0,90$	0,96

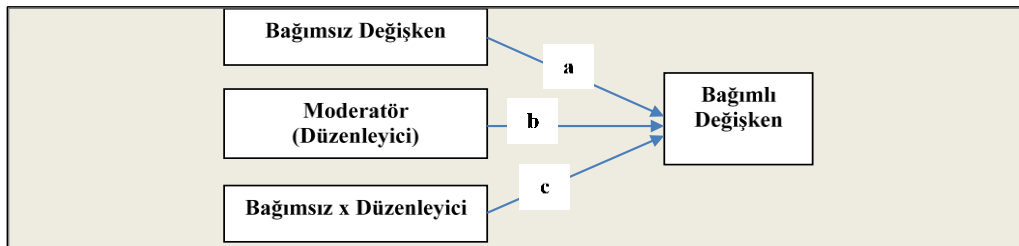
Tablo 4'teki model uyum indekslerinin iyi düzeyde çıktığı; hata varyanslarının düşük (0,03 ile 0,05 aralığında); faktör yüklerinin 0,63 ile 0,85 aralığında olduğu ve t değerlerinin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Örgütsel Erdemlilik ölçeğinin 15 madde ve tek boyutlu yapısının uygun olduğu tespit edilmiştir.

Madde analizi sonuçlarına göre ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,96 olarak tespit edilmiştir. Ölçekteki tüm maddeler için madde-toplam korelasyonu 0,30'dan yüksek (0,64 ile 0,80 aralığında) olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre örgütsel erdemlilik ölçeğinin 15 madde ve tek boyutlu yapısı ile yüksek derecede güvenilir ve geçerli bir ölçektir.

5.7. Bulgular

5.7.1. Araştırma Modeline İlişkin Sonuçlar (Moderatör Regresyon ve Yapısal Eşitlik Modellemesi)

Bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve boyutunu etkileyen değişkenlere moderatör değişken adı verilir. Bir değişkenin moderatör değişken olup olmadığını sınamak için Şekil 2'de gösterilen moderatör model test edilir. Eğer etkileşim (c yolu) istatistiksel olarak anlamlı ise ($p < 0,05$) moderatör hipotezi desteklenmiş olur (Bayram, 2010, s. 130). Moderatör (düzenleyici) değişken farklı değerler aldığı anda, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkilerin şiddeti ve bazı durumlarda yönünü bile etkileyebilmektedir. Bu bakımdan düzenleyici değişkenin bir bakıma durumsal etkiye sahip olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle düzenleyici değişken bağımsız değişkenin bağımlı değişkenle hangi durumlarda ilişkili olduğunu belirlemektedir. Dolayısıyla bağımsız ve bağımlı değişken arasında “ne zaman” ilişkisi olduğunu düzenleyici değişkenle açıklanabildiğini göstermektedir. Düzenleyicilik aslında etkileşimsel etkiyi (interaction effect) ifade etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014, s. 294).

Şekil 2. Moderatör Model

Yapısal eşitlik modellemesi (structural equation modeling YEM), faktör analizi ve regresyon analizlerinin birleşiminden oluşan, genellikle gözlenen ve örtük değişkenleri içeren modellerin test edilmesinde kullanılan, çok değişkenli istatistiksel analizlerin genel tanımıdır. YEM'in temel amacı bir veya birden fazla bağımsız ile bir veya birden fazla bağımlı değişken arasındaki ilişkiler dizisini test etmektedir. YEM'in doğrulayıcı bir özelliği vardır ve klasik çok değişkenli analizlerde ölçüm hataları genellikle dikkate alınmaz ve düzeltilme yapılamazken; YEM analizlerinde parametrelerin ölçüm hataları dikkate alınarak modeller test edilebilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2010, s. 331).

Yol analizi ise çoklu regresyon mantığında çalışmakta, iki ve daha fazla değişken arasındaki dolaylı ve doğrudan ilişkilerin test edildiği modeldir. Klasik regresyona göre üstünlüğü aynı anda birden fazla bağımlı değişkenin test edilebilmesine imkân vermesidir (Gürbüz ve Şahin, 2010, s. 336).

Araştırma'da "aktif iletişim tarzı" bağımsız değişken, "örgütsel erdemlilik algısı" düzenleyici değişken ve "örgütsel muhalefet" bağımlı değişken olarak belirlenmiştir.

İstatistiksel hipotez; doğruluğu istatistiksel teknikler ile irdelenecek önermelere denir. Değişken ise bir araştırmada evreni-örnekleme oluşturan birimlerin, farklı değerler ile ifade edilebilen özellikleri biçiminde ifade edilebilir (Ural ve Kılıç, 2013, ss. 72-73).

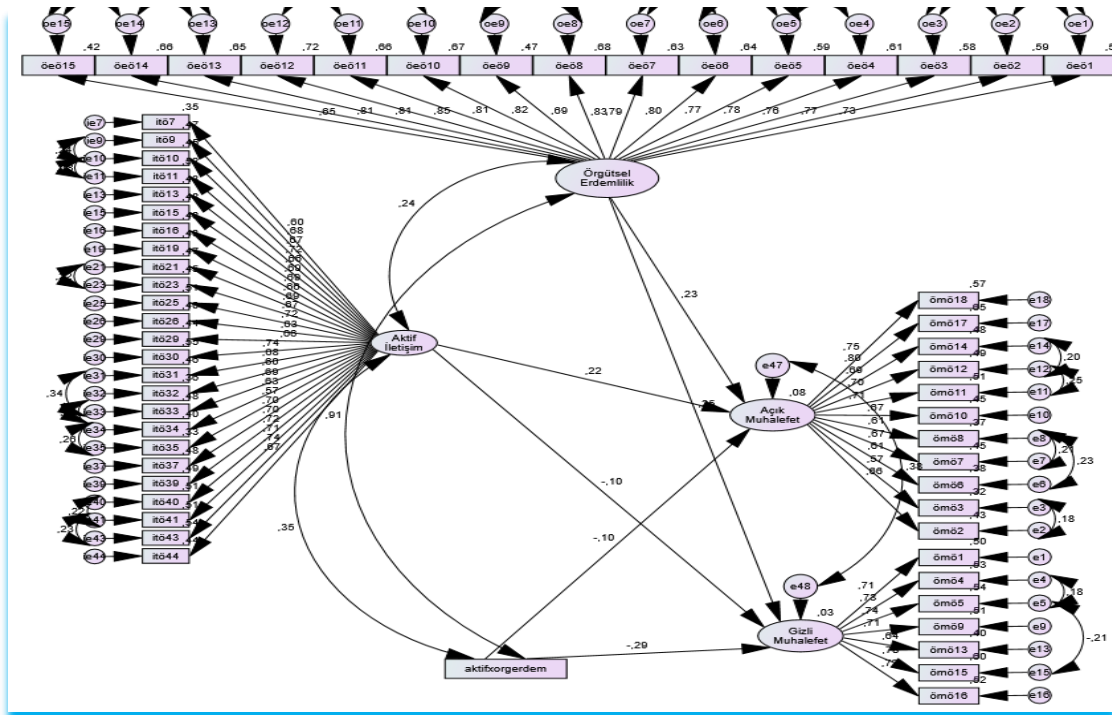
5.7.2. Araştırmaya İlişkin Yol Analizi Sonuçları

Tablo 5'de araştırmanın yol analiz sonuçları Şekil 2'de path diyagramı verilmiştir.

Tablo 5. Araştırmanın Birinci Modeline İlişkin Yol Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Hipotez	Bağımlı Değişken	B (SE)	β	p	R ²
Aktif İletişim Tarzı Algısı	H1		0,21 (0,04)	0,22**	0,000	0,05
Örgütsel Erdemlilik Algısı	H2	Açık Muhalefet	0,16 (0,07)	0,23*	0,000	0,05
AİTA X ÖEA	H3		-0,01 (0,01)	-0,10*	0,000	0,01
Aktif İletişim Tarzı Algısı	H4		-0,12 (0,05)	-0,10*	0,000	0,01
Örgütsel Erdemlilik Algısı	H5	Gizli Muhalefet	0,20 (0,09)	0,25*	0,000	0,06
AİTA X ÖEA	H6		-0,04 (0,01)	-0,29**	0,000	0,09

(p>0,05) *Anlamlılık düzeyi AİTA: Aktif İletişim Tarzı Algısı ÖEA: Örgütsel Erdemlilik Algısı

Şekil 3. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeline ilişkin hipotezlerin testine yönelik yapılan analizde;

- **H₁** “Aktif iletişim tarzının açık muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır ($\beta=0,22$; $p<0,05$).”Hipotezi kabul edilmiştir. Aktif iletişim tarzının açık muhalefet üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.
- **H₂** “Örgütsel erdemliliğin açık muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır ($\beta=0,23$; $p<0,05$).”Hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel erdemliliğin açık muhalefet üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

Moderatör hipotezi:

- **H₃** “Örgütsel erdemlilik algısı, aktif iletişim tarzı ile açık muhalefet arasındaki ilişkinin yönünü veya boyutunu değiştirmektedir (düzenleyici etki) ($\beta=-0,10$; $p<0,05$).” Hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel erdemlilik algısı aktif iletişim tarzının açık muhalefet üzerindeki pozitif yönlü etkisini negatif yöne çevirmektedir. Örgütsel erdemlilik algısının aktif iletişim tarzı ile açık muhalefet arasındaki ilişkide düzenleyici etkisi bulunmaktadır.
- **H₄** “Aktif iletişim tarzının gizli muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır ($\beta=-0,10$; $p<0,05$).” Hipotezi kabul edilmiştir. Aktif iletişim tarzının gizli muhalefet üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.
- **H₅** “Örgütsel erdemliliğin gizli muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır ($\beta=0,25$; $p<0,05$).” hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel erdemliliğin gizli muhalefet üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Moderatör hipotezi:

- **H₆** “Örgütsel erdemlilik algısı, aktif iletişim tarzı ile gizli muhalefet arasındaki ilişkinin boyutunu değiştirmektedir (düzenleyici etki) ($\beta=-0,29$; $p<0,05$).” Hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel erdemlilik algısının aktif iletişim tarzı ile gizli muhalefet arasındaki ilişkide düzenleyici etkisi bulunmaktadır. Düzenleyici etkinin tanımından da anlaşılacağı üzere ilişkinin yönü ve boyutunun değişmesi söz konusu olduğundan ilişkinin yönü değişmese de boyutunun önemli ölçüde değiştiği görülmüştür.

Araştırmanın modeline ilişkin hipotezlerin testine yönelik sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Hipotezlerin Testi Tablosu

Hipotezler		SONUÇ
H₁	Aktif iletişim tarzının açık muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır.	Kabul
H₂	Örgütsel erdemliliğin açık muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır.	Kabul
H₄	Aktif iletişim tarzının gizli muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır.	Kabul
H₅	Örgütsel erdemliliğin gizli muhalefet üzerinde anlamlı etkisi vardır.	Kabul
Moderatör Hipotezi		
H₃	Örgütsel erdemlilik algısı, aktif iletişim tarzı ile açık muhalefet arasındaki ilişkinin yönünü veya boyutunu değiştirmektedir (düzenleyici etki).	Kabul
H₆	Örgütsel erdemlilik algısı, aktif iletişim tarzı ile gizli muhalefet arasındaki ilişkinin yönünü veya boyutunu değiştirmektedir (düzenleyici etki).	Kabul

7. SONUÇ

Bu çalışmada lider iletişim tarzları bağlamında aktif iletişim tarzının örgütsel muhalefete etkisinde örgütsel erdemliliğin düzenleyici rolü incelenmiştir. Araştırma Türkiye’de faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanları üzerinde gerçekleştirilmiştir. 851 çalışan üzerinde gerçekleştirilen uygulamadan elde edilen verilerin

analizinde ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlik kapsamında açımlayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, madde analizi (madde toplam korelasyonu ve Cronbach Alpha) kullanılmıştır. Araştırmanın modeline ilişkin sonuçların analizinde örgütsel erdemlilik algısının aktif iletişim tarzının hem açık muhalefet üzerindeki etkisinde hem de gizli muhalefet üzerindeki etkisinde düzenleyici rolü olduğu görülmüştür.

Küresel rekabetin yoğun bir biçimde yaşandığı günümüzde işletmeler, rakiplerine karşı üstünlük sağlamak, karlılıklarını arttırarak varlıklarını devam ettirebilmek için bina, araç, teçhizat ve teknoloji gibi yatırımlar yapmanın yanında bu faktörlerin işletilmesinde en önemli unsur olan insana da yatırım yapmayı ihmal etmemelidir. İşletmelerde “insan” sadece yöneticiler tarafından verilen talimatları yerine getiren birer makine biçiminde algılanmamalıdır. Zira insanların bir makineden farklı olarak bünyesinde duygular barındırdığı, bu duygularına uygun araçlarla temas edildiğinde onların performans, etkinlik verimlilik ve başarılarının miktarında değişimler gözlemlendiği bilinmektedir. Bu nedenle örgütlerde lider/yöneticiler tarafından çalışanların davranış, algı, tutum ve beklentilerini doğru yönetmek gerekmektedir (Doğanay, 2018, s. 205).

İletişim bu faktörleri yönetmekte önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle lider-yöneticiler ile çalışanlar arasındaki iletişim esnasında kullanılan iletişim tarzı işe yönelik davranışları önemli ölçüde değiştirmektedir. Çalışma kapsamında liderlerin kullandığı iletişim tarzlarının çalışanların örgütsel muhalefet düzeyini etkilediği görülmüştür. Örgütsel muhalefet konusu bir iletişim faaliyeti olarak çalışanların farklı görüş, fikir ve önerilerini dile getirmeleriyle işletmeye katkıda bulunmalarını sağladığından liderlerin sergiledikleri iletişim tarzını doğru yönde kullanmaları gerekmektedir. Böylece onların farklı fikir ve görüşlerinden daha verimli bir şekilde yararlanılabilir.

Literatürde araştırmanın düzenleyici rolünün incelendiği değişken olan örgütsel erdemliliğin, diğer değişkenler olan aktif iletişim ve örgütsel muhalefetle birlikte araştırmaya konu edilmiş başka çalışmalara rastlanmamıştır. Ancak örgütsel erdemlilikle ilgili çalışmaların sayısında son yıllarda bir artış gözlemlenmiştir.

Yazında Türk kültürüne uyarlanan örgütsel erdemliliğe ait ilk çalışmanın Erkmen ve Esen (2012) tarafından yapıldığı görülmektedir. Eğitim, sağlık ve bankacılık gibi farklı sektörlerden katılımcılarla toplam 290 kişi üzerinde yapılan araştırma sonuçlarında örgütsel erdemlilik kavramı, bağışlayıcılık ve dürüstlük, nezaket ve güven iyimserlik boyutlarıyla açıklandığı örgütsel erdemlilik ölçeği Türkçe versiyonunun geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel erdemlilikle ilgili bir diğer araştırma da Searle ve Barbuto (2011) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar örgütsel erdemliliği ÖV, esneklik, minnettarlık bağışlayıcılık gibi pozitif örgütsel davranış konularıyla birlikte gruplandırılmış, örgütsel seviyede makro-pozitif davranışlar biçiminde nitelendirmişlerdir. Çalışmada mikro açıdan hizmetkâr liderliğin ekip ve birey düzeyindeki pozitif davranışları ile makro bakımından örgüt düzeyindeki olumlu davranışlar vasıtasıyla performansın artmasını sağladığı görülmüştür. Yapılan bir diğer araştırmada Burke vd. (2009) erdemlilik davranışının pozitif bilim ve psikoloji alanında yapılan çalışmalara canlılık kattığını dile getirmektedir. Erdemlerin bireye, insan ve dolayısıyla toplumlara faydalı olduğu ihmal edilmelerinin önemli problemlere sebep olabileceği çalışmada bahsedilen bir diğer konudur. Bu problemler kişilerin eylemlerini sosyal ve dış kesimden soyutlayarak insanlığın gelişimi noktasındaki konuları anlamamıza yardımcı olacak özellikleri tanımamızı ve erdem tabanlı çözüm bulmayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle iyimserlik, proaktif davranışları veya normal sınırların üzerine çıkan davranışları ve bunların sağlık sektöründe hemşireler üzerindeki birtakım örgütsel çıktılara etkisini kapsayan bir araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda erdem seviyesi yüksek hemşirelerin işe bağlılığının ve iş doyumunun yükseldiği, yüksek seviyede psikolojik iyiliğe sahip olduğu, hasta güvenliği ve bakımının yanında çalışan güvenliği gibi hastane işlevleri ve performans düzeylerinin yüksek olduğu bulgulanmıştır. Örgütsel erdemlilikle ilgili çalışmalardan biri de Eşkin Bacaksız (2016) tarafından Örgütsel erdemliliğin hemşirelerin örgütle özdeşleşme düzeylerine ve

performanslarına etkisi üzerine yapılmış ve örgütsel desteğin aracı rolü merak edilmiştir. Araştırma sonuçlarında algılanan örgütsel desteğin örgütsel erdemliliğin çalışan performansı ve örgütsel özdeşleşme düzeyine etkisinde tam aracılık rolü üstlendiği görülmüştür. Bu nedenle çalışanlarının tutumlarını ve performanslarını pozitif yönde etkilemek isteyen yöneticilerin erdemli uygulamaları yaygınlaştırmasının yanısıra çalışanlardaki algıyı da etkilemeleri, çalışanlarında bu örgütlerinden destek gördüklerini hissetmeleri sonucuna ulaşılmıştır (Eşkin Bacaksız, 2016, ss. 14-15).

Örgütsel erdemlilik davranışına sahip çalışanların sayısının fazla olduğu bir işletmede iyilik, hoşgörü, sosyal gelişim, ahlaki iyilik, dürüstlük gibi niteliklerle karşılaşma ihtimali arttıracaktır. Böylece rüşvet, skandal gibi istenmeyen davranışların da görülme oranı azalacaktır. Bu çalışmada örgütsel erdemlilik davranışının örgütsel muhalefet seviyesini değiştirdiği görülmüştür. Bu duyguya sahip çalışanların fazla olduğu işletmeler kurumsal itibar ve imaj açısından avantajlı duruma geçebileceklerdir. Bu noktada araştırmanın sonuçlarından elde edilen bulgular önem taşımaktadır.

Örgütsel erdemliliğin olumsuzlukla sonuçlanabilecek davranışları sınırlandırdığı ve bunların boyutunu ve yönünü değiştirdiği görülmüştür. Yani lider iletişim tarzlarının örgütsel muhalefete etkisinde örgütsel erdemliliğin düzenleyici rolünün bulunduğu görülmüştür. Örgütsel erdemliliğin üstlendiği ve araştırma sonuçlarından elde edilen bu rolün işletmeler ve örgütler için önemli olduğunu göstermektedir. İstihdam işlemleri kapsamında çalışan seçim süreçlerinde insan kaynakları uzmanlarının bu niteliklere sahip bireyleri tespit etmeleri örgütlerinin çalışan profiline değer katacaktır. Kişiyi iyi tanımaya dönük testler, mülakat ve değerlendirme teknikleri bu niteliklere sahip kişileri elde etme olasılığını arttıracığı değerlendirilmektedir. Çalıştığı işletmeye karşı olumlu duygular besleyen çalışanların etkinlik, verimlilik ve performans açısından örgüte değer katacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akbolat M. ve Durmuş A., Özgün Ü, (2017). *Örgütsel erdemliliğin personel güçlendirmeye etkisi ve otantik liderliğin aracı rolü*. İşletme Bilimi Dergisi (JOBS), 5(2): 71-87. DOI: 10.22139/jobs.322557.
- Aydın M. A., (2015). *Sınıf öğretmenlerinin örgütsel muhalefet, örgütsel politika ve politik davranış algıları arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Bolu.
- Baron R., A and Greenberg J., (2000). *Leadership in organizations, behavior in organizations*. Prentice-Hall Inc., New Jersey.
- Bayram N., (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş amos uygulamaları*. Ezgi Kitabevi. İstanbul.
- Bıçakçı İ., (2006). *İletişim ve halkla ilişkiler*. Mediacat. İstanbul.
- Brown, T.A., (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. NY: Guilford Publications Inc.
- Burke, R. J., Ng, E. S. W. ve Fiksenbaum, L. (2009). Virtues, work satisfactions and psychological well-being among nurses. *International Journal of Workplace Health Management*, 2(3), 202-219.
- Cameron K. S., Bright D., Caza A, (2004). Exploring the relationship between organizational virtuousness and performance. *American Behavioral Scientist*, Vol. 47, No 6, 1-24. Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/7c12/9135df7e3a117bc275d4a69f6124b781fd42.pdf>
- Ceylan A., Keskin H., Eren Ş., (2005). Dönüşümcü ve etkileşimli liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilere yönelik bir araştırma. *Yönetim*, 16(51), 32-42.

- Cherfan J., (2016). Preferred leadership communication styles across cultures, (master thesis), american university of science and technology (Master Thesis). Lebanon University of Arkansas. 27-41. Erişim adresi:
<https://scholarworks.uark.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.tr/&httpsredir=1&article=3260&context=etd>
- Cole D., (1987). Utility of confirmatory factor analysis in test validation research. *Journal Of Consulting And Clinical Psychology*, 55 (4), 584.
- Dağlı A., (2015). Örgütsel muhalefet ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(53), 198-218. DOI: 10.17755/esosder.45359
- Doğanay A., (2018). *Lider iletişim tarzlarının örgütsel muhalefete etkisinde örgütsel erdemliliğin düzenleyici rolü: otel işletmeleri üzerine bir çalışma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Drucker P. G., (1993). *Gelecek için yönetim: 1990'lar ve sonrası*. Türkiye İş Bankası. İstanbul.
- Dursun Ö. Ö. ve Aydın C. H., (2011). İletişimci biçimleri ölçeğinin Türkçe'ye çevirisi, uyarlanması, geçerlik ve güvenirliğinin sağlanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİB Dergisi*. 6(2). 263-286. Eskişehir. Erişim Adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/65507>
- Dursun, Ö.O., (2011). *Çevrimiçi öğrenme topluluklarında iletişimci biçimlerinin belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Efil İ., (1997). *Yönetim ve organizasyon*, Ekin Yayınları. Bursa.
- Erkmen T., ve Esen E., (2012). Örgütsel erdemlilik ölçeğinin uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik Çalışması. *Business And Economics Research Journal*. 3(4), 107-121.
- Erkuş A., ve Günlü E., (2009). İletişim tarzının ve sözsüz iletişim düzeyinin çalışanların iş performansına etkisi: beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 20(1). 7-24. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/154380>
- Eroğlu E., (2011). *İletişimci liderlik*. Lt. Konya.
- Eşkin Bacaksız F. (2016). Örgütsel erdemliliğin hemşirelerin örgütle özdeşleşme düzeylerine ve performanslarına etkisi: algılanan örgütsel desteğin aracı rolü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Frias CM, Dixon RA. (2005). Confirmatory factor structure and measurement invariance of the Emory compensation questionnaire. *Psychological Assessment*, 17, 168-178.
- Gamer J.T., (2013). Dissenters, managers, and coworkers: the process of co-constructing organizational dissent and dissent effectiveness. *Management Communication Quarterly*. 27(3), s. 373-395. Erişim adresi: DOI: 10.1177/0893318913488946
- Gorden I.W., Infante D.A., Graham E.E., (1988). Corporate conditions conducive to employee voice: a subordinate perspective. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 1(2), s. 101-111. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF01385039>
- Gürbüz S., Şahin F., (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin, Ankara.
- Hu L., Bentler, P.M., (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives, *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.

- Kassing J. W., (1997). Articulating, Antagonizing and Displacing: A Model of Employee Dissent, *Communication Studies*, 48 (4), 311-332.
- Kassing, J. W.(1998).Development and validation of the organizational dissent scale. *Management Communication Quarterly*, 12(2), 183-229.
- Kassing, J. W.(2000).Investigating the relationship between superior-subordinate relationship quality and employee dissent. *Communication Research Reports*.17(1), pp: 58-69.
- Kelloway, K.E., (1989) *Using lisrel for structural equation modeling: a researcher's guid*. London: Sage.
- Koçel T., (2005), *İşletme yöneticiliği*. Arıkan. İstanbul.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı İnternet Sitesi, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9860/turizm-belgeli-tesisler.html> (Erişim Tarihi: 07.05. 2018).
- Norton R. W., (1978). Foundation of a communicator style construct human, *Communication Research*. 1978. 4, (2), 99–112. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1978.tb00600.x>
- Norton R. W., (1983). *Communicator style: theory, applications, and measures*. Sage. Beverly Hills, CA. <https://doi.org/10.1017/S0047404500011180>
- Oskay Ü., (2016). *İletişimin ABC'si*. İnkılap. İstanbul.
- Ötken A. B. ve Cenkçi T., (2013). Beş faktör kişilik modeli ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Öneri*. 10(39), 41-51. DOI: 10.14783/od.v10i39.1012000306
- Özdamar, K. (2010). *Paket programları ile istatistiksel veri analizi 2*. Kaan Kitabevi. Ankara
- Schumacker, R.E., Lomax, R.G. (1996). *A beginner's guide to sctructural equation modeling*. NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Searle, T.P. ve Barbuto, J.J. (2011). Servant leadership, hope, and organizational virtuousness: A framework exploring positive micro and macro behaviors and performance impact. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 18(1), 107- 117.
- Sümer N. (2000). Yapısal Eşitlik Modellemeleri, *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Tabachnick B.G., Fidell, L.S., (2001). *Using multivariate statistics*, MA: Allyn & Bacon Inc.
- Thompson B., (2004). *Exploratory And Confirmatory Factor Analysis: Understanding Concepts And Applications*. DC: American Psychological Association.
- Tutar H., Yılmaz M. K., Eroğlu Ö., (2003). *Genel ve teknik iletişim*. Nobel Yayın. Ankara.
- Ural A. ve Kılıç İ., (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Wadsworth W. J., (1999). *Atak yöneticinin liderlik rehberi*. Hayat Yayıncılık. İstanbul.

SUMMARY

In this study, the moderation role of organizational virtuousness in the effect of active communication style on organizational dissent in the context of leader communication styles is investigated. In this context, showing the main purpose of operating in Turkey's research 4 and 5 star hotels in working with leaders of leaders in communication between employees active communication style under the influence of organizational dissent in the working employees is to demonstrate that the organizational virtuousness perception is regulatory role. It is thought that the communication style between the leaders and the employees affects the employees' organizational dissent and organizational virtuousness behaviors. In this respect, it has been wondered how the active communication style, which is harder and more formal, has an impact on the employees' behaviors.

Today, where global competition is experienced intensively, businesses should not neglect to invest in people who are the most important factor in the operation of these factors as well as making investments such as buildings, vehicles, equipment and technology in order to provide superiority against their competitors and to increase their profitability. Human beings should not be perceived as a machine that only executes instructions given by managers. It is known that when people come into contact with tools that are different from one machine, they have feelings in their performance, efficiency, efficiency and success. Therefore, it is necessary to manage the behaviors, perceptions, attitudes and expectations of the employees correctly by the leaders / managers in the organizations.

Communication plays an important role in managing these factors. Especially, the communication style used during the communication between the leader-managers and the employees significantly changes the behaviors towards the work. Within the scope of the study, it was seen that the communication styles used by the leaders affected the level of organizational dissent. Since the issue of organizational dissent allows employees to contribute to the business by expressing their opinions, ideas and suggestions as a communication activity, they must use the communication style of the leaders in the right direction. Thus, they can benefit from their different ideas and views more efficiently.

In a business where the number of employees with organizational virtuousness behavior is high, it will increase the likelihood of encountering qualities such as goodness, tolerance, social development, moral goodness and honesty. Thus, the incidence of unwanted behaviors such as bribery and scandal will decrease.

Which operates the research population in Turkey is composed of 4 and 5 star hospitality businesses. The survey method was preferred as data collection technique and the scales were applied to 851 people working in those businesses. In the study, the main communication styles were determined as independent variables, organizational dissent dependent variable and organizational virtuousness which is thought to affect the direction and severity of the relationship between two variables. In the study, exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis, item analysis (item total correlation and Cronbach Alpha) were performed within the scope of the reliability and validity studies of the scales. AMOS 22.0 software for confirmatory factor analysis and path analysis; SPSS 21.0 programs were used for item analysis, comparison and relationship tests.

In the analysis of the data obtained from the work carried out on 851 employees, it was seen that the organizational virtuousness perception has a moderation role in the influence of active communication style on both open dissent and its influence on the secret dissent.

As a result, it has been seen that organizational virtuousness limits behaviors that may result in negativity and changes their size and direction. In other words, it has been seen that organizational virtuousness has a regulatory role in the effect of leader communication styles on organizational dissent. This role, which is

assumed by organizational virtuousness and obtained from the research results, shows that it is important for businesses and organizations. In the recruitment processes within the scope of employment procedures, human resource experts' identification of individuals with these qualifications will add value to the employee profile of their organization. Tests, interview and evaluation techniques are well known to increase the likelihood of acquiring individuals with these qualifications. It can be said that the employees, who have positive feelings towards the company they work, will add value to the organization in terms of efficiency, efficiency and performance.

ÂŞIK VEYSEL'İN “KARA TOPRAK” ŞİİRİNE ONTOLOJİK BİR YAKLAŞIM*

İbrahim GÜMÜŞ†

Atıf/©: Gümüş, İ. (2019). Âşık Veysel'in “Kara Toprak” şiirine ontolojik bir yaklaşım. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 176-187, doi: 10.17218/hititsosbil.516787.

Özet: Tabiat unsurları yaşamın başlangıcından beri insanoğlu için önemli olmuştur. Öyle ki yaratılışı anlatan mitlerde ilk insan bir mağarada su ve toprağın karşımı sonucu oluştu. En eski mitik anlatılardan halk şiirlerine kadar genelde tabiat özelde ise toprak varlığın ayrılmaz bir parçası olarak yer aldı. Doğa ile iç içe yaşayan âşıklar, şiirlerinde duygu ve düşüncelerini aktarırken doğanın bütün unsurlarını kullanmıştır. Âşıklık geleneği, Türk sözlü kültür geleneğinin temel dinamiklerinden biridir. Kam, baksı, ozanların Anadolu'daki ardılı olan âşıklar, birincil kültür ortamı bağlamında düşündüğümüzde kültürel kodları muhafaza etmiş ve gelecek nesillere aktarmıştır. Bu bağlamda âşıklar, Türk kültürünün sürekliliği açısından önemli işlevlere sahiptirler. 1894 yılında Sivas'ın Sivrialan köyünde doğan Veysel Şatıroğlu, küçük yaşlarda çiçek hastalığı nedeniyle gözlerini kaybeder. Babasının oyalansın diye aldığı saz ile birlikte çalıp söylemeye başlar. Onun gözlerinin görmemesi ve çektiği büyük acılar, sanatında olgunlaşmasını sağlar. Âşık Veysel, Türkçe'yi saf ve temiz bir şekilde kullanarak duygu ve düşüncelerini anlaşılır biçimde dile getirmiş bir âşiktir. Âşık Veysel, şiirlerinde tabiat unsurlarına yer vermiş ve tasavvufun en önemli konusu olan “anasır-ı erbaa”yı da şiirlerine konu etmiştir. Bu makalede Âşık Veysel'in “Kara Toprak” adlı şiiri ontolojik bir yaklaşımla çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk Şiiri, Ontolojik Yöntem, Âşık Veysel, Toprak.

Ontological Approach to Minstrel Veysel's “Kara Toprak” Poetry

Citation/©: Gümüş, İ. (2018). Ontological approach to Minstrel Veysel's “Kara Toprak” poetry, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 176-187, doi: 10.17218/hititsosbil.516787.

Abstract: The elements of nature have been important to man since the beginning of life. So much so that in the myths about creation, the first person was the result of water and soil opposed to a cave. From the earliest mythical accounts to the folk poetry, nature was in particular an integral part of earth's existence. The minstrel together with nature used all the elements of nature while conveying emotions and thoughts in their poems. The tradition of minstrelsy is one of the fundamental dynamics of Turkish oral culture tradition. Kam, Bakshi, and minstrels who were the successors of poets in Anatolia, kept the cultural codes and transferred them to the next generations. In this context, minstrels have important functions in terms of continuity of Turkish culture. Veysel Şatıroğlu who was born in Sivrialan village of Sivas in 1894, lost his eyes because of smallpox. He plays with the instrument that he has used to play with his father. The blindness of his eyes and the pain he suffered make him mature in his art. Minstrel Veysel is a minstrel who has a clear and clear expression of her thoughts and feelings by using Turkish in a pure and clean manner. Minstrel Veysel has included elements of nature in his poems and he has also mentioned his poem “four

Makale Geliş Tarihi: 23.1.2019

Makale Kabul Tarihi: 29.5.2019

* Bu makale 13-15 Ekim 2017 tarihleri arasında Sivas'ta düzenlenen “Halk Kültüründe Toprak Uluslararası Sempozyumu” adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti sempozyum bildiri özet kitabında basılmış “Âşık Veysel'in Kara Toprak Şiirine Ontolojik Bir Yaklaşım” başlıklı bildirinin tamamlanmış halidir.

† Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, igumus@bartin.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-6033-0234>

elements” which is the most important subject of mysticism. In this article, “Kara Toprak” the poem of Minstrel Veysel will be analyzed with an ontological approach.

Keywords: Folk Poetry, Ontological Method, Minstrel Veysel, Land.

1. GİRİŞ

Âşık Veysel Şatıroğlu, 25 Ekim 1894 yılında Sivas ili Şarkışla ilçesi Sivrialan köyünde doğdu. Âşık Veysel, Avşar boyunun “Şatıroğulları” sülalesinden Karaca Ahmet ile Gülizar’ın oğludur. Veysel, 1901 yılında çiçek hastalığına yakalanır ve sol gözünü kaybeder. Daha sonra sağ gözüne de “bir gün değnek saplanmış” (Binyazar, y.y., s. 16). Böylelikle Veysel’in aydınlık günleri küçük yaşta son bulur. Âşık Veysel, “ezgi hafızası edinmeye ilk olarak annesinden dinlediği ninniler veya diğer ezgilerle başlamıştır” (Bulut, 2013, s. 22). Onun âmâ olması da dünyayı herkesten farklı algılamasına ve âşıklık sanatına yönelmesine neden olan önemli bir etkidir. Zira babasının vakit geçirsün diye aldığı sazi onun “dost dost” diye sarıldığı “sadık yâri” olur. Âşık Veysel’in “kulağı saza söze alışkındır. Sivas elleri âşıkların söyleştiği, atıştığı yerlerdir” (Binyazar, y.y., s. 17). Veysel’in gelenekteki ilk ustası Çamşıhlı Ali Ağa’dır. Âşıklık geleneğiyle ilgili ilk bilgileri ondan edinir. Saz ve söz onun hayattaki en büyük destekçisi olur. İlk evliliğini Esmâ hanımla yapar. Bir erkek bir kız çocuk sahibi olur. Oğlu on günlükken annesi emzirirken boğulur. Ardından eşi Esmâ Hanım, yanlarında çalışan biriyle evden kaçır. Kızı ise bir buçuk yaşında vefat eder. Aynı sene içerisinde annesi ve babasını da kaybeden Veysel, hayatta yalnız kalır. Küçük yaşta karşılaştığı kara talihi peşini bırakmaz ve acıları katlanarak artar. Ancak bir süre sonra ikinci evliliğini Gülizar hanımla gerçekleştirir ve yedi çocuk sahibi olur. Âşık Veysel, yirmili yaşlarından sonra hem saz çalmaya hem de usta malı şiirler söylemeye başlar. 1931 yılında I. Sivas Halk Şairleri Bayramı’na katılır ve Ahmet Kutsi Tecer’le tanışır. Tecer, ona destek olur ve Türkiye’de tanınmasına vesile olur. Âşık Veysel’in “âşıklık unvanını kazanmasında/ bu unvanın ona kazandırılmasında onun uluslaşma sürecinde “yerli” oluşunun temel etken olduğu görülecektir. Çünkü uluslaşmayı gerçekleştirmek ve yeni kurulan bir devletin uzun süre yaşamasını ve kalıcı olmasını temin için kültürel kimlik bilincinin oluşturulmasının önemi yadsınamaz” (Yakıcı, 2012, s. 103). Âşık Veysel, gelenek içerisinde yer almasına rağmen “bade içme, hikâye anlatma, usta peşinde gezerek öğrenme” gibi bazı önemli unsurlar onda görülmez. Ancak “saza ve şiire, başkalarının zorlamalarıyla başlayan Âşık Veysel, âşıklık geleneğini birçok yönüyle yaşatmasa da, kendine mahsus bir üslupla, engin hayal dünyasıyla, gönülleri coşturan mısralarıyla, adını ölümsüzler arasına yazdırmış usta âşıklardan biridir” (Şimşek, 2016, s. 126). Âşık Veysel, 21 Mart 1973 yılında doğduğu köy olan Sivrialan’da hayatını kaybeder.

Âşık Veysel’in şiirlerindeki anlam yoğunluğu, ontolojik farklı katmanlara sahiptir. Makalede, Âşık Veysel Şatıroğlu’nun 1971 yılında yayınladığı *Dostlar Beni Hatırlasın* (Düz. Ümit Yaşar Oğuzcan) adlı kitabında yer alan “Kara Toprak” adlı şiiri ontolojik yönetime göre çözümlenmiştir. *Ontoloji* terimi, Fransızca “ontologie” sözcüğünden Türkçeye geçmiştir. Sözcüğün kökeni Eski Yunanca “*ón, ont- óv, ovt- (varlık) ve -λογία (logía) < -λόγος (logos)*” (Bahaettin, 1924) kelimelerine dayanmaktadır. Ontoloji kelimesi, günümüzde *varlık bilimi* terimi ile karşılanmaktadır. Ontoloji, en genel anlamıyla “varoluşun doğası ile en son anlamdaki gerçekliğin varlıksal yapısını soruşturan, kimileyin metafiziğin bir alt bölümü olarak da görülen varlığın felsefesi” (Güçlü, 2003: s. 1514) anlamına gelmektedir. Heraklitos, Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi eski düşünürlerden bugüne “Varlık nedir?” sorusuna farklı yöntemlerle cevaplar verilmiştir. Ontolojinin bugünkü kuramsal alt yapısı, Aristoteles (M.Ö. 4. yy), Johann Clauberger (17. yy) ve Christian Wolff (18.yy) gibi isimlerin katkıları ile uzun yıllarda oluşturulmuştur. Ancak ontoloji günümüzdeki şeklini epistemolojik eksende Nicolai Hartmann (1882-1950) tarafından 19.

yüzyılda almıştır. Varlık biliminin "Türkiye'de tanınması bakımından ise Hartmann'ın öğrencisi Takıyettin Mengüşoğlu" (Bayram, 2008, s. 169) ve İsmail Tunalı'nın gayretleri etkili olmuştur.

Nicolai Hartmann, varlığın ne ve nasıl olduğunu kavrayabilmek için anlam katmanları inşa etmiş ve buna da varlık alanları adını vermiştir. Varlık alanlarını da anlayabilmek için evrenin parça parça değil bir bütün olarak incelenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Tabakalar arasındaki ilişki, zaman, mekân, nitelik, nicelik büyüme, gelişme, denge, yaratıcılık, özgürlük gibi "kategoriler" aracılığıyla kurulmuştur. Hartmann'da kategoriler, tarihsel ve doğasal varlık alanlarının determinasyon ilkeleridirler (Çelebi, 2014, s. 84). Hartmann'a göre dünya dört varlık tabakasından oluşmuştur. Birinci tabakada cansız varlıklar yer almaktadır. İkinci tabaka canlı varlıkların bulunduğu alandır. Üçüncü tabakada bilinçli varlıklar bulunur. Dördüncü tabaka ise tinsel katmandan oluşur.

Ontolojik estetik'in san'at eseri karşısında aldığı tavır, gerek psikolojik ve gerekse fenomenolojik estetiklerden büsbütün başkadır. O, ne psikolojik estetik gibi estetik objeyi, süjenin duygu aktarımdan sıyrıp bir "eidos", genel, objektiv bir mahiyet alanı olarak düşünür (Tunalı, 1983, s. 12). Ontoloji, varlık tabakaları sayesinde yazarın ne anlatmak istediğine daha kolay ulaşılır. Ontolojik inceleme metodu, şiir ya da nesri bir bütünlük içinde ele alarak ses, kelime, anlam bakımından ayrı ayrı analiz ederek çözümler. Her ne kadar ayrı olarak ele alınsa da bunlar bir bütünü ihtiva ederler. Bu düşünceyi "ilk benimseyip bunu estetikte uygulayan Roman Ingarden" (Tunalı, 1971, s. 91) olmuştur. Ontolojik yaklaşım, heterojen (ayrışık) bir yapıya sahip olup "inorganik, organik, ruhi, tinsel olmak üzere birbiriyle ilintili dört farklı tabakaya" (Tunalı, 1971, s. 52) bölünür. Bu tabakaların her birinin belli özellikleri vardır. Hepsinin genel özelliği ise bilgi objesi oluşudur.

Süjemizden bağımsız olarak var olan bir nesnenin obje olarak algılanma olayı objektion süreci ile olur. Sanat eseri ise objektivondur. İkisi arasındaki en temel fark, objektionda var olan bir şey olması, objektivondaki ise var olmayan bir şeyin ortaya konmasıdır. Objektivleşen şey, canlı tinsel varlık; yani kişisel ya da ortak tin'dir (Tunalı, 1971, ss. 53-54). Ontolojik yapı bakımından her objektivondaki reel ve irreal olmak üzere karşıt iki varlık alanına bölünür. Nicolai Hartmann bunun için ön-yapı ve arka-yapı olmak üzere iki yeni deyim geliştirir. Ön yapı "açık olarak bilinen bir tabakadır, bağımsız, ontik bakımdan kendi başına var-olan reel tabakadır; arka yapı ise, asıl tinsel içeriktir, objektivondaki asıl söz konusu olan şeydir" (Tunalı, 1971, ss. 58-59). Ön yapı bağımsız bir varlık tarzına sahipken arka yapı sahip değildir.

Edebi eserin anlaşılmasını sağlayan varlık katmanlarını Ingarden ve Hartmann (bkz. Tunalı, 1971, ss. 91-122) her ne kadar farklı telaffuz etseler de dört tabaka olarak açıklarlar:

1. Kelime sesleri, ses yapıları / Ses tabakaları
2. Anlam tabakaları
3. Farklı şematik tabakalar / Karakter veya ruhi özellik tabakaları
4. Alnyazısı/Kader tabakası

Birinci aşamada sanat eserinin şekilsel ve dış yapı gibi özellikleri bakımından incelenir. İkinci aşamada kelimelerin asıl anlamlarının dışında yaratmış olduğu alt anlamlar çözümlenir. Üçüncü aşamada sanatçının biyografisi dikkate alınarak onun psikolojik dünyası ve hayata bakış açıları gibi konular irdelenir. Son aşama olan kader tabakasındaki ise sanatçının bütün insanlık için önerileri değerlendirilir. Böylelikle dört aşamayı tamamlayarak bir şiirin ya da sanat eserinin sadece görünen yönlerini değil onu yaratan sanatçıyla birlikte görünmeyen özelliklerini de bütüncül bir şekilde araştırılmış olur. Ingarden ve Hartmann'ın yukarıda bahsedilen "varlık tabakalarından yola çıkan İsmail Tunalı, Ontolojik Analiz Metodu, adını

verdiği yeni bir inceleme tekniği” (Tökel, 1996, s. 55) geliştirir. Çalışmasında bu katmanlara göre şiir çözümleme örnekleri verir. Ona göre bu metot sanat eserini bütüncül yöntemle en iyi çözümleyen tekniktir. Yavuz Bayram (2008, s. 170), “hem dış hem iç yapı yönünden derinliğine inceleyerek, birbirinden farklı; ama aynı zamanda birbiriyle iç içe girmiş tabakalara ayıran ontolojik bir tahlil çalışmasında, ortaya çıkabilecek tabakaları birlikte ve karşılaştırmalı olarak gözlemleyebilme imkânı sunabilmek amacıyla” bir tablo hazırlar (2003, s.13). Bu tablo hem ontolojik yöntem için bir kılavuz hem de kendinden sonra gelen araştırmacılar için bir kolaylık sağlamıştır.

Tablo 1. Şiirsel Yapı

A.ÖN YAPI	B. ARKA YAPI
<p>Duyulur Yapı, Dış Yapı, Ses Tabakası, Maddî Tabaka, Görünür Yapı, Real Varlık Alanı, Vonderground, Şekli Yapı, Biçimsel Tabaka</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dış görünüm • Harfler, heceler, kelimeler... • Ölçü, âhenk, • Redif, kâfiye • Mısra-beyit-bend yapısı... • Şiirin varlığıyla duyulan, algılanan, görülen; yani işitsel ve görsel anlamda şiirin maddî yapısına ait her şey. 	<p>İç Yapı, İrreal Varlık Alanı, Soyut Yapı, Hintergrund, Muhteva.</p> <p>1.Anlamsal (Semantik) Tabaka</p> <p>a.Kelime Semantiği (Cocnitiv)</p> <p>b.Cümle Semantiği (Sentaks)</p> <p>2.Nesne (Obj) Tabakası</p> <p>Anlamı ağırlıklı olarak taşıyan kelimelerden (temel obje ve yardımcı objeler...) oluşur.</p> <p>3.Karakter Tabakası</p> <p>Şairin ruh dünyası, kişiliği, yetiştiği ortam, bakış açısı, psikolojik dünyasıyla ilgili bilgiler...vs.'den oluşur.</p> <p>4.Alınyazısı (Kader) Tabakası</p> <p>Üçüncü tabakadaki tespit ve değerlendirmelerin içinde bulunulan sosyal yapı ve bu yapının bütün insanlık açısından da değerlendirilmesi. Şiirden ilhâmla varlık âlemi ve bu âlemin niteliğiyle ilgili değerlendirmeler...</p>

Bir metnin ayrılmaz parçası olan edebî sanatlar, hem ön yapı hem de arka yapı unsurları olarak değerlendirilebilir. Söz gelimi asonans, aliterasyon, tekrar gibi daha çok âhenge katkı sağlayan sanatlar, metnin ön yapısı açısından önemlidirler. Cinas ve kalb gibi sanatlar, görsel nitelikleri açısından ön yapı ile anlamla ilgileri bakımından ise arka yapı ile bağlantılıdır. Kinâye, tevriye, ihâm, teşbih, tenâsüp, leff ü neşr, telmih, hüsni talil, istiâre, mecâz-ı mürsel gibi sanatlar ise daha çok metnin arka yapı unsurları arasında yer alırlar. Bunlar özellikle arka yapıda yer alan anlam ve nesne tabakaları açısından önemli işlevlere sahiptirler. İmlâ kuralları ve noktalama işaretleri ise duyulur ve görülür varlıklarıyla ön yapıya ait olmakla birlikte, anlam üzerindeki etkileri söz konusu olduğunda arka yapıya dahil olurlar.

Bayram, şiirde ontolojik metodu ikiye ayırmıştır. Birincisi olan “ön yapı”da şiirin dış yapısıyla ilgili durumlar incelenmektedir. İkincisinde yani “arka yapı”da şairin asıl söylediğinin altında yatan anlamı ortaya çıkarmak için dört aşamalı bir çözümleme önermiştir.

2. KARA TOPRAK ŞİİRİNİN ONTOLOJİK ÇÖZÜMÜ

Tablo 2. Kara Toprak Şiiri

Dost dost diye nicesine sarıldım Benim sadık yârim kara topraktır Beyhude dolandım, boşa yorulduğum Benim sadık yârim kara topraktır.	Havaya bakarsam hava alırım Toprağa bakarsam dua alırım Topraktan ayrılısam nerde kalırım Benim sadık yârim kara topraktır.
Nice güzellere bağlandım kaldım Ne bir vefa gördüm ne fayda buldum Her türlü istediğim topraktan aldım Benim sadık yârim kara topraktır	Dileğin varsa iste Allah'tan Almak için uzak gitme topraktan Cömertlik toprağa verilmiş Hak'tan Benim sadık yârim kara topraktır.
Koyun verdi, kuzu verdi, süt verdi Yemek verdi, ekmek verdi, et verdi Kazma ile dövmeyince kıt verdi Benim sadık yârim kara topraktır.	Hakikat istersen açık bir nokta Allah kula yakın kul da Allah'a Hakk'ın gizli hazinesi toprakta Benim sadık yârim kara topraktır.
Âdem'den bu deme neslim getirdi Bana türlü türlü meyve bitirdi Her gün beni tepesinde götürdü Benim sadık yârim kara topraktır.	Bütün kusurumu toprak gizliyor Merhem çalıp yaralarım düzlüyor Kolun açmış yollarımı gözlüyor Benim sadık yârim kara topraktır.
Karnın yardım kazmayınan, belinen Yüzün yırttım tırnağınan elinen Yine beni karşıladı gülünen Benim sadık yârim kara topraktır.	Her kim ki olursa bu sırta mazhar Dünyaya bırakır ölmez bir eser Gün gelir Veysel'i bağrına basar Benim sadık yârim kara topraktır.
İşkence yaptıkça bana gülerdi Bunda yalan yoktur herkes de gördü Bir çekirdek verdim dört bostan verdi Benim sadık yârim kara topraktır.	

Kaynak: Şatıroğlu, 1971, ss. 145-147.

Âşık Veysel'in Kara Toprak şiiri, ontolojik tahlil yöntemine göre reel ve irreal varlık alanlarından oluşmaktadır. Şiirin arka yapısı birkaç yapıdan meydana gelirken, ön yapısı da tek tabakadan oluşmaktadır.

2.1. Ön Yapı / Reel Varlık Alanı

Âşık Veysel, şiirini oluştururken harflerin, hecelerin ve kelimelerin işitsel ve görsel değerlerinden bilinçli bir şekilde faydalanmıştır. Metnin diğer ön yapı unsurlarını nazım biçimi koşma, nazım birimi dörtlük ve ölçüsü 11 hece ölçüsü oluşturmaktadır. Kafiye yapısı abab/cccb/dddb ... şeklinde devam etmektedir. Âşık, şiirde ahengi sağlamak amacıyla halk şiirinin geleneksel formunu ustalikle kullanmıştır. Hayal ve duygu dünyasını şiirde kurarken

yerel sözcükleri kullanmış ve mecazlardan faydalanarak yeni imgeler oluşturmuştur. Âşık, rediflerle ve son mısraının tekrarıyla şiirde ahengi güçlendirmiştir.

2.2. Arka Yapı / İrreel Varlık Alanı

2.2.1. Tabaka: Anlamsal Tabaka (Semantik Kategori)

Anlamsal tabaka, tek tek kelimelerin ve cümlelerin incelenmesi sonucunda ortaya çıkar. Anlamsal tabaka semantik ile ilgili olduğu için dil ön plandadır. “Belli bir yoğunluğa ulaşmış kelimelerden hareketle şiirin” (Tökel, 1996, s. 54) genel anlamına ulaşılabilir. Şiirdeki sözcüklerin asıl anlamlarının yanında bir de yan anlamları/göndermeleri vardır. Aşağıdaki tabloda şiirin semantik tabakası oluşturulmuştur:

Tablo 3. Semantik Tabaka

Kelime	Asıl Anlam	Kelime	Asıl Anlam
Dost	<i>güvenilen arkadaş</i>	Dilek	<i>istek, talep</i>
Sadık	<i>doğru, gerçek</i>	cömert	<i>eli açık, verimli</i>
Kara	<i>koyu renk, siyah</i>	hakikat	<i>gerçek</i>
Toprak	<i>yer kabuğu</i>	Kul	<i>insan</i>
beyhude	<i>yararsız, anlamsız</i>	kusur	<i>eksiklik</i>
Vefa	<i>dostluk bağlılığı</i>	melhem	<i>ilaç</i>
Fayda	<i>yarar</i>	Yara	<i>vücutta oluşan kesik, dert</i>
kıt	<i>az, yetersiz</i>	Sır	<i>gizli kalan</i>
Dem	<i>zaman</i>	Eser	<i>ürün, yapıt</i>
Bel	<i>toprağı işlemeye yarayan tarım aracı</i>	Bağır	<i>göğüs</i>
Bostan	<i>sebze bahçesi</i>		

Âşık Veysel, yukarıdaki tablodan hareketle şiirini oluştururken yaşadığı dönemin ve çevrenin kelime hazinesini kullanmıştır. Bununla birlikte tercih ettiği sözcüklerin yarattığı anlam veya imge dünyası asıl anlamlarından daha yoğun ve geniştir. Örneğin “dost” kelimesi yerine “arkadaş” sözcüğü şiirde aynı etkiyi yaratmaya bilirdi. Çünkü dost kelimesinin anlamı arkadaştan daha geniştir.

2.2.2. Tabaka: Nesne (Obj) Tabakası

Nesneler tabakasının asıl fonksiyonu onun bize varlığın özü ile ilgili bir ufuk açmasıdır (Tunalı, 1984, s. 104). Şiirin temel objesi “kara toprak”, yardımcı obje ise “sadık yar”dır. Âşık Veysel, şiirde toprak için üç önemli terkip kullanmıştır: “kara”, “sadık” ve “yar”. Âşık Veysel’in “Kara Toprak” şiiri, tasviri bir şiir olmaktan öte toprak kavramı üzerine düşünen, toprağı içselleştiren, toprakla bütünleşen, onun dilini, sırlarını, hikmetini, var oluş gerekçesini anlayan bir zihnin ve gönlün ürünüdür. Çünkü şair, halk ozanlarının beslendikleri irfani bir geleneğin de bir temsilcisidir aynı zamanda (Özçelik, 2015, s. 1).

Türk kültürü, imgeler hazinesi olan geleneklerden meydana gelmektedir. Türk kültür belleği kültürel kodlarını taşıyan imgelerden oluşmaktadır. Açık ya da kapalı şifrelerin kodlarının kültür bilimciler tarafından çözümlenmesi gereklidir. İmgeler; anlam, değer, bilgi, kural ve ilkeleri içermektedir (Özdemir, 2011, s. 25). Veysel, köyde doğmuş ve yaşamının büyük kısmını yine köyde geçirmiş olması nedeniyle toprakla yakından ilişki kurmuştur. Toprak kavramını "kara" olarak nitelemesinin görme yetisini kaybetmesiyle yakından ilişkisi vardır. Zira toprağın rengi genellikle kahverengidir. Veysel, kendi karanlık dünyasında toprağı da siyah olarak görmektedir. Âşık, ilk dörtlükte "dost" kavramını sorgular ve kendisine pek çok dost edinse de topraktan başka gerçek dost bulamadığını yakınır. Dost arayışı, insanoğlunun var oluş serüveninde "hakikat" arayışını da ifade eder. Veysel, bu arayış sonunda "beyhude dolandığını" ve "boş yere yorulduğunu" yani dünyanın fani olduğu gerçeğiyle karşılaşır. Her şeyin boş olduğu bu dünyada ona sadık olan tek dost yaşamı boyunca karşılıksız ihtiyaçlarını veren kara topraktır. Bununla birlikte toprak, onu asıl dosta yani "Allah'a" ulaştıracak bir vasıta veya bir metafor olarak da karşımıza çıkmaktadır.

İkinci dörtlükle "güzellik" kavramını sorgulayarak "bilerek ya da bilmeyerek estetiğin temel kavramlarını kullanmakta ve estetikteki değerlerin yapısı tartışması bağlamında kendini bir yerde konumlandırmaktadır" (Topakkaya, 2013, s. 92). Nesnel bir cevabı olmayan "güzellik" anlayışı, Veysel'de de yaşamı ve edindiği bilgiler çerçevesinde tanımlanmaktadır. Ayrıca Âşık Veysel güzelliğin gelip geçici olduğunu anlar, güzellere vefa ve fayda bulamadığından da şikâyet eder. Ama "bu vefasız güzellere karşılık kendisine sığındığı toprağın, onun her türlü isteğini" (Şenocak, 2017, s. 509) toprak hiçbir karşılık beklemeden verir.

Veysel'in sadık yâri olan toprak, "insanoğlunu, sürekli olarak kaçtığı gerçekliklere bir davet gibi olan toprak, ölümün, yeniden doğumun, kök salmanın, değişim ve dönüşümün mitolojik mekânıdır" (Şenocak, 2017, s. 507). Bununla birlikte toprak, onun fani dünyadaki ihtiyaçlarını karşılayan reel bir unsurdur. Koyun, kuzu, yemek, et, süt gibi temel yaşam ihtiyaçlarını topraktan karşılar. Bu nedenle Veysel'in yaşamını idame ettirmesi toprağa bağlıdır. Onunla ilgilendiği sürece bol ürünler elde eder, ancak ilgilenmeyince toprak kıt ürünler verir. Veysel, toprağın karnını yarmasıyla annesinden doğmasına bir gönderme yaparak şiirde toprak ana metaforu oluşturur. Anne, zorlu geçen doğum sonrasında çocuğunu mutlulukla kucağına aldığı gibi toprak ana da her türlü eziyete rağmen insana beklediği her şeyi verir.

Âşık Veysel, dördüncü dörtlükte yaratılışa değinerek insanoğlunun mitik ve tasavvufi yolculuğunu anlatır. Veysel, Hicr suresindeki "Andolsun biz insanı, (pişmiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık (مَسْنُونٍ حَمِئًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنَ الْإِنْسَانِ خُلْقًا وَقَدْ)" 26. ayeti kerimeye telmih yapmıştır. Yani, ilk insan Hz. Adem'in topraktan yaratılışına ve cennetten kovulmasına neden olan yasak meyveye üstü kapalı bir gönderme yapar. Tasavvufî anlayışta evrenin temelinde Nur-ı Muhammedi vardır. Daha sonra da anasır-ı erba olarak bilinen dört unsur "ateş, hava, su ve toprak" gelmektedir. Bunlar ayrıca insan nefsinin dört mertebesinin de sembolüdür. Toprak, bu mertebelerde *nefs-i mutmainne* karşılık gelir (*Nefs-i emmare ateşe, nefs-i levvame havaya, nefs-i mülhime suya*). Veysel'de hakikati anlayıp sebat ettiği nefsiyle yani nefsin dördüncü mertebesinden Allah'ın ona sunduğu bütün nimetleri görür ve ilk insandan "bu deme" gelinceye kadar insanın yaşamını sürdürebilmesi için her türlü meyveyi toprak aracılığıyla bahşettiğini ifade eder. İlahi nurun tecelli ettiği ve eşref-i mahlukat olan insanı toprak da başının üstünde her daim taşımaktadır. Tasavvuf anlayışında toprak aynı zamanda tevazunun da sembolüdür. Zira toprak, üzerinde her türlü varlık gezdiği halde hiçbir şikayette bulunmaz. Mürid de her haliyle toprak gibi olmalı, kendisine kötü söz ve davranışlar yapılsa bile o iyilik ve tevazu ile karşılık vermelidir. "Dahası, Yunus Emre'nin Risalet'ün-Nushiyye'sinde belirttiği gibi

varlığımıza toprakla birlikte sabır(acıya ve zorluklara katlanmak), iyi huy(iyi ahlak), tevekkül(bir işte sebebine yapışmak, kendisine ait olanı yapıp sonucu Allah'a bırakmak) ve mekrümet (saygıdeğer olmak, yüce, kıymetli olmak) özellikleri katılmıştır” (Özçelik, 2015, s. 1).

Veysel, toprağa kazma ve elleriyle türlü işkenceler yapar. Her türlü işkenceye rağmen, toprak Veysel'e gül verir. Gül, çiçek türleri içerisinde kokusu ve güzelliği ile müstesna bir yere sahiptir. Gül, “şairlerin ilham kaynağı, çiçeklerin de sultanıdır. Bu husus “şeh-i ezhâr, sultân-ı gül, hüsrev-i gül, dâver-i ezhâr” gibi sözlerle ifade edilir” (Kurnaz, 1996, s. 220). Divan edebiyatındaki gül-bülbül aşkı çok sık işlenen bir konudur ve sevgili tipinin bütün özelliklerini barındırır. Gül, şiirde Âşık Veysel ile toprak arasındaki muhabbetin bir nişanıdır. Tasavvufta gülün açılmamış hali olan gonca “halvet”i, açılmış hali ise birliğin çokluk hali olan “kesret”i sembolize eder. Divan edebiyatında Peygamberimizden bahsedilirken gül imgesi kullanılmış ve “gül-i gülzar-ı rûsul/nübüvvet” gibi isimlendirmeler kullanılmıştır. “Gül rengi, şekli ve kokusu bakımından da çeşitli benzetmelere konu teşkil etmiştir. Bunların başında onun her yönüyle Hz. Peygamber'e benzetilişi gelmektedir. Yunus Emre'nin, “Çiçek eydür ey derviş gül Muhammed teridir” mısrasında ifade ettiği gibi gülün kokusunu Resûl-i Ekrem'in terinden aldığına inanılır. Halk arasında, “Gül koklamak sevaptır” sözü de daha çok bu çiçeğin Hz. Peygamber'in sembolü olmasından kaynaklanmaktadır” (Kurnaz, 1996, s. 220). Kara toprak Veysel'de “dile geliş şekliyle kanlı-canlı sıcacık yüzüyle bizi karşılayan en iyi dost ve tahammül abidesi” (Çeribaş, 2011, s. 72) olarak karşılık bulur. Çünkü her türlü işkenceye rağmen toprak ona gülümseyerek bir çekirdeğe hiç karşılık beklemeden dört bostan (karpuz) verir.

Veysel, ümmi olmasına rağmen her türlü bilgiyi gelenekten beslenerek edinmiştir. Bunu şiiri kurma ve göndermelerinden rahatlıkla anlıyoruz. Kaldı ki sonraki dörtlükte anasır-ı erba'nın diğer unsuru olan havayı da ihmal etmemiş ve hava-toprak ilişkisini kurarak insan dahil yer yüzünde yaşayan bütün canlıların oksijene muhtaç olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte toprağın cömertliğini Allah'ın bir yansıması olarak tasavvur etmiştir.

Âşık Veysel, dokuzuncu dörtlükte bahsettiği gibi hakikatin bir “nokta”dan ibaret olduğunu kavramıştır. Tasavvufta nokta bahsi önemli mevzular arasındadır. Nokta, insanı mutlak gerçeğe ulaştıran bir ilim olarak ilm-i ledün ile yakından alakalıdır. İlm-i ledün ise gizlidir. Veysel, bu gizli hazineye ise toprağın sırlarını çözerek ulaşır. Hz. Ali'nin “İlim bir nokta idi, onu cahiller çoğalttı” ve “ba'nın altındaki nokta benim” sözleri bu bahisle yakından alakalıdır. Nokta hakiki birliğin yani vahdetin sembolü, çokluğun da aslıdır. Veysel, “Allah kula” yakın derken hem noktaya hem de Kaf suresinin “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız” 16. ayetine gönderme yapmaktadır.

Veysel'in sadık dostu onun bütün kusurlarını gizlemekte, yaralarını sarmakta ve yolunu gözlemektedir. Bu sırra mazhar olan ise toprakta yetiştirdikleriyle dünyada ölmez eserler inşa eder. Sırrı ayan edebilmek ise Veysel'in diliyle söyleyecek olursak o “sırma mazhar” olmakla mümkündür. Bu sırma mazhar olan dünyada fanilik içinde ebediliğin sırlarını da yakalayacağı için “dünyaya ölmez bir eser” bırakır (Özçelik, 2015, s. 1). Vuslat zamanı geldiğinde Veysel'de sevgilisi tarafından kucaklanacaktır. Bu kavuşma ölümün bizzat kendisidir. “Toprağı Allah yaratmıştır. Allah yarattığı bu toprağı asli unsur yaparak insanı var etmiştir. Ve bu varlığın hayatının devamı için ona bütün nimetleri toprak vasıtasıyla vermiştir. Bu yüzden nimetlerin asıl kaynağı Allah'tır. Böylece toprak, şairin gözünde Allah'ın insana yakınlığını gösteren, insanı Allah'a yaklaştıran, hatta bütünleştiren bir mana da taşımaktadır” (Özçelik, 2015, s. 1). Toprak, insanın cismani varlığının yapı taşı, aynı zamanda ruhun bedenden ayrıldıktan sonraki mekânıdır. Beden toprakla bütünleşirken, ruh ise yaratıcısıyla bir olur. Toprak, asıl sevgiliye

---

ulaşmada bir araç olarak kullanılmaktadır. Veysel toprak diyerek Allah'ı kastetmekte ve vahdet-i vücud anlayışını da dile getirmektedir.

2.2.3. Tabaka: Karakter Tabakası

Karakter tabakasında şiirde anlatılanlar ile şairin yaşamsal izleği arasındaki benzerlikler çözümlenir. Âşık Veysel, yedi yaşında görme yetisini kaybetmiş olması nedeniyle etrafını gönül gözü ile görmektedir. Ancak fiziki anlamda kendisi siyahtan başka bir renk görmemektedir. Kara toprak sözü bir deyim olmasının yanında Veysel'in kendi dünyasını da yansıtmaktadır. Onu besleyen, bağrında dolaştıran ve nihayet onu sarıp sarmalayacak olan toprak tek dostudur. Çünkü sevdiği dost bildiği birinci eşi tarafından terk edilmiş ve vefa görmemiştir. Veysel hakiki olanın peşine düşmüş ve toprak imgesinde Allah aşkının arayışına girmiştir. Çiftçilikle yakından uğraşması şiirin üst anlam katmanlarında varlığını hissettirmektedir. Toprak gibi Veysel de cömert, affedici ve sevgi doludur.

2.2.4. Tabaka: Alinyazısı (Kader) Tabakası

Şiirdeki alinyazısı tabakası, tüm canlıların ortak kaderini yansıtmaktadır. Yeryüzünde yaşayan bütün canlılar toprağa bir yönüyle ihtiyaç duymaktadır. Toprakla birlikte yaşam döngüsüne başlayan canlılar öldüklerinde yine toprağa düşerler. İlk insanın topraktan yaratıldığı düşünüldüğünde insanoğlu için de durum aynıdır. Âşık Veysel, canlıların ortak kaderi olan hayatın sonunu bir başka ifadeyle ölümü şiirinde dile getirmiştir. Bununla birlikte dünyevi güzelliklerin gelip geçici olduğunu vurgularken Hakk'a yönelmemiz gerektiğini de söyler. İnsanlar için ölüm bir son değil asıl sevgiliye kavuşmak için bir başlangıçtır. Veysel, insanlığa "topraktan geldik toprağa gideceğiz" mesajını şiirde iletmiştir.

3. SONUÇ

Genellikle divan edebiyatı çalışmalarında araştırmacıların başvurduğu *ontolojik yaklaşımın* halk şiirine de uygulanarak şiirlerdeki anlam katmanlarının ortaya çıkmasına ve şiirlerin çözümlenmesine olanak sağlamıştır. Ingarden ve Hartmann metotlarından hareketle analiz edilen Âşık Veysel'in "Kara Toprak" şiiri, reel varlık alanı bakımından geleneksel halk şiiri şekil ve içerik unsurlarından faydalanılarak oluşturulmuştur. Veysel, şiirini milli vezin olarak da adlandırılan hece ölçüsü ile yazmıştır. Seçilen kelimeler, oluşturulan ses ahengi, duraklar vb. bilinçli bir tercihle şiirde kullanılmıştır. İrreal varlık katmanı açısından ise şiir dört katmandan oluşmaktadır. İlk katmanda sözcüklerin asıl anlamları ortaya konmuştur. Veysel'in şiirini oluştururken tercih ettiği kelime kadrosu şiirde imgeler oluşturması bakımından bilinçli bir tercih olarak karşımıza çıkar. İkinci katmanda şiirin derinliklerine ulaşılarak derinlerde gizlenen anlama ulaşılmıştır. Âşık Veysel ikinci planda tasavvufi konuları ustalıkla şiirde anlatmıştır. Mitik göndermelerde de bulunarak yaratılışla ilgili bilgiler vermiştir. Toprak, onun için kusurlarını örten, şefkat gösteren bir ana gibidir. Yaralarına ilaç olan alçakgönüllü toprak, insani özellikler göstererek şiirde insanlara yol göstermektedir. Üçüncü katmanda Veysel ile şiir arasında bir bağ olduğu görülür. Veysel'in yaşamındaki önemli olaylar sanatına da etki etmiştir. Şiirin son tabakasında Veysel, insanın bir gün mutlaka aslına yani toprağa döneceğini ifade eder.

KAYNAKÇA

Bahaettin, M. (1924). *Yeni Türkçe Lugat*. İstanbul: y.y.

Bayram, Y. (2003). Ontolojik analiz metodu ve bir uygulama. *Yom Sanat*, 12, s. 12-15.

- Bayram, Y. (2008). Divan şiiri metinlerinin ontolojik tahlili. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu*. İstanbul: Beykoz Belediyesi Yayınları, s.167-182.
- Binyazar, A. (y.y.y.). *Uzun ince bir yolda Âşık Veysel hayatı, sanatı, eserleri üzerine bir inceleme*. İstanbul: Tel Yayınları.
- Bulut, M. H. (2013). Âşık Veysel'in müziksel yeteneği. *Turkish Studies*, 8(9), s. 17-25.
- Çelebi, V. (2014). Nicolai Hartmann'ın yeni ontolojisinde varlık ve değer ilişkisi. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*. S.7, s. 74-97.
- Çeribas, M. (2011). Âşık Veysel'in duygu ve düşünce dünyasında toprak, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, S. 134, s. 70-72.
- Güçlü, A. ve diğerleri. (2003). *Felsefe sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Kurnaz, C. (1996). Gül, *İslam Ansiklopedisi*.
- Özçelik, M. (2015). Âşık Veysel'in "Kara Toprak" şiiri etrafında bir yorum denemesi, *Ay Vakti*, S. 156, s.1. Erişim adresi: <http://www.ayvakti.net>, (E.T. 15.08.2017).
- Özdemir, N. (2011). Âşıklık geleneği ve medya. M. Ö. Oğuz ve Selcan G. (Ed.), *Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (THBMER) Yayını, ss. 23-42.
- Şatıroğlu, Âşık Veysel. (1971). *Dostlar Beni Hatırlasın*, Ü. Y. Oğuzcan (Yay. Haz.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şenocak, E. (2017). Âşık Veysel'in şiirlerinde toprak ana. *Turkish Studies*, 12(21), s. 503-518.
- Şimşek, E. (2016). Âşık Veysel'in âşıklık geleneği içerisindeki yeri üzerine bir değerlendirme. *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi*, S. 9, s. 117-126.
- Topakkaya, A. (2013). Âşık Veysel'in "Güzelliğin On Para Etmez" adlı şiiri'ne felsefi açıdan bir bakış, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 67, s. 89-102.
- Tökel, D. A. (1996). Ontolojik analiz metodu ve bu metodun Bakî'nin bir gazeline uygulanışı, *Yedi İklim*, C. 11, S. 74, s. 53-59.
- Tunalı, İ. (1971). *Sanat Ontolojisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tunalı, İ. (1983). *Estetik Beğeni*, İstanbul: Say Yayınları.
- Yakıcı, A. (2012). Geleneksel şiirden türküye dönüşümün yaratıcı ve aktarıcısı olarak Âşık Veysel'in kültürel mirasa katkısı. *Milli Folklor Dergisi*, S. 93, s. 101-111.

SUMMARY

Minstrel Veysel Şatıroğlu was born on October 25, 1894 in the village of Sivrialan of the Şarkışla district in the province of Sivas. Veysel had a vision loss caused by many diseases and accidents, and became blind. His blindness is an important factor that paves him the way for perceiving the world differently and pursuing the art of minstrelsy. His father buys a saz (Turkish musical instrument) for him to spend time. The first master of Veysel in the tradition is Camşıhlı Ali Ağa. He gets from him the first information on the tradition of minstrelsy. He gets married for the first time to a woman named Esmâ and she bore him a boy and a girl. His son was only ten days old when he choked while his mother was breastfeeding. Then his wife Esmâ runs off with someone who works with them. His daughter dies at the age of one and a half. And Veysel also loses his mother and father in the same year and he is now alone in life. His sad fate, which he witnessed at an early age, pursued him later and his suffering grew exponentially. However, after a while, he marries another woman named Gülizar and she gives birth to seven children. After her twenties, Minstrel Veysel began to play both the instrument and to read the master poems. Even though Minstrel Veysel is involved in the tradition, he

doesn't seem to have some important elements such as drinking bade, telling stories, and learning from the masters by waiting to learn from them. He joined the People's Poet of the Feast of Sivas in 1931 and became known in Turkey.

The intensity of meaning in Minstrel Veysel's poems has different ontological layers. In the article, the poem "Kara Toprak" in the book of "Dostlar Beni Hatırlasın" (Ed. Ümit Yaşar Oğuzcan), which was published in 1971 by Minstrel Veysel Őatrođlu, was analyzed according to the ontological method. The term ontology is met by the term existence science. Ontology, in its most general sense, means the philosophy of being seen as a sub-section of the metaphysics, investigating the nature of existence and the existential structure of reality in the last sense.

The current theoretical background of ontology has been formed over many years with the contributions of Aristotle (4th century BC), Johann Clauberg (17th century) and Christian Wolff (18th century). Ontology, however, took its present form in the 19th century by Nicolai Hartmann (1882-1950) on the epistemological axis. Ontology is known in Turkey thanks to the contributions of Takıyettin Mengüřođlu and İsmail Tunalı, who were the students of Hartmann. Nicolai Hartmann created the phases of meaning in order to understand what and how the being was and called it the areas of existence. He asserted that the universe should be examined as a whole, not as a part, in order to understand the areas of existence. The relationship between layers was established through such "categories" as time, space, quality, quantity growth, development, balance, creativity, and freedom.

In creating his poetry, Minstrel Veysel consciously benefited from the auditory and visual values of letters, syllables and words. The other pre-structural elements of the text are the koşma for form, verse for poetical units and the size of 11 syllable. The rhyme structure is abab / cccb / dddb. Veysel used the traditional form of folk poetry skillfully in order to ensure harmony in poetry.

The basic object of the poem is "black soil" and the auxiliary object is "loyal love". In his poetry, Minstrel Veysel used three important compositions for the soil as follows: "black", "loyal", "love". His poem Kara Toprak is not just only a descriptive poem but it is also a product of a mind and heart that think about the notion of soil, internalize the soil, integrate with the soil, understand its language, secrets, wisdom and the rationale for its existence.

By questioning the concept of "beauty" in the second verse, he knowingly or unknowingly uses the basic concepts of aesthetics. Minstrel Veysel describes the mythic and mystical journey of human being by touching upon the creation in the fourth quatrain. Veysel tortures the soil by digging and with his hands. Despite all kinds of torture, the soil gives Veysel a rose. Rose has an exceptional place with its fragrance and beauty among flower types.

Despite the fact that he is illiterate, Veysel obtains all kinds of information from tradition. We can easily understand this by looking at the way he creates the poetry and his allusions. Moreover, in the next quatrain, he did not neglect the air which constitutes the other element of four elements and by establishing the air-soil relationship, he stated that all living things on earth including human beings are in need of oxygen. However, he envisioned the generosity of the land as a reflection of Allah. As he mentioned it in the ninth quatrain, Minstrel Veysel understood that truth is made up of a "point". Veysel's faithful friend conceals all his imperfections, wraps his wounds and watch him.

In general, the ontological approach applied by the researchers in the works of divan literature has been applied to folk poetry and it has allowed the emergence of meaning layers in the

poems and the analysis of the poems. The poem of Kara Toprak by Minstrel Veysel was created by using traditional folk poetry forms and content elements in terms of real-estate. Veysel has written his poem with a syllable meter, also called a national meter. The selected words, the created sound, pause, etc. were used in poetry with a conscious choice. In terms of the unreal existence layer, the poem consists of four layers. In the first layer the main meanings of the words have been revealed. The words preferred by Veysel in creating his poetry is a conscious choice in terms of creating images in poetry.

In the second layer, the depth of the poem has been caught and the deeply hidden meaning has been worked out. Minstrel Veysel also explained mystical subjects in poetry skillfully. He also gave information about creation by presenting mythic allusions. For him, the earth is like a compassionate mother who covers his faults. The humble land, which is a medicine for the wounds, shows humanity and guide people in poetry. There is a connection between Veysel and poetry in the third layer. Important events in the life of Veysel also influenced his art. In the last layer of poetry, Veysel expresses that one day he will return to the original namely to the soil.

OTEL İŞLETMELERİNİN TEDARİKÇİ SEÇİMİNDE BULANIK AHP İLE AĞIRLIKLANDIRILMIŞ HEDEF PROGRAMLAMA UYGULAMASI*

Zeynep ÜNAL¹
Sabriye GÜVEN²
Emre İPEKÇİ ÇETİN³

Atıf/©: Ünal, Z., Güven, S. ve İpekçi Çetin, E. (2019). Otel işletmelerinin tedarikçi seçiminde bulanık AHP ile ağırlıklandırılmış hedef programlama uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 188-204, doi: 10.17218/hititsosbil.544628

Özet: Otel işletmelerinde yöneticilerin stratejik kararlarından bir tanesi belirtilen sürede işletmeye düşük maliyetli, yüksek kaliteli ürün sağlayacak tedarikçinin seçimidir. Birçok kriteri göz önünde bulundurmaya zorunda olan yöneticiler, işletmenin çıkarlarına ve ihtiyaçlarına uygun en iyi alternatifi seçmek zorundadırlar. Bu çalışma ile faaliyetini Antalya'da sürdüren beş yıldızlı bir otel işletmesi için tedarikçi seçimi problemi bilimsel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışmada tedarikçi seçiminde Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci ile Hedef Programlama yönteminin bir arada kullanıldığı bir yaklaşım önerilmiştir. Uygulanan bütünlük yönteminin hem konaklama işletmelerinde hem de farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin tedarikçi seçimi sürecine fayda sağlayacağı ve yol göstereceği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Otel İşletmeleri, Tedarikçi Seçimi, Bulanık AHP, Hedef Programlama, Çok Kriterli Karar Verme

Fuzzy AHP Weighted Goal Programming Application in Supplier Selection of Hotel Establishments

Citation/©: Ünal, Z., Güven, S. and İpekçi Çetin, E. (2019). *Fuzzy AHP-weighted goal programming application in supplier selection of hotel establishments*, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 188-204, doi: 10.17218/hititsosbil.544628.

Abstract: One of the strategic decisions of the managers in hotel establishments is the choice of the supplier to provide low cost, high quality product for the specified period. Considering many criteria at the same time, managers have to determine the most appropriate alternative which meets the company's needs and requests. This study has suggested a scientific approach to supplier selection process of the five star hotel located in Antalya. In order to solve the supplier selection problem this study suggested an integrated approach consisting of Fuzzy Analytic Hierarchy Process and Goal Programming method. The integrated approach used in this study is expected to be beneficial in the selection of suppliers for different sectors and it might pave the way for further studies in this field.

Keywords: Hotel Establishments, Supplier Selection, Fuzzy AHP, Goal Programming, Multi Criteria Decision Making

Makale Geliş Tarihi: 26.03.2019

Makale Kabul Tarihi: 28.06.2019

¹ Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, e-posta: zeynepunal010@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9954-1151>, Akdeniz Üniversitesi, SBE, Ekonometri A.B.D.

² Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, e-posta: sabriyegvn@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6461-2629>,

³ Sorumlu Yazar, Doç. Dr, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, e-posta: ecetin@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8108-1919>.

* Bu çalışma 2-4 Haziran 2016 tarihinde 17. Uluslararası Ekonometri, Yöneyim Araştırması ve İstatistik Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti bildiri özet kitabında basılmıştır.

1. GİRİŞ

Tedarik zinciri uygulamaları 1990'lı yıllarda gelişmiş ve günümüzde de yoğun ilgi görmeye devam etmektedir. Tedarikçi seçimi kararı ise tedarik zinciri içerisindeki ilişkileri doğrudan etkileyen bir karardır. Doğru yürütülen tedarikçi seçim süreci, tedarikçi firmalarının kurumsal performanslarını arttırmaya yönelik de katkı sağlamaktadır (Chang, Chang ve Wu, 2011, s. 1851). Konaklama işletmelerinde uygun tedarikçinin seçilmesi kararı işletmenin hizmet kalitesini arttıran kritik bir olgudur. Müşteri beklentilerinin çeşitlenmesi, rekabetin giderek artması sonucunda tüm sektörlerde olduğu gibi hizmet sektöründeki tedarikçi sayısında da artışlar olmuştur. Turizm işletmelerinde tedarikçi seçimi önemli bir yere sahiptir (Davras ve Karaatlı, 2014, s. 87). Kolay bir süreç gibi görünmesine rağmen binlerce farklı ürün ve hizmet kalemi ile ilgili olarak işletmelerin tedarikçilerle ilişki kurması, sözleşme yapması ve bu süreçlerin sürekli olarak gerçekleşiyor olması tedarikçi seçimi sürecini karmaşık bir hale getirmektedir (Uyar Oğuz ve Solmaz, 2019, s.376). Müşteri memnuniyetinin artmasında maliyet, kalite, süre gibi unsurların aynı anda sağlanmasının oldukça etkili olduğu yöneticiler tarafından görülmektedir. Böylece başarıyı elde etmek isteyen yöneticilerin birçok kriteri aynı anda ele alarak, doğru kararlar vermesi, işletmenin beklentileri, ihtiyaçları ve çıkarları için en uygun alternatifi belirlemeleri gerekmektedir.

İşletmenin çalışmak istediği tedarikçiyi seçerken birçok kriteri göz önünde bulundurması ve bir değerlendirme yapması gerekmektedir. İşletmeye düşük maliyetli, yüksek kaliteli ürün sağlayacak, iyi performans gösterecek tedarikçinin seçimi yöneticilerin vermesi gereken önemli kararlarından birisidir. Çoğu zaman bu kriterler birbiriyle çelişmekte ve karar verici bu karmaşık problem karşısında karar vermekte zorlanmaktadır. Alternatifler arasından bir seçim yapmak için birden fazla kriterin birlikte ele alındığı süreçler çok kriterli karar verme (ÇKKV) olarak adlandırılmaktadır. Tedarikçinin seçimi problemleri de hem nitel hem de nicel faktörleri içinde barındıran “çok kriterli karar verme” problemleri olarak ele alınmaktadır.

Tedarikçi seçimi problemi literatürde sıklıkla ele alınmakta ve farklı yöntemlerle seçim denemeleri yapılmaktadır. Bu yöntemler içerisinde çok kriterli karar verme yöntemlerinin sıklıkla çalışmalarda yer aldığı görülmektedir. Ele alınan çalışmalarda sadece tek bir yöntemin kullanımının yanı sıra birden fazla yöntemin bütünlüklü yapıda ya da karşılaştırmalı olarak da ele alındığı görülmektedir.

Bu çalışmada Bulanık AHP ve Hedef Programlama yöntemi bir arada kullanılarak tedarikçi seçim probleminin çözümü için bütünlüklü bir yaklaşım önerilmektedir. AHP kesin yargularla hareket ettiği için bunun yerine bulanık AHP kullanılmıştır. Böylece ikili karşılaştırmaların bir aralık üzerinden veya sözel olarak gerçekleştirilmesi sağlanarak sayılarla ifade edilemeyen nitelikteki faktörlerin bulanık sayılarla ifade edildiğinde daha gerçekçi sonuçlar vereceği düşünülmüştür. Belirsizlik bulunan ve kesinlik taşımayan çoğu gerçek yaşam problemlerinde klasik karar verme problemlerinin yetersiz kalabildiği ve bulanık karar verme yöntemlerinin kullanımının daha uygun olacağı görülmektedir. Bulanık AHP yönteminden elde edilen ağırlıklar Hedef Programlama yönteminin amaç fonksiyonunun oluşturulmasında sapma değişkenlerinin katsayıları olarak kullanılmıştır.

Çalışmada öncelikle tedarikçi seçimi problemlerinde ÇKKV yöntemlerinin kullanımı ile ilgili literatür araştırmasına yer verilmiş, daha sonra Bulanık AHP ve Hedef Programlama Yöntemleri anlatılmıştır. Son kısımda uygulama kısmına değinilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Tedarikçi seçimi ile ilgili literatürde yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde:

Dağdeviren ve Eren (2001), tedarikçi seçiminde 0-1 hedef programlama yöntemini kullanmış ve kriterlerin göreceli önceliklerini AHP kullanarak kısıtlara dâhil etmişlerdir. Kahraman, Cebeci ve Ulukan (2003) belirledikleri kriterler ışığında en iyi tedarikçi firma seçiminde bulanık AHP yönteminin kullanımını göstermişlerdir. Çebi ve Bayraktar (2003) tedarikçilerin göreceli ağırlıklarının hesaplanmasında AHP'den faydalanmıştır. Elde edilen ağırlıklar hedef programlama modelinin girdileri olarak kullanılarak üretim miktarlarının hesaplanmasında kullanılmıştır. Wang, Huang, ve Dismukes (2004, 2005) yıllarında yaptıkları çalışmada ve Perçin'in (2006) çalışmasında da AHP ile hedef programlama yöntemlerinin tedarikçi seçiminde kullanıldığı görülmektedir. Dağdeviren ve Eraslan (2008), Promethee Yöntemini tedarikçi seçiminde kullanmışlardır. Promethee yöntemi kullanılarak yapılan tedarikçi seçiminin tedarikçilerin değerlendirilmesinde kullanılan her bir faktör için, farklı bir tercih fonksiyonunun kullanılabilmesi ve alternatiflere ilişkin kısmi ve tam sıralamaların elde edilmesi konularında üstünlük taşıdığını belirtmişlerdir. Bu sayede tedarikçi seçiminde etkinlik ve doğruluğun artırıldığı vurgulanmıştır.

Özdemir ve Seçme (2009), tedarikçi seçiminde işletmede karar sahibi olan kişilerin grupça değerlendirme yapmasının öneminden bahsederek bulanık TOPSIS yöntemiyle tedarikçi seçimi problemini ele almışlardır. Sanayei, Mousavi ve Yazdankhah (2010) ve Akyüz'ün (2012) çalışmalarında tedarikçi seçiminde bulanık VIKOR yönteminin kullanılması üzerinde durulmaktadır. Diğer çok kriterli karar verme yöntemleriyle kıyaslandığında nispeten daha yeni uygulamalara sahip olan yöntem, alternatifleri birbirleriyle çelişen kriterler altında sıralayarak uzlaşık çözümü bulmaya imkân tanımaktadır. AHP'den elde edilen ağırlıklar hedef programlama modelin hedef kısıt ağırlığı olarak kullanılmıştır. Çakin ve Özdemir (2013) tedarikçi seçiminde hem nicel hem nitel birçok kriterin aynı anda dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Çalışmalarında Analitik Ağ Süreci (ANP) ile ELECTRE yöntemlerini bir arada kullanmışlardır. Davras ve Karaatlı (2014) çalışmalarında Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ile Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci (BAHP) yöntemlerini uygulayarak bu yöntemlerin sonuçlarını karşılaştırarak yorumlamışlardır. Junior, Osiro ve Carpinetti (2014) özellikle grup kararı verilmesi gereken yerlerde ve belirsizlik altında Bulanık AHP ile Bulanık TOPSIS yöntemlerini uygulayarak sonuçları karşılaştırmışlardır. Bulanık TOPSIS yönteminin alternatiflerde ve kriterlerde değişiklik olması durumunda, kriter ve alternatif tedarikçi sayısındaki artış ya da azalışta daha kolay adapte olabilir olduğunu belirtmişlerdir. Özder ve Eren (2016), tedarikçi seçiminde analitik ağ süreci kullanarak ağırlıkları belirledikten sonra hedef programlama yöntemiyle tedarikçi seçim problemi çözümünü ele almışlardır. Gümüş vd. (2017), Alanya bölgesindeki 4 yıldızlı ve 5 yıldızlı iki otel için tedarikçi seçiminde önemli olan kriterlerin belirlenmesinde AHP yöntemini kullanmışlardır.

3. ARAŞTIRMA

Uygun tedarikçinin seçim problemi birçok kriteri içinde barındırmaktadır. Bu nedenle sadece sezgilere ve geçmiş tecrübelerle göre çözüm bazen yetersiz kalmaktadır. İşletmelerin bu tip problemlerin çözümünde bir takım sistematik ve bilimsel yöntemleri kullanmalarının daha doğru sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Bu çalışma ile faaliyetini Antalya'da sürdüren beş yıldızlı bir konaklama işletmesi ele alınarak tedarikçi seçimi problemine bilimsel bir yaklaşım önerilmiştir. Uygun tedarikçinin seçiminde göz önüne alınan kriterlerin ağırlıkları bulanık analitik hiyerarşi süreci ile belirlenmiş daha sonra bu ağırlıklar kullanılarak hedef programlama yöntemiyle alternatifler arasından seçim yapılmıştır

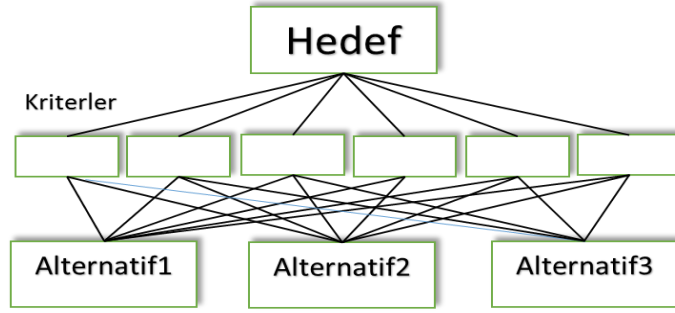

3.1. Araştırmanın Yöntemi

3.1.1. Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci (BAHP)

Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), tercihler veya alternatiflerin göreceli karşılaştırmalarının yapılandırılması ve değerlendirilmesi ile yöneticilerin daha etkili kararlar vermesine yardımcı olmak için geliştirilmiş bir yöntemdir. Basit ve kullanışlı olması sebebiyle yöneticiler ve araştırmacılar tarafından benimsenmektedir. Temel olarak AHP karmaşıklığa sistemsel yaklaşmakta, ölçümlerde ve dereceleme işlemlerinde karar vericiye yardımcı olmakta ve birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu özellikler ve kanıtlanmış başarısı sayesinde bu yöntem birçok alanda kabul görmüştür. Bunun yanında sonuçları beklentiler ve yönetici algısı doğrultusunda oluşturması yöntemin en büyük artılarından biridir (Bhushan ve Rai, 2004; Handfield, Walton, Sroufe ve Melnyk 2002, s. 72).

Şekil 1’de AHP’nin hiyerarşik yapısı görülmektedir (Saaty ve Vargas, 2001). Hiyerarşinin üst kısmında en iyi kararı ya da en iyi alternatifi seçme gibi bir hedef bulunmaktadır. Altında kriterler ve en alt seviyede karar alternatifleri veya seçenekler bulunmaktadır.

Şekil 1. Hiyerarşik Yapı

Kaynak: (Saaty ve Vargas, 2001, s. 3).

Analitik Hiyerarşi Yöntemi, kesin yargılar üzerinden hareket eder. Fakat karşılaştırma sürecinin yapısı nedeniyle karar vericiler için ikili karşılaştırmaların sabit bir değer olarak belirlenmesi yerine bir aralık üzerinden ifade etmeleri veya sözel olarak gerçekleştirmeleri tercih edilmektedir (Akman ve Alkan, 2006, s. 31). Karar vericiler için, sabit değerlerle karar verme yerine aralıklı değerlerle karar verme daha kolay gelmektedir (Kahraman ve Yavuz, 2010, s. 342). Güvenlik, riske eğilim, çalışanlar arasındaki ilişki, uyum gibi kavramlar sayısal değerlerle ifade edilemeyecek nitelikte olduğundan sayısal değerler yerine bulanık sayılarla ifade edildiğinde daha gerçekçi sonuçlar vermektedir (Dağdeviren, Yüksel ve Kurt, 2008, s. 771). AHP’ nin amacı uzman görüşlerinden faydalanmak olsa da hâlâ insan düşünce sitilini tam olarak yansıtamadığı düşünülmektedir. Bu nedenle Bulanık AHP (BAHP) geliştirilmiştir (Seçme ve Özdemir, 2008, s. 177).

Klasik Analitik Hiyerarşi Süreci’nde olduğu gibi Bulanık Analitik Hiyerarşi sürecinde de uzman görüşlerine dayanan önceliklerin belirlenmesi ile başlanmaktadır. Fakat bu öncelikler, uzmanların tecrübesinden en etkin şekilde yararlanmak için insan düşüncesine yakın ifadelerle mekanizmaya dâhil edilmektedir. Bulanık aritmetiğin kullanılması sonucu, her bir kriterin elde edilen değerlerini bir araya getirmek amacı ile bir ağırlık vektörleri serisi hesaplanmaktadır (Kahraman, Cebeci ve Ruan, 2004, s. 173).

Bu yöntem, amaca yönelik olarak karar tercihlerinin belirlenmesinde yol gösterici bir yöntemdir. Ayrıca anlaşılması rahat ve uygulanması kolay olduğu için ve tercihlerin nicel olarak ölçülebilmesine imkân tanıdığından literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Yöntemde, AHP ayırıştırma temelleri, ikili karşılaştırmalar, öncelik vektör oluşumu ve sentezi gibi tüm adımlar bulunmaktadır (Seçme ve Özdemir, 2008, s. 177). Bulanık modellerde kullanılan dilsel ölçekler bulanık evreni temsil etmektedir. Bulanık evren, dilsel değişkenlerinden türetilen değerlerden oluşmaktadır (Cox, 1994, s. 213). Uygulanan yöntemde göre Bulanık AHP’de farklı ölçek çeşitleri mevcuttur. Tablo 1’de gösterilen Bulanık üçgensel sayılardan oluşan ölçek literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır (Kahraman ve diğerleri, 2004, s. 171).

Tablo 1. Bulanık Önem Dereceleri Ölçeği

Açıklama	Önem Derecesi	Önem Derecesi Eşleniği
Eşit Önemli	(1,1,1)	(1,1,1)
Daha Önemli	(2/3, 1, 3/2)	(2/3, 1, 3/2)
Çok Daha Önemli	(3/2, 2, 5/2)	(2/5, 1/2, 2/3)
Çok Fazla Önemli	(5/2, 3, 7/2)	(2/7, 1/3, 2/5)
Kesin Önemli	(7/2, 4, 9/2)	(2/9, 1/4, 2/7)

Gerçek yaşam problemlerinde belirsizlik durumları ve kesin olmayan durumlar yer aldığı için bulanık karar verme yöntemlerinin kullanılması önerilmektedir (Wang, Luo, ve Zhongsheng, 2008). Bu çalışmada da Bulanık AHP yönteminin kullanımı tercih edilmiştir.

3.1.2. Hedef Programlama

Hedef Programlama yöntemi Charnes ve Cooper (1955) tarafından ortaya çıkarılmış ve sonrasında Lee (1972), Ignizio (1985), Tamiz, Jones ve Romero (1998) ve Romero (2001) tarafından geliştirilmiştir. Günümüzde en yaygın kullanılan çok amaçlı programlama tekniklerinden biri haline gelmiştir. Doğrusal Programlama yönteminde tek bir amaç fonksiyonu optimize edilmekte iken birden fazla amaç söz konusu olduğu durumda çok amaçlı programlamaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Hedef Programlama temel ilkesi gereği her bir amaç için karar vericiden ulaşılmak istenen hedef değerler belirlemesini istemektedir. Daha sonra amaçların her biri birer kısıt haline dönüştürülerek varsa önem sıralarına göre hedeflerden sapmalar minimize edilmeye çalışılır. Bu yöntemde amaçların öncelikleri belirlenip bu önceliklere göre optimal çözüme gidilmekte ayrıca birbirine zıt olan amaçlar amaç fonksiyonunda aynı anda yer alabilmektedir. Hedefler tam olarak sağlanmasa bile her zaman bir çözüm elde edilmekte ve hedeflere ulaşıp ulaşılmadığına sapma değişkenlerine (hedeflenen değer ile gerçekleşen değer arasındaki fark sapma olarak adlandırılmaktadır) bakılarak karar verilmektedir (Dağdeviren, Akay ve Kurt, 2004, s. 91).

Bir Hedef Programlama modelinde beş bileşen bulunabilmektedir. Bu bileşenler, karar değişkenleri, sapma değişkenleri, sistem kısıtları, hedef kısıtları ve amaç fonksiyonudur (Öztürk, 2016). Doğrusal Hedef Programlamanın matematiksel modelinde amaç fonksiyonu, kısıtlar ve negatif olmama koşulları bulunur ve aşağıdaki gibi ifade edilir (Ghosh, Sharma ve Mattison, 2005, s. 2).

$$\text{Min } Z = \sum_{k=1}^K \sum_{i=1}^I P_k (w_k^+ d_i^+ + w_k^- d_i^-) \quad (3.1)$$

$$\sum_{i=1}^n a_{ij} x_j - d_i^+ + d_i^- = b_i \quad i = 1, 2, \dots, I \quad (3.2)$$

$$d_i^- \cdot d_i^+ = 0$$

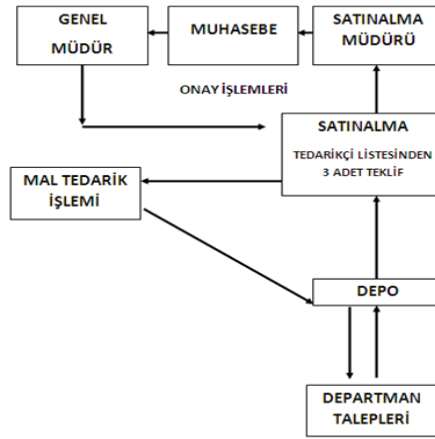
$$x_j, d_i^-, d_i^+, w_k^+, w_k^- \geq 0$$

burada P_k , k . önceliğin önem seviyesini ($P_k \gg \gg P_{k+1}$); w_k^+ , w_k^- , k . öncelik için karar verici tarafından belirlenen ağırlık değerlerini; d_i^- , d_i^+ , i . Hedefin negatif ve pozitif sapma değişkenlerini a_{ij} , i . hedefte x_j 'ye ilişkin teknolojik katsayıları ve b_i , i hedefinin değerini ifade etmektedir.

4. UYGULAMA

Konaklama işletmelerinde satın alma süreci merkezi satın alma ve bölgesel satın alma olarak adlandırılan iki süreçle ele alınmaktadır. Merkezi satın alma süreci, zincir konaklama işletmelerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Oluşturulan satın alma merkezinde teknik işler direktörü, satın alma müdürü, satın alma müdür yardımcısı, teknik satın alma şefi, depo şefleri, tesellüm sorumlusu, depo portörü gibi elemanlar bulunmaktadır (Davras ve Karaath, 2014, s. 90).

Bu çalışmada ele alınan konaklama işletmesinde satın alma süreci Şekil 2'de görüldüğü gibi işlemektedir. Tesisteki satın alma talepleri depo tarafından mevcut bilgisayar sistemi üzerinden yapılmaktadır. İlk olarak departmanlar tanımlanmış malzeme taleplerini elektronik ortamda belirtmekte daha sonra depo tarafından depo stok seviyelerine göre talep edilen ürünler satın alma departmanına bildirilmekte ve bir gün sonra değerlendirmeye alınmaktadır. İşletme tabanlı tüm faaliyetlerin satın alınması öncelikle satın alma müdürünün onayı ile ardından muhasebe müdürü ve genel müdür onayları ile gerçekleşmektedir (Ünal, 2015).

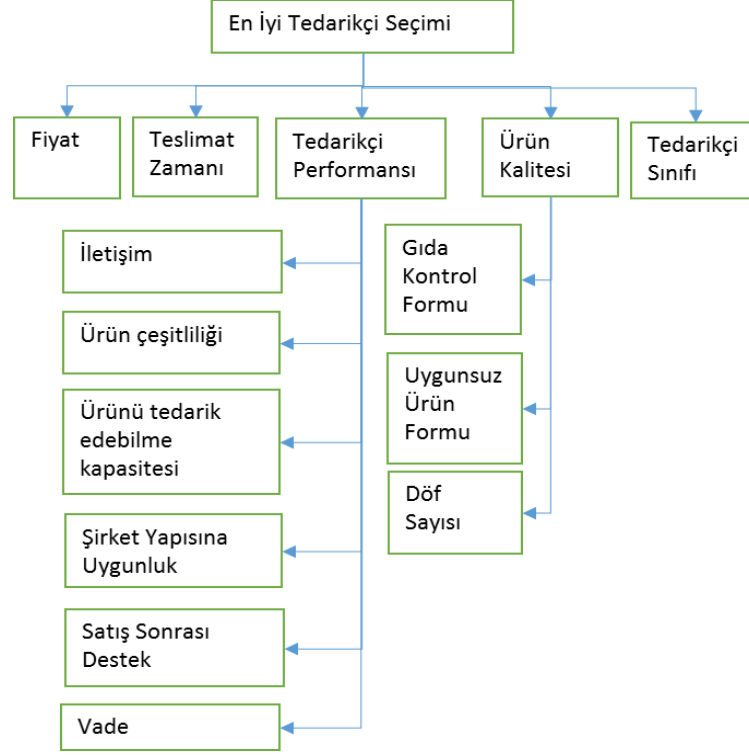
Şekil 2. Satın Alma Süreci Akış Planı

Kaynak: (Ünal, 2015)

Uygun tedarikçinin seçiminde ele alınması gereken ilk aşama kriterlerin belirlenmesidir. Doğru kriterleri seçmek oldukça önemlidir, fakat seçilen kriterlerin işletme yapısına uygunluğu ve bu kriterlerin gerektirdiği verilerin minimum çaba sarf ederek sisteme dâhil edilmesi çok daha önemlidir. Bu noktada özellikle nicel kriterler, sistemde hali hazırda kullanılan formlarda yer alan veriler dikkate alınarak seçilmiştir. Uygulamada sektörün özellikleri dikkate alınarak uzmanlarla yapılan görüşmeler, literatürde sık kullanılan kriterler ve konaklama işletmelerinde kullanılan prosedürler incelenerek beş ana başlık altında toplanmıştır. Bu kriterler; fiyat, teslim zamanı,

tedarikçi sınıfı, ürün kalitesi ve tedarikçi sınıfıdır. Ayrıca ürün kalitesi ile tedarikçi performansı ana kriterlerine ait toplam dokuz alt kriter belirlenmiştir.

Çalışmada ele alınan kriterler Şekil 3'de verilmiştir. Tedarikçi performansı kendi içinde 5 alt kritere, ürün kalitesi de 3 alt kritere ayrılmaktadır.

Şekil 3. Tedarikçi Seçme Kriterleri

Kaynak: (Ünal, 2015)

Fiyat: Literatür incelendiğinde en popüler kriterdir. Fiyat kriteri nicel bir değişken olduğundan verilen kararlara objektif olma özelliği kazandırmaktadır.

Teslimat zamanı: Otel işletmelerinin vereceği hizmeti doğru zamanda verebilmesi için malzeme tedarik eden firmaların ürünleri doğru zamanda teslim etmesi gerekmektedir.

Tedarikçi performansı: Tek bir değerle ifade edilemediğinden alt kriterler bazında değerlendirilmektedir. Tedarikçiler belirli periyotlarla değerlendirme formları aracılığıyla otel yönetimi tarafından değerlendirilmektedir.

Ürün kalitesi: Otel işletmesinin müşteri memnuniyetinin sürekliliği için satın alınan ürünleri kaliteli ve aynı standartlarda sağlaması gerekmektedir. Ürün kalitesi kalite sisteminde var olan gıda kontrol formları, uygunsuz ürün formu, DÖF sayısı gibi formlarla nicel olarak sisteme dâhil edilmektedir.

Tedarikçi sınıfı: Otel işletmesi belirli dönemlerde toplantılar yapıp çalıştığı tedarikçilerle çeşitli anlaşmalar yaparak onları kendi aralarında “onaylı”, “alternatif” “onaysız”, “yasak grup” şeklinde gruplandırmakta ve puanlamaktadır.

4.1. Bulanık AHP İle Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Kriterler belirlendikten sonra dilsel ölçek kullanılarak otel yöneticileri tarafından ana ve alt kriterlerin ikili karşılaştırmaları yapılmıştır. Probleme öncelikle ana kriterlerin karşılaştırmaları ile başlanarak hiyerarşinin alt düzeylerine inilmiştir. Kriterlerin karşılaştırılması için Şekil 4'de verilen form, değerlendirme komisyonu tarafından doldurulmuştur.

Ana Tablo		Kesin Önemli	Çok Fazla Önemli	Çok Daha Önemli	Daha Önemli	Eşit Önemli	Daha Önemli	Çok Daha Önemli	Çok Fazla Önemli	Kesin Önemli	
		Fiyat									
Fiyat											Tedarikçi Performansı
Fiyat											Ürün Kalitesi
Fiyat											Tedarikçi Sınıfı
Teslimat Zamanı											Tedarikçi Performansı
Teslimat Zamanı											Ürün Kalitesi
Teslimat Zamanı											Tedarikçi Sınıfı
Tedarikçi Performansı											Ürün Kalitesi
Tedarikçi Performansı											Tedarikçi Sınıfı
Ürün Kalitesi											Tedarikçi Sınıfı

Şekil 4. Ana Kriter Formunun Ekran Görüntüsü

Kaynak: (Ünal, 2015)

Form içerisinde yer alan değerler Tablo 2'de matris şeklinde gösterilmiştir. Ele alınan çalışmada Tablo 1'de ki ölçekten yararlanılmıştır.

Tablo 2: Ana Kriterler İçin Karşılaştırma Matrisi

	Fiyat	Teslim Zamanı	Tedarikçi Performansı	Ürün Kalitesi	Tedarikçi Sınıfı
Fiyat	(1,1,1)	(2/3,1,3/2)	(5/2,3,7/2)	(1,1,1)	(2/3,1,3/2)
Teslim Zamanı	(2/3,1,3/2)	(1,1,1)	(3/2,2,5/2)	(2/9,1/4,2/7)	(2/3,1,3/2)
Tedarikçi Performansı	(2/7,1/3,2/5)	(2/5,1/2,2/3)	(1,1,1)	(2/7,1/3,2/5)	(2/3,1,3/2)
Ürün Kalitesi	(1,1,1)	(7/2,4,9/2)	(5/2,3,7/2)	(1,1,1)	(3/2,2,5/2)
Tedarikçi Sınıfı	(2/3,1,3/2)	(2/3,1,3/2)	(2/3,1,3/2)	(2/5,1/2,2/3)	(1,1,1)

Bu çalışmada; Chang'in bulanık genişletilmiş yöntemine göre elde edilen bulanık karşılaştırma değerleri, Kareli Ortalama yöntemi kullanılarak sıralanmıştır. Ana kriterlerin ağırlıklarının hesaplanması için yapılan işlemler aşağıda örnek olması amacıyla özetlenmektedir.

Tablo 2'ye göre Excel programı kullanılarak yuvarlamalar sonucunda elde edilen yapay değerler:

$$SFiyat = (5.83, 7.00, 8.50) \times (0.03, 0.03, 0.04) = (0.15, 0.23, 0.33)$$

$$ST.Zamanı = (4.06, 5.25, 6.79) \times (0.03, 0.03, 0.04) = (0.11, 0.17, 0.27)$$

$$ST.Performansı = (2.64, 3.17, 3.97) \times (0.03, 0.03, 0.04) = (0.07, 0.10, 0.16)$$

$$SÜrün Kalitesi = (9.50, 11.00, 12.50) \times (0.03, 0.03, 0.04) = (0.25, 0.36, 0.49)$$

$$ST.Sınıfı = (3.40, 4.50, 6.17) \times (0.03, 0.03, 0.04) = (0.09, 0.15, 0.24)$$

Elde edilen bu vektörler kareli ortalama yöntemiyle sıralandığında,

$$K(S_{Fiyat}) = \sqrt{\frac{(0.15)^2 + (0.23)^2 + (0.33)^2}{3}} = 0.25$$

$$K(S_{T.Zaman}) = \sqrt{\frac{(0.11)^2 + (0.17)^2 + (0.27)^2}{3}} = 0.19$$

$$K(S_{T.Performansı}) = \sqrt{\frac{(0.07)^2 + (0.10)^2 + (0.16)^2}{3}} = 0.11$$

$$K(S_{Ürün Kalitesi}) = \sqrt{\frac{(0.25)^2 + (0.36)^2 + (0.49)^2}{3}} = 0.38$$

$$K(S_{T.Sınıfı}) = \sqrt{\frac{(0.09)^2 + (0.15)^2 + (0.24)^2}{3}} = 0.17$$

değerleri elde edilir. Elde edilen bu değerlere göre ağırlık vektörü

$W' = (0.25, 0.19, 0.11, 0.38, 0.17)^T$ olarak bulunur. Bu vektör normalize edildiğinde ise kriterlerin ağırlıkları, $W = (0.23, 0.17, 0.10, 0.35, 0.15)^T$ olmaktadır.

Bulunan değerlerin tutarlı olup olmadığını kontrol etmek gerekmektedir. Bu işlem için ikili karşılaştırma matrisini oluşturan bulanık sayılara durulaştırma işlemi yapılması gerekmektedir. Durulaştırılmış sayılar aşağıdaki matriste verilmiştir:

$$\begin{bmatrix} 1.00 & 1.03 & 3.00 & 1.00 & 1.03 \\ 1.03 & 1.00 & 2.00 & 0.25 & 1.03 \\ 0.34 & 0.51 & 1.00 & 0.34 & 1.03 \\ 1.00 & 4.00 & 3.00 & 1.00 & 2.00 \\ 1.03 & 1.03 & 1.03 & 0.51 & 1.00 \end{bmatrix}$$

Elde edilen bu matris ile ağırlık vektörü çarpılarak aşağıdaki gibi bir vektör elde edilmektedir.

$$\begin{bmatrix} 1.00 & 1.03 & 3.00 & 1.00 & 1.03 \\ 1.03 & 1.00 & 2.00 & 0.25 & 1.03 \\ 0.34 & 0.51 & 1.00 & 0.34 & 1.03 \\ 1.00 & 4.00 & 3.00 & 1.00 & 2.00 \\ 1.03 & 1.03 & 1.03 & 0.51 & 1.00 \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} 0.23 \\ 0.17 \\ 0.10 \\ 0.34 \\ 0.15 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1.22 \\ 0.86 \\ 0.54 \\ 1.88 \\ 0.85 \end{bmatrix}$$

Elde edilen vektör ağırlık vektörünün elemanlarına bölündükten sonra elde edilen değerlerin aritmetik ortalaması alınır aşağıdaki sonuç bulunur.

$$\lambda_{max} = \left(\frac{1.22}{0.23} + \frac{0.86}{0.17} + \frac{0.54}{0.10} + \frac{1.88}{0.34} + \frac{0.85}{0.15} \right) / 5 = 5.35$$

n matris boyutunu göstermek üzere, tutarlılık indeksi formülü kullanılarak hesaplandığında $CI = (5.35 - 5) / (5 - 1) = 0.077$ değeri bulunur. Bu değer ilgili tesadüfiliği gösteren değere bölünmesiyle tutarlılık oranı $T.O = 0.077 / 1.12 = 0.069$ olarak bulunur. Tutarlılık oranının 0.10'dan küçük olması verilerin tutarlı olduğu anlamına gelmektedir.

Tedarikçi seçiminde dikkat edilmesi gerektiğine inanılan tüm ana kriterlere ve alt kriterlere ait göreceli ağırlıklar yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda yukarıdaki yönteme göre hesaplanarak Tablo 3'de özetlenmiştir (Ünal, 2015).

Tablo 3: Kriterler ve Hesaplanan Ağırlıklar

Kriterler		Ağırlıklar	
Fiyat (F)		0,23	
Teslim Zamanı (TZ)		0,17	
Tedarikçi Sınıfı (TS)		0,15	
Ürün Kalitesi (ÜK)	Gıda Kontrol Formu (GKF)	0,06	0,35
	Uygunuz Ürün Formu (UÜF)	0,11	
	Döf Sayısı (DÖF)	0,18	
Tedarikçi Performansı (TP)	İletişim (İ)	0,02	0,10
	Ürün Çeşitliliği (ÜÇ)	0,01	
	Tedarik kapasitesi (TK)	0,01	
	Şirket Yapısına Uygunluk (ŞYU)	0,02	
	Satış Sonrası Destek (SSD)	0,03	
	Vade (V)	0,01	
Toplam		1,00	

Ana kriterlerin karşılaştırma sonuçlarına göre, önem dereceleri yüzde olarak ifade edildiğinde ele alınan konaklama işletmesi için fiyatın %23, teslim zamanının %17, tedarikçi sınıfının %15, ürün kalitesinin %35 ve tedarikçi performansının %10 öneme sahip olduğu görülmektedir. Ürün kalitesi ana kriteri içerisinde DÖF sayısının, tedarikçi performansı kriteri içerisinde ise satış sonrası desteğin daha ağırlıklı olduğu görülmektedir.

4.2. Hedef Programlama İle Tedarikçi Seçimi

Çalışmada Hedef Programlama Yöntemi ile bir konaklama işletmesinin belli bir gıda ürün grubu için tedarikçi seçimi problemi ele alınmaktadır. Uygulanan yöntemle 8 tedarikçi arasından hangisinin seçilmesi gerektiğine karar verilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla Bulanık AHP uygulaması neticesinde elde edilen kriter ağırlıkları Hedef Programlama modelinin amaç fonksiyonunun oluşturulmasında sapma değişkenlerin katsayısı olarak kullanılmıştır. Modelde her bir kriter bir hedef olarak belirlenmiştir.

Her bir kriter için işletme tarafından belirlenen hedefler ve ele alınan 8 tedarikçinin (T1, T2, T3, T4, T5, T6, T7, T8) bu kriterler kapsamında değerlendirmeleri Tablo 4'de görülmektedir.

Tablo 4: Kriterlere Bağlı Hedef Değerler ve Tedarikçilerin Verileri

	F (%)	TZ (%)	TS (sayı)	Ürün Kalitesi (ÜK)			Tedarikçi Performansı (TP)					
				GKF (sayı)	UÜF (sayı)	DÖF (sayı)	İ (%)	ÜÇ (%)	TK (%)	ŞYU (%)	SSD (%)	V (%)
Hedef	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Min	Min	Min	Min	Min	Min
	130	20	2	10	5	0	60	60	60	60	60	60
T1	110	3	0	8	3	6	90	80	80	90	100	80
T2	108	5	1	2	0	0	90	90	100	80	100	70
T3	100	6	1	1	0	0	50	90	100	60	60	100
T4	103	10	1	9	4	5	90	80	80	70	60	90
T5	105	12	0	4	1	2	100	100	90	100	90	60
T6	117	8	2	2	4	2	80	80	80	80	90	90
T7	132	0	0	0	0	0	100	100	100	100	100	100
T8	112	2	3	1	4	2	80	80	80	80	80	80

Tablo 4'e bağlı olarak oluşturulan hedef programlama modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Amaç Fonksiyonu:

$$\begin{aligned} \text{Min } Z = & 0,23 d_1^+ + 0,17 d_2^+ + 0,15 d_3^+ + 0,06 d_4^+ + 0,11 d_5^+ + 0,18 d_6^+ \\ & + 0,02 d_7^- + 0,01 d_8^- + 0,01 d_9^- + 0,02 d_{10}^- + 0,03 d_{11}^- + 0,01 d_{12}^- \end{aligned}$$

Kısıtlar:

Fiyat kısıtı:

$$1.10T_1 + 1.08T_2 + 1T_3 + 1.03T_4 + 1.05T_5 + 1.17T_6 + 1.32T_7 + 1.12T_8 - d_1^+ + d_1^- = 1.30$$

Teslim zamanı kısıtı:

$$0.03T_1 + 0.05T_2 + 0.06T_3 + 0.10T_4 + 0.12T_5 + 0.08T_6 + 0T_7 + 0.02T_8 - d_2^+ + d_2^- = 0.2$$

Tedarikçi sınıfı kısıtı:

$$0T_1 + 1T_2 + 1T_3 + 1T_4 + 0T_5 + 2T_6 + 0T_7 + 3T_8 - d_3^+ + d_3^- = 2$$

Gıda kontrol formu kısıtı:

$$8T_1 + 2T_2 + 1T_3 + 9T_4 + 4T_5 + 2T_6 + 0T_7 + 1T_8 - d_4^+ + d_4^- = 10$$

Uygunsuz ürün formu kısıtı:

$$3T_1 + 0T_2 + 0T_3 + 4T_4 + 1T_5 + 4T_6 + 0T_7 + 4T_8 - d_5^+ + d_5^- = 5$$

DÖF sayısı kısıtı:

$$6T_1 + 0T_2 + 0T_3 + 5T_4 + 2T_5 + 2T_6 + 0T_7 + 2T_8 - d_6^+ + d_6^- = 0$$

İletişim kısıtı:

$$0.9T_1 + 0.9T_2 + 0.5T_3 + 0.9T_4 + 1T_5 + 0.8T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_7^+ + d_7^- = 0.6$$

Ürün çeşitliliği kısıtı:

$$0.8T_1 + 0.9T_2 + 0.9T_3 + 0.8T_4 + 1T_5 + 0.8T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_8^+ + d_8^- = 0.6$$

Tedarikçi kapasitesi kısıtı:

$$0.8T_1 + 1T_2 + 1T_3 + 0.8T_4 + 0.9T_5 + 0.8T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_9^+ + d_9^- = 0.6$$

Şirket yapısına uygunluk kısıtı:

$$0.9T_1 + 0.8T_2 + 0.6T_3 + 0.7T_4 + 1T_5 + 0.8T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_{10}^+ + d_{10}^- = 0.6$$

Satış sonrası destek kısıtı:

$$1T_1 + 1T_2 + 0.6T_3 + 0.6T_4 + 0.9T_5 + 0.9T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_{11}^+ + d_{11}^- = 0.6$$

Vade kısıtı:

$$0.8T_1 + 0.7T_2 + 1T_3 + 0.9T_4 + 0.6T_5 + 0.9T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_{12}^+ + d_{12}^- = 0.6$$

$$T_1 + T_2 + T_3 + T_4 + T_5 + T_6 + T_7 + T_8 = 1$$

$$T_i = \begin{cases} 1 & \text{i. tedarikçinin seçilme durumu} \\ 0 & \text{i. tedarikçinin seçilmeme durumu} \end{cases} \quad i=1,2,3,4,5,6,7,8$$

$$d_i^+, d_i^- \geq 0$$

d_i^+ : i. hedefe ait pozitif sapma değişkeni

d_i^- : i. hedefe ait negatif sapma değişkeni

Oluşturulan hedef programlama modeli QM for Windows programında "Hedef Programlama" modülü kullanılarak çözüldüğünde tüm kriterler açısından T2 tedarikçisinin işletme için en uygun tedarikçi olduğu görülmüştür. Ayrıca $d_1^- = 0.22$, $d_2^- = 0.15$, $d_3^- = 1$, $d_4^- = 8$, $d_5^- = 5$, $d_6^- = 0$, $d_7^+ = 0.3$, $d_8^+ = 0.3$, $d_9^+ = 0.4$, $d_{10}^+ = 0.2$, $d_{11}^+ = 0.4$, $d_{12}^+ = 0.1$ değerlerini almıştır. Bu sonuçlar tedarikçi seçiminde tüm hedeflerin tutturulduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ

Çalışmada bir otel işletmesi için Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci (BAHP) yönteminden elde edilen ağırlıkların kullanıldığı Hedef Programlama yöntemi ile uygun tedarikçinin seçilmesi önerilmektedir. Tedarikçi seçiminde dikkat edilmesi gereken en önemli konu işletme için önemli olan kriterlerin belirlenmesidir. Bu çalışmada, sektörün özellikleri dikkate alınarak uzmanlarla yapılan görüşmeler, Antalya'da konaklama işletmelerinin kullandığı prosedürler ve literatürde sıklıkla yer alan kriterler göz önünde bulundurularak beş ana kriter toplam dokuz alt kriter belirlenmiştir.

Ana kriterlerin ve alt kriterlerin ikili karşılaştırmalarında üçgensel bulanık ölçek kullanılmıştır. Otel yöneticileri tarafından yapılan bu ikili karşılaştırmalar neticesinde tedarikçi seçiminde otel tarafında önemli bulunan kriterlere ait göreceli ağırlıklar hesaplanmıştır. Uygulamada ele alınan konaklama işletmesi için en önemli kriterin ürün kalitesi olduğu (%34), Fiyatın ikinci sırada geldiği (%23) görülmüştür. Ele alınan problem gıda grubuna ait bir ürün olduğu için kalitenin daha önemli çıkması müşteri kaybetmemek isteyen oteller için doğal bir süreçtir. Çalışmada Teslim Zamanının %17, Tedarikçi Sınıfının %15 ve Tedarikçi Esnekliğinin %10'luk önem derecesine sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıca ürün kalitesi kriteri içerisinde düzeltici ve önleyici faaliyet (DÖF) sayısı kriterinin diğer alt kriterlere göre daha önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Tedarikçi performansını kriteri içerisinde ise satış sonrası destek kriterinin diğer alt kriterlerle karşılaştırıldığında daha önemli bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Kriterlere ait göreceli ağırlıklar Bulanık AHP ile yapılan analiz sonucunda belirlenmiştir. İşletmenin önem verdiği hususlara göre veya işletmenin yapısına göre kriterler farklılık gösterebilir. Farklı kriterlerin seçilmesi veya kriterlerin farklı işletmelerce değerlendirilmesi sonucunda farklı sonuçlara ulaşılabilir. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinden sonra işletmenin ulaşmak istediği hedef değerler saptanmış ve hedeflerden sapmaların toplamını minimize edecek çözüm belirlenmiştir. Hedef programlama modeli oluşturulurken kriterlerin her biri bir hedef olarak ele alınmıştır. Bulanık AHP yöntemiyle elde edilmiş olan göreceli ağırlıklar amaç fonksiyonunun oluşturulması esnasında katsayılar olarak kullanılmıştır. Modelde her bir kriter bir hedef olarak belirlenmiştir. Modelin çözülmesiyle belli bir gıda ürün grubu için hangi tedarikçinin seçilmesi gerektiğine karar verilmiştir.

Kullanılan Bulanık AHP ile Hedef Programlama Yöntemlerinin kullanıldığı bütünleşik yaklaşımın hem konaklama işletmeleri hem de farklı sektörlerde uygun tedarikçinin belirlenmesi sorununa fayda sağlayacağı ve yol göstereceği düşünülmektedir. Bulanık AHP yöntemi yerine farklı çok kriterli karar verme tekniklerinden faydalanarak da ağırlıklar belirlenebilir ve karşılaştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akman, G. ve Alkan, A. (2006), Tedarik zinciri yönetiminde Bulanık AHP yöntemi kullanılarak tedarikçilerin performansının ölçülmesi: otomotiv yan sanayinde bir uygulama., İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 5 (9), 23-46.
- Akyüz, G. (2012), Bulanık VIKOR yöntemi ile tedarikçi seçimi., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26(1), 197-214.
- Bhushan, N. ve Rai, K. (2004), Strategic decision making applying the Analytic Hierarchy Process., Springer-Verlag London Limited, London.

- Chang, B., Chang, C-W. ve Wu, C-H. (2011), Fuzzy DEMATEL method for developing supplier selection criteria., *Expert Systems with Applications*, 38(3), 1850-1858.
- Cox, E. (1994), *The fuzzy systems handbook.*, Academic Press, USA.
- Çakın, E. ve Özdemir, A. (2013), Tedarikçi seçim kararında Analitik Ağ Süreci (ANP) ve Electre yöntemlerinin kullanılması ve bir uygulama., *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 339-364.
- Çebi, F. ve Bayraktar, D. (2003), An integrated approach for supplier selection., *Logistics Information Management.*, 16(6), 395-400.
- Dağdeviren, M. ve Eren, T. (2001), Tedarikçi firma seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve 0-1 hedef programlama yöntemlerinin kullanılması., *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16(1), 41-52.
- Dağdeviren, M., Akay, D. ve Kurt, M. (2004), İş değerlendirme, faktör derece puanlarının belirlenmesinde Hedef Programlama yönteminin kullanılması., *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(1).
- Dağdeviren, M. ve Erarslan, E. (2008), PROMETHEE sıralama yöntemi ile tedarikçi seçimi., *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(1), 69-75.
- Dağdeviren, M., Yüksel, İ. ve Kurt, M. (2008), A Fuzzy Analytic Network Process (ANP) model to identify Faulty Behavior Risk (FBR) in work system., *Safety Science*, 46, 771-783.
- Davras, G. ve Karaatlı, M. (2014), Otel işletmelerinde tedarikçi seçimi sürecinde AHP ve BAHF yöntemlerinin uygulanması., *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 87-112.
- Ghosh, D., Sharma, D. K. ve Mattison, D. M. (2005), Goal programming formulation in nutrient management for rice production in West Bengal., *International Journal of Production Economics*, 95(1), 1-7.
- Gümüş M., Karabayır A.N., Güler T. ve Arslan G. (2017), Alanya otel işletmelerinde AHP Metodu ile tedarikçi seçimi, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 1(3), 1-14.
- Handfield, R., Walton S., Sroufe R. ve Melnyk S. (2002), Applying environmental criteria to supplier assessment: A study in the application of the Analytical Hierarchy Process., *European Journal of Operational Research*, 141(1), 70-87.
- Junior, F. R. L., Osiro, L., & Carpinetti, L. C. R. (2014). A comparison between Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS methods to supplier selection. *Applied Soft Computing*, 21, 194-209.
- Kahraman, C., Cebeci, U. ve Ulukan, Z. (2003), Multi-Criteria Supplier Selection using Fuzzy AHP, *Logistics Information Management*, 16(6), 382-394.
- Kahraman, C., Cebeci, U. ve Ruan, D. (2004), Multi-attribute comparison of catering service companies using Fuzzy AHP: the case of Turkey., *International Journal of Production Economics*, 87(2), 171-184.
- Kahraman, C. ve Yavuz, M. (2010), *Production engineering and management under fuzziness.*, Springer, Berlin.
- Özdemir, A. İ. ve N. Y. Seçme (2009), İki aşamalı stratejik tedarikçi seçiminin Bulanık TOPSIS yöntemi ile analizi., *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(2), 79-112.

- Özder, E. H. ve Eren, T. (2016), Çok ölçütlü karar verme yöntemi ve hedef programlama teknikleri ile tedarikçi seçimi. Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi, 4(3), 196-207.
- Öztürk, A. (2016) Yöneylem Araştırması, Ekin Yayın Dağıtım, Bursa
- Perçin, S. (2006) An Application of The Integrated AHP-PGP Model in supplier selection., Measuring Business Excellence, 10(4), 34-49.
- Romero, C. (2001). Extended lexicographic goal programming: a unifying approach., Omega, 29(1), 63-71.
- Saaty, T. ve Vargas, L. (2001), Models, methods, concepts and applications of the Analytic Hierarchy Process., Springer, New York.
- Sanayei, A., Mousavi, S. F. ve Yazdankhah, A. (2010), Group decision making process for supplier selection with VIKOR under fuzzy environment., Expert Systems with Applications, 37(1), 24-30.
- Seçme, N. ve Özdemir, A. İ. (2008), Bulanık Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile çok kriterli stratejik tedarikçi seçimi., Türkiye Örneği, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22(2), 175-191.
- Tamiz, M., Jones, D. ve Romero, C. (1998). Goal Programming for decision making: An overview of the current state-of-the-art. European Journal of operational research, 111(3), 569-581.
- Uyar Oğuz, H. ve Solmaz, S. A. (2019). Satınalma departman sorumlularının yiyecek-içecek tedarikçileriyle olan ilişkilerinin incelenmesi: Türkiye'deki beş yıldızlı otel işletmeleri üzerine bir araştırma. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7 (1), 375-396.
- Ünal, Z., (2015), Tedarikçi seçiminde bulanık AHP ve Taguchi kayıp fonksiyonunun kullanımı: Bir otel işletmesinde uygulama., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wang, G., Huang, S. H. ve Dismukes, J. P. (2004), Product-Driven Supply Chain Selection Using Integrated Multi-Criteria Decision-Making Methodology., International Journal of Production Economics, 91(1), 1-15.
- Wang, G., Huang, S. H., ve Dismukes, J. P. (2005), Manufacturing Supply Chain Design and Evaluation., The International Journal of Advanced Manufacturing Technology, 25(1-2), 93-100.
- Wang, Y. M., Luo, Y. ve Zhongsheng, H. (2008) On The Extent Analysis Method for Fuzzy AHP And Its Applications., European Journal of Operational Research, 186, 735-757.

SUMMARY

The decision to choose the appropriate supplier in accommodation business is a critical fact that increases the service quality of the hotel. Choosing the supplier to work with many criteria have to be considered and evaluated by the hotel management. Selection of supplier to with good performance providing low cost, high quality products to the hotel is one of the important decisions that managers have to make. Often these criteria contradict each other and the decision-

maker has difficulty deciding against this complex problem. Processes in which more than one criterion are considered together to make a choice among alternatives are called multi-criteria decision making. The supplier selection problems are also considered as “multi-criteria decision making” problems that include both qualitative and quantitative factors.

In this study, an integrated approach is proposed by using a combination of Fuzzy AHP and Goal Programming method for the supplier selection problem in a five star hotel located in Antalya. Because AHP acts with definite judgments, Fuzzy AHP was used to cope with uncertainty in supplier selection problems. Thus, it was thought that the factors that cannot be expressed in numbers would be more realistic when expressed in fuzzy numbers by ensuring binary comparisons performed verbally. It is seen that classical decision making problems may be insufficient in most real life problems with uncertainty, and the use of fuzzy decision making methods would be more appropriate. Weights obtained from Fuzzy AHP method were used as coefficients of deviation variables in constructing the objective function of Goal Programming method.

The first step in the selection of the appropriate supplier is to determine the criteria. Considering the characteristics of the hotel industry and procedures used in accommodation establishments, commonly used criteria in the literature were combined with criteria obtained from interviews with experts. Obtained criteria were collected under five main headings. These criteria are; price, delivery time, supplier class, product quality and supplier performance. In addition nine sub-criteria were determined for the product quality and supplier performance criteria.

The relative weights of all main criteria and sub-criteria to be considered in supplier selection problem are summarized in Table 1.

Table 1: Criteria and Calculated Weights

Criteria		Weights	
Price (P)		0,23	
Delivery time (DT)		0,17	
Supplier Class (SC)		0,15	
Product Quality (PQ)	Food Control Form (FCF)	0,06	0,35
	Unsuitable Product Form (UPF)	0,11	
	Number of CAPA Forms (CAPAF)	0,18	
Supplier Performance (SP)	Communication (C)	0,02	0,10
	Product Variety (PV)	0,01	
	Supply Capacity (SC)	0,01	
	Compliance with Company Structure (CCS)	0,02	
	After-Sale Support (ASS)	0,03	
	Payment Term (PT)	0,01	
Total		1,00	

According to the comparison results of the main criteria, when the importance is expressed as a percentage, it is seen that the price is 23%, the delivery time is 17%, the supplier class is 15%, the product quality is 35% and the supplier performance is 10%. It is seen that number of CAPA forms which is the sub-criteria of product quality and after-sales support which is the sub-criteria of supplier performance are the more weighted criteria.

After determining the weights of the criteria, the goal programming model was established. With the integrated methods discussed, it is tried to decide which of the 8 suppliers should be selected. For this purpose, weights of the criteria obtained with Fuzzy AHP were used as the coefficient of deviation variables in constructing the objective function of the Goal Programming model. In the

model, each criterion is defined as a goal. The goals determined for each criterion and the evaluations of the 8 suppliers (T1, T2, T3, T4, T5, T6, T7, T8) under these criteria are shown in Table 2.

Table 2: Target Values and Supplier Data Based on Criteria

	P (%)	DT (%)	SC (n)	Product Quality (PQ)			Supplier Performance (SP)					
				PCF (n)	UPF (n)	CAPAF (n)	C (%)	PV (%)	SC (%)	CCS (%)	ASS (%)	PT (%)
				Max	Max	Max	Min	Min	Min	Min	Min	Min
Goals	130	20	2	10	5	0	60	60	60	60	60	60
T1	110	3	0	8	3	6	90	80	80	90	100	80
T2	108	5	1	2	0	0	90	90	100	80	100	70
T3	100	6	1	1	0	0	50	90	100	60	60	100
T4	103	10	1	9	4	5	90	80	80	70	60	90
T5	105	12	0	4	1	2	100	100	90	100	90	60
T6	117	8	2	2	4	2	80	80	80	80	90	90
T7	132	0	0	0	0	0	100	100	100	100	100	100
T8	112	2	3	1	4	2	80	80	80	80	80	80

Based on Table 2, the target programming model is constructed as follows.

Objective Function:

$$\begin{aligned} \text{Min } Z = & 0,23 d_1^+ + 0,17 d_2^+ + 0,15 d_3^+ + 0,06 d_4^+ + 0,11 d_5^+ + 0,18 d_6^+ \\ & + 0,02 d_7^- + 0,01 d_8^- + 0,01 d_9^- + 0,02 d_{10}^- + 0,03 d_{11}^- + 0,01 d_{12}^- \end{aligned}$$

Constraints:

Price constraint:

$$1.10T_1 + 1.08T_2 + 1T_3 + 1.03T_4 + 1.05T_5 + 1.17T_6 + 1.32T_7 + 1.12T_8 - d_1^+ + d_1^- = 1.30$$

Delivery time constraint:

$$0.03T_1 + 0.05T_2 + 0.06T_3 + 0.10T_4 + 0.12T_5 + 0.08T_6 + 0T_7 + 0.02T_8 - d_2^+ + d_2^- = 0.2$$

Supplier class constraint:

$$0T_1 + 1T_2 + 1T_3 + 1T_4 + 0T_5 + 2T_6 + 0T_7 + 3T_8 - d_3^+ + d_3^- = 2$$

Food control form constraint:

$$8T_1 + 2T_2 + 1T_3 + 9T_4 + 4T_5 + 2T_6 + 0T_7 + 1T_8 - d_4^+ + d_4^- = 10$$

Unsuitable product form constraint:

$$3T_1 + 0T_2 + 0T_3 + 4T_4 + 1T_5 + 4T_6 + 0T_7 + 4T_8 - d_5^+ + d_5^- = 5$$

Capa forms number constraint:

$$6T_1 + 0T_2 + 0T_3 + 5T_4 + 2T_5 + 2T_6 + 0T_7 + 2T_8 - d_6^+ + d_6^- = 0$$

Communication constraint:

$$0.9T_1 + 0.9T_2 + 0.5T_3 + 0.9T_4 + 1T_5 + 0.8T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_7^+ + d_7^- = 0.6$$

Product Variety constraint:

$$0.8T_1 + 0.9T_2 + 0.9T_3 + 0.8T_4 + 1T_5 + 0.8T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_8^+ + d_8^- = 0.6$$

Supplier capacity constraint:

$$0.8T_1 + 1T_2 + 1T_3 + 0.8T_4 + 0.9T_5 + 0.8T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_9^+ + d_9^- = 0.6$$

Compliance with company structure constraint:

$$0.9T_1 + 0.8T_2 + 0.6T_3 + 0.7T_4 + 1T_5 + 0.8T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_{10}^+ + d_{10}^- = 0.6$$

After-sales support constraint:

$$1T_1 + 1T_2 + 0.6T_3 + 0.6T_4 + 0.9T_5 + 0.9T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_{11}^+ + d_{11}^- = 0.6$$

Payment Term constraint:

$$0.8T_1 + 0.7T_2 + 1T_3 + 0.9T_4 + 0.6T_5 + 0.9T_6 + 1T_7 + 0.8T_8 - d_{12}^+ + d_{12}^- = 0.6$$

$$T_1 + T_2 + T_3 + T_4 + T_5 + T_6 + T_7 + T_8 = 1$$

$$T_i = \begin{cases} 1 & \text{if supplier } i \text{ is selected} \\ 0 & \text{if supplier } i \text{ is not selected} \end{cases} \quad i=1,2,3,4,5,6,7,8$$

$$d_i^+, d_i^- \geq 0$$

d_i^+ : positive deviation variable of target i

d_i^- : negative deviation variable of target i

The goal programming model is solved in QM for Windows using “Goal Programming Module” and T2 supplier has been found to be the most suitable supplier for the hotel. Deviation variables were found as $d_1^- = 0.22$, $d_2^- = 0.15$, $d_3^- = 1$, $d_4^- = 8$, $d_5^- = 5$, $d_6^- = 0$, $d_7^+ = 0.3$, $d_8^+ = 0.3$, $d_9^+ = 0.4$, $d_{10}^+ = 0.2$, $d_{11}^+ = 0.4$, $d_{12}^+ = 0.1$. These results show that all goals have been achieved in supplier selection problem.

In this study, the relative weights of the criteria were determined by Fuzzy AHP technique. Criteria may differ according to structure of the hotel or management strategy. Different results can be achieved by selecting different criteria or evaluating the criteria by different management team. Integrated approach using Fuzzy AHP and Goal Programming Methods will benefit and guide the problem of identifying the appropriate supplier in both accommodation business and different sectors. Weights can be determined and comparisons can be made by using different multi-criteria decision making techniques instead of fuzzy AHP method.

ÇEVRE BİLİNCİ VE ALGILANAN YEŞİL OTEL UYGULAMALARININ YEŞİL OTELLERDE KALMA NİYETİ VE DAHA FAZLA ÖDEME NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ayşe Nevin SERT¹

Atıf/©: Sert, A.N. (2019). Çevre bilinci ve algılanan yeşil otel uygulamalarının yeşil otellerde kalma niyeti ve daha fazla ödeme niyeti üzerindeki etkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 205-222, doi: 10.17218/hititsosbil.538015.

Özet: Çevre kirliliği ile ilgili endişelerin artması ve otellerin çevre üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunun görülmesi ile birlikte otel endüstrisinin çevrenin korunmasına katkıda bulunma konusunda sorumluluklarının olduğu kabul edilmiştir. Bu çalışmada çevre bilincinin daha fazla ödeme niyeti ve kalma niyeti üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte yeşil otel uygulamaları ile çevresel bilincinin daha fazla ödeme niyeti ve kalma niyeti üzerindeki etkileri karşılaştırılmıştır. Ayrıca çevre bilinci ve yeşil otel uygulamalarının demografik özelliklere göre farklılıkları incelenmiştir. 400 kişiye uygulanan anket sonucunda çevre bilincinin yeşil otellerde kalma niyeti ile daha fazla ödeme niyetini olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Çevre bilincinin kalma niyeti ve daha fazla ödeme niyeti üzerinde algılanan yeşil otel uygulamalarına göre daha etkili olduğu görülmüştür. Bununla birlikte eğitim durumu yüksek kişilerin çevre bilincinin yüksek aynı zamanda yeşil otel uygulamalarına yönelik algılarının da olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Bilinci, Yeşil Otel Uygulamaları, Kalma Niyeti, Fazla Ödeme Niyeti

Citation/©: Sert, A.N. (2019). The effect of environmental consciousness and perceived green hotel applications on the intention to stay in green hotels and willingness to pay a premium. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 205-222, doi: 10.17218/hititsosbil.538015.

The Effect of Environmental Consciousness and Perceived Green Hotel Applications on The Intention to Stay in Green Hotels and Willingness to Pay A Premium

Abstract: Due to the concerns about environmental pollution increase and the raising awareness of the negative impacts of hotels on the environment it is recognized that the hotel industry has a responsibility to contribute to the protection of the environment. The aim of this study is to determine the effect of environmental consciousness on the intention to pay more and the intention to stay. Beside the effects of green hotel practices and environmental awareness on the intention to pay more and the intention to stay are compared. In addition, environmental awareness and green hotel applications were examined according to demographic characteristics. Results from 400 completed responses to a survey instrument revealed that environmental consciousness positively affects stay intention and willingness to pay a premium. It is also found that environmental consciousness was more influential than perceived green hotel applications in terms of stay intention and willingness to pay a premium. Regarding the demographic characteristics, female and higher educated persons are more inclined to be environmentally friendly.

Keywords: *Environmental Consciousness, Green Hotel Applications, Intention to Stay, Willingness to Pay a Premium*

1. GİRİŞ

Günümüzde sanayileşme ve ekonomik küreselleşmenin bir sonucu olarak çevre kirliliği oluşmaktadır. Hava ve su kirliliği, tarım alanları için yok edilen ormanlar, sera gazları, katı atık gibi sorunlar ve bunların sosyo - ekonomik etkileri bugünü ve geleceği olumsuz etkilemektedir (Sert, 2017, s. 3). Söz konusu olumsuz etkiler tüketicilerde çevre bilincinin güçlenmesini sağlamıştır. Çevreye daha çok önem vermeye başlayan tüketicilerin satın alma kararlarında çevreye karşı tutumlarının etkili olduğu görülmektedir. Her geçen gün daha fazla tüketici çevre hakkında endişe duymakta ve çevreden sorumlu olduklarına inanmaktadırlar dolayısıyla da çevreyi daha az etkileyen ürünleri satın almayı tercih etmektedirler (Huang ve diğerleri, 2014, s. 139). Tüketicilerin genel eğilimi turizm endüstrisini de etkilemiş olup, özellikle konaklama endüstrisinde çevresel koşulları iyileştirme çabaları ve sosyal sorumluluk bilinci hızla artmıştır. Çevresel kaygı konaklama endüstrisinde dayanıksız malların, enerji ve su kullanımının, hava kirliliğinin ve çevresel etkilerin azaltılmasını amaçlayan yeşil yönetim hareketine dönüşmüştür (Lee ve diğerleri, 2010). Buna bağlı olarak çevre dostu olarak bilinen yeşil oteller yaygınlaşmaya başlamıştır (Han ve Chan, 2013, s. 339). Green Hotel Association'e (2015) göre, yeşil oteller su tasarrufu, enerji tasarrufu, katı atıkların azaltılması, geri dönüşüm ve dayanıklı hizmet maddelerinin yeniden kullanımı gibi uygulamalarla tek olan yeryüzünü korumayı amaçlayan çevre dostu otellerdir (Wang ve diğerleri, 2018). Günümüzde "yeşil" terimi çevrenin korunmasının ötesinde sürdürülebilirlik ile kurumsal sosyal sorumluluğu da içermektedir. Kasim (2004) yeşil oteli, çalışanlarına, yerel topluluğa, yerel kültüre ve bulunduğu yerin ekolojisine karşı sorumlu olduğu bilinciyle çalışan bir otel olarak tanımlamaktadır. Turizmin ve otel endüstrisinin başarının büyük ölçüde temiz bir çevrenin varlığına bağlı (Manaktola ve Jauhari, 2007, s. 366) olduğu dikkate alındığında günlük operasyonlarında çevre üzerinde baskı oluşturabilecek düzeyde enerji ve geri dönüştürülebilir/dönüştürülemez çeşitli doğal kaynakları kullanan otellerin "yeşil" olması daha da önem kazanmaktadır (Verma ve Chandra, 2018, s. 1).

Çevre bilinci artan tüketicilerin, turizm endüstrisindeki kirlilik emisyonlarını azaltmaya katkı sağlamak amacıyla gelecekte yeşil otelleri daha çok tercih etme eğiliminde olacakları görülmektedir (Siti-Nabiha ve diğerleri, 2014, s. 30). Ancak, tüketiciler yeşil otellerin çevreyi korumadaki katkısını tam olarak bilmemekte ve geleneksel otelleri daha çok tercih edebilmektedirler. Bu nedenle, yeşil otellerin bilinirliğini artırma, popüler hale getirme ve tüketicileri yeşil otelleri ziyaret etmeye teşvik etme stratejileri önemlidir (Wang ve diğerleri, 2018, s. 426).

Çevre duyarlılığının artmasıyla birlikte yeşil otellerle ilgili yapılan çalışmaların sayısı da artmıştır. Yapılan çalışmalarda yeşil oteller; imaj (Han ve diğerleri, 2009; Lee ve diğerleri, 2010; Chen, 2010; Jeong ve diğerleri, 2014; Ecevit, 2018; Wang ve diğerleri, 2018), yeşil otel uygulamaları (Manaktola ve Jauhari, 2007; Sert, 2017; Doğan ve Ertaş, 2018), kalma niyeti (konaklama), Aylan ve Sezgin, 2016; Baker ve diğerleri, 2014), tatmin (Chen, 2010; Berezana ve diğerleri, 2013), fazla ödeme niyeti (Millar ve Baloglu, 2011; Kang ve diğerleri, 2012), tekrar ziyaret niyeti (Chen ve Tung 2014) çevre bilinci (Huang ve diğerleri, 2014; Choi ve diğerleri, 2015; Martínez García de Leaniz ve diğerleri, 2018) açısından ele alınıp incelenmiştir. Görüldüğü gibi yeşil otel uygulamaları ve çevre bilinci çalışmalarda ayrı ayrı ele alınmıştır. Ancak söz konusu iki faktörün birlikte ele alınıp davranışsal niyetler üzerindeki etkilerinin karşılaştırıldığı çalışma sayısı oldukça kısıtlıdır. Buradan yola çıkarak çalışmanın amacı, çevre bilincinin daha fazla ödeme niyeti ve kalma niyeti

üzerindeki etkisini oraya koymaktır. Ayrıca çevre bilinci ile yeşil otel uygulamalarının daha fazla ödeme niyeti ve kalma niyeti üzerindeki etkisini karşılaştırmak, çevre bilinci ve algılanan yeşil otel uygulamalarının demografik özelliklere göre nasıl farklılaştığını belirlemektir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Turizm özellikle de konaklama endüstrisi tüketici talebi, çevre ile ilgili düzenlemelerin ve yaptırımların artması, etik kavramının önem kazanması, müşteri tatmini, estetik duygusu, çevreci sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin artması gibi nedenlerden dolayı çevre dostu olma baskısı altındadır (Manaktola ve Jauhari, 2007). Dolayısıyla otellerde çevre dostu uygulamalar gittikçe artmakta ve önem kazanmaktadır. Bu duruma bağlı olarak da oteller çeşitli yenilikçi yeşil yöntemleri uygulamaya çalışmaktadırlar (Dief ve Font, 2010). Yeşil yöntemler terimi, eko satın alma, geri dönüşüm gibi çevre üzerindeki olumsuz etkiyi azaltan eylemleri ifade etmektedir. Yeşil otel ise su ve enerji tasarrufu sağlamak, çevre dostu satın alma politikaları uygulamak, doğal çevreyi korumak, emisyonu ve atıkları azaltmak gibi çeşitli çevre dostu uygulamaları hayata geçiren otellere verilen isimdir (Han ve diğerleri, 2011, s. 346).

Yeşil otellerin çevresel etkileri azaltmak için kullandıkları en yaygın uygulamalar su tasarrufu, enerji tasarrufu ve katı atıkların azaltılmasıdır. Bu amaçla yeşil oteller, check-in işleminin elektronik yapılması, eko-mutfak, sensörlü aydınlatma gibi çevresel uygulamaları tercih etmektedirler (Han ve Chan, 2013, s. 341). Han ve Chan'ın (2013) çalışmasında enerji tasarrufunun, çevre dostu ve tek kullanımlık malzemelerin kullanılmamasının yeşil bir otelin en çok yapması gerektiği uygulamalar olarak algılandığı tespit edilmiştir. Baker ve diğerlerinin (2014) çalışmasında da çarşafın üç veya daha fazla gecelik konaklamalarda değiştirilmesi, otellerin yeşil sertifikaya sahip olması, enerji tasarruflu ampuller kullanılması, havlu kullanım politikalarının uygulanması, konuk odalarına geri dönüşüm kutularının konulması gibi uygulamaların kalma niyetini en çok etkileyen yeşil otel uygulamaları olduğu görülmektedir. Doğan ve Ertaş'ın (2018) yapmış olduğu çalışmada ise çevreyi korumak için yapılan uygulamaların ve katlanılan maliyetlerin, rekabet gücünü olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bununla birlikte tüketiciler, yeşil otel uygulamalarının çevreyi iyileştirmedeki payını takdir ederken, hizmet kalitesi veya yaşam konforundan ödün vermek istememektedir (Han ve Chan, 2013, s. 342). Manaktola ve Jauhari'nin (2007) Hindistan'da yapmış oldukları çalışmada da bu yönde bulgular elde edilmiştir. Yeşil otel uygulamalarının en çok çevre bilinci yüksek kişiler tarafından önemli bulunduğu görülmektedir (Chen, 2010; Han ve Chan, 2013; Han, 2015). Çevre bilinci, çevre bilgisi, çevreye yararlı davranışlara karşı gösterilen tavır ve düşünceleri ifade eden, çevreye olan tutum ve çevreye yararlı davranışların tümü olarak tanımlanabilir (Erten, 2004, s. 4; Huang ve diğerleri, 2014, s. 139). Çevreye özen göstermek, çevre hassasiyetinin yüksek olması diğer bir deyişle çevre dostu olmak çevre bilincinin yüksek olduğunu göstermektedir (Huang ve diğerleri, 2014, s. 140).

Choi ve diğerleri (2015) çevre bilincinin kişilerin otellerle ilgili davranışsal niyetlerini etkilediğini öne sürmüşlerdir. Çevre bilinci, Wang ve diğerlerine (2018) göre özellikle kalma, daha fazla ödeme ve tavsiye etme niyetlerini etkilemektedir. Baker ve diğerleri (2014) çevre dostu olmanın yeşil otellerde kalma niyetini en çok etkileyen faktör olduğunu bulgulamışlardır. Baker ve diğerleri (2014) aynı zamanda otellerin maliyetleri azaltmak için yeşil otel uygulamalarını tercih ettiklerine dair oluşan algı ile konfor azlığı gibi nedenlerin yeşil otellerde kalma niyetinin önündeki engeller olduğunu belirtmişlerdir. Martinez Garcia de Leaniz ve diğerleri (2018) de çalışmalarında çevre bilincinin kalma isteğini artırdığını tespit etmişlerdir.

Çevre bilinci kalma niyeti yanında fazla ödeme niyetini de etkilemektedir (Han ve diğerleri, 2011). Kang ve diğerlerinin (2012) Amerika Birleşik Devletleri'nde yapmış oldukları çalışmada, çevre bilinci yüksek olan müşterilerin yeşil otel için fazla ödemeye daha istekli olduğunu bulgulamışlardır.

Kang ve diğerleri (2012) yeşil girişimler için ödeme yapma isteğinin ayrıca otel türlerine veya segmentine (ekonomik, orta fiyatlı ve lüks bölümler) göre değişebileceğini, lüks otel müşterilerinin yeşil otel için daha fazla ödemeye istekli olduklarını tespit etmişlerdir. Han ve Chan (2013) ise yapmış oldukları çalışmalarında kişilerin yeşil otel için en fazla %10 oranında ekstra ücret ödemeyi kabul ettiklerini ortaya koymuşlardır. Martinez Garcia de Leaniz ve diğerleri (2018) de algılanan yeşil otel uygulamalarının fazla ödeme niyetini olumlu etkilediğini belirlemişlerdir. Bununla birlikte, Manaktola ve Jauhari'nin (2007) Hindistan'da yaptıkları çalışmada insanların yeşil uygulamalara önem verdikleri ancak bunun için fazla ödeme yapmak istemediklerini tespit etmişlerdir. Baker ve diğerleri (2014) yeşil otellerde konforun daha az olduğuna inanılmasının daha fazla ödeme niyetini olumsuz etkilediğini öne sürmüşlerdir. Miller ve Baloğlu (2011) ise yapmış oldukları çalışmada yeşil otel için daha fazla ödemek istemeyenlerin yeşil otel uygulamalarının sadece otel işletmecisi için maliyet tasarrufu sağladığını düşündüklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte çalışmada iş seyahatinde olanlar, tatil için seyahate çıkanlara göre yeşil otel için yüksek ücret ödemeye gönüllü oldukları görülmüştür. Yazarlar bu durumu iş seyahatine çıkanların ücretlerinin işyeri tarafından ödenmesine bağlamışlardır.

Yukarıda çizilmeye çalışılan kavramsal çerçeveye bağlı olarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

- H1.** Bireylerin çevre bilincinin yeşil otellerde kalma niyeti üzerinde olumlu etkisi vardır.
- H2.** Bireylerin çevre bilincinin daha fazla ödeme niyeti üzerinde olumlu etkisi vardır.
- H3.** Bireylerin çevre bilincinin ve yeşil otel uygulamalarının daha fazla ödeme niyeti üzerinde olumlu etkisi vardır.
- H4.** Bireylerin çevre bilincinin ve yeşil otel uygulamalarının yeşil otelde kalma niyeti üzerinde olumlu etkisi vardır.
- H5.** Çevre bilinci ve yeşil otel uygulamaları bireylerin cinsiyetine göre değişmektedir.
- H6.** Çevre bilinci ve yeşil otel uygulamaları bireylerin eğitim durumuna göre değişmektedir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Yeşil oteller uygulamaları ve çevre bilinciyle ilgili ilgili literatürde araştırmacılar konuyu farklı açılardan ele almıştır. Manaktola ve Jauhari, (2007), Hindistan'da yapmış oldukları araştırmaya göre yeşil otel uygulamaları nedeniyle müşteriler yeşil oteli tercih etmekte ancak lüksten ödün vermemekle birlikte fazla ödeme yapmayı istememektedirler. Chen (2010) yeşil marka değeri ile yeşil imajı, tatmin ve güven arasındaki ilişkiyi incelemiş olup, yeşil imajın, yeşil güveninin ve tatminin yeşil marka değerini artırdığını belirtmiştir. Berezana ve diğerleri (2013) yapmış oldukları çalışmada otellerdeki yeşil uygulamaların tatmini ve tekrar gelme niyetini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Yeşil uygulamalara verilen önemin müşterilerin milliyetlerine göre değiştiğini çalışmalarında bulgulamışlardır. Chen ve Tung (2014), çevre bilinci yüksek olan kişilerin yeşil otel algıları daha olumlu olmakta ve tekrar ziyaret etme niyetleri oluşturduğunu tespit etmişlerdir. Baker ve diğerlerinin (2014) yapmış olduğu çalışmada çarşafın üç veya daha fazla gecelik konaklamalarda değiştirilmesi, otellerin yeşil sertifikaya sahip olması, enerji tasarruflu ampuller kullanılması, havlu kullanım politikalarının uygulanması, konuk odalarına geri dönüşüm kutularının konulması gibi uygulamaların kalma niyetini en çok etkileyen yeşil otel

uygulamaları olduğunu belirtmişlerdir. Baker ve diğerleri (2014) ayrıca çevre dostu olmanın yeşil otellerde kalma niyetini en çok etkileyen faktör olduğunu bulgulamışlardır Otellerin maliyetleri azaltmak için bu tür uygulamalar yaptıklarına dair algıları, konfor azlığı gibi nedenlerden yeşil otellerde kalma niyetinin önündeki engeller olduğunu ortaya koymuşlardır. Choi ve diğerleri (2015) çevre bilincinin müşterilerin karar verme süreçlerini etkilediğini ortaya koymuştur. Aylan ve Sezgin (2016), tüketicilerin yeşil otellere yönelik düşünceleri ve kalma niyetlerinin bazı demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Doğan ve Ertaş'ın (2018), yapmış olduğu çalışma çevreyi korumak için yapılan uygulamaların ve katlanılan maliyetlerin, rekabet gücünü olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Yapılan çalışmalar çevre bilincinin ve yeşil otel uygulamalarının turist tutum ve davranışları üzerine etkilerini ele almıştır. Çalışmalardan elde edilen bulgular gerek çevre bilincinin gerekse de yeşil otel uygulamalarının turistlerin tutum ve davranışları üzerinde farklı düzeylerde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle yeşil otel uygulamalarının bazı durumlarda konfor azlığı algısına dayalı olarak tutum ve davranışlara olumsuz yansıdığı da görülmüştür.

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evrenini Antalya'da yaşayan 18 yaş üzeri kişiler oluşturmaktadır. Araştırma 12 Ocak – 15 Şubat 2019 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırma evreninin tamamı yerine örneklem alınma yoluna gidilmiş olup isteğe bağlı olan kolayda örnekleme yöntemi ile örneklem seçilmiştir. 2018 yılı itibarıyla Antalya nüfusu 2.426.356 kişi olarak tespit edilmiştir (TUİK, 2018). Evren büyüklüğü dikkate alınarak aşağıdaki formüle (Yamane, 2001, s. 116-117) göre örneklem büyüklüğü en az 383 kişi olarak belirlenmiştir.

$$n = \frac{N \cdot z^2 \cdot p \cdot q}{N \cdot d^2 + z^2 \cdot p \cdot q}$$

N: yığındaki birey sayısı

n: örneklemden birey sayısı

z: istenilen güvenilirlik düzeyi için standart normal dağılım tablo değeri (1.96)

d: duyarlılık (araştırma için kabul edilebilir hata payı) (0.05)

p: yığında istenilen özelliği taşıyan bireylerin oranı (p+q=1)

(örnek çapını maksimum yapmak için p=q=0.50 alınabilir)

383 kişi örneklem büyüklüğü için yeterli olmasına karşın doldurulan 435 anket formundan geçerli olan 400 örneklem sayısına ulaşılmıştır. Antalya sahip olduğu 249 adet çevreye duyarlı otel (yeşil yıldızlı) ile Türkiye'de en fazla çevreye duyarlı otelin bulunduğu ildir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019). Antalya aynı zamanda önemli miktarda otel işletmesine sahip olup çok sayıda turist çekmektedir. Dolayısıyla otellerin çevreyle olan ilişkisinin Antalya da yaşayan kişiler tarafından daha iyi gözlemlenebileceğinin düşünülmesi nedeniyle araştırmanın Antalya'da yapılmasına karar verilmiştir.

4.2. Veri Toplama Tekniği ve Aracı

Çalışmada örneklemden elde edilecek verilerin toplanmasında anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anketin oluşturulmasında Martinez Garcia de Leaniz ve diğerleri, (2018) ile Han ve Chan'ın (2013) geliştirmiş olduğu ölçekten yararlanılmıştır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların çevre

bilincini (8 ifade), yeşil otel uygulamalarıyla ilgili algılarını (6 ifade), kalma niyetlerini (3 ifade) ve daha fazla ödeme niyetlerini (2 ifade) ölçmeye yönelik 19 ifadeye yer verilmiştir. İfadeler 5'li Likert ölçeğinde "1=Kesinlikle Katılmıyorum", "2=Katılmıyorum", "3=Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum", "4= Katılıyorum", "5=Kesinlikle Katılıyorum" seçenekleri ile derecelendirilmiştir. Ankettin ikinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi için katılımcıların cinsiyeti, medeni durumları, yaş, eğitim durumları, meslek, aylık gelirleri ve yeşil otelde kalıp kalmadıkları sorulmuştur. Ölçek İngilizceden Türkçeye çevrilmiş ve ölçekte yer alan ifadelerin doğru anlaşılıp anlaşılmadığının kontrol edilmesi amacıyla 5 turizm akademisyeninin görüşüne başvurulmuştur. Tavsiyeler doğrultusunda bazı düzeltmeler yapıldıktan sonra 45 kişilik bir gruba ön test yapılmış ve güvenilirlik (Cronbach's Alpha kat sayısının 0,873) düzeyinin uygun çıkması sonucunda ankete son şekli verilmiştir.

4.3. Veri Analizi

400 katılımcıdan anket aracılığıyla elde edilen veriler, sosyal bilimlerde veri analizi için kullanılan SPSS 24.0 ve Lisrel 8.7 programı ile araştırmanın problem, amaç ve konusuna uygun olarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde önce SPSS 24.0 yardımı ile AFA analizi yapılmış olup ardından Lisrel 8.7 yardımı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Daha sonra elde edilen verilerin dağılımını incelemek için kolmogorov-simirnova normal dağılım analizi yapılmış olup elde edilen verilerin normal dağılıma uyduğu belirlenmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımlarının belirlenmesi için frekans ve yüzde analizi yapılmış olup hipotez testleri için ise 2 grup karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t-testi, 2'den fazla grup karşılaştırmasında tek yönlü Anova testi yapılmıştır. Yapılan Anova testi sonucu anlamlı olan değişkenlerin farklılığının hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için LSD testi yapılmıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini incelemek için ise regresyon analizi yapılmıştır. Ölçeğin ve boyutların güvenilirlik düzeylerini belirlemek için Cronbach's Alpha kat sayısına analizi yapılmıştır.

4.4. Araştırma Modeli Geçerlilik ve Güvenirlik Sonuçları

Yeşil otel ölçeğinin yapı geçerliğine yönelik açımlayıcı faktör analizi sonuçları, madde ve faktör ortalama, standart sapma değerleri ile iç tutarlığına ait Cronbach's Alpha katsayıları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Yeşil Otel Ölçeğine Yönelik Faktör Analizi Sonuçları, Ortalama $\pm$ S.Sapma Değerleri Ve Cronbach's Alpha Katsayıları

Maddeler / Faktörler	Faktör Yüğü	Özdeğer (%)Varyans	$\bar{X}\pm SS$	Cronbach's Alpha
Çevre Bilinci			4,42 $\pm$ 0,36	
Bir otel hizmetini sunarken çevreye ciddi şekilde zarar veriyor ise o otelde kalmam.	0,499		4,58 $\pm$ 0,53	
Çevreyi kirleterek iş yapan otelleri düşündüğümde çok endişeleniyorum.	0,521		4,17 $\pm$ 0,58	
İki benzer otel arasında, daha pahalı olsa bile çevreye daha az zarar vereni seçerim.	0,541		4,64 $\pm$ 0,51	
Evde düzenli olarak geri dönüşüm yapıyorum.	0,579	4,196 (%19,133)	4,27 $\pm$ 0,47	0,816
Bir oteli seçerken, daha pahalı olsa bile, her zaman yeşil oteli belgesi olanı tercih ederim.	0,688		4,30 $\pm$ 0,61	
Çevrenin korunmasına katkıda bulunabilmek için yapmam gerekenlerin farkındayım.	0,773		4,57 $\pm$ 0,52	
Çevre ile ilgili konular hakkında genellikle bilgi sahibiyimdir.	0,773		4,42 $\pm$ 0,61	
Genellikle ambalajlama için daha az kağıt veya karton kullanan ürünler satın alırım.	0,840		4,41 $\pm$ 0,52	
Yeşil Otel Uygulamaları			4,01 $\pm$ 0,49	
Yeşil otellerin çevre dostu malzemeler kullandıklarını düşünüyorum (Örn. düşük toksitli, organik veya yerel olarak yetiştirilmiş / yapılmış).	0,520		3,49 $\pm$ 0,91	
Yeşil otellerin atıklarını geri dönüştürdüğünü düşünüyorum.	0,551		3,70 $\pm$ 0,83	
Yeşil otellerin bitkilerle, çiçeklerle donatılmış bir çevreye sahip olduğunu düşünüyorum.	0,610	2,734 (%15,176)	4,47 $\pm$ 0,58	0,747
Yeşil otellerin tek kullanımlık veya tek tek paketlenmiş ürünleri kullanmadığını düşünüyorum	0,667		4,46 $\pm$ 0,62	
Yeşil otellerin enerji tüketimini azaltacak donanıma sahip olduğunu düşünüyorum.	0,814		4,03 $\pm$ 0,65	
Yeşil otellerin su tüketimini azaltan ekipmanlara sahip olduğunu düşünüyorum.	0,830		3,93 $\pm$ 0,74	
Daha Fazla Ödeme Niyeti			2,20 $\pm$ 0,92	
Yeşil otelde kalmak için daha fazla ödeme yapabilirim.	0,874	2,047 (%11,265)	2,31 $\pm$ 0,97	0,891
Yeşil otelde / Çevre sertifikalı bir otelde kalmak için daha fazla ödemeye razıyım	0,887		2,09 $\pm$ 0,98	
Kalma Niyeti			4,07 $\pm$ 0,39	
Yeşil otelde kalmayı isterim.	0,666	1,700 (%10,621)	4,26 $\pm$ 0,48	0,730
Yeşil otelde kalmak için çaba göstereceğim.	0,711		4,09 $\pm$ 0,43	
Yeşil otelde kalmayı planlıyorum	0,847		3,88 $\pm$ 0,6	
Genel		%56,195	3,92 $\pm$ 0,28	0,787

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO)=0,704 Bartlett's Test of Sphericity: Chi-Square=3112.781; df=171; p<0,001

Buna göre, KMO (0,704) ve Bartlett's test sonuçları ($\chi^2=3112.781$; $p=0.000$) örneklem yeterliği çerçevesinde faktör analizinin uygulanabilirliğini ortaya koymaktadır. Tablo 1'deki bulgulara göre, toplam 19 maddeden oluşan ölçek, özdeğeri (eigenvalue) 1'den büyük ve toplam varyansın %56,195'ini açıklayan 4 faktör altında toplanmaktadır. Birinci faktör olan "Çevre Bilinci" toplam varyansın %19,133'ünü açıklarken, bunu sırasıyla %15,176 oran ile "Yeşil Otel Uygulamaları", %11,265 oran ile "Daha Fazla Ödeme Niyeti", %10,621'lik oran ile "Kalma Niyeti" faktörleri izlemektedir. Ölçeğin geneli için Cronbach's Alpha katsayısı 0,787 olarak hesaplanmış olup, her bir faktör için de 0,70 değerinin üzerindedir. Diğer taraftan, madde ve faktörlere ilişkin aritmetik ortalama değerleri incelendiğinde, katılımcıların genel algılanan çevre bilinci genel düzeylerinin

5'li Likert ölçeğinde orta değer olan 3'ün üzerinde olumlu ($\bar{X} \pm SS = 3,92 \pm 0,28$) olduğu görülmektedir. Bu ortalamalar faktörler bazında yeşil otel uygulamaları düzeylerinin ($\bar{X} \pm SS = 4,01 \pm 0,49$), çevre bilinci düzeylerinin ($\bar{X} \pm SS = 4,42 \pm 0,36$), kalma niyeti düzeylerinin ($\bar{X} \pm SS = 4,07 \pm 0,39$) oldukça yüksek olduğu belirlenirken daha fazla ödeme niyeti düzeylerinin ($\bar{X} \pm SS = 2,20 \pm 0,92$) oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Ölçeğinin AFA sonucunda elde edilen faktör yapısının madde istatistikleri açısından DFA bulguları ile de doğrulanıp doğrulanmadığını test etmek için Lisrel 8.7 programı yardımı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. DFA sonucu elde edilen uyum indeksi kriterlerinin kabul edilebilir uyum indeksi kriterlerini sağladığı belirlenmiştir. DFA sonucuna ait uyum indeksi değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Çevre Bilinci Ölçeği Uyum İyiliği Değerleri

X²/df	p	RMSEA	CFI	GFI	AGFI	NNFI	NFI	RMR	SRMR
3,60	0,000	0,080	0,940	0,920	0,870	0,940	0,930	0,032	0,043

Bir modelin bütün olarak kabul edilebilir olması için raporlanan uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olması gerekmektedir. DFA sonucu elde edilen uyum indeksi değerlerinin Schermelleh-Engel ve Moosbrugger'a (2003) göre kabul edilebilir uyum indeksi değerleri içerisinde oldukları belirlenmiştir.

4.5. Bulgular

Araştırmanın örneklem grubunda yer alan 400 bireyin sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımları Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişken	Gruplar	Sayı (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	127	31,75
	Erkek	273	68,25
Medeni Durum	Evli	283	70,75
	Bekâr	117	29,25
Yaş	18-29	101	25,25
	30-39	96	24,00
	40-59	126	31,50
	60 ve üzeri	77	19,25
Eğitim Durumu	Ortaokul mezunu	49	12,25
	Lise mezunu	151	37,75
	Üniversite mezunu	161	40,25
	Yüksek lisans/doktora	39	9,75
Meslek Durumu	İşveren	34	8,50
	Ücretli çalışan	177	44,25
	Kendi hesabına çalışan	144	36,00
	Diğer	45	11,25
Gelir Düzeyi	2.001-3.000 TL	37	9,25
	3.001-4.000 TL	85	21,25
	4.001-5.000 TL	124	31,00
	5.001-6.000 TL	84	21,00
	6.001-7.000 TL	40	10,00
	7.001 TL ve üzeri	30	7,50
Yeşil Otelde Kalma Durumu	Evet	37	9,25
	Hayır	363	90,75
Toplam		400	100,00

Buna göre, katılımcıların %68,25'inin erkek, %70,75'inin evli, %31,50'sinin 40-59 yaş aralığında, %40,25'inin üniversite mezunu, %44,25'inin ücretli çalışan, %31'inin 4.001-5.000 TL arasında gelir düzeyinde oldukları ve % 90,75'in yeşil bir otelde kalmadıkları gözlenmiştir.

Çevre bilincinin yeşil otellerde kalma niyeti üzerindeki etkisine ilişkin doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Çevre Bilincinin Yeşil Otellerde Kalma Niyeti Üzerindeki Etkisine İlişkin Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Katsayı	β_j	S.H	t	p	Anlamlılık
Sabit	2,994	0,232	12,881	0,000**	F=21,741
Çevre Bilinci	0,244	0,052	4,663	0,000**	p=0,000**

**p<0.01, R²=0.228

Bağımsız Değişken: Çevre Bilinci

Bağımlı Değişken: Yeşil Otellerde Kalma Niyeti

Çevre bilincinin yeşil otellerde kalma niyeti üzerindeki etkisine ait doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğu belirlenmiş olup ($p < 0.01$), çevre bilincinin tek başına yeşil otellerde kalma niyetinin %22,8'ini açıkladığı belirlenmiştir ($R^2=0,228$). Doğrusal regresyon modeli; **Yeşil Otellerde Kalma Niyeti= 2,994+0,244*Çevre Bilinci** şeklinde kurulmuştur. Modele göre çevre bilincindeki bir birimlik artışın yeşil otellerde kalma niyetinde 0,244'lük bir artış yaratması beklenmektedir. Bu sonuç, oluşturulan H1 hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

Çevre bilincinin daha fazla ödeme niyeti üzerindeki etkisine ilişkin doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. Çevre Bilincinin Daha Fazla Ödeme Niyeti Üzerindeki Etkisine İlişkin Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Katsayı	β_j	S.H	t	p	Anlamlılık
Sabit	3,379	0,562	3,675	0,001**	F=10,556
Çevre Bilinci	0,411	0,127	3,249	0,001**	p=0,001**

** $p < 0.01$, $R^2=0.161$

Bağımsız Değişken: Çevre Bilinci

Bağımlı Değişken: Daha Fazla Ödeme Niyeti

Çevre bilincinin daha fazla ödeme niyeti üzerindeki etkisine ait doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğu belirlenmiş olup ($p < 0.01$), çevre bilincinin tek başına daha fazla ödeme niyetinin %16,1'ini açıkladığı belirlenmiştir ($R^2=0,161$). Doğrusal regresyon modeli; **Daha Fazla Ödeme Niyeti= 3,379+0,411*Çevre Bilinci** şeklinde kurulmuştur. Modele göre çevre bilincindeki bir birimlik artışın daha fazla ödeme niyetinde 0,411'lik bir artış yaratması beklenmektedir. Böylece oluşturulan H2 hipotezinin desteklendiği görülmektedir.

Çevre bilinci ve algılanan yeşil otel uygulamalarının daha fazla ödeme niyeti üzerindeki etkisine ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 6'de sunulmuştur.

Tablo 6. Çevre Bilincinin ve Algılanan Yeşil Otel Uygulamalarının Daha Fazla Ödeme Niyeti Üzerindeki Etkisine İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Katsayı	β_j	S.H	t	p	Anlamlılık
Sabit	3,348	0,638	-0,546	0,000**	F=8,111
Çevre Bilinci	0,146	0,127	2,953	0,003**	p=0,000**
Yeşil Otel Uygulamaları	0,117	0,094	2,355	0,019*	

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, $R^2=0.198$

Bağımsız Değişkenler: Çevre Bilinci, Yeşil Otel Uygulamaları

Bağımlı Değişken: Daha Fazla Ödeme Niyeti

Çevre bilincinin ve algılanan yeşil otel uygulamalarının daha fazla ödeme niyeti üzerindeki etkisine ait çoklu regresyon modelinin anlamlı olduğu belirlenmiş olup ($p < 0.05$, $p < 0.01$), çevre bilinci ve yeşil otel uygulamaları değişkenlerin daha fazla ödeme niyetinin %19,8'ini açıkladığı belirlenmiştir ($R^2=0,198$). Çevre bilincinin daha fazla ödeme üzerindeki etkisinin yeşil otel uygulamalarına göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede, çoklu doğrusal regresyon modeli; **Daha Fazla Ödeme Niyeti= 3,348+0,146*Çevre Bilinci+0,117*Yeşil Otel Uygulamaları** şeklinde kurulmuştur. Modele göre çevre bilincindeki bir birimlik artışın daha fazla ödeme niyeti üzerinde 0,146'lık bir artış, algılanan yeşil otel uygulamalarındaki bir birimlik artışın ise daha fazla ödeme niyeti üzerinde 0,117'lik bir artış yaratması beklenmektedir. Bulgular H3 hipotezinin desteklendiğini ortaya koymaktadır.

Çevre bilinci ve algılanan yeşil otel uygulamalarının kalma niyeti üzerindeki etkisine ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Çevre Bilincinin Ve Algılanan Yeşil Otel Uygulamalarının Kalma Niyeti Üzerindeki Etkisine İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Katsayı	β_j	S.H	t	p	Anlamlılık
Sabit	3,029	0,266	11,389	0,000**	F=10,882
Çevre Bilinci	0,229	0,053	4,655	0,000**	p=0,000**
Yeşil Otel Uygulamaları	-0,013	0,039	-0,271	0,787	

** $p < 0.01$, $R^2=0.228$

Bağımsız Değişkenler: Çevre Bilinci, Yeşil Otel Uygulamaları

Bağımlı Değişken: Kalma Niyeti

Çevre bilincinin kalma niyeti üzerindeki etkisine ait çoklu regresyon modelinin anlamlı olduğu belirlenmiş olup ($p < 0.01$) algılanan yeşil otel uygulamalarının kalma niyeti üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($p > 0.05$). Çevre bilinci ve yeşil otel uygulamaları değişkenlerin kalma niyetinin %22,8'ini açıkladığı belirlenmiştir ($R^2=0,228$). Bu çerçevede, çoklu doğrusal regresyon modeli; **Kalma Niyeti= 3,029+0,229*Çevre Bilinci** şeklinde kurulmuştur. Modele göre çevre bilincindeki bir birimlik artışın kalma niyeti üzerinde 0,229'luk bir artış yaratması beklenmektedir. Yeşil otel uygulamaları anlamlı olmadığından modele dahil edilmemiştir. Bu sonuç, oluşturulan H4 hipotezinin kısmi desteklendiğini göstermektedir.

Algılanan yeşil otel uygulamaları ve çevre bilincinin bireylerin cinsiyetlerine göre farklılıklarına ait bağımsız örneklem t testi analizi sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Çevre Bilincinin ve Algılanan Yeşil Otel Uygulamalarının Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Farklılıklarına Ait Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	s.s	t	sd	p
Yeşil Otel Uygulamaları	Kadın	127	4,04	0,49	0,742	398	0,459
	Erkek	273	4,00	0,48			
Çevre Bilinci	Kadın	127	4,49	0,35	0,985	398	0,013*
	Erkek	273	4,39	0,36			

*p<0.05

Çevre bilinci ve algılanan yeşil otel uygulamalarının bireylerin cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Yapılan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre, yeşil otel uygulamalarının bireylerin cinsiyetlerine göre farklılığı istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenirken (t= 0.742, sd= 398, p= 0.459, p>0.05) çevre bilinci düzeylerinin cinsiyet gruplarına göre farklılığı istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (t=0.985, sd=398, p=0.013, p<0.05). Cinsiyeti kadın ($\bar{x}$ =4,49) olan bireylerin çevre bilinci düzeyleri cinsiyeti erkek ($\bar{x}$ =4,39) olan bireylere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, oluşturulan H5 hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

Yeşil otel uygulamaları ve çevre bilincinin bireylerin eğitim gruplarına göre farklılıklarına ait tek yönlü Anova analizi sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Çevre Bilincinin ve Algılanan Yeşil Otel Uygulamalarının Bireylerin Eğitim Durumlarına Göre Farklılıklarına Ait Tek Yönlü Anova Testi Sonuçları

Değişkenler	Eğitim Durumu	n	$\bar{x}$	s.s	K.T	Sd	K.O	F	p
Yeşil Otel Uygulamaları	Ortaokul	49	4,05	0,43	4,30	3	1,43	6,296	0,000**
	Lise	151	3,96	0,55	90,05	396	0,23		
	Üniversite	161	3,97	0,43	94,35	399			
	Y.L/Dr.	39	4,32	0,39					
Çevre Bilinci	Ortaokul	49	4,29	0,40	3,56	3	1,19	9,696	0,000**
	Lise	151	4,45	0,33	48,43	396	0,12		
	Üniversite	161	4,37	0,34	51,99	399			
	Y.L/Dr.	39	4,66	0,37					

**p<0.01

Çevre bilinci ve yeşil otel uygulamalarının bireylerin eğitim durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü anova testi yapılmıştır. Yapılan tek yönlü anova testi sonucuna göre, yeşil otel uygulama düzeylerinin eğitim gruplarına göre farklılığı istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($F(3-399)= 6,296, p= 0.000, p<0.01$). Anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için test of homogeneity sonuçlarından yola çıkarak ($p=0,252$) post-hoc testlerinden Scheffe testi yapılmış olup yapılan Scheffe testi sonucuna göre, eğitim durumu Yüksek lisans / Doktora ($\bar{x}=4,32$) olanların algılanan yeşil otel uygulamaları düzeyleri eğitim durumu ortaokul ($\bar{x}=4,05$) olanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çevre bilinci düzeylerinin de eğitim gruplarına göre farklılığı istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($F(3-399)= 9,696, p= 0.000, p<0.01$). Anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için test of homogeneity sonuçlarına dayanarak ($p=0,221$) post-hoc testlerinden Scheffe testi yapılmış olup yapılan Scheffe testi sonucuna göre, eğitim durumu Yüksek lisans / Doktora ($\bar{x}=4,66$) olanların çevre bilinci düzeyleri eğitim durumu ortaokul ($\bar{x}=4,29$) olanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, oluşturulan H_6 hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

5. SONUÇ

Küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi ve yaşam alanlarının tahribi gibi çevresel sorunlar nedeniyle tüketicilerin çevreyle ilgili duyarlılıkları artmıştır. Söz konusu gelişmelere bağlı olarak su ve enerji tasarrufu, atık yönetimi gibi çeşitli tedbirler alarak çevrenin korunmasına yardımcı olan çevre dostu yeşil otellere daha fazla ilgi duyulmaya başlanmıştır. Yeşil oteller artık konaklama endüstrisinde başarının anahtarı olarak görülmektedir. Buradan yola çıkarak çalışmada çevre bilincinin daha fazla ödeme niyeti ve kalma niyeti üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmış olup yeşil otel uygulamaları ile çevresel bilincin daha fazla ödeme niyeti ve kalma niyeti üzerindeki etkileri karşılaştırılmıştır. Ayrıca çevre bilinci ve yeşil otel uygulamalarının demografik özelliklere göre farklılıkları da incelenmiştir.

Yapılan çalışmada çevre bilincinin yeşil otellerde kalma niyetini olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmada yer alan “bir otel hizmetini sunarken çevreye ciddi şekilde zarar veriyor ise o otelde kalmam” ifadesine katılımın yüksek olması da kişilerin, işletmelerin çevre ile ilgili konulara ne kadar duyarlı olduklarına dikkat ettiklerini göstermektedir. Bulgular geçmiş çalışmalarla (Han ve diğerleri, 2010; Han ve diğerleri, 2011; Huang ve diğerleri, 2014; Choi ve diğerleri, 2015; Martinez Garcia de Leaniz ve diğerleri, 2018; Wang ve diğerleri, 2018) örtüşmektedir. Bu sonuç çevre bilincinin küreselleşmeyle birlikte değişen tüketici profiline bağlı olarak günümüzde önem verilen popüler bir konu haline geldiğini (Wang ve diğerleri, 2018) ve otel işletmelerin çevre ile ilgili konulara ne kadar duyarlı olduklarına dikkat edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Çalışmanın dikkat çekici diğer bir sonucu ise çevre bilinci ile algılanan yeşil otel uygulamalarının kalma niyeti üzerindeki etkisinin karşılaştırılması ile ortaya konmuştur. Önceki çalışmaların (Baker ve diğerleri, 2014; Martinez Garcia de Leaniz ve diğerleri, 2018) aksine çevre bilincinin algılanan yeşil otel uygulamalarına göre kalma niyeti üzerinde daha etkili olduğu; yeşil otel uygulamalarının kalma niyeti üzerinde kayda değer bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Önceki çalışmalardan farklı sonuçlar elde edilmesi bilgilendirme eksikliği ile açıklanabilir. Diğer bir deyişle kişilerin çevre bilincinin yüksek ancak yeşil otel uygulamaları hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları ileri sürülebilir. Dikkate değer bir nokta da yeşil otellerin elektrik ve su tüketimini azaltan aparatlar kullandıklarına dair ifadelerle katılımın yüksek olması, yeşil otellerin konforuyla ilgili bir tereddüt oluştuğuna işaret edebilir. Bu durum da yine yeşil otel uygulamalarıyla ilgili bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmadan elde edilen veriler doğrultusunda çevre bilincinin daha fazla ödeme niyeti üzerinde etkili olduğu ancak bu etkinin yüksek olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan faktör analizine göre de fazla ödeme niyetiyle ilgili ifadelerle katılımın oldukça düşük olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, algılanan yeşil otel uygulamalarıyla karşılaştırıldığında çevre bilincinin daha fazla ödeme niyeti üzerinde daha etkili olduğu ortaya konmuştur. Elde edilen sonuçlarla ilgili literatür incelendiğinde bazı çalışmalarda (Han ve diğerleri, 2011; Kang ve diğerleri, 2012; Martinez Garcia de Leaniz ve diğerleri, 2018) çevre bilincinin fazla ödeme niyetini olumlu etkilediği, bazı çalışmalarda (Manaktola ve Jauhari, 2007; Han ve Chan, 2013; Baker ve diğerleri, 2014) ise etkilemediği tespit edilmiştir. Bu çalışmada fazla ödeme niyetinin düşük olması araştırmaya katılanların çoğunluğunun gelir düzeyinin yüksek olmamasına bağlanabilir. Aynı şekilde otellerin su, elektrik vb. tasarrufu yaparak halihazırda kazanç elde ettiklerini bu nedenle yeşil otellerin fiyatlarının benzerlerine göre daha yüksek olmaması gerektiği de düşünülmüş olabilir.

Çalışmada ayrıca çevre bilinci ve algılanan yeşil otel uygulamalarının demografik özelliklere göre farklılık gösterdiği bulgulanmıştır. Çevre bilinci cinsiyete ve eğitim durumuna göre değişmektedir. Kadınların çevre bilinci erkelere göre önemli ölçüde yüksek çıkmıştır. Daha önce yapılan çalışmalarda da (Han ve diğerleri, 2011; Huang ve diğerleri, 2014; Wang ve diğerleri, 2018) benzer sonuçlar elde edilmiştir. Algılanan yeşil otel uygulamalarında ise farklılık tespit edilmemiştir. Eğitim durumuna göre ise çevre bilinci ve algılanan yeşil otel uygulamaları farklılık göstermektedir. Eğitim durumu yüksek olanların çevre bilinci daha yüksek aynı zamanda yeşil otel uygulamalarına ilişkin algıları da daha yüksektir. Diğer bir deyişle eğitilmiş kadınların çevre bilinci yüksek ve yeşil otel uygulamalarıyla ilgili algıları pozitifdir. Sonuçlar, yeşil otellerin pazarlama çalışmalarında hedef kitlelerini belirlemede yardımcı olabilir. Pazarlama çalışmalarında daha fazla eğitilmiş kadın müşteriye çekmek / elde tutmak için yeşil programlar ve çevre dostu etkinlikler düzenlemelidirler.

Araştırmacılar (Manaktola ve Jauhari, 2007; Han ve diğerleri, 2011) çevre sorunlarının ciddiyetinin farkına varmanın çevre dostu ürünlere / hizmetlere olan talebi arttırdığını öne sürmüştür. Bu çalışmada, katılımcıların % 90,75'i hiç yeşil otelde kalmadığını belirtmiştir. Rakamlar göz önüne alındığında, birçok kişinin çevre bilincine sahip olduğu ancak yeşil oteller hakkında bilgi sahibi olmadığı hatta yeşil konaklama işletmelerinin varlığından bile haberdar olmadığı sonucuna varılabilir. Bu durumda ilk olarak yeşil otel pazarlamasında mevcut ve potansiyel müşterileri yeşil otel, yeşil uygulamalar ve programları hakkında bilgilendirmede daha proaktif davranılması gerektiği görülmektedir. İkincisi, otel işletmecileri, çevre kampanyaları, broşür, sosyal medya gibi araçları kullanarak çevreye duyarlı olmanın önemi anlatılmalı ve yeşil otelleri tercih ederek çevreyi korumaya katkı sağlanacağı etkili bir biçimde ortaya konulmalıdır.

Çevre dostu davranışların toplumun yararı ve geleceği açısından önemine vurgu yapılabilir ya da çevreyi korumanın ahlaki bir sorumluluk olduğu öne çıkarılabilir. Otel yönetimi, müşterilerine sadece kendi kişisel ihtiyaçlarını ve isteklerini önemsemek yerine çevreyi korumak için yerine getirmeleri gereken sosyal sorumlulukları hatırlatabilir. Böylece müşteriler sosyal sorumluluklarını yerine getirmenin vermiş olduğu tatmini yaşayabilirler. Örneğin, bir otelin havlularının her gün değiştirilmesi deterjan ve su kullanım miktarını çoğaltacağını ve böylece toprağa, ağaçlara zarar vereceği, bu kullanımı azaltarak çevrenin korunmasına katkı sağlanabileceği etkili bir dille anlatılmalıdır. Aksi takdirde bu tür uygulamaların otellerin daha çok tasarruf yapmak için kullandıkları yöntemler olduğuna dair bir algı oluşabilir. Tanıtım ve reklam stratejileri belirlenirken bu tür ayrıntılara özellikle önem verilmelidir. (Baker ve diğerleri, 2014). Otel işletmelerinin çevre bilinci ve yeşil otel uygulamalarının fazla ödeme niyetini çok

etkilemediğinden yola çıkarak fiyat politikalarını buna göre belirlemeleri gerekmektedir. Çevre bilinci yüksek ve yeşil otel uygulamalarından haberdar olan kişiler de yeşil otellere daha fazla ödeme yapmak istememektedirler. Fiyat politikaları belirlenirken bu durumun göz önüne alınması gerekmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre yetersiz bilgilendirmenin yeşil otel yaklaşımını etkileyen önemli bir unsur olduğu düşünülmektedir. Otel işletmeleri, müşterilerin yeşil otellerin konseptini, amaçlarını ve faydalarını anlatmaları gerekmektedir. Yeşil otellerin çevre koruma politikalarının çevreye sağladığı katkıyı anlaşılır bir şekilde müşterilere iletmeleri önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aylan, F. K. ve Sezgin, M. (2016). Turistlerin Yeşil Otellere Yönelik Düşünceleri ve Kalma Niyetleri: Antalya'da Bir Araştırma. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 286-300.
- Baker, M. A., Davis, E. A. and Weaver, P. A. (2014). Eco-friendly attitudes, barriers to participation, and differences in behavior at green hotels. *Cornell Hospitality Quarterly*, 55(1), 89-99.
- Berezan, O., Raab, C., Yoo, M. and Love, C. (2013). Sustainable hotel practices and nationality: The impact on guest satisfaction and guest intention to return. *International Journal of Hospitality Management*, 34(1), 227-233.
- Chen, Y.S., (2010). The drivers of green brand equity: green brand image, green satisfaction, and green trust. *Journal of Business Ethics*, 93(2), 307-319.
- Chen, M. F. and Tung, P. J. (2014). Developing an extended theory of planned behavior model to predict consumers' intention to visit green hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 36(1), 221-230.
- Choi, H., Jang, J. and Kandampully, J. (2015). Application of the extended VBN theory to understand consumers' decisions about green hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 51, 87-95.
- Doğan, Ö. ve Ertaş, F. C. (2018). Çevreye Duyarlılığın Rekabet Gücüne Etkisi: Yeşil Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Uygulama. *Maliye Finans Yazıları*, 110, 217-234.
- Dief, M. ve Font, X. (2010). The Determinants of Hotels' Marketing Managers Green Marketing Behaviour. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(2), 157-174.
- Ecevit M.Z. (2018), Yeşil Kalite Ve Yeşil İmaj Algısının Daha Fazla Ödeme Niyeti İle İlişkisi: Yeşil Göz Boyamanın Düzenleyici Rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(3), 472-486.
- Erten, S. (2004). Çevre Eğitimi ve Çevre Bilinci Nedir, Çevre Eğitimi Nasıl Olmalıdır? *Çevre ve İnsan Dergisi*, 65(66), 1-13.
- Green Hotel Association. (2019). What Are Green Hotels. Green Hotel Association 713-789. <http://greenhotels.com/index.php#a> (15.02.2019).
- Han, H., Hsu, L. T. J. and Lee, J. S. (2009). Empirical investigation of the roles of attitudes toward green behaviors, overall image, gender, and age in hotel customers' eco-friendly decision-making process. *International Journal of Hospitality Management*, 28(4), 519-528.
- Han, H., Hsu, L. T. J., Lee, J. S. and Sheu, C. (2011). Are lodging customers ready to go green? An examination of attitudes, demographics, and eco-friendly intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 30(2), 345-355.

- Han, X. and Chan, K. (2013). Perception of green hotels among tourists in Hong Kong: An exploratory study. *Services Marketing Quarterly*, 34(4), 339-352.
- Huang, H. C., Lin, T. H., Lai, M. C. and Lin, T. L. (2014). Environmental consciousness and green customer behavior: An examination of motivation crowding effect. *International Journal of Hospitality Management*, 40(1), 139-149.
- Jeong, E., Jang, S. S., Day, J. and Ha, S. (2014). The impact of eco-friendly practices on green image and customer attitudes: An investigation in a café setting. *International Journal of Hospitality Management*, 41(1), 10-20.
- Kang, K. H., Stein, L., Heo, C. Y. and Lee, S. (2012). Consumers' willingness to pay for green initiatives of the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 564-572.
- Kasim, A. (2004). Socio-environmentally responsible hotel business: Do tourists to Penang Island, Malaysia care? *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 11(4), 5-28.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). Turizm İşletmesi Belgeli Tesisler, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-9579/turizm-tesisleri.html> (05.03.2019)
- Lee, J. S., Hsu, L. T., Han, H. and Kim, Y. (2010). Understanding how consumers view green hotels: How a hotel's green image can influence behavioural intentions. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(7), 901-914.
- Manaktola, K. and Jauhari, V. (2007). Exploring consumer attitude and behaviour towards green practices in the lodging industry in India. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 19(5), 364-377
- Martinez Garcia de Leaniz, P., Herrero Crespo, Á. and Gómez López, R. (2018). Customer responses to environmentally certified hotels: The moderating effect of environmental consciousness on the formation of behavioral intentions. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(7), 1160-1177.
- Millar, M. and Baloglu, Ş. (2011). Hotel guests' preferences for green guest room attributes. *Cornell Hospitality Quarterly* 52(3), 302-311.
- Schermelleh-Engel, K. and Moosbrugger, H., (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Sert, A. N. (2017). Konaklama İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları: Doğa Residence Otel Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-20.
- Siti-Nabiha, A. K., George, R. A., Wahid, N. A., Amran, A., Mahadi, R. and Abustan, I. (2014). The Development of a Green Practice Index for the Malaysian Hotel Industry. *Issues in Social & Environmental Accounting*, 8(1), 23-47.
- TÜİK. (2018). Nüfus ve Demografi. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist> (02.02.2019).
- Verma, V. K. and Chandra, B. (2018). An application of theory of planned behavior to predict young Indian consumers' green hotel visit intention. *Journal of Cleaner Production*, 172, 1152-1162.
- Wang, J., Wang, S., Xue, H., Wang, Y. and Li, J. (2018). Green image and consumers' word-of-mouth intention in the green hotel industry: The moderating effect of Millennials. *Journal of Cleaner Production*, 181(1), 426-436.
- Yamane, T. (2001). Temel Örnekleme Yöntemleri. (Çev. A. Esin, M. A. Bakır, C. Aydın, E.Gürbüzsel). İstanbul: Literatür Yayınları.
-

Summary

Today, as a result of industrialization and economic globalization, environmental pollution occurs. Air and water pollution, destroyed forests for agricultural areas, greenhouse gases, solid waste and their socio - economic effects have a negative impact on the present and the future. These negative effects have enabled the environmental consciousness of consumers to be strengthened. It is observed that the consumers' attitudes towards the environment are effective in purchasing decisions. Environmental concern has been transformed into a green management movement in the hospitality industry, which aims to reduce non-durable goods, energy and water use, air pollution and environmental impacts. Accordingly, green hotels, known as environmentally friendly, have become widespread. The Green Hotel is defined as a hotel that works with the awareness of their responsibilities towards their employees, the local community, the local culture and the ecology surrounded them. Considering that the success of tourism and hotel industry is largely dependent on the existence of a clean environment, it is becoming more and more important for hotels to be "green" as in their day-to-day operations a variety of recyclable / non-recyclable natural resources and energy that can be exerted pressure on the environment are being used. It has been suggested that environmental consciousness affects the behavioural intentions related to hotels. Environmental consciousness affects stay intention and willingness to pay a premium. It has been found that being environmentally friendly is the most influential factor in staying in green hotels. However, some researches found some barriers to stay in green hotels. The barriers are inconvenience, perceptions of cost cutting, and decreased luxury and all of which significantly affect consumers' intention to stay at a green hotel or pay more for a room in such a hotel. Also, it is found that customers behave with greater environmental responsibility at home than they do in a hotel. On account of the literature above given the aim of this study is to determine the effect of environmental consciousness on the intention to pay more and the intention to stay. Beside the effects of green hotel practices and environmental consciousness on the intention to pay more and the intention to stay are compared. In addition, environmental consciousness and green hotel applications were examined according to demographic characteristics. The sample of the study consists of persons over 18 years of age living in Antalya. The survey was conducted between 12 January and 15 February 2019. In the survey a structured questionnaire was used. After excluding incomplete responses from 435 a total of 400 usable questionnaires are used for analysis. For the present study (Martinez Garcia de Leaniz et al., 2018; Han and Chan, 2013), the measurement scales for the studied constructs and the indicators were validated in previous studies. Based on empirically tested scales that have produced high reliability and validity it is measured green hotel attitudes using the four dimensions: environmental consciousness, green hotel applications, intention to stay and willingness to pay a premium. In the first part of the questionnaire, the green hotel attitude scale consisting of 19 statements aimed at measuring environmental consciousness (8 expressions), perceptions of green hotel applications (6 expressions), intention to stay (3 expressions) and willingness to pay a premium (2 expressions) are included. In the second part, the questionnaire solicited information regarding demographics characteristics of respondents, including gender, age, level of education, occupation and their previous experience with a green hotel. All questions use a 5-point Likert-type scale, with anchors of 1 = strongly disagree to 7 = strongly agree. Scales

---

were sufficiently reliable, based on a Cronbach's alpha exceeding .70, the range was .73 to .90. In the study, it was determined that environmental consciousness positively affected the intention of staying in green hotels. This result is important in terms of demonstrating that environmental consciousness has become a popular topic of importance nowadays depending on the changing consumer profile with globalization, and how the customer attach importance to sensitive of hotel businesses about environmental issues. Another remarkable result of the study is put forth by comparison of the effects of environmental consciousness and perceived green hotel practices on the intention to stay. In contrast to previous studies, environmental consciousness is more effective on the intention of staying than on perceived green hotel applications; It has been found that green hotel applications do not have a significant effect on the intention of staying. Obtaining different results from previous studies can be explained by the lack of information. In other words, it can be argued that people have environmental consciousness but have not enough knowledge about green hotel applications. According to the data obtained from the study, it was determined that environmental consciousness was effective on willingness to pay a premium but this effect was not high. The low level of willingness to pay a premium can be attributed to the low level of income of the majority of the participants. In the study, environmental consciousness and perceived green hotel applications were found to vary according to demographic characteristics. Environmental consciousness varies according to gender and educational status. The environmental consciousness of women was significantly higher than that of men. Those with a high education level have higher environmental consciousness and perceptions of green hotel practices. In other words, educated women have high environmental consciousness and positive perceptions of green hotel practices. The results can help identify the target audience in the marketing of green hotels. Among the implications of these findings is the idea that hotel managers' communications and actions must be relevant to guests' concerns by educating customers, increasing convenience to participate in green programs, and decreasing perceptions of cost cutting.

HANGİSİ LOKOMOTİF, EKONOMİK BÜYÜME Mİ KENTLEŞME Mİ? TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Sinan YILDIRIM¹

Atıf/©: Yıldırım, S. (2019). Hangisi lokomotif, ekonomik büyüme mi kentleşme mi? Türkiye örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 223-234, doi: 10.17218/hititsosbil.462016.

Özet: Bu çalışmada, Türkiye'deki ekonomik büyüme ve kentleşme oranları arasındaki ilişki 1961-2015 dönemine ait yıllık verilerle incelenmiştir. ARDL modeli ile uzun dönemli ilişkinin varlığı ve yönü sınanmıştır. Sonuçta kentleşmenin uzun dönemde ekonomik büyümeyle eş-bütünleşik(ko-entegre) olduğu, hem kısa hem uzun dönem katsayısının pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de kentleşme oranının artışı her iki dönemde de ekonomik büyüme oranını artırmaktadır. Fakat kentleşme oranı ekonomik büyümedeki değişimlerden etkilenmemektedir. Buna göre ekonomik büyümedeki artış, insanları köyden kente göçe özendirilmemektedir. Ancak insanlar kentleştiğiçe, artan ticari ilişkilerden dolayı ekonomik büyüme artmaktadır. Sonuç olarak politikacıların, ekonomik büyüme oranlarının artmasını bekledikleri dönemlerde kentleşme oranı artışıyla karşılaşmayacakları için buna yönelik tedbir almalarına gerek yoktur. Ancak ekonomik büyümenin artması isteniyorsa, kentleşme özendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Ekonomik Büyüme, ARDL Modeli

Which is the Locomotive, Economic Growth or Urbanization? Evidence from Turkey

Citation/©: Yıldırım, S. (2019). Which is the locomotive, economic growth or urbanization? Evidence from Turkey, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 223-234, doi: 10.17218/hititsosbil.462016

Abstract: In this paper, the relationship between economic growth and urbanization in Turkey were examined via annual data of 1961-2015 period. The existence and direction of long run relationship has been investigated by ARDL models. As a result, it has been determined that urbanization is co-integrated with economic growth in the long term, and that both short and long term coefficients are positive. The increment of urbanization rate in Turkey, increases the economic growth rate in both periods. Urbanization rate, however, is not affected by the changes in economic growth. According to these results, increase in economic growth does not encourage people to migrate from rural to urban area. Nevertheless, as people become urbanized, economic growth increases due to increasing commercial relationships. Consequently, politicians do not need to precaution for increasing urbanization rates when they expect economic growth to increase. However, if increase of the economic growth rate is desired, urbanization should be encouraged.

Keywords: Urbanization, Economic Growth, ARDL Model

1. GİRİŞ

Sanayi devrimi sonrası, insanların kırsal yaşamı terk edip kentlere göç etmeye başlamışlardır. Sanayi devrimiyle birlikte gelen üretim artışı, toplumları zenginleştirmiştir. Dolayısıyla genel olarak ekonomistlerin görüşü kentleşme oranındaki artışların bu toplumsal zenginleşme safhasında rolü olduğu yönündedir.

Kırsal yaşam her ne kadar doğal bir yaşam tarzı olsa da, 21nci yüzyılın başlarından itibaren, dünyanın yarısından fazlasının kentsel yaşamı tercih ettiği görülmektedir. Kentlerde mevcut olan alışveriş ve sosyal aktivite imkânları, ticari ilişkilerin fazlalığı gibi nedenlerle, kentler göç almaya devam etmektedir. Kırsal yaşamdan elde edilen gelir kent yaşamından elde edileni geçecek olsa bile, insanlar lüks ve sosyal aktivitelerinden vazgeçememektedir. Lise sonrası eğitimin yaygınlaşması da insanları kent yaşamına itmektir. Çünkü genelde üniversite eğitimi alan bireyler kırsal kesimde iş imkânı bulamamaktadır (Bertinelli ve Black, 2004). Beşeri sermayenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, kentlerde okullaşma oranının fazla olmasının ekonomik büyümeye olumlu etki edeceği düşünülebilir.

İnsanlar kentlere göç ettikçe, kentlerde nüfus yoğunluğu artmakta ve buna bağlı olarak kentlerde ticari ilişkiler yoğunlaşmaktadır. Göç alan yerler başlangıçta küçük yerleşim birimlerinden oluşsa dahi göç artışı neticesinde daha büyük yerleşim yerlerine dönüşmektedir. Ayrıca kentleşme sonrası yoğunlaşan nüfusun bir arada yaşayabilmesi için ilgili kurumlar tarafından yapılan gerekli altyapı hizmetleri ve sosyal hizmetler de artırılmalıdır. Dolayısıyla kentleşme neticesinde ekonomik ve sosyal anlamda yapısal değişiklikler oluşacaktır. Toplam talebin belli bir yerde yoğunlaşmasına bağlı olarak kentlerde talebi karşılayacak firmalar, o firmaları destekleyecek yan kuruluşlar, bunların hukuki ve mali anlamda müşavirliğini yapacak kurumlar da artacaktır. Mekânsal yakınlık, üreticiler arası bilgi alışverişini ve pozitif dışsallıkları artıracak, iyi işleyen bir işgücü piyasasını sağlayacak ve üreticiler ile tüketiciler arasındaki ulaştırma maliyetlerini azaltacaktır. Artan ticari yoğunluk elbette yeni yatırımları da cezp edecek, bu yeni yatırımlar da ilave işgücüne ihtiyaç duyacaktır. Artan işgücü talebi yine kırdan kente göçü teşvik edecektir. Dolayısıyla kentleşme oranındaki artışlar ekonomik büyümenin nedeni olabileceği gibi ekonomik büyümedeki artışlar da kentleşme oranındaki artışa neden olabilir.

Eğer ekonomik büyüme kırsal üretimden geçmekteyse ve kentleşme sonrasında kırsal üretim azalacaksa, bu durumda kentleşme oranındaki artış ekonomik büyümeye zarar verebilir. Ayrıca kentleşme sonrasında yaşanması muhtemelen olan aşırı kent yoğunluğu da, birtakım sosyal ve ekonomik sorunları beraberinde getirebilmektedir. Kentleşme, kalabalıklaşma maliyetine, kira ve arsa fiyatlarında artışa, gecekondulaşmaya ve maliyetlerde artışa neden olmaktadır. Ayrıca kentleşme, doğal yaşam alanlarının yerleşim alanına dönüşmesine ve aşırı doğal kaynak tüketimine yol açmakta; kentleşme sonucunda oluşan atıklar iklim değişiklikleri, hava, su ve toprak kirliliğine neden olmaktadır. (Ulusoy ve Vural, 2001, s. 8,11) Bu sorunların maliyeti, ekonomik büyümeye ket vurabilir.

Eğer kentleşmedeki artış ekonomik büyümede artışa neden oluyorsa politikacılar elbette ekonomik büyüme için kentleşmeyi teşvik edecektir. Tam tersi durumda yani ekonomik büyümenin kentleşmeye neden olduğu durumda ise ekonomik büyümeyi öngören karar vericiler bu durumun neticesi olan kentleşmeyi de hesaba katmalı ve gerekli önlemleri almalıdırlar. Ekonomik büyümenin kentleşmeyi tetiklediği durumda, ekonomistlerin beklediği ekonomik büyüme hızlı bir ekonomik büyüme olacaksa hızlı kentleşmenin sonuçlarını da hesap etmeli ve karar verici organlara iletmelidirler. Kırsal kalkınmanın gördüğü zarardan dolayı kentleşme

ekonomik büyümeye negatif yönde etki ediyorsa bu durumda da tarımsal sübvansiyonlar ve altyapı projeleri ile kırsal yaşam teşvik edilmelidir.

Bu çalışmada ekonomik büyüme ile kentleşme ikilisinden hangisinin diğerine lokomotif olduğu yani hangisindeki değişimlerin diğerini etkilediği sorusuna cevap aranmaktadır. Bunun için 1961-2015 dönemi Türkiye verileriyle seriler arası kısa ve uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir.

Bir sonraki bölüm olan literatür bölümünde kentleşme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan çalışmalar ve bu çalışmaların sonuçları verilmiştir. Yöntem bölümünde kullanılan birim kök testi, eş-bütünleşme testi, ARDL modeli ve bu modelin çeşitli versiyonları tanıtılmıştır. Bulgular bölümünde, yöntem bölümünde tanıtılan testler ve ARDL modelleri uygulanmış ve sonuçları gösterilmiştir. Sonuç bölümünde bulgular özetlenmiş ve karar alıcılara tavsiyelere yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR

Literatürde, kentleşme ile ekonomik büyümeyi araştıran çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bunlardan bazıları kentleşmenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde, bazıları da negatif yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Bunun yanında kentleşme ile ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmayan çalışmalar da mevcuttur.

İki değişken arasında pozitif yönlü ilişki bulan çalışmalara Faria ve Mollick (1996), Moomaw ve Shatter (1996), Cohen (2006), Henderson (2000) ve Bertinelli ve Black (2004)'ün çalışmaları örnek gösterilebilir. Faria ve Mollick (1996), kentleşme, ekonomik büyüme ve refahı inceledikleri çalışmada şehirlerdeki yoğunluk farklarını şehirlerin hinterland farklarıyla ve şehirlerden alınan vergi farklarıyla açıklamaya çalışmışlardır. Kentleşme sürecinde hükümete büyük bir rol düştüğünü ve kentsel nüfus dengesini bulmada hükümete müdahale edilmemesi gerektiğini belirten ikili, Ramsey'in ekonomik büyüme modeliyle kentleşmeyi harmanlamış, sonuçta tüketim ve kentleşme ilişkisini ortaya koymuşlardır. Kurdukları model her bölgeye sabit ve eşit bir vergi oranını teklif etmiştir. Moomaw ve Shatter (1996), büyükşehirlerde kentleşme ve ekonomik büyümeyi araştırmışlardır. Sonuçta kişi başı GSYİH, sanayileşme ve ihracat artışıyla kentleşmenin arttığı, tarımın öneminin artmasıyla kentleşmenin azaldığı tespit edilmiştir. Büyükşehirlerde ise sanayileşme ve tarımın öneminin artması kentleşme üzerinde aynı etkiyi göstermiştir. Gelişen ülkelerin kentleşme oranları geçmişten günümüze farklılık göstermemektedir. Cohen (2006), gelişen ülkelerin kentleşmelerini incelemiş, geçmişten günümüze değişimleri ortaya koymuştur. Son 20 yıldır üretim ve tüketime bağlı olarak kentleşmenin arttığını ortaya koyan Cohen, gelecek 30 yılda da bu trendin devam edeceğini öngörmüştür. Henderson (2000), 1960-1995 döneminde 80-100 ülkenin 5 er yıllık verileriyle kentsel yoğunlaşmanın ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini araştırmıştır. Kişi başı gelirin 5000 dolar ve üzeri olduğu yerlerde kentsel yoğunlaşmadaki artışların önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Kişi başı gelirin 3000 dolar altında olduğu yerlerde kentleşme yoğunluğunun azaldığı görülmüştür. Bertinelli ve Black (2004), üretkenliğin insan sermayesine bağlı olduğunu ve bu yüzden kentleşmenin büyümeyi tetiklediğini iddia eden dinamik bir model kurmuşlardır. Onlara göre insan sermayesindeki artışlar kentleşmeyi artırdıkça dinamik faydalar ortaya çıkmaktadır. Kurulan denklemde statik bakış açısıyla bakıldığında dışsallıktan dolayı kentleşme oranları hayli yüksektir. Kentleşmeyi kısıtlama çabaları teknoloji seviyesini de düşürerek ekonomik büyümeye ters etkiler yapacaktır. Bunun yerine mekânsal olarak insan yoğunluğunun tekrar dağıtılması çabaları negatif bir dinamik etki yaratmadan aşırı kentleşmenin maliyetini ortadan kaldırabilir. Kasman ve Duman (2015), Avrupa Birliği'ne yeni katılan ve adaylığı devam eden ülkeler için 1992-2010 dönemindeki enerji tüketimi,

karbondioksit salınımı, ekonomik büyüme, ticari dışa açıklık ve kentleşme verileri arasındaki nedensellik ve eş-bütünleşme ilişkilerini panel veri analiziyle incelemiştir; kısa dönemde enerji tüketimi, ticari açıklık ve kentleşmeden karbondioksit salınımına, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'dan elektrik tüketimine, GSYİH, enerji tüketimi ve kentleşmeden ticari açıklığa, kentleşmeden GSYİH'ya ve ticari açıklığa doğru panel nedensellik tespit edilmiştir.

Kentleşmenin ekonomik büyüme üzerinde negatif yönlü bir etkisi olduğunu tespit eden çalışmalara Timberlake ve Kentor (1983), Chan (1992) ve Brückner (2012)'in çalışmaları örnek verilebilir. Timberlake ve Kentor (1983) panel veri analiziyle ekonomik bağımlılık, aşırı kentleşme ve ekonomik büyüme ilişkisini inceledikleri çalışmada ekonomik büyümeye ket vurmasa da, aşırı kentleşme oranının yüksek olduğu ülkelerde ekonomik büyüme hızının daha yavaş olduğunu gözlemlemişlerdir. Ayrıca yabancı sermayeye olan bağımlılık aşırı kentleşmeye neden olmaktadır. Chan (1992) ve Brückner (2012), tıpkı Moomaw ve Shatter (1996) gibi tarımın öneminin artmasıyla kentleşmenin azalacağını savunmuştur. Chan (1992), çalışmasında 1949-1982 dönemi için Çin'de ekonomik büyüme stratejileri ve kentleşme politikalarını incelemiştir. Çin, 1970'li yılların sonuna kadar sanayi gelişimini destekleyen Sovyet rejimin politikaları benzeri politikalar izlemiştir. Kentleşmeyi kısıtlamasına rağmen sanayileşme bu durumdan negatif etkilenmemiştir. Çünkü Çin, kişisel tüketim ile çalışanların sayısını orantılı tutmuş, kırsal sanayileşmeyi teşvik etmiş, kentlerdeki geçici işçilerin istihdamını artırmıştır. 1970'lerde sanayi gelişimini destekleyen, benzer politikaları uygulayan, fakat göç kontrolünü düzgün yapamayan; aşırı kentleşme ve kentlerde işsizlik olgularına sahip diğer üçüncü dünya ülkeleriyle kıyaslandığında Çin, normalin altında bir kentleşme oranına sahip olduğu görülmektedir. Brückner (2012) ekonomik büyüme, tarım sektörünün büyüklüğü ve kentleşme arasındaki ilişkinin tespiti için 1960-2007 dönemine ait verilerle 41 Afrika ülkesine uyguladığı panel veri analizinde tarımın (katma değer olarak) payındaki azalışların kentleşme oranında önemli bir artışa, kentleşme oranındaki artışların kişi başı GSYİH büyümesinde önemli ölçüde azalışa neden olduğunu tespit ederken kişi başı GSYİH büyümesindeki değişimlerin kentleşme oranında önemli bir değişime neden olmadığını saptamıştır.

Bloom ve diğerleri (2008), Hossain (2012) ve Turok ve McGranahan (2013) ise çalışmalarında kentleşme ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulamamışlardır. Bloom ve diğerleri (2008), kentleşme ve ulusların varlığını incelemişlerdir. Bir kentin gelir düzeyiyle kentleşme oranı arasında yüksek bir ilişki olduğu, kentteki insanların daha üretken, daha çok gelir elde eden insanlar olduğu düşünülse de bu çalışmada kentleşme oranı ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmamıştır. Bloom ve diğerlerine göre ekonomik büyümenin sağlanması için kentleşmenin teşvikine ihtiyaç yoktur. Hossain (2012), 1960-2009 dönemi için Japonya'da karbondioksit salınımı, enerji tüketimi, ekonomik büyüme, dış ticaret ve kentleşme verilerini dinamik nedensellik analizlerine tabi tutmuştur. Kısa dönemde enerji tüketimi ve dış ticaretten karbondioksit salınımına, dış ticaretten enerji tüketimine, karbondioksit salınımından ekonomik büyümeye, ekonomik büyümeden de dış ticarete doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Turok ve McGranahan (2013), kentlerdeki hızlı nüfus artışının ekonomik büyüme ve yaşam standartlarını artırıp artırmadığını Afrika ve Asya kıtaları için araştırmışlardır. Kentleşme ile ekonomik büyüme ve şehir büyüklüğü ile üretkenlik arasında basit doğrusal bir ilişki bulunamamıştır. Kent ile kırsal arasındaki mobilitenin artırılması ekonomik büyümeyi sağlayabilir ancak destekleyici politikalarla birlikte pazar ve altyapı yatırımları daha faydalı olmasını sağlayacaktır. Turok ve McGranahan'a göre hükümetler sadece

kentleşmeyi cesaretlendirmektense kentleşmenin ekonomik büyümeye, yoksulluğu azaltmaya ve çevresel sürdürülebilirliğe nasıl katkı sağlayabileceğinin yollarını aramalıdır.

Davis ve Henderson (2003) ise, kentleşme sürecinin ekonomi siyaseti üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada, kentleşmenin temel tarım sektöründen uzaklaşılmasıyla ve fiyat kontrolü, gümrük politikaları gibi hükümet politikaları yüzünden kendiliğinden olan bir olgu olduğu iddia edilmiştir. Yöntem olarak panel veriler, araç değişkenleri yöntemiyle test edilmiştir. Sonuç olarak, demokratikleşme dâhil olmak üzere politik verilerin kentleşme üzerinde dolaylı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ulaştırma altyapılarına yapılan yatırımlar kentleşme yoğunluğunu artırmaktadır.

3. YÖNTEM

Zaman serileri, yatay kesit verilerin aksine belli bir eğilime(trende) göre hareket edebilirler. Eğer incelenen bir zaman serisinde varyans değişimi ve/veya genel eğilimden kaynaklanan ortalama değişimleri varsa bu seriyle kurulacak olan modelin tahminleri sahte regresyon sorununa yol açabilir. Böylesi bir durumda, seriler öncelikle genel eğilimlerinden arındırılabilir ve bu şekilde analizlere katılabilirler.

Zaman içerisinde ortalaması ve varyansı değişen seriler durağan değildir, birim kök içerirler. Serilerin durağan olup olmadıkları birim kök testleri yardımıyla belirlenebilir. Bu çalışmada uzun bir dönem ele alındığından, serilerin durağanlığı olası yapısal kırılmaları dikkate alan yapısal kırılmalı birim kök testi ile incelenecektir.

Perron'un (1989) yapısal kırılmalı birim kök testinde kırılma anının biliniyor olduğu varsayılır, Zivot ve Andrews (2002) ise Perron'un yapısal kırılmalı birim kök testini yapısal kırılma anını tespit edecek şekilde uyarlamıştır. Birbirinden sadece zaman kuklasının aldığı değer bakımından farklılık gösteren denklemler içerisinde β parametresine ait t istatistiği en düşük çıkan denklemde hangi döneme kukla verilmişse o dönem kırılma dönemi olarak belirlenir. Dolayısıyla birim kök hipotezinin reddedilmesi ihtimalini zorlaştıracak dönem seçilmiş olur. Test denklemleri:

$$\Delta Y_t = \mu + \omega t + \beta Y_{t-1} + \theta DU_t + \sum_{i=1}^p \delta \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \omega t + \beta Y_{t-1} + \gamma DT_t + \sum_{i=1}^p \delta \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \omega t + \beta Y_{t-1} + \theta DU_t + \gamma DT_t + \sum_{i=1}^p \delta \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (3)$$

Δ : fark operatörü, μ : kesme terimi(sabit terim), t: trend değişkeni, u_t kalıntı terimleridir. TB (Time Break) kırılma anını göstermek üzere DU, trend değişkeni değeri kırılma anı değerinden büyükse 1, değilse sıfır değerini alan kukla değişkendir. DT ise, trend değişkeni değeri kırılma anı değerinden büyükse (t-TB) değerini alan kukla değişkendir. Dolayısıyla kukla değişkenlerden biri yapısal kırılma sonrası bir sıçrama veya daha alt bir noktadan başlama hareketi sergileyen seriler için ideal olurken diğer kukla kırılma sonrası genel eğilimi de değişen seriler için ideal olur. β katsayısının istatistiksel anlamlılığına bakılarak ilgilenilen Y serisinin durağanlık kararı verilir.

Herhangi bir modelde modele ait değişkenler durağan olmasalar da, aynı modelde kullanıldıklarında uzun dönemde eş-bütünleşik hareket edebilirler. Bu durumda kaybolan uzun dönem bilgileri için kısa dönem denkleminde hata düzeltme modeli uygulanır. Johansen-Juselín ve ARDL sınır testleri, eş-bütünleşme analizinde yaygın olarak kullanılır. Johansen-Juselín eş-bütünleşme testi, sadece ilgili değişkenlerin her birinin birinci devresel farkında durağan olduğu durumda çalışmaktadır. ARDL testinde ise, serilerin biri kendi seviyesinde diğeri birinci devresel

farkında durağan olabilir. Hesaplanan F istatistiği alt ve üst sınır kritik değerlerinden büyükse seriler arasında eş-bütünleşme vardır, vice versa. Buna bağlı olarak oluşturulan modellerle kısa ve uzun dönem katsayıları elde edilebilir.

ARDL hata düzeltme modeli denklemleri aşağıdaki gibidir (Peseran, Shin, Smith, 1996):

$$\Delta X_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \zeta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{j=1}^l \varphi_j \Delta Y_{t-j} + \beta Y_{t-1} + \eta X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

β ve η katsayılarının aynı anda istatistiksel olarak anlamsız bulunması serilerin eş-bütünleşik olmadıklarını gösterir. Trend değişkeni ve sabit terimin varlığı ve çeşitlerine göre farklı ARDL modelleri vardır (Peseran, Shin, Smith, 2001):

Trendin ve sabit terimin olmadığı model: c_0 ve $c_1 = 0$

$$\Delta y_t = \pi_{yy} y_{t-1} + \pi_{yx,x} x_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \psi'_i \Delta z_{t-i} + w'_i \Delta x_t + u_t \quad (5)$$

Kısıtlanmış sabit terimli denklem: $c_0 = -(\pi_{yy} \cdot \pi_{yx,x}) \mu$

$$\Delta y_t = \pi_{yy}(y_{t-1} - \mu_y) + \pi_{yx,x}(x_{t-1} - \mu_x) + \sum_{i=1}^{p-1} \psi'_i \Delta z_{t-i} + w'_i \Delta x_t + u_t \quad (6)$$

Kısıtlanmamış sabit terimi olan denklem: $c_0 \neq 0$

$$\Delta y_t = c_0 + \pi_{yy} y_{t-1} + \pi_{yx,x} x_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \psi'_i \Delta z_{t-i} + w'_i \Delta x_t + u_t \quad (7)$$

Kısıtlanmış trend, kısıtlanmamış sabit terim: $c_0 \neq 0$ ve $c_1 = -(\pi_{yy} \cdot \pi_{yx,x}) \gamma$

$$\Delta y_t = c_0 + \pi_{yy}(y_{t-1} - \gamma_y t) + \pi_{yx,x}(x_{t-1} - \gamma_x t) + \sum_{i=1}^{p-1} \psi'_i \Delta z_{t-i} + w'_i \Delta x_t + u_t \quad (8)$$

Aşağıdaki hipotezler sayesinde eş-bütünleşme(ko-entegrasyon) ilişkisi belirlenir:

$$H_0^{\pi_{yy}} : \pi_{yy} = 0, \quad H_0^{\pi_{yx,x}} : \pi_{yx,x} = 0,$$

$$H_1^{\pi_{yy}} : \pi_{yy} \neq 0, \quad H_1^{\pi_{yx,x}} : \pi_{yx,x} \neq 0,$$

$H_0: H_0^{\pi_{yy}} \cap H_0^{\pi_{yx,x}}$ şeklindedir. Yani, $H_0^{\pi_{yy}}$ ve $H_0^{\pi_{yx,x}}$ hipotezleri aynı anda sağlanmalıdır. Alternatif hipotez ise:

$H_1: H_1^{\pi_{yy}} \cup H_1^{\pi_{yx,x}}$ şeklinde olur. Bu hipotez, iki alternatif hipotezden en az birinin doğru olduğunu ifade eder. Katsayıların ikisi birden sıfıra eşit değildir.

4. BULGULAR

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1961-2015 dönemine ait ekonomik büyüme ve kentleşme oranı verileri ile analiz yapılmıştır. Kentleşme oranı, kentlerde yaşayan nüfusun toplam nüfusa bölünmesiyle bulunmaktadır. Frekansı yıllıktır. Kentleşme oranı verisi, Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü tarafından toplanmış ve düzeltilmiştir. Ekonomik büyüme serisi, yerel para birimi ve sabit fiyatlarla hesaplanan yıllık GSYİH büyüme oranı serisidir. GSYİH, yerleşik üreticilerin tüm katma değerleri toplamına vergilerin eklenmesi ve sübvansiyonların çıkarılması ile hesaplanmıştır. Ürünlerin amortismanları hesaba katılmamıştır.

Verilere ait yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Zivot-Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabitli	Kırılma Yılı	Sabitli ve Trendli	Kırılma Yılı
Ekonomik büyüme	-8.144	1976	-8.275***	2009
Kentleşme	1.397	1993	-3.904	2004
Δ Kentleşme	-3.181	1987	-6.161***	1975

H_0 : Seri durağandır. ***: %1, **: %5, *: %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedilebildiğini gösterir.

Tablo 1' e göre, ekonomik büyüme oranı serisi kendi seviyesinde durağandır. Kentleşme serisi ise 1nci devresel farkında durağandır. Verilerin biri kendi seviyesinde diğer 1nci devresel farkında durağan olduğundan eş-bütünleşme analizi ARDL sınır testiyle yapılmalıdır. ARDL sınır testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2. ARDL Sınır Testi Sonuçları(Bağımlı Değişken Kentleşme Oranı)

	Sabitsiz ve Trendsiz	Kısıtlanmış Sabit Terim	Kısıtlanmamış Sabit Terim	Kısıtlanmış Trend
k	1	1	1	1
F istatistiği	1,744	2,632	1,233	1,581
Alt Sınır (%1)	4,810	4,940	6,840	6,100
Üst sınır (%1)	6,020	5,580	7,840	6,730

Bulunan sonuçlara göre ekonomik büyümenin, uzun dönemde kentleşmenin nedeni olmadığı sıfır hipotezi dört farklı ARDL modelinde de reddedilememiştir. Uzun dönemde kentleşmenin ekonomik büyümeye neden olmadığını ileri süren sıfır hipotezinin testi ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. ARDL Sınır Testi Sonuçları(Bağımlı Değişken Ekonomik Büyüme)

	Sabitsiz ve Trendsiz	Kısıtlanmış Sabit Terim	Kısıtlanmamış Sabit Terim	Kısıtlanmış Trend
k	1	1	1	1
F istatistiği	24,322	19,040	28,555	18,930
Alt Sınır (%1)	4,810	4,940	6,840	6,100
Üst sınır (%1)	6,020	5,580	7,840	6,730

Dört farklı ARDL modeline göre de, ekonomik büyüme uzun dönemde kentleşmenin nedenidir. F istatistikleri, %1 anlamlılık düzeyinde alt ve üst sınırlardan büyük çıkmıştır. Ekonomik

büyümenin bağımlı değişken olduğu ARDL modellerine göre uzun dönem katsayıları Tablo 4'te verilmiştir. Katsayıların istatistiksel anlamlılıkları göz önüne alındığında kurulan modeller içinde en iyi modelin sabit terimsiz ve trendsiz ARDL modeli olduğu görülür. Buna göre kentleşme ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde istatistiksel anlamlı ve pozitif bir ilişki mevcuttur. Kentleşme oranındaki 1 birimlik artış, ekonomik büyümeyi 0,04 puan artırmaktadır, vice versa. Ayrıca, Breusch-Godfrey ve Breusch-Pagan-Godfrey istatistiklerine göre, kurulan modellerde otokorelasyon ya da değişen varyans sorunları yoktur.

Kısa dönem katsayıları (Hata düzeltme modeli) ise Tablo 5'te verilmiştir. Tablo 5'e göre, kurulan tüm modellerde eş-bütünleşme katsayısı istatistiksel anlamlı ve negatiftir. Bunun anlamı, kısa dönemde meydana gelebilecek bir dengesizliğin uzun dönemde ortadan kalktığıdır. Sabit terimsiz ve trendsiz denklemin haricindeki modellerde kentleşme katsayısı istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Katsayının anlamlı bulunduğu modele göre kısa dönemde de kentleşme katsayısı pozitiftir. Yani kentleşme oranı arttıkça ekonomik büyüme oranı artacaktır, vice versa. Ayrıca eş-bütünleşme katsayısına göre, kısa dönemde meydana gelen bir dengesizlik 1/0,95 dönemde tekrar dengeye gelmektedir.

Tablo 4. ARDL Uzun Dönem Katsayıları(Bağımlı Değişken Ekonomik Büyüme)

	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabit Terimli Denklem	Trendli Denklem
Kentleşme	0,044**	-0,039	0,163
c_0		6,696***	-0,173
Trend			
Breusch-Godfrey LM	0.027	0.074	0.083
Breusch-Pagan-Godfrey	0.790	1.249	0.962

Tablo 5. ARDL Kısa Dönem Katsayıları(Bağımlı değişken ekonomik büyüme)

	Sabitsiz ve Trendsiz	Kısıtlanmış Sabit Terimli Denklem	Kısıtlanmış Sabit Terimli Denklem	Trendli Denklem
Δ Kentleşme	2,47***	0,158	0,906	0,880
c_0			6,266***	-0,206
EşBütünleşme $_{t-1}$	-0,952***	-1,044***	-1,044***	-1,051***
EşBütünleşme $_{t-1}$ = GDP	EşBütünleşme $_{t-1}$ = GDP	EşBütünleşme $_{t-1}$ = GDP	EşBütünleşme $_{t-1}$ = GDP	EşBütünleşme $_{t-1}$ = GDP
- 0,04Kentleşme	- (6.69	- 0,039Kentleşme	- 0,039Kentleşme	- (-0.1
	- 0,039Kentleşme)			+ 0,16Kentleşme)

***: %1, **: %5, *: %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedilebildiğini gösterir.

Sabitsiz ve trendsiz model için yapılan ve hata karelerinin kümülatif toplamını inceleyen CUSUM kare testine bakıldığında, tüm dönemler için değerlerin % 5 bandı içerisinde olduğu görülmektedir (Ekler: Şekil 1). Dolayısıyla kurulan model istikrarlıdır. İlgilenilen dönem

içerisinde kentleşme oranı ile ekonomik büyüme oranı arasındaki ilişki, yapısal bir değişime uğramamıştır. Bu yüzden ARDL modeline kukla değişken eklemeye veya yapısal kırılmayı dikkate alan eş-bütünleşme testlerine gerek görülmemiştir.

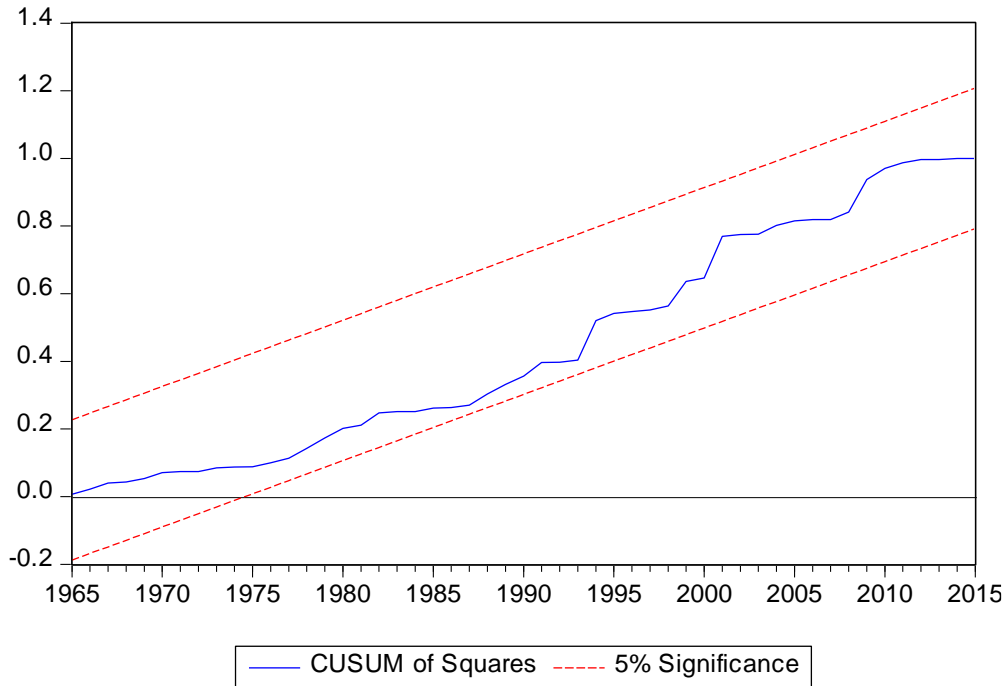
5. SONUÇ

Türkiye’de ekonomik büyüme ve kentleşme oranları arasındaki ilişki 1961-2015 dönemine ait yıllık verilerle incelenmiştir. Öncelikle KPSS birim kök testi ile serilere durağanlık analizleri yapılmış, ardından ARDL sınır testi uygulanarak uzun dönemli ilişkinin varlığı ve yönü sınanmıştır.

Sonuç olarak kentleşmenin uzun dönemde ekonomik büyümeyle eş-bütünleşik (ko-entegre) olduğu, uzun dönem katsayısının ise pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Kentleşme oranında meydana gelecek 1 birimlik artış, ekonomik büyümeyi 0,04 birim artırmaktadır, vice versa. Kısa dönemde de kentleşme değişkeninin katsayısı pozitif bulunmuştur. Yani kentleşme oranı arttıkça ekonomik büyüme oranı artacaktır, vice versa. Ayrıca bulunan eş-bütünleşme katsayısına göre, kısa dönemde meydana gelen bir şoktan 1/0,95 dönem sonra tekrar dengeye gelinmektedir. Bu sonuçlar, Henderson (2000), Bertinelli ve Black (2004), Kasman ve Duman (2015) ’ın çalışmalarıyla örtüşürken; Timberlake ve Kentor (1983), Chan (1992) ve Brückner (2011) in bulgularıyla çelişmektedir.

Türkiye’de kentleşme oranının artışı ekonomik büyüme oranını artırmaktadır. Fakat kentleşme oranı ekonomik büyümedeki değişimlerden etkilenmemektedir. Buna göre ekonomik büyümedeki artış, insanları köyden kente göçe özendirilmemektedir. Ancak insanlar kentleştikçe, artan ticari ilişkilerden dolayı ekonomik büyüme artmaktadır. Sonuçta politikacıların, ekonomik büyüme oranlarının artmasını bekledikleri dönemlerde artması muhtemel bir kentleşme oranıyla karşılaşmayacakları için buna yönelik tedbir almalarına gerek yoktur. Ancak ekonomik büyümenin artması isteniyorsa, kentleşme özendirilmelidir.

EK

Şekil 1. CUSUM Square testi

KAYNAKÇA

- Bertinelli, L. and Black, D. (2004). Urbanization and growth. *Journal of Urban Economics*, 56(1), 80-96.
- Bloom, D. E., Canning, D. and Fink, G. (2008). Urbanization and the wealth of nations. *Science*, 319(5864), 772-775.
- Brückner, M. (2012). Economic growth, size of the agricultural sector, and urbanization in Africa. *Journal of Urban Economics*, 71(1), 26-36.
- Chan, K. W. (1992). Economic growth strategy and urbanization policies in China, 1949-1982. *International Journal of Urban and Regional Research*, 16(2), 275-305.
- Cohen, B. (2006). Urbanization in developing countries: Current trends, future projections, and key challenges for sustainability. *Technology in society*, 28(1-2), 63-80.
- Davis, J. C. and Henderson, J. V. (2003). Evidence on the political economy of the urbanization process. *Journal of urban economics*, 53(1), 98-125.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Faria, J. R. and Mollick, A. (1996). Urbanization, economic growth, and welfare. *Economics Letters*, 52(1), 109-115.
- Hossain, S. (2012). An econometric analysis for CO2 emissions, energy consumption, economic growth, foreign trade and urbanization of Japan. *Low Carbon Economy*, 3(3).92-105
- Kasman, A. and Duman, Y. S. (2015). CO2 emissions, economic growth, energy consumption, trade and urbanization in new EU member and candidate countries: a panel data analysis. *Economic Modelling*, 44, 97-103.
- Moomaw, R. L. and Shatter, A. M. (1996). Urbanization and economic development: a bias toward large cities?. *Journal of Urban Economics*, 40(1), 13-37.
- Nieh, C. C. and Yau, H. Y. (2004). Time series analysis for the interest rates relationships among China, Hong Kong, and Taiwan money markets. *Journal of Asian Economics*, 15(1), 171-188.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (1996). *Testing for the Existence of a Long-run Relationship*' (No. 9622). Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 57(6),1361-1401.
- Phillips, P. C. and Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Timberlake, M. and Kentor, J. (1983). Economic dependence, overurbanization, and economic growth: a study of less developed countries. *Sociological Quarterly*, 24(4), 489-507.
- Turok, I. and McGranahan, G. (2013). Urbanization and economic growth: the arguments and evidence for Africa and Asia. *Environment and Urbanization*, 25(2), 465-482.

Ulusoy, A. and Vural, T. (2001). Kentleşmenin sosyo ekonomik etkileri. *Belediye Dergisi*, 7(12), 8-14.

Zivot, E. and Andrews, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of business & economic statistics*, 20(1), 25-44.

SUMMARY

Although the rural life is a natural lifestyle, it has been seen that more than half of the world prefers urban life style since the beginning of 21st century. Urban areas continue to take immigrants because of the shopping and social activities in cities and the commercial relations. Even if the revenue that generated from rural life surpasses the generated from urban life, people cannot give up their luxury and social activities. Becoming widespread of post-secondary education canalize people to urban life. Because, higher educated individuals generally cannot find employment in rural areas.

Besides, wages in the cities are much higher than rural wages.. Because of these causes, while it is expected that the urbanization will increase much more, the effect of it to the economic growth should be investigated. On the contrary, the cause of this increase in urbanization can be the increase in economic growth.

As urbanization increases, some of the economists suggest that economic growth increases, either and hence they approve encouragement of urbanization. According to advocators of this view, the successful sectors in cities will attract new investors and labor force, and this situation will increase urbanization much more. From this aspect, although urbanization attracts the poor in rural, it will lead to problems like unemployment, poverty, increase in crime rate, environmental pollution. As urbanization grow, the transformation of small cities to bigger cities causes a lot of economic and structural transformation necessity.

When all of these positive and negative situations are taken into account, it takes interest that whether increasing economic growth causes higher urbanization rate or higher urbanization rate causes higher economic growth. If the increase in the urbanization causes to increase in the economic growth, of course politicians will encourage urbanization for economic growth. On the contrary, when economic growth causes urbanization, decision makers who expect higher economic growth should take into account urbanization that is the result of economic growth and should take precaution. In the situation that economic growth induces urbanization, if the economic growth expected by economists will be rapidly one, results of rapidly urbanization should be considered and conveyed to the decision makers.

In this study, the answer to this question is searched:, which one of the economic growth and urbanization is the locomotive, in other words the changes of which effect the other one. For this, short and long term relationships are examined with the period of 1961-2015 data of Turkey. Firstly stationary analysis are conducted via KPSS unit root test, then the existence and direction of long run relationships are tested by applying ARDL bound test.

Consequently, it is detected that urbanization is co-integrated to economic growth in long run, long run coefficient is positive. 1 unit augmentation of urbanization rate increases the economic growth rate 0,04 unit, vice versa. In short term, coefficient of urbanization variable is positive, as well. Namely, as urbanization increase, economic growth increases, vice versa. Moreover,

according to estimated co-integrating coefficient, after a shock occurring in short term the model is turning up to balance after 1/0,95 term.

The increase of urbanization rate enhances economic growth rate in Turkey. Urbanization rate, however, is not influenced by the changes of economic growth. Accordingly, increment of economic growth does not encourage people to migrate from the village to the city. Yet as people get urbanized, economic growth enhances because of the commercial relationships. Consequently, politicians do not need to take precaution for the urbanization because they will not encounter with a probable increase of urbanization rate when they expect increasing economic growth rate. Barely, if the increase of economic growth is desired, urbanization should be encouraged.

VIX KORKU ENDEKSİNİN FİNANSAL GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Saffet AKDAĞ¹

Atıf/©: Akdağ, S. (2019). VIX korku endeksinin finansal göstergeler üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 235-256. doi: 10.17218/hititsosbil.522619.

Özet: Küresel risk iştahının göstergesi olarak kabul edilen VIX endeksi bir çok ülkenin finansal yapıcılar tarafından takip edilmektedir. Çünkü VIX endeksinin meydana getirdiği değişimler ulusal piyasalardaki birçok finansal göstereyi de etkilemektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı VIX endeksinin Türkiye'deki çeşitli finansal göstergeler üzerinde bir etkisinin olup olmadığını, hem Granger (1969) nedensellik analizi hem Breitung ve Candelon frekans nedensellik analizi hem de Johansen eşbütünleşme analizi ile test etmektir. Granger nedensellik analizi sonucunda VIX endeksindeki değişimin; BİST 100 endeksi, dolar ve euro kuru, sanayi üretim endeksi, reel kesim ve tüketici güven endeksi, satın alma yöneticileri endeksi ve risk iştahı endeksindeki değişimlerin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Frekans nedensellik analizi sonuçlarına göre ise VIX endeksindeki değişimden BİST 100 endeksi, dolar ve euro kuru, faiz oranı, sanayi üretim endeksi, reel kesim güven endeksi, satın alma yöneticileri endeksi ve risk iştahı endeksindeki değişime doğru nedenselliğin kalıcı; tüketici güven endeksindeki değişime doğru nedenselliğin ise geçici olduğu tespit edilmiştir. Eşbütünleşme analizine göre ise VIX ile ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oynaklık Endeksi, Finansal Göstergeler, Nedensellik Analizi, Eşbütünleşme Analizi, Finansal Bulaşıcılık

Effect of VIX Fear Index on Financial Indicators: Turkey Case

Citation/©: Akdağ, S. (2019). Effect of VIX fear index on financial indicators: Turkey case, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 12(1), 235-256. doi: 10.17218/hititsosbil.522619.

Abstract: The VIX index, which is accepted as an indicator of global risk appetite, is followed by the financial makers of many countries. Because the changes in the VIX index affect many financial indicators in the national markets. In this context, the purpose of the study is to test whether the VIX index is an effect on a variety of financial indicators in Turkey. For this purpose, Granger (1969) causality analysis, Breitung and Candelon frequency causality analysis, and Johansen cointegration analysis were used. As a result of Granger causality analysis, it was determined that the change in VIX index was the cause of changes in BIST 100 index, dollar and Euro exchange rate, industrial production index, real sector and consumer confidence index, purchasing managers index and risk appetite index. According to the results of frequency causality analysis, permanent causality has been identified from the change in VIX index to the change in BIST 100 index, Dollar and Euro exchange rate, interest rate, industrial production index, real sector confidence index, purchasing managers index and the change in risk appetite index. but temporary causality has been identified from the change in VIX index to the change in consumer confidence index. According to the cointegration analysis, a long-term relationship was found between the variables related and VIX.

Makale Geliş Tarihi: 05.02.2019. Makale Kabul Tarihi: 29.06.2019

¹Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, saffet.akdag@bozok.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-9576-6786>

Keywords: *Volatility Index, Financial Indicator, Causality Analyses, Cointegration Analysis, Financial Contagion*

1. GİRİŞ

Finansal piyasalarda istikrarı bozucu birçok kriz ortaya çıkmış ve ileride çıkmaya da devam edecektir. Bu krizlerden biri olan 1987 yılındaki Wall Street krizi, borsa endekslerinde büyük çöküşler meydana getirmiştir. En büyük çöküşlerden biri de New York borsasında meydana gelmiştir. New York borsası bu tür çöküşleri engellemek ve yatırımcıları korumak amacıyla birçok mekanizma geliştirmiştir. Bu mekanizmalardan biri olan VIX (Volatility Index), 1993 yılında Chicago Opsiyon Borsası (Chicago Board Options Exchange - CBOE) tarafından piyasadaki volatilitiyi ölçmek amacıyla hesaplanmaya başlamıştır (Xin, 2011, s.1). Endeks, hisse senetlerinin opsiyonlu alım ile opsiyonlu satım fiyatı arasındaki fark üzerinden hesaplanır (Fountain, Herman ve Rustvold, 2008, s.469). Alım ve satım fiyatları birbirine yaklaştıkça endeksin değeri düşer. Endeks, yatırımcılar tarafından belirlenir ve gelecekteki 30 gün içinde muhtemel borsadaki oynaklık ile ilgili fikir birliğini ifade eder. Piyasa volatilité endeksi (VIX) aynı zamanda “yatırımcı korku göstergesi” olarak adlandırılmaktadır. VIX ne kadar büyük olursa korku o kadar büyük olur. (Whaley, 2000, s.12).

Yatırımcıların, yatırım kararlarını en fazla etkileyen göstergelerin başında finansal ürünlerin volatilitesi gelmektedir. Finansal piyasalarda volatilité yüksekse bu yatırımcıları tedirgin etmekte ve yatırım kararlarından vazgeçirmektedir. Yatırımcı sadece ulusal piyasalardaki volatilitiyi takip etmekle kalmamakta aynı zamanda uluslararası piyasalardaki volatilitiyi de yakından takip etmektedir. Özellikle küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte birbirine entegre olan finansal piyasaların birinde ortaya çıkan volatilité finansal küreselleşmenin getirdiği bulaşıcılık nedeniyle diğer finansal piyasaları da etkilemektedir (Schmukler, Zoido ve Halac, 2003). Bu nedenle yatırımcılar yatırım kararı alırken uluslararası finansal piyasalarda meydana gelen volatilitiyi de dikkate almaktadır. Bu kapsamda VIX korku endeksi de yatırımcılar tarafından takip edilen volatilité endekslerinden birisidir. Çalışmanın amacı korku endeksi olarak ifade edilen VIX’in Türkiye’deki finansal piyasa göstergeleri üzerinde etkili olup olmadığını incelemektir. Bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak VIX endeksinin sadece borsa endeksi ve birkaç temel gösterge üzerindeki etkisine bakmayıp bütüncül bir yaklaşımla finansal piyasaların birçok dinamiklerini barındıran göstergeler üzerindeki etkisini tek tek değerlendirmektedir. Ayrıca VIX’in bu göstergeler üzerindeki etkisini hem kısa vadeli hem de uzun vadeli etkileyip etkilemediğini belirlemek aynı zamanda kalıcı bir nedenselliğe yol açıp açmadığını tespit etmeye çalışmaktadır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konuya temel bir giriş yapılarak VIX korku endeksi hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde VIX korku endeksi ile çeşitli finansal göstergeler arasındaki ilişkinin tespitine yönelik yapılan çalışmalara değinilmiş, üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri ve yöntemler hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde çalışmadan elde edilen bulgulara yer verilmiş son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılarak sonuçlar yorumlanmış ve öneriler sunulmuştur

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

VIX endeksinin finansal piyasalar üzerindeki etkisine yönelik literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında çalışmaların bir çoğunun ülkelerin borsa endeksleri üzerine yapıldığı görülmektedir. Literatürde yer alan VIX ile ilgili çalışmalar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: VIX Endeksi ile Çeşitli Finansal Göstergeleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Yapılan Çalışmalar

Çalışma	Yöntem	Veri Aralığı	Değişkenler	Sonuç
Hacıhasanoğlu ve Soytaş (2009)	Todo-Yamamoto Nedensellik Analizi	01 Ocak 2007-31 Aralık 2008 Günlük veriler	VIX, Kredi İflas Takas Primi, DİBS ve BİST 100 Endeksi	VIX'in kredi iflas takas primi, DİBS ve BİST piyasalarına kalıcı etkisinin olduğu ifade edilmiştir.
Sarwar (2012)	Çoklu Regresyon Analizi	Ocak 1993 – Aralık 2007 Günlük veriler	ABD, Brezilya, Çin, Hindistan ve Rusya Borsa Endeksleri	VIX ile borsa endeksleri arasında güçlü ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir
Ozair (2014)	Granger Nedensellik Analizi	08 Eylül 2012–10 Mart 2013 Günlük veriler	S&P 500 ve VIX	VIX ile S&P 500 arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Karasoy (2015)	Regresyon Analizi	Ocak 2004 – Haziran 2015	VIX ve Tüketici Güven Endeksi	VIX endeksindeki oynaklığın Güven endekslerini olumsuz etkilediği ifade edilmiştir.
Kaya (2015)	Eşbütünleşme Analizi ve VEC Modeli	01 Ocak 2009 – 31 Ocak 2013 Günlük veriler	VIX ve BİST 100 Endeksi	VIX ile BİST 100 endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve BİST 100 endeksinin VIX endeksinin etkisi altında olduğu ifade edilmiştir.
Kaya ve Coşkun (2015)	Granger Nedensellik ve Regresyon Analizi	03 Ocak 1995 – 30 Nisan 2014 Günlük veriler	VIX ve BİST 100 Endeksi	VIX endeksinden BİST 100 endeksine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiş olup VIX'in BİST 100 endeksini negatif yönde etkilediği ifade edilmiştir.
Akgün, Zurnacı ve Mert (2016)	ARDL Modeli	Mart 2006 – Haziran 2013	VIX ve Sanayi ve Enerji Üretim Endeksi	VIX ile Sanayi ve Enerji Üretim endeksleri arasında uzun döneli ilişki tespit edilmiştir

Erdoğan ve Baykut (2016)	ARDL ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	10 Aralık 1998 – 31 Aralık 2015 Günlük veriler	VIX, MOVE ve BİST Banka Endeksi	VIX ve MOVE endeksi ile BİST Banka Endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilemezken, VIX endeksinden BİST banka endeksine bir nedensellik tespit edilmiştir
Hatipoğlu ve Tekin (2017)	Kuantil Regresyon Modeli	01 Şubat 2002 – 31 Aralık 2016 Günlük veriler	VIX ve BİST 100 endeksi	BİST100 endeksinin VIX endeksinden önemli ölçüde etkilendiği ifade edilmiştir.
Huang ve Wang (2017)	Regresyon Analizi	01 Ocak 2007– 31 Aralık 2014 Günlük veriler	VIX ve Tayvan Borsa Endeksi	VIX ile Tayvan borsa endeksi arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Kula ve Baykut (2017)	ARDL Modeli	01 Ağustos 2007 –01 Aralık 2015 Günlük veriler	VIX ve BİST Kurumsal Yönetim Endeksi	VIX ile BİST Kurumsal Yönetim endeksi arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir
Sarwar ve Khan (2017)	Çoklu Regresyon Analizi	06 Ocak 2003– 30 Eylül 2014 Günlük veriler	VIX ve Latin Amerika Ülkeleri Borsa Endeksleri	VIX'in Latin Amerika ülkelerinin borsa endekslerini negatif etkilediği ifade edilmiştir.
Akkaya (2018)	Regresyon Analizi	Ocak 2015 – Mart 2017 Aylık veriler	VIX ve Türk-Euro tahvillerinin risk primi	Türk-Euro tahvillerinin VIX'teki değişimden etkilendiği ifade edilmiştir.
İskenderoğlu ve Akdağ (2018)	Granger ve Frekans Nedensellik Analizi	Ocak 2015 – Aralık 2017 Günlük veriler	VIX ile Gelişmiş ve Gelişmekte Olan 11 Ülkenin Borsa Endeksleri	VIX ile ABD ve Almanya hariç diğer 9 ülkenin borsa endeksleri arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Öner (2018)	Granger Nedensellik Analizi	01 Mayıs 2013 – 11 Mayıs 2017 Günlük veriler	VIX ve Türkiye'nin de yer aldığı çeşitli ülkelerin döviz kurları	VIX ile Türkiye'deki döviz kuru arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Öner, İçelliöğlü ve Öner (2018)	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi	23 Kasım 2006 – 10 Mayıs 2017 Günlük veriler	VIX ve VIX Türkiye'nin de yer aldığı gelişmekte olan ülkelerin borsa endeksleri	ve VIX ile BİST100 endeksi arasında eşbütünleşme ve VIX'ten BİST100 endeksine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca VIX'in BİST100'ü negatif etkilediği ifade edilmiştir.
Sadeghzadeh (2018)	Eşbütünleşme, Granger Nedensellik ve DOLS Analizi	Ocak 2004 – Nisan 2018 Aylık verileri	VIX ve BİST 100 Endeksi	Değişkenler arasında eşbütünleşmenin var olduğu, VIX endeksinden BİST 100 endeksine doğru nedenselliğin olduğu ve VIX'teki artışın BİST 100 endeksini negatif yönde etkilediği ifade edilmiştir.
Şahin (2018)	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli	Kasım 2013 – Kasım 2017 Haftalık veriler	VIX ve BİST 100 Endeksi	VIX endeksi ile BİST 100 endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki saptanmıştır.
Güler (2019)	ARDL Modeli	Ocak 2014 – Mayıs 2018 Aylık veriler	VIX ile carry trade yatırımları	VIX ile carry trade yatırımları arasında uzun dönemli ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

3. ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde analizde kullanılan veriler ile yöntemlere ait bilgiler verilmiştir.

3.1. Veriler

Çalışmada VIX korku endeksi ile BIST 100 endeksi, dolar ve euro kuru, gösterge tahvil faiz oranları, satın alma yöneticileri endeksi (PMI), reel kesim güven endeksi (RKGE), sanayi üretim endeksi (SÜE), tüketici güven endeksi (TGE) ve risk iştahı endeksi (RİSE) verileri kullanılmıştır. Finansal göstergelerin veri frekans aralığı farklılık arz ettiğinden çalışma gruplara bölünmüştür. Bu kapsamda verilere ait bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Analize Dâhil Edilen Veriler

1. Grupta Analize Dâhil Edilen Veriler	VIX	BIST 100	Dolar Kuru	Euro Kuru	Faiz Oranı
Veri Kaynağı	CBOE İnternet Sitesi	Borsa İstanbul	TCMB Kuru	Efektif Alış	Gösterge Tahvil Faiz Oranı - Bloomberg
Veri Aralığı	4 Ocak 2010 ile 12 Nisan 2018 Tarihleri Arası Günlük Veriler				
2. Grupta Analize Dâhil Edilen Veriler	VIX	PMI	RKGE	SÜE	TGE
Veri Kaynağı	CBOE İnternet Sitesi	IHS Market	TCMB	TÜİK	TÜİK
Veri Aralığı	Ocak 2007 ile Eylül 2018 Tarihleri Arası Aylık Veriler				
3. Grupta Analize Dâhil Edilen Veriler	VIX		RISE		
Veri Kaynağı	CBOE İnternet Sitesi		Merkezi Kayıt Kuruluşu		
Veri Aralığı	3 Ocak 2010 ile 30 Kasım 2018 Tarihleri Arası Haftalık Veriler				

VIX (Volatilitiy Index): VIX Endeksi, S & P 500 Endeksinin beklenen volatilitesine dair güncel piyasa tahmini olarak tasarlanan ve gerçek zamanlı S & P 500 Endeks (SPX) opsiyon teklifinin orta noktası kullanılarak hesaplanan bir finansal ölçektir (CBOE, 2018).

BIST 100 Endeksi: Borsa İstanbul Pay Piyasası için temel endeks olarak kullanılmaktadır. Yıldız Pazar ve Ana Pazar'da işlem gören şirketlerle Kolektif Yatırım Ürünleri ve Yapılandırılmış Ürünler Pazarı'nda işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve girişim sermayesi yatırım ortaklıkları arasından seçilen 100 paydan oluşmakta olup, BIST 30 ve BIST 50 endekslerine dâhil payları da kapsar (Borsa İstanbul, 2018).

Dolar Kuru: TCMB tarafından belirlenen efektif alış kuru.

Euro Kuru: TCMB tarafından belirlenen efektif alış kuru.

Gösterge Faiz Oranı: Vadesine 2 yıl kalmış olan ve 3 ayda bir kupon ödemeli olan alım satım olarak çok işlem gören devlet tahvilinin ikincil piyasadaki faizine verilen addır (Mahfi Eğilmez, 2018).

PMI (Satın Alma Yöneticileri Endeksi): İşletmelerin satın alma yöneticilerinin, mal ve hizmet satın alma eğilimlerini belirleyen bir finansal göstergedir (Akdağ, Deran ve İskenderoğlu, 2018, s.982). PMI, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede imalat, inşaat ve hizmet gibi sektörler için, aylık olarak hesaplanıp kamuoyuna açıklanan bir endekstir. Endeksin hesaplanması için anket düzenlenmekte ve bu ankette katılımcı işletmelere üretim, yeni siparişler, stok düzeyleri, istihdam, tedarikçi performansı ve fiyat trendleri gibi parametrelerin bir önceki dönemde hangi yönde geliştiği ve bir sonraki dönemde nasıl bir gelişme beklendiği sorulmaktadır. Bu parametrelerin her biri için yayılma endeksleri hesaplanmakta ve bu endeksler kullanılarak PMI rakamına ulaşılmaktadır (İstanbul Sanayi Odası, 2018).

Reel Kesim Güven Endeksi: İmalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerlerinin üst düzey yöneticilerinin yakın geçmiş ve mevcut durum hakkındaki değerlendirmeleri ile geleceğe yönelik beklentilerini izleyerek, imalat sanayiinin kısa dönemdeki eğilimlerini yansıtan göstergelerden biridir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2018).

Sanayi Üretim Endeksi (SÜE): Ekonominin sanayi kesiminde meydana gelen gelişmelerinin ve uygulanan ekonomik politikaların kısa dönemde olumlu veya olumsuz etkilerinin ölçülebilmesi için hesaplanmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2018).

Tüketici Güven Endeksi (TGE): Tüketicilerin kişisel mali durumları ve genel ekonomiye ilişkin mevcut durum değerlendirmeleri ve gelecek dönem beklentileri ile yakın gelecekteki harcama ve tasarruf eğilimlerinin ölçülmesini amaçlamaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2018).

Risk İştahı Endeksi (RISE): Geçmiş herhangi bir dönemde 5.000 TL ve üzeri hisse senedi portföy değerine sahip her yatırımcının haftalık portföy değişimlerinden yola çıkılarak hesaplanan haftalık bir endekstir (Saraç, İskenderoğlu ve Akdağ, 2016, s.33).

3.2. Birim Kök Testleri

Birim kök testleri zaman serilerinin durağan olup olmadığını tespit etmek amacıyla kullanılan testlerdir. Makroekonomik veriler ile yapılacak analizlerde verilerin durağan olması gerektiği ifade edilen ilk çalışmalardan biri Yule (1926) çalışmasıdır. Durağanlık, ilgili zaman serisinin ortalamasının ve varyansının zamana bağlı olarak değişmeyeceği anlamına gelir. Durağan zaman serilerinde, şoklar geçici olacak ve zamanla seri uzun vadeli ortalama değerlerine döndüğünde şokların etkileri ortadan kalkacaktır (Asteriou ve Hall, 2011, s.335). Durağan olmayan veri setleri ile gerçekleştirilecek analizlerde, değişkenler arasında olmayan bir ilişkinin varmış gibi gözükmesi anlamına gelen sahte regresyon probleminin ortaya çıkabileceği de Granger ve Newbold (1974) çalışmasında ifade edilmiştir. Nelson ve Plosser (1982) çalışmasında ise durağan olmayan zaman serilerinde standart istatistik yöntemlerinin kullanılamayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle geleneksel yöntemlerle yapılacak analizlerde kullanılacak verilerin durağan olması gerekmektedir. Veri setlerinin durağan olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla sık kullanılan geleneksel birim kök testleri Dickey ve Fuller (1981) çalışmasında geliştirilen Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF), Philip ve Peron (1988) çalışmasında geliştirilen Philips Perron (PP) ve Kwiatkowski, ve diğerleri (1992) çalışmasında geliştirilen Kwiatkowski, Phillips, Schmidt and Shin (KPSS) testidir. ADF testi hata terimlerinin sabit varyansa sahip oldukları ve istatistiksel olarak bağımsız oldukları varsayımından hareket etmektedir (Asteriou ve Hall, 2011, s.345). PP testi ise ADF birim kök testine göre daha zayıf varsayımlara sahiptir ve genellikle daha güvenilir kabul edilir (Fabozzi ve diğerleri, 2014, s.197). KPSS birim kök testinde kurulan sıfır hipotez ADF ve PP birim kök testlerinden farklıdır. KPSS testinde sıfır hipotez, serilerin durağan olduğunu; alternatif hipotez ise serilerin durağan olmadığını diğer bir ifade ile serilerde birim kök olduğunu göstermektedir (Sevütekin ve Nargeleçekenler, 2010, s.362).

3.3. Granger Nedensellik Analizi

Nedensellik analizleri bir değişkenin diğer bir değişkeni tahmin etme kabiliyetini ölçmektedir. Değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkisinin istatistiksel olarak test edilmesine uygun bir prosedür sunan ve Granger (1969) çalışmasında geliştirilen Granger nedensellik analizi iki durağan seri için aşağıdaki VAR modelinin tahminini içerir (Asteriou ve Hall, 2011, s.322).

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^n \beta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = a_2 + \sum_{i=1}^n \theta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Denklemden yer alan x ve y 'nin hata terimlerinin (ε_t) birbirleriyle ilişkili olmadığı varsayılmaktadır. Modelin çözülmesiyle dört farklı sonuç çıkabilir (Asteriou ve Hall, 2011, s.323).

1. Denklem (1)'deki gecikmeli x_t değerleri grup hâlinde istatistiksel olarak sıfırdan farklı olabilir. Ancak denklem (2)'deki gecikmeli y_t değerleri istatistiksel olarak sıfırdan farklı olmayabilir. Bu durumda x_t, y_t 'nin Granger nedenidir.
2. Denklem (2)'deki gecikmeli y_t değerleri grup hâlinde istatistiksel olarak sıfırdan farklı olabilir. Ancak denklem (1)'deki gecikmeli x_t değerleri istatistiksel olarak sıfırdan farklı olmayabilir. Bu durumda y_t, x_t 'nin Granger nedenidir.
3. Denklem (1) ve denklem (2)'de yer alan x_t ve y_t gecikmeli değerlerinin istatistiksel olarak sıfırdan farklı olması durumunda çift yönlü nedensellik vardır.
4. Denklem (1) ve denklem (2)'de yer alan x_t ve y_t gecikmeli değerleri istatistiksel olarak sıfırdan farklı değilse bu durumda nedensellik yoktur.

3.4. Breitung ve Candelon Frekans Nedensellik Analizi

Geweke (1982) ve Hosoya (1991) çalışmalarıyla literatüre giren frekans nedensellik analizi Breitung ve Candelon (2006) çalışmasıyla iki değişkenli otoregresif vektör modeli ve otoregresif parametreler üzerinde doğrusal bir hipoteze dayalı model hâline gelmiştir. Geweke (1982) ve Hosoya (1991) çalışmalarında farklı frekanslardaki Granger nedensellik analizi aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$M_{y \rightarrow x}(\omega) = \log \left[\frac{2\pi f_x(\omega)}{|\psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] = \log \left[1 + \frac{|\psi_{12}(e^{-i\omega})|^2}{|\psi_{11}(e^{-i\omega})|^2} \right] \quad (3)$$

Eşitliğe göre $|\psi_{12}(e^{-i\omega})| = 0$ ise herhangi bir ω frekansında y değişkeninden x değişkenine doğru bir nedensellik ortaya çıkmayacaktır (Ciner, 2011, s.500). Breitung ve Candelon (2006) çalışmasında nedenselliğin olmadığını ifade eden sıfır hipotezini test etmek amacıyla yeni bir yöntem önermektedir. Eğer $M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0$, $|\psi_{12}(e^{-i\omega})| = 0$ ise

$$\psi(L) = \theta(L)^{-1}G^{-1} \text{ ve } \psi_{12}(L) = -\frac{g^{22}\theta_{12}(L)}{|\theta(L)|} \quad (4)$$

eşitliği kullanılır. g^{22} ifadesi G^{-1} matrisinin düşük diagonal elamanlarını, $|\theta(L)|$ ise $\theta(L)$ 'nin determinantını ifade etmektedir. Bu durumda " y ", " ω " frekansta " x " nedeni olmadığı hipotezi aşağıdaki eşitlik sayesinde test edilebilmektedir. (Bodart ve Candelon, 2009):

$$|\theta_{12}(e^{-i\omega})| = \left| \sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \cos(k\omega) - \sum_{k=1}^p \theta_{12,k} \sin(k\omega) \right| = 0 \quad (5)$$

3.5. Johansen Eşbütünleşme Analizi

Eşbütünleşme analizleri en az iki değişkenin uzun dönemli denge ilişkisi içinde olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır (Gujarati ve Porter, 2012, s.762). Eşbütünleşme analizinin gerçekleştirilebilmesi için serilerin durağan olmaması ve aynı derecede entegre olması gerekir. Durağan olmayan serilerde eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmez. İki seri arasında eşbütünleşme olabilmesi için hata terimlerinin durağan olması gerekir. Eğer iki seri arasında eşbütünleşme ilişkisi varsa seriler arasında sahte regresyon ilişkisi olmayacaktır (Dikmen, 2012, s.321).

Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) çalışmalarında geliştirilen Johansen eşbütünleşme testi aynı düzeyde durağan olan serilerin düzeyini ve gecikme değerini kapsayan VAR analizine dayanmaktadır (Tarı ve Yıldırım, 2009, s.100). Johansen (1988) çalışmasında geliştirilen model büyük ölçüde bir matrisin derecesi ve bu matrisin karakteristik kökleri arasındaki ilişkiyi temel almaktadır (Enders, 2015, s.374). Johansen eşbütünleşme testinin dayandığı VAR modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Greene, 2012, s.1006).

$$y_t = \Gamma_1 y_{t-1} + \Gamma_2 y_{t-2} + \dots + \Gamma_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Eşbütünleşmenin varlığı ise “iz istatistiği” ile test edilmektedir. İz testinde en çok “r” kadar eşbütünleşme vektörü vardır şeklinde sıfır hipotez test edilmektedir. İz istatistiği aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Greene, 2012, s.1007).

$$\gamma_{tr} = -T \sum_{i=r+1}^M \ln[1 - (r_i^*)^2] \quad (7)$$

4. BULGULAR

Çalışmada ilgili değişkenlerin frekans aralığı farklılık arz ettiğinden bulgular 3 alt grupta verilmiştir. Birinci grupta VIX ile BİST 100 endeksi, dolar ve euro kuru, gösterge tahvil faiz oranlarına yönelik gerçekleştirilen analiz sonuçları yer almaktadır. İkinci grupta VIX ile satın alma yöneticileri endeksi (PMI), reel kesim güven endeksi (RKGE), sanayi üretim endeksi (SÜE) ve tüketici güven endeksine (TGE) yönelik gerçekleştirilen analiz sonuçları yer almaktadır. Üçüncü grupta ise VIX ile Türkiye’de yatırım yapan yatırımcıların risk iştahı endeksine (RISE) yönelik gerçekleştirilen analiz sonuçları yer almaktadır. Normal dağılım göstermeyen, ve/veya varyansları homojen olmayan veriler parametrik testlerin varsayımına uygun değildir. Bu nedenle verilerin dağılımını, normal dağılıma benzetmek ve varyans homojenliğini sağlayarak tahmin yöntemlerinin aşırı değerlere hassasiyetlerini gidermek amacıyla verilerin logaritması alınarak analizde kullanılmıştır (Ovla ve Taşdelen, 2012:5).

4.1. VIX ile BİST100, Dolar Kuru, Euro Kuru ve Tahvil Faiz Oranları Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

4 Ocak 2010 ile 12 Nisan 2018 tarihleri arasında VIX ile BİST 100 Endeksi, dolar ve euro kuru ve gösterge tahvil faiz oranlarına ait günlük verilerin doğal logaritmik tabandaki tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma
lnVIX	2.7903	3.8712	2.2127	0.3054
lnBİST 100	11.2109	11.7022	10.7942	0.1973
lnDolar	0.8027	1.4197	0.3327	0.3052
lnEuro	1.0243	1.6322	0.6446	0.2386
lnFaiz	2.1964	2.6532	1.4884	0.2043

Tablo 3’te yer alan tanımlayıcı istatistiklere göre en yüksek oynaklığın VIX’te, en düşük oynaklığın ise faiz oranlarında gerçekleştiği görülmektedir. Tablo 4’te ilgili değişkenlere ait ADF, PP ve KPSS birim kök testleri verilmiştir.

Tablo 4: Değişkenlere İlişkin Birim Kök Testleri

Değişkenler	Test Türü	ADF	PP	KPSS
		Test İst.	Test İst.	Test İst.
lnVIX	Sabit	-5.8279*	-5.1414*	2.5908*
	Sabit ve Trendli	-7.1173*	-6.5240*	0.1936**
ΔlnVIX	Sabit	-34.3915*	-55.4163*	0.0306
	Sabit ve Trendli	-34.3833*	-55.4334*	0.0233
lnBIST 100	Sabit	-1.4142	-1.3675	4.0998*
	Sabit ve Trendli	-2.9663	-2.9699	0.2045**
ΔlnBIST 100	Sabit	-45.4830*	-45.5027*	0.0376
	Sabit ve Trendli	-45.4726*	-45.4929*	0.0331
lnDolar	Sabit	0.4589	0.5013	5.5002*
	Sabit ve Trendli	-2.4093	-2.3751	0.8663*
ΔlnDolar	Sabit	-45.6010*	-45.6006*	0.1390
	Sabit ve Trendli	-45.6147*	-45.6158*	0.0245
ΔlnEuro	Sabit	1.1233	1.0971	5.1991*
	Sabit ve Trendli	-1.8121	-1.8764	0.5657*
ΔlnEuro	Sabit	-43.9896*	-43.9945*	0.2859
	Sabit ve Trendli	-44.0431*	-44.0435*	0.0442
lnFaiz	Sabit	-1.2851	-1.5168	2.3036*
	Sabit ve Trendli	-2.1967	-2.4789	0.3584*
ΔlnFaiz	Sabit	-54.7510*	-54.1179*	0.0882
	Sabit ve Trendli	-54.7519*	-54.1248*	0.0333

*%1, **%5 önem seviyesinde anlamlıdır.

KPSS birim kök testi ADF ve PP testinden farklı olarak boş hipotez, ilgili serinin durağan olduğunu varsaymaktadır. Bu bağlamda Tablo 4'te yer alan birim kök test sonuçları değerlendirildiğinde KPSS testine göre ilgili serilerin düzeyde birim kök içerdiği, fark serilerinin ise ADF, PP ve KPSS testine göre durağan olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre fark serileri ile nedensellik analizleri, düzey seriler ile eşbütünlük analizi gerçekleştirilebilir. Tablo 5'te değişkenler arasındaki Granger nedensellik analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Gecikme	F istatistiği	Nedensellik
ΔlnVIX → ΔlnBIST 100	4	7.1469*	Granger nedensellik vardır.
ΔlnVIX → ΔlnDolar	5	1.9770***	Granger nedensellik vardır.
ΔlnVIX → ΔlnEuro	5	2.5886**	Granger nedensellik vardır.
ΔlnVIX → ΔlnFaiz	9	1.4356	Granger nedensellik yoktur.

*%1, **%5, ***%10 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 5'te yer alan Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre VIX'teki değişimin BIST 100 endeksindeki, dolar ve euro kurundaki değişimin nedeni olduğu tespit edilmiştir. VIX'teki değişimden, faiz oranlarındaki değişime doğru ise nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. VIX ile BIST 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisine dair sonuç Kaya (2015), Kaya ve Coşkun (2015), Hatipoğlu ve Tekin (2017), Öner ve diğerleri (2018) ve Sadeghzadeh (2018) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak VIX ile döviz kurları arasındaki nedensellik ilişkisine dair sonuç Öner (2018) çalışmasıyla farklılık arz etmektedir. Bu farklılık ilgili çalışmanın farklı dönemleri

kullanmasından kaynaklanmış olabilir. VIX'in BIST 100 endeksindeki ve döviz kurlarındaki değişimin nedeni olduğuna dair sonuç, piyasa beklentileri ile uyumaktadır. Korku endeksi olarak ifade edilen VIX küreselleşen dünyada tüm yatırımcıların takip ettiği endekslerden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla serbest piyasa şartlarında oluşan BIST 100 endeksi ve döviz kurlarının VIX'teki değişimden etkilenmesi beklenmektedir. Ancak faiz oranlarına merkez bankası müdahaleleri nedeniyle kısa vadede bir nedensellik ilişkisinin ortaya çıkmamasına neden olmuş olabilir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin kalıcı mı yoksa geçici mi olduğuna yönelik gerçekleştirilen frekans nedensellik analizi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Breitung ve Candelon Frekans Nedensellik Analizi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Kalıcı Nedensellik (w=0.5)	Geçici Nedensellik (w=2,5)
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln BIST\ 100$	18.3166*	15.8986*
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln Dolar$	6.9868**	1.2689
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln Euro$	12.1421*	4.0071
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln Faiz$	6.5771**	1.0031

*%1, **%5 önem seviyesinde anlamlıdır.

Frekans nedensellik analizi sonuçlarına göre VIX'teki değişimden BIST 100 endeksindeki değişime doğru nedenselliğin kalıcı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç aynı zamanda Hacıhasanoğlu ve Soytaş (2009) çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. VIX'teki değişimden dolar kurundaki, euro kurundaki ve faiz oranındaki değişime doğru nedenselliğin de kalıcı olduğu tespit edilmiştir. Granger nedensellik analizinden farklı olarak frekans nedensellik analizinde VIX ile faiz oranları arasında bir kalıcı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Frekans nedensellik analizinin daha uzun dönemli nedensellik ilişkisini göstermesi nedeniyle bu farklılık ortaya çıkmış olabilir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini tespit etmeye yönelik gerçekleştirilen eşbütünleşme test sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Değişkenler	Eşbütünleşik Vektör Sayısı	İz İstatistiği	Maksimum Özdeğer İstatistiği
$\ln VIX \rightarrow \ln BIST\ 100$	$H_0: r = 0$	37.7472*	35.9388*
	$H_0: r \leq 1$	1.8084	1.8084
$\ln VIX \rightarrow \ln Dolar$	$H_0: r = 0$	30.9502*	30.7442*
	$H_0: r \leq 1$	0.2059	0.2059
$\ln VIX \rightarrow \ln Euro$	$H_0: r = 0$	32.5142*	31.6751*
	$H_0: r \leq 1$	0.8391	0.8391
$\ln VIX \rightarrow \ln Faiz$	$H_0: r = 0$	25.9849*	23.5550*
	$H_0: r \leq 1$	2.4299	2.4299

*%1 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 7'de yer alan eşbütünleşme analizine göre VIX ile BIST 100 endeksi, dolar kuru, euro kuru ve faiz oranları arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu görülmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu ifade edilebilir. VIX ile BIST 100 endeksi arasındaki uzun dönemli ilişki Kaya (2015), Öner ve diğerleri (2018), Sadeghzadeh (2018) ve Şahin (2018) çalışmalarının sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

4.2. VIX ile PMI, RKGE, SÜE, ve TGE Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

İkinci grupta VIX korku endeksi ile satın alma yöneticileri endeksi (PMI), reel kesim güven endeksi (RKGE), sanayi üretim endeksi (SÜE) ve tüketici güven endeksinin (TGE) verileri kullanılmıştır. İlgili değişkenlerin Ocak 2017 ile Eylül 2018 tarihleri arasındaki aylık verilerin doğal logaritmik tabandaki tanımlayıcı istatistikleri Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: VIX, FHGE, RKGE, SÜE ve PMI Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma
lnVIX	2.9054	4.0925	2.2523	0.3688
lnPMI	3.9155	4.0698	3.4848	0.0945
lnRKGE	4.6367	4.7621	4.0910	0.1136
lnSÜE	4.4357	4.8674	3.9209	0.2166
lnTGE	4.2707	4.4429	4.0192	0.0917

Tablo 8’de yer alan ilgili değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri incelendiğinde en yüksek oynaklığın VIX’te, en düşük oynaklığın ise tüketici güven endeksinde olduğu görülmektedir. İlgili değişkenlere ait birim kök testi sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Değişkenlere İlişkin Birim Kök Testleri

Değişkenler		ADF Test İst.	PP Test İst.	KPSS Test İst.
lnVIX	Sabit	-3.8333*	-3.6410*	0.8621*
	Sabit ve Trendli	-5.2035*	-5.2035*	0.0964
ΔlnVIX	Sabit	-14.3863*	-17.2349*	0.1577
	Sabit ve Trendli	-14.3365*	-17.5763*	0.1248
lnPMI	Sabit	-3.9317*	-2.9104**	0.1276
	Sabit ve Trendli	-3.9268**	-2.8926	0.0976
ΔlnPMI	Sabit	-7.9912*	-7.7041*	0.0423
	Sabit ve Trendli	-7.9657*	-7.6742*	0.0353
lnRKGE	Sabit	-3.2785**	-2.9539**	0.1556
	Sabit ve Trendli	-3.3717	-3.0341	0.0717
ΔlnRKGE	Sabit	-8.1345*	-8.1385*	0.0472
	Sabit ve Trendli	-8.1056*	-8.1098*	0.0461
lnSÜE	Sabit	-0.3827	-2.3901	1.4192*
	Sabit ve Trendli	-2.5256	-7.5194*	0.1021
ΔlnSÜE	Sabit	-9.6521*	-44.7709*	0.1323
	Sabit ve Trendli	-9.6288*	-43.3809*	0.1303
lnTGE	Sabit	-2.7929	-2.5444	0.2424
	Sabit ve Trendli	-2.4437	-2.7226	0.1166
ΔlnTGE	Sabit	-3.6173*	-10.683*	0.0937
	Sabit ve Trendli	-3.5919**	-10.577*	0.0761

*%1, **%5, önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 9’da yer alan birim kök sonuçları değerlendirildiğinde ilgili değişkenin; düzeyde birim kök içerdiği, fark serilerinde ise serilerin durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre fark serilerinde Granger ve frekans nedensellik analizleri, düzey serilerinde ise eşbütünleşme analizi

gerçekleştirilebilir. Tablo 10'da değişkenler arasındaki Granger nedensellik analizine dair sonuçlar verilmiştir.

Tablo 10: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Gecikme	F İstatistiği	Nedensellik
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln PMI$	2	2.5928***	Granger nedensellik vardır.
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln RKGE$	2	3.6516**	Granger nedensellik vardır.
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln SÜE$	12	2.3189**	Granger nedensellik vardır.
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln TGE$	9	2.5817*	Granger nedensellik vardır.

*%1, **%5, ***%10 önem seviyesinde anlamlıdır.

Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre VIX'teki değişimden ilgili endekslerdeki değişime doğru bir nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. VIX endeksi ile güven endeksleri arasındaki ilişki Karasoy (2015) çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Satın alma yöneticileri endeksi, reel kesim güven endeksi ve tüketici güven endeksi, endekse dâhil edilen kişi ve kurumların beklentileri ile şekillenmektedir. Bu bağlamda küresel piyasalardaki korku göstergesi olarak görülen VIX'teki değişim bu kişi ve kurumların beklentilerini etkilemektedir. Tablo 11'de değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin geçici mi yoksa kalıcı mı olduğunu tespit etmeye yönelik gerçekleştirilen frekans nedensellik analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 11: Breitung ve Candelon Frekans Nedensellik Analizi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Kalıcı Nedensellik (w=0.5)	Geçici Nedensellik (w=2,5)
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln PMI$	4.5224***	0.2388
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln RKGE$	9.6307*	6.8021**
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln SÜE$	4.7234***	10.3161*
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln TGE$	0.6259	11.4339*

*%1, **%5, ***%10 önem seviyesinde anlamlıdır.

Frekans nedensellik analizi sonuçlarına göre VIX'teki değişimden satın alma yöneticileri endeksi, reel kesim güven endeksi ve sanayi üretim endeksindeki değişime doğru kalıcı nedensellik ilişkisi tespit edilirken VIX'teki değişimden tüketici güven endeksindeki değişime doğru nedenselliğin geçici olduğu tespit edilmiştir. Tablo 12'de değişkenler arasındaki eşbütünleşme analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 12: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Değişkenler	Eşbütünleşik Vektör Sayısı	İz İstatistiği	Maksimum Özdeğer İstatistiği
$\ln VIX \rightarrow \ln PMI$	$H_0: r = 0$	35.0296**	21.6288**
	$H_0: r \leq 1$	13.4008**	13.4008**
$\ln VIX \rightarrow \ln RKGE$	$H_0: r = 0$	34.4607*	22.3720**
	$H_0: r \leq 1$	12.0887***	12.0887***
$\ln VIX \rightarrow \ln SÜE$	$H_0: r = 0$	28.0546*	27.8452*
	$H_0: r \leq 1$	0.2093	0.2093
$\ln VIX \rightarrow \ln TGE$	$H_0: r = 0$	30.9965*	24.9233**
	$H_0: r \leq 1$	6.0732	6.0732

*%1, **%5, ***%10 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 12’de yer alan eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. VIX ile sanayi üretim endeksi arasındaki uzun dönemli ilişki Akgün ve diğerleri (2016) çalışmasıyla benzerlik göstermektedir.

4.3. VIX ile RISE Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Üçüncü grupta VIX endeksi ile Risk İştahı Endeksine (RISE) ait haftalık veriler kullanılmıştır. 3 Ocak 2010 ile 30 Kasım 2018 tarihleri arasında haftalık verilerin doğal logaritmik tabandaki tanımlayıcı istatistikleri Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13: VIX ve RISE Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma
lnVIX	2.7957	3.7898	2.2214	0.2993
lnRISE	3.7289	4.2341	2.4342	0.3014

Tablo 13’te yer alan VIX ve RISE endekslerine ait tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde RISE’deki oynaklığın VIX’teki oynaklıktan daha yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 14’te ise değişkenlere ait birim kök test sonuçları verilmiştir.

Tablo 14: Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Test Türü	ADF	PP	KPSS
lnVIX	Sabit	-1.9161	-4.2476*	1.4272*
	Sabit ve Trendli	-	-6.1904*	0.1397
Δ lnVIX	Sabit	-7.9006*	-30.0901*	0.0293
	Sabit ve Trendli	-7.9060*	-30.0933*	0.0259
lnRISE	Sabit	-8.1819*	-9.9548*	0.4754**
	Sabit ve Trendli	-8.1869*	-9.9501*	0.3863*
Δ lnRISE	Sabit	-11.2981	-48.1252	0.0035
	Sabit ve Trendli	-11.2857	-47.3812	0.0033

*%1, **%5, önem seviyesinde anlamlıdır.

Birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin düzeyde birim kök içerdiği fark serilerinde ise serilerin durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre fark serilerinde Granger ve frekans nedensellik analizi, düzey serilerinde ise eşbütünleşme analizi gerçekleştirilebilir. Tablo 15’te değişkenler arasındaki Granger nedensellik analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 15: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Gecikme	F İstatistiği	Nedensellik
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln RISE$	6	7.3446*	Granger nedensellik vardır.

*%1 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 15'te yer alan Granger (1969) nedensellik analizine dair sonuçlar değerlendirildiğinde VIX'ten risk iştahı endeksine (RISE) doğru nedenselliğin var olduğu görülmektedir. Nedensellik ilişkisinin kalıcı mı yoksa geçici mi olduğuna yönelik gerçekleştirilen frekans nedensellik analizi sonuçları ise Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16: Breitung ve Candelon Frekans Nedensellik Analizi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Kalıcı Nedensellik (w=0.5)	Geçici Nedensellik (w=2,5)
$\Delta \ln VIX \rightarrow \Delta \ln RISE$	24.2487*	8.1236**

*%1, **%5 önem seviyesinde anlamlıdır.

Nedensellik ilişkisini dönemsel boyutta izleyen frekans nedensellik analizinin yer aldığı Tablo 16'daki sonuçlar değerlendirildiğinde VIX'ten risk iştahı endeksine doğru nedenselliğin kalıcı olduğu tespit edilmiştir. Tablo 17'de değişkenler arasındaki eşbütünlük analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 17: Johansen Eşbütünlük Test Sonuçları

Değişkenler	Eşbütünlük Vektör Sayısı	İz İstatistiği	Maksimum İstatistiği	Özdeğer
$\ln VIX \rightarrow \ln RISE$	$H_0: r = 0$	29.2942*	29.1592*	
	$H_0: r \leq 1$	0.1349	0.1349	

*%1, **%5, önem seviyesinde anlamlıdır.

Eşbütünlük analizi sonuçlarına göre VIX ve risk iştahı endeksinin uzun dönemde birlikte hareket ettiği diğer bir ifade ile değişkenlerin eşbütünlük olduğu tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Küreselleşme ile birlikte birbirine entegre olan finansal piyasaların birinde meydana gelen oynaklık diğer finansal piyasaları da etkilemektedir. Bu bağlamda piyasa katılımcıları ve finansal otoriteler küresel boyutta meydana gelen oynaklıkları yakından takip etmektedir. Finansal piyasalarda en yakından takip edilen oynaklık göstergesi VIX korku endeksidir. Bu çalışmada da amaç, VIX korku endeksinin Türkiye'deki finansal göstergeler üzerindeki etkisini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmektir. Bu kapsamda VIX korku endeksi ile BIST 100 endeksi, dolar ve euro kuru, gösterge tahvil faiz oranları, satın alma yöneticileri endeksi (PMI), reel kesim güven endeksi (RKGE), sanayi üretim endeksi (SÜE), tüketici güven endeksi (TGE) ve risk iştahı endeksi (RISE) arasındaki ilişki nedensellik ve eşbütünlük analizi ile test edilmiştir.

Granger (1969) nedensellik analizi sonucunda VIX'ten gösterge tahvil faiz oranları hariç diğer değişkenlere doğru bir nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Faiz oranlarına yönelik bu sonucun nedeni Granger nedensellik analizinin nispeten kısa dönem nedensellik ilişkisi gösterdiği için, Merkez bankasının müdahaleci faiz politikası nedeniyle kısa dönemde bir nedensellik ilişkisinin gerçekleşmediği düşünülmektedir. VIX ile diğer değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi literatürde yer alan çalışmalarla benzerlik göstermekle birlikte piyasa beklentileri ile de uyumaktadır. Nitekim VIX korku endeksinde meydana gelen artış borsalarda

döviz piyasalarındaki oyuncuları tedirgin edecek ve gerek bireylerin gerekse kurumların piyasalara duyduğu güvende azalmalar meydana getirecek ve yatırım kararlarını etkileyecektir.

Frekans nedensellik analizi sonuçlarına göre ise VIX'ten tüketici güven endeksine doğru nedenselliğin geçici, ancak diğer değişkenlere doğru nedenselliğin kalıcı olduğu tespit edilmiştir. Tüketici güven endeksi bireylerin harcama ve tasarruf eğilimlerini ölçen bir endekstir. Bu eğilimler her ne kadar piyasalardaki belirsizliklerden etkilense de tüketici alışkanlıkları kolay değişmediği için böyle bir sonucun çıkmasına neden olmuş olabilir. VIX endeksi ile diğer değişkenler arasındaki kalıcı nedensellik değerlendirildiğinde, hem yatırımcıların hem de yöneticilerin piyasadaki oynaklığa karşı pozisyon almalarının ve beklentileri buna göre şekillendirmelerinin kalıcı bir nedensellik ilişkisinin oluşmasına neden olduğu söylenebilir.

Johansen eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre VIX ile analizde kullanılan değişkenlerin eşbütünleşik olduğu diğer bir ifadeyle değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde VIX korku endeksinin Türkiye'deki finansal göstergeler üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda yatırımcıların makro ekonomik göstergeler ile birlikte bu göstergeyi de yakından takip ederek pozisyonlarını revize etmeleri önerilmektedir. Finansal otoritelerin ise uygulayacakları finansal programların etkinliği artırmak amacıyla karar süreçleri içerisinde VIX korku endeksinde meydana gelen değişimleri de dikkate almaları önerilmektedir. Bundan sonra yapılacak benzer çalışmalarda değişkenler arasındaki ilişkisinin belirlenmesine yönelik olarak daha sofistike analizlerin kullanılması, sonuçların genelleştirilmesi anlamında literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, S., Deran, A. ve İskenderoğlu, Ö. (2018). *PMI ile çeşitli finansal göstergeler arasındaki ilişkinin dinamik nedensellik analizi ile incelenmesi: Türkiye örneği*. (Tam metin). 22. Finans Sempozyumunda sunulan bildiri. Mersin Üniversitesi. Erişim Adresi: <http://185.109.28.8/finans22/22-Finans-Sempozyumu-Bildiriler-Kitabi.pdf>
- Akgun, E., Zurnacı, C. ve Mehmet, MERT. (2016). Uluslararası piyasalardaki dalgalanmaların türkiye toplam sanayi ve enerji üretim endeksleri üzerine uzun dönem ilişkisinin incelenmesi: Sınır testi yaklaşımı. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), 99-110.
- Asteriou, D. and Hall, S. G. (2011). *Applied econometrics* (2.baskı). UK: Macmillan International Higher Education.
- Bodart, V. ve Candelon, B. (2009). Evidence of interdependence and contagion using a frequency domain framework. *Emerging Markets Review*. 10(2), 140–150.
- Borsa İstanbul (2018). <http://www.borsaistanbul.com/docs/default-source/endeksler/bist-pay-endeksleri-temel-kurallari.pdf?sfvrsn=12>, Erişim Tarihi:01/11/2018
- Breitung, J. and Candelon, B. (2006). Testing for short and long-run causality: A frequency domain approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363–378.
- CBOE, (2018). Chicago Board Options Exchange, VIX, <http://www.cboe.com/vix>, Erişim Tarihi:01.12.2018
- Ciner, Ç. (2011). Eurocurrency interest rate linkages: A frequency domain analysis. *International Review of Economics and Finance*, 20(4), 498–505.

- Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Dikmen, N. (2012). *Ekonometri: Temel kavramlar ve uygulamalar*. Bursa: Dora Basım Yayım Dağ. Ltd. Şti.
- Enders, W. (2015). *Applied econometric time series* (4. Baskı). USA:John Wiley & Sons, Inc.
- Erdoğan, H. and Baykut, E. (2016). BIST banka endeksinin (XBANK) VIX ve MOVE endeksleri ile ilişkisinin analizi. *Bankacılar Dergisi*, 98, 57-72.
- Fabozzi, F. J., Focardi, S. M., Rachev, S. T. and Arshanapalli, B. G. (2014). The basics of financial econometrics: tools, concepts, and asset management applications. John Wiley & Sons, Inc.
- Fountain, R. L., Herman Jr, J. R. and Rustvold, D. L. (2008). An application of kendall distributions and alternative dependence measures: SPX vs. VIX. *Insurance: Mathematics and Economics*, 42(2), 469-472.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 424-438.
- Geweke, J. (1982). Measurement of linear dependence and feedback between multiple time series. *Journal of the American Statistical Association*. 77(378), 304-313.
- Granger, C. W. and Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Greene, W. (2012). *Econometric analysis* (7.Baskı). UK: Pearson Education Limited.
- Gujarati, D. N. and Porter, D. C. (Çev. Şenesen, Ü. ve Günlük-Şenesen, G.) (2012). *Temel ekonometri*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güler, A. (2019). Carry trade yatırımlarının kazanç ve risk unsurlarına duyarlılığı: Türkiye için ARDL sınır testi uygulaması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 201-221.
- Hosoya Y. (1991). The decomposition and measurement of the interdependency between second-order stationary processes. *Probability Theory Relat Fields*. 88(4), 429-444.
- Huang, T. C. and Wang, K. Y. (2017). Investors' fear and herding behavior: evidence from the taiwan stock market. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(10), 2259-2278.
- İskenderoğlu, Ö. ve Akdağ, S. (2018, Nisan). *VIX korku endeksi ile çeşitli ülkelerin hisse senedi endeks getirileri arasında bir nedensellik analizi* [Tam metin]. 2. Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresinde sunulan bildiri. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. Erişim adresi: http://ierfm.com/Documents/ierfm_2018_bildiri_kitabi.pdf.
- İstanbul Ticaret Odası, (2018). Satın alma yöneticileri endeksi. Erişim adresi: <http://www.iso.org.tr/projeler/iso-turkiye-ve-istanbul-imalat-pmi>.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vector. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12: 231-254.
- Johansen, S. and Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
-

- Karasoy, H. G. (2015). *Consumer confidence indices and financial volatility*, research and monetary policy department. *Central Bank of the Republic of Turkey*, No. 1516,1-13
- Kaya, E. (2015). Borsa istanbul (BIST) 100 endeksi ile zimni volatilité (VIX) endeksi arasindaki es-bütünlesme ve granger nedensellik. *Sosyal ve Ekonomik Arastirmalar Dergisi*, 17(28), 1-6.
- Kaya, A. ve Çoşkun, A. (2015). VIX endeksi menkul kıymet piyasalarının bir nedeni midir? Borsa İstanbul örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 175-186.
- Kula, V. ve Baykut, E. (2017). Borsa İstanbul kurumsal yönetim endeksi (XKURY) ile korku endeksi (Chicago board options exchange volatility index-VIX) arasındaki ilişkinin analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 27-37.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P.C.B., Schmidt, P. and Shin, Y. (1992), Testing the full hypothesis of stationary against the alternative of a unit root. *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.
- Eğilmez, M. (2018). Blog yazılar. Erişim adresi: <http://www.mahfiegilmez.com/2013/07/guncellenmis-faiz-dersi.html>.
- Merkezi Kayıt Kuruluşu (2018). Risk iştahı endeksi. Erişim adresi: <https://www.mkk.com.tr/risk-index>.
- Nelson, C.R. and Plosser, C.R. (1982). Trends and random walks in macroeconomic time series: some evidence and implications. *Journal of Monetary Economics*, 10, 139-162.
- Ovla, H. D. ve Taşdelen, B. (2012). Aykırı değer yönetimi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 1-8.
- Ozair, M. (2014). What does the VIX actually measure? An analysis of the causation of SPX and VIX. *ACRN Journal of Finance and Risk Perspectives*, 3(2), 83-132.
- Öner, H. (2018). Altın, petrol, döviz kuru, faiz ve korku endeksi arasındaki ilişki üzerine bir çalışma. *Akademik Arastirmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(19), 396-404.
- Öner, H., İçelloğlu, C. Ş. ve Öner, S. (2018). Volatilité endeksi (VIX) ile gelişmekte olan ÷lke hisse senedi piyasası endeksleri arasındaki Engel-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi. *Finansal Arastirmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 110-124.
- Phillips, P.C.B. and Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Sadeghzadeh, K. (2018). Borsanın psikolojik faktörlere duyarlılığı: Oynaklık endeksi (VIX) ve tüketici güven endeksi (TGE) ile BIST 100 endeksi arasındaki ilişkiler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 238-253.
- Saraç, T. B., Iskenderođlu, Ö. ve Akdağ, S. (2016). Yerli ve yabancı yatırımcılara ait risk iştahlarının incelenmesi: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 24(30), 29-44.
- Sarwar, G. (2012). Is VIX an investor fear gauge in BRIC equity markets?. *Journal of Multinational Financial Management*, 22(3), 55-65.
- Sarwar, G. and Khan, W. (2017). The effect of us stock market uncertainty on emerging market returns. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(8), 1796-1811.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2007). *Ekonometrik zaman serileri analizi: Eviews uygulamalı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Schmukler, S. L., Zoido, P. and Halac, M. (2003). Financial globalization, crises, and contagion. (32459). Globalization World Bank Policy Research Report.
- Tarı, R. ve Yıldırım, D. Ç. (2009). Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: Türkiye için bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 95-105.
- Tekin, B. ve Hatipoğlu, M. (2017). VIX endeksi, döviz kuru ve petrol fiyatlarının BİST 100 endeksi üzerindeki etkileri: Bir kuantil regresyon yaklaşımı. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 627-634.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2018). İstatistikler. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/istatistikler/egilim+anketleri/iktisadi+yonelim+istatistikleri+ve+reel+kesim+guven+endeksi>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2018). Konularına göre istatistikler, sanayi üretim endeksi, Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1024.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2018). Konularına göre istatistikler, tüketici güven. Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1104.
- Şahin, Ü. C. (2018). Korku endeksi hisse senedi piyasaları üzerinde etkili midir? Borsa İstanbul üzerine bir uygulama. *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 10(37), 11-17.
- Whaley, R.E. (2000). The investor fear gauge, *Journal of Portfolio Management*, 26, 12-17.
- Xin, M. (2011). *The VIX volatility index (2011-7)*. İsveç: Uppsala Üniversitesi
- Yule, G.U. (1926). Why do we sometimes get nonsense-correlations between time-series? – A study in sampling and the nature of time-series. *Journal of the Royal Statistical Society*, 89(1), 1-63.

SUMMARY

The volatility of financial products is one of the leading indicators which influence the investment decisions of the investors. High volatility in the financial markets tends to discourage the investment decisions of those investors who get anxious. The investors not only closely monitor volatility in national markets, but also pays attention to the volatility in international markets. Volatility in one of the integrated financial markets, especially along with the accelerated globalization, also affects other financial markets due to the contagiousness brought forth by financial globalization. Therefore, investors take the volatility in international financial markets into consideration upon making investment decisions. In this context, the VIX fear index is one of the volatility indices monitored by most investors. The study aims to determine whether or not the VIX, also known as the fear index, has any impact on financial markets in Turkey. This study, unlike others, does not only consider the impact of the VIX index on the stock market index as well as a few key indicators but also assesses every single one of its impacts on the indicators which cover many financial markets dynamics with a holistic view. It also tries to determine whether or not the VIX influence those indicators in both the short-run and the long-run, as well as to detect whether or not it leads to a permanent causal relationship.

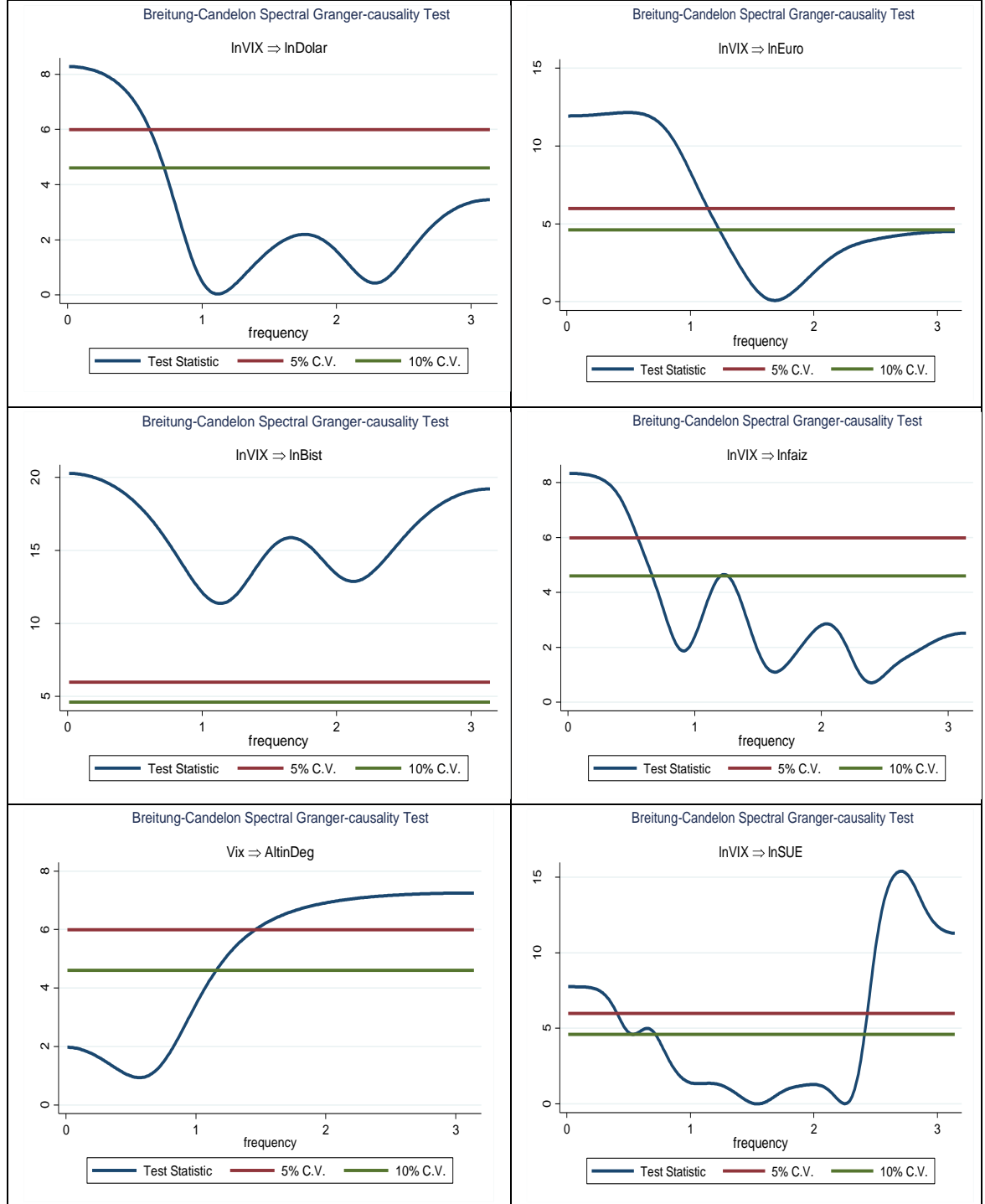
In this study, the VIX fear index and BIST 100 index, dollar and euro exchange rates, benchmark bond interest rates, purchasing manager's index (PMI), real sector confidence index (RSCI), industrial production index (IPI), consumer confidence index (CCI) and risk appetite index (RISE) data are utilized in the relevant analyses. Daily data of VIX and BIST 100 Index, dollar and euro

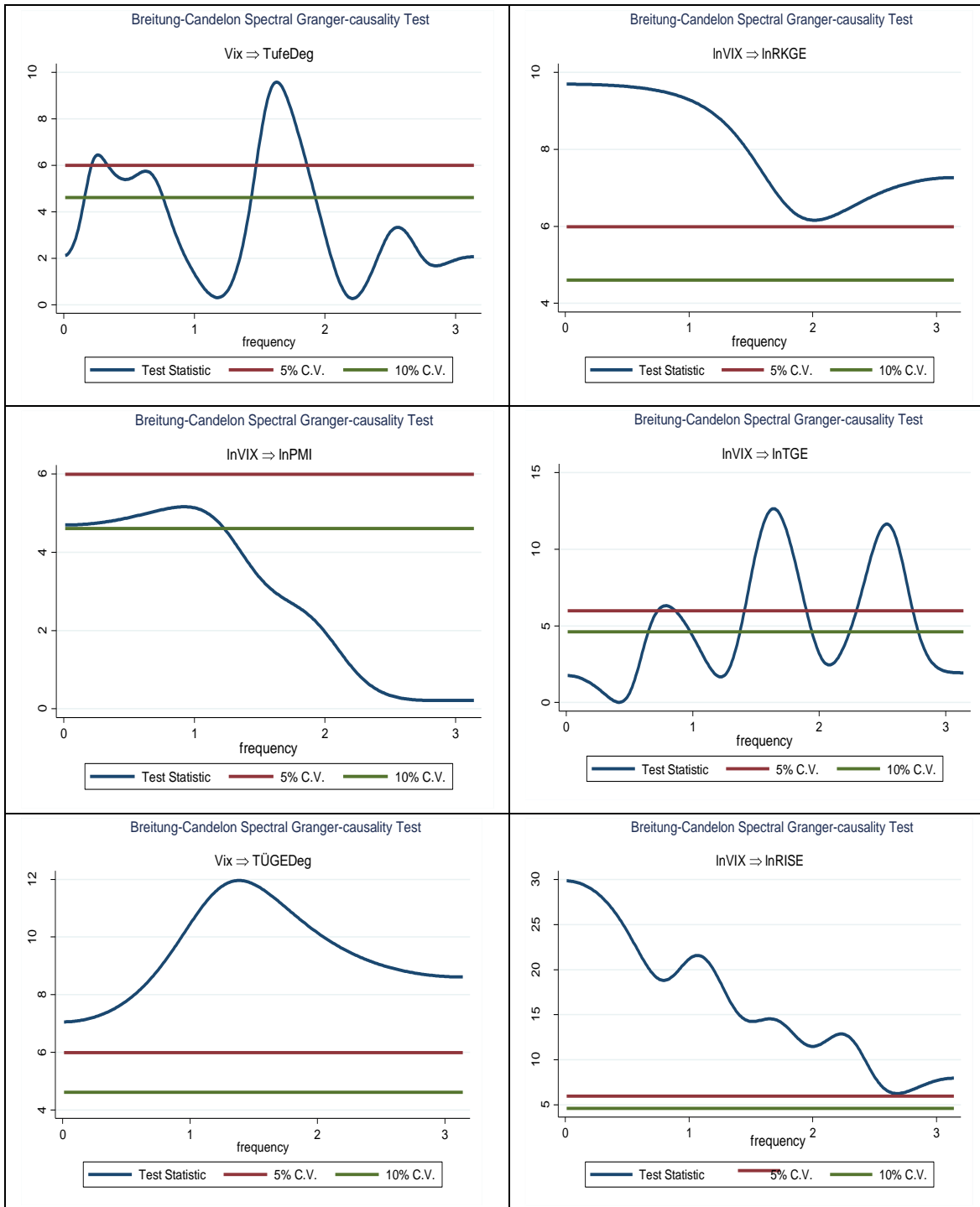
exchange rates and benchmark bond interest rates between January 4, 2010 and April 12, 2018 were used. Monthly data of VIX and purchasing manager's index, real sector confidence index, industrial production index and consumer confidence index between January 2017 and September 2018 were used. Weekly data of VIX and risk appetite index between 3 January 2010 and 30 November 2018 were used. Augmented Dickey-Fuller (ADF), Philips-Perron (PP) and Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, and Shin (KPSS) unit root tests are performed in order to detect whether or not the datasets are stationary. Granger (1969) and Breitung and Candelon (2006) frequency domain causality tests are conducted to determine possible causal relationships among the variables. Johansen Cointegration test is used to reveal the long-term relationship among the variables.

According to the Granger causality analysis results, it is determined that the change in the VIX results in the changes in the BIST 100 index, dollar and euro exchange rate, purchasing managers index (PMI), real sector confidence index (RSCI), industrial production index (IPI), consumer confidence index (CCI) and risk appetite index (RISE). Nonetheless, no causality running from the change in the VIX towards the change in interest rates is detected. According to the frequency domain causality analysis results, it is determined that the causality running from the change in the VIX towards BIST 100 index, dollar exchange rate, euro exchange rate, interest rate index, purchasing managers index, real sector confidence index, industrial production index, and risk appetite index has a permanent impact. The causality running from the change in the VIX towards the change in the consumer confidence index is found to be temporary. According to the cointegration analysis results, a long-term relationship is found among the VIX, and all variables included in the analysis.

Upon assessing the over all results, the VIX fear index is found to be effective on financial indicators in Turkey. In this context, investors are advised to revise their positions by closely monitoring this indicator besides other macroeconomic indicators. Financial authorities are also advised to take the changes in the VIX fear index into account throughout decision-making processes in order to increase the efficacy of the financial programs to be implemented. The conduct of more sophisticated analyses to determine the relationships among the variables in similar future studies would contribute to the literature in terms of generalizing the results.

EKLER**1. Frekans Nedensellik Analiz Sonuçlarına Ait Grafikler**

HİTİT

ÜNİVERSİTESİ

HİTİT UNIVERSITY

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE